

C. Sallustii Crispi

OPERA

Omnia, quæ extant,

INTERPRETATIONE

Jonas ET *Stawell*

NOTIS

ILLUSTRAVIT

DANIEL CRISPINUS,

IN USUM

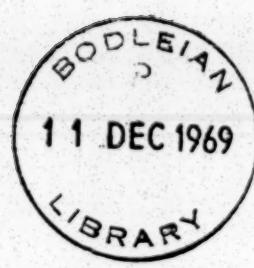
SERENISSIMI DELPHINI.

In HAC EDITIONE innumera prioris errata,
diligentissimè animadversa, corriguntur.

DUBLINI:

Impensis P. WILSON, in Dame-street.

M, DCC, LXII.

LECTOREM.

QUIS fuerit Crispus Sallustius, antè quam tibi sisteretur, monendus essem, amice lector: Sed illud quia viri juxta docti & celebres egregiè præstiterunt, supervacaneum duximus eorum bene scripta recoquere: Adeoque ex illis, si lubet, autoris nostri & vitam & mores cognoveris. Aliud est, quod à nobis jure, meritoque exspectes; quemnam, si licet, ex hac novâ Sallustii editione, fructum carpere possis. Institutum, totiusque operis designationem si species, nihil non sperare audeas: Nam, quod ante omnia monitum te volumus, non instinctu nostro, sed sapientissimi ducis Montauerii, serenissimi Delphini moderatoris jussu, consilioque, eximum, eo quo videbis ornatu, historicum tibi exhibemus. Ille, ut est omni humaniorum literarum elegantia excuslus, ubi instituendo principi præpositus est, quonam potissimum modo singuli autores facile, feliciterque legerentur, cœpit cogitare: quæ lucem adderent legentium animis: quæ impedimentum inferrent: eaque omnia animadvertis, quæ non modò serenissimi Delphini, sed publica etiam studia juvare possent. Due sunt in legendis autoribus difficultates, quæ festinantibus & minus exercitatis negotium faceant: Prior quidem, quam facit ipse sermo & dictio; seu quæ ex lingua & idiomate oritur: Alia verò, quæ rebus ipsis adscribitur; quas vel obiter illi in cursu orationis, vel tanquam abunde cognitas attigerunt; quâvis de causâ denique, non satè ad captum omnium, explicaverunt. Multam equidem, eamque maximè laudabilem operam in his solvendis difficultatibus collocaverunt hactenus viri eruditissimi: At suo loco, nec satè commodè visa sunt posita quæ illi cæteroquin optimè scripserunt. Eorum enim commentarios ubi inspicias, quæ ad nudam vocum & phrasis pertinent significationem, aut peculiarem sermonis declarationem, ea cum ulteriori rerum enarratione commixta invenies; Ex quo oritur, ut, cum aliquam ex his notis inspicere velis, non ea prius occurrat, quam in aliis, contra animi tui desiderium, tempus consumseris. Ne quid ejusmodi eveniret, egregiè providit vir prudentissimus. Namque interpretationem, quæ ad vocum & sermonis facit explanationem, seorsum à notis, quæ res ipsas evolvunt, proponendam decrevit: Nisi forte, quandoque ad notas, majores nonnullæ circa dictionem difficultates essent retrahendæ. Designavit insuper, quòd omnia primo statim intuitu occurrerent, ut notis arithmeticis loca,

A D L E C T O R E M.

ubi interpretatione opus esset, indicarentur; alphabeti autem literis, quæ notas poscerent. Minuta verò hæc sunt, quæ primò delineantis animum occupaverunt. Aliud unâ & eâdem operâ ab ipso quæsum est; ubertas, scilicet, & sermonis copia. Non enim tantum in interpretatione suo quoque & naturali loco restituendas voluit partes orationis singulas; nominativum ante verbum, deinde accusativum, &c. sed synonyma, obscurarum vice præsertim, aliarum etiam vocum substituenda statuit: Ut sic tum sensus clarissimus appareat, tum verborum vis & propria significatio dijudicetur, abundantiaque inducatur: Quamquam ex poëtis hic fructus erit multò uberrimus. Restabat aliud nihil, nisi tam utili, tamque laudabili concilio manum admoveare. Rem vero ipsam, ut videtur, in se recepit gratus bonarum literarum genius: Nam à quo incepto retrahere impensam maximam quivis credidisset, ei rei ne minimum quidem obtulit impedimentum. Nimirum in ea tempora incidimus, quibus regum munificentissimus, hominumque oculatissimus, imperium obtinet. Cùm ergo dux illustrissimus Montauserius ad honoris summum fastigium sublatuſ, lectusque inter proceres fide ac sapientiâ præcellentes, quos magno numero hodie præsertim habet alma Gallia, regiæ Delphini institutioni incumberet, ea perficienda curavit, quæ antè cogitaverat: Studioſissimè apud omnes literatos, intra & extra regni fines, requirendos jussit, viros instituti sui ministros; quos beneficentiâ, & omni favore clientes suos fecit. Quantiū de bonis literis, literatisque, toto denique Musarum choro meruerit, qui omnes, quotquot habemus Latinæ linguae autores, eo quo præscripsit modo, castigandos & enarrandos procuravit, non ego, in hæc infantia, sed quibuscumque bonorum omnium non fuerit innata turpis adversatio, omnes prædicabunt. Jam nihil opus erit vernaculis istis, & quotannis ferè renovandis interpretationibus, quæ vix satis unquam autoris sensum & scopum affequuntur; semper ab ejus ratione, modoque recedunt. Quisquis in Latinæ linguae cognoscendis principiis operam suam per sex menses adhibere voluerit, is postea solus magnam illam virtutis altricem, veterem Romam dico, poterit perlustrare; tutusque venerandorum ejus sepulchorum manes in auxilium & consilium evocare. Utinam verò, quod reliquum est, tam multis commoditatibus culpâ nostrâ nihil detractum fuerit. Socordiâ non evenerit profecto: Quæ autem per imperitiam turbata fuerint, ea ut humanitate tuâ excusare velis, lector benevole, oramus. Quod si illustrissimus Condomiensis episcopus ex assiduis, quibus, in erudiendo principe, detinetur curis, ad hæc levia animum demittere potuisset; aut nobilissimo Huetio in earundem curarum

A D L E C T O R E M.

rum partem ascito, quā benevolentā laborantibus nobis nonnunquam subvenit, eadem totum opus ad examen suum revocare licuisset, aliquid certè promovendis studiis utilius excudere potuisset. Quod nobis, qui priores in hanc arenam descendimus, quoniam fortuna melior invidit, si quid in hoc quasi praeludio peccaverimus, aliorum, qui idem decurrunt stadium, diligentia sarcietur. Multa dicenda superessent, ut quibusdam hominibus, quos nominare nihil attinet, non tam satisfaceremus, quod nemo natus fecerit, quām respondemus: At, quietem nostram qui nihil turbaverunt, illis multò melius erit quietam mentem bonā prece deprecari. Quomodocumque errata nostra patefecerint, nisi fortè etiam illis, apud Superos semper commorantibus, indignum videbitur ad tam vilia sese demittere, lubentissimo animo corrigemus. Tu modò, id quod res est, cogita, condide lector, nos maximo studio enisos esse, ut autorum nostrum in perfaci cognitione poneremus. Hinc inde, indiscriminatim, quæcumque ad hunc scopum ducere credidimus, securi desumsimus: Neque eò minimum cujusquam scriptoris laudi gloriæve detraclum, voluimus, quod, utenda quæ illi in lucem ediderunt, ea nos ex illorum benignitate hauserimus. Ita verò agere satiùs fore visum est, quām, ut illi factarunt, singula suis autoribus attribuere. Nam, ut taceam quod prolixæ est istud quandoque disquisitionis, nullius, aut certè minimæ utilitatis; pronum est, eā diligentia, in eam, quam maximè vitaveris, incidere vituperationem: Quippe quem statim malevoli furem appellaverint, si quid, quod tute bene annotaveris, alii, quos quidem nunquam videris, ante te observaverint. Tentavimus siquidem ex proprio censu nonnulla tibi eruere, lector; exinde tamen laudem nullam aucupamur. Minima sunt, quæ, tu nisi, pro tuā æquitate, ex bonā nostrā voluntate metitus fueris, vix tantilli esse pretii confitemur. Fructum verò, magnamque laboris nostri mercedem, qui nos stimulavit, aculeum, benefaciendi studium, nobis duximus: Ut jam, si quid ad te perveniat compendii, voluptati nostræ accedat cumulus. Diu verò muliūque vale.

P E T R U S C R I N I T U S
D E
H I S T O R I C I S
A C
O R A T O R I B U S L A T I N I S.

CRISPUS Sallustius Amiterni natus traditur, in agro Sabino, quo anno Atheniensium urbs à L. Sullâ devicta, atque vastata est, ut Romani annales referunt; ex nobili Sallustiorum familiâ ortus est, quæ diu in secundo ordine dignitatem servavit, idem in urbe educatus creditur, & à teneris annis operam ac studium impendisse optimis disciplinis: sed cùm in ea tempora incidisset, quibus corrupti civium mores variis partibus atque factionibus forent, neque virtuti præmia, aut bonis ingenii aedescent, in tam depravatâ civitate, quod idem Sallustius fatetur, victimum ejus ingenium voluptatibus, facile succubuit. Itaque cùm ad temp. pro aetate foret delatus, propter civium improbitatem & factiones, multa adversa pertulit: nam tum præcipue Sullanis partibus infecta civitas æstuabat. Constat ex veterum commentariis, Sallustium ipsum ingenio fuisse acri, & in studiis literarum accurato, tum maximè in scribendâ historiâ. Præceptorem habuit inter alios Ateium Prætextatum, qui Philogum se appellavit, & ab eo edocitus est de ratione recte scribendi; ut à Suetonio Tranquillo traditur, qui & Asinum quoque Pollionem scribit ab eodem Prætextato eruditum, atque instructum; maximè autem M. Catonis studiosus fuit: ex cuius commentariis verba excerptit, & velut breviarium ad usum proprium habuit: quod Octavius quoque Aug. in epistolâ ad M. Antonium, refert; in quâ ipsum Antonium, ceu insipientem increpat, quod ea scribere vellet, quæ mirentur potius homines, quam quæ intelligent. Sed interim ad Sallustii commentarios. Historiam composuit de L. Catilinæ conjuratione contra R. Senatum, & item de bello Jugurthæ, qui Numidicæ

rex

P E T R U S C R I N I T U S, &c.

rex factus, diu contra Romanos strenuè rem gessit. Historian præterea de Romanorum gestis, ut de Mario & Sullâ, necnon de Pompeio contra regem Mithridatem: quod opus libris aliquot à Sallustio absolutum traditur; & adhuc superiunt quædam, veluti absolutissimi operis reliquæ, in quibus Sallustii diligentia in historiâ describenda, atque gravitas appareat. In parte operis de rebus Punicis, tanto animi studio incubuit, ut à quibusdam scriptum sit, eum regionem adiisse, ac maximâ solertiâ perlustrasse, quò majore fide atque officio veritatem exploraret. Avienus, certè, Rufus plurimum Sallustii diligentiam, atque studium commendavit: sed & Gellius, vir Romanus, qui veterum eruditienis Aristarchus habebatur, ita de Sallustii oratione differit: *Elegantia, inquit, Sallustii, verborumque facundia, & novandi studium, eum multa prorsus invidiâ fuit; plures non mediocri ingenio viri conati sunt reprobare pleraque, & obtrectare, in quibus plura inscitè, aut malignè vellicant;* quin & hunc proprietatis servantissimum vocat. Titus autem Livius tam iniquus Sallustio fuit, sicuti ab Annæo Senecâ scribitur, ut quædam ex historiâ Thucydidis translata, & eleganter assumta, velut depravata, & corrupta illi objecerit, idque ipsum non in Thucydidis gratiam effecit, ut Aurelius Fuscus dicebat, verùm putavit se faciliùs Sallustium vincere, si priùs Thucydidem ipsum præferret. Asinius quoque Pollio librum scripsit, quo Sallustii scripta reprehenderet, quòd in iis nimia quâdam affectatione antiquitatem sequeretur. Fabius verò Quintilianus, vir maturo & gravi judicio, afferuit, oratione Sallustii, atque brevitate nihil fieri posse perfectius, præsertim apud vacuas & eruditas aures: neque veritus est idem Fabius, Thucydi, in scribendâ historiâ apud Græcos principi, Sallustium ipsum opponere, sicuti T. Livium Herodoto: quo factum est, ut cùm plures voluerint dicendi genus Sallustianum sequi, minimè fint assecuti. Est enim ejus oratio tam aboluta, tam casta, tam innocens, ut meritò ab eruditis divina brevitas censeatur: nam & Arruntius, qui belli Punici historiam scripsit, Sallustio tantùm concessit, ut ejus orationem maximo studio sequeretur: quod alibi diximus. Nec illud ignoratur, confueuisse Sallustium magno labore ac studio scribere, ut nihil non abolutum, atque perfectum videri posset: quod ex ipsâ lectione facile colligitur. Amicos in primis doctrinâ, & ingenio nobiles, habuit, ut Cornelium Nepotem, Messalam, & Nigidium Figulum, qui periisse in exilio traditur; Iulium præterea Cæsarem magno studio dilexit, à quo etiam, ut creditur dignitate præfecturæ honestatus est. Illud item à Suetonio refertur, Lenæum grammaticum, Pompeii libertum, satyras contra Sallustium composuisse, eumque mordaci & virulento carmine lacerâsse, ut qui lurconem illum, popinonemque, & nebulonem, ac lastaurum appellârit, tum vitâ, scriptisque monstrosum, ac M. Catonis verborum furem ineruditissimum: quod ipsum non aliâ ratione à Lenæo factum creditur, quâm ut studium suum, atque officium erga patronum Pompeium probaret: quem virum Sallustius ore improbo, animo autem inverecundo esse scripserat: itaque mirandum non est, si tam acerbè, atque satyricè libertus Lenæus contra Sallustium aciem styli exacuit. Quantum odii, atque inimicitiae, inter hunc & M. Ciceronem extiterit, notissimum est: quod utriusque violentæ, atque acerrimæ orationes ita demonstrant, ut neuter videri possit sati rationem habuisse, dum alteri male diceret. Quâ in re non sunt multa referenda, cùm ex Hieronymi, ac Fabii autoritate constet, eos homines longè aberrâsse, qui confictas magis orationes ab aliis, quâm à Sallustio & Cicerone habitas crediderint.

Vide Pag. 157. ad
Notam c.

P E T R U S C R I N I T U S, &c.

crediderint. Et sanè tam corruptis moribus Sallustius, ingenio tam proclivi ad luxum fuit, ut paternam domum, vivente adhuc patre, turpissimā ratione venalem haberet, quod illi inter alia vitia à M. Cicerone exprobratur. Sed à Varrone etiam & Gellio traditum est, eundem fuisse in adulterio deprehensum ab Annio Milone, lorisque cæsum, ac datâ pecuniâ dimissum, quâ ratione factum est, ut M. Cicero appellare illum non dubitaverit, mensarum asseclam, cubiculorum pellicem & adulterum. Dignitates publicas gessit, & quæsturæ, & tribunatûs honorem asseditus est, sed nullâ quidem laude, aut commendatione, adeò lubidine magis, quam ratione, & publicè & privatim vixit: nam & ad judicium subsellia abstractus, fortunâ extremâ (ut inquit Cicero) stetit. Scribunt autem grammatici eâ de causâ senatu ejectum fuisse à censoribus, quod ingenti libidine matronas consecaretur. Illud quoque de Sallustio relatum est, patrocinio & favore C. Cæsaris consecutum fuisse præturam Africæ inferioris, ex quâ dives factus, cum in urbem rediret, pretiosissimos hortos in regione ad Malum Punicum comparavit, ac Tiburti villam, quæ à Cicerone itidem illi objiciuntur. Neque defunt qui scribunt Terentiam M. Ciceronis uxorem ab eo repudiatum, Sallustio nupsiisse; ac deinceps Messalæ Corvino, viro in eloquentiâ clarissimo: quod etiam suo loco scripsimus. Sciendum est fuisse plures Sallustios: nam & Cneus à M. Tullio celebratur, in Sallustiorum familiâ insignis, & M. Ciceroni, ac Cn. Pompeio maximè familiaris; quod ex iis epistolis colligitur, quas Cicero ad Pomponium Atticum scribit: quâ in re imprudenter quidam decepti sunt, cum Sallustii Empedoclea ignorarent; ut alibi demonstravi. Sunt qui tradant, ad annum secundum & LX eum vixisse, & in patriâ annis aliquot post obitum C. Cæsaris diem extremum obiisse: quod ex veterum commentariis colligitur. Illud præterea de hoc ipso Crispo Romæ circumlatum est, ut multi testantur,

*Hic erit, ut perhibent doctorum corda virorum,
Crispus Romanâ primus in historiâ.*

Gerardus

Gerardus Johannes Vossius

D E

HISTORICIS LATINIS.

C. Sallustius Crispus natus Olympiad. CLXXXIII. an. III. quem ad annum Anonymus ēν Ὀλυμπιάδων ἀναγραφῇ hæc annotat: Σύλλας τὰς Ἀθήνας ἐξεπολιόρκησε μηνὸς Αὐγούστου. Κείστος Σαλούστιος ἰσοριόγραφος ἐγενήθη. *Sylla Athenas expugnat secundo mense hiberno. Crispus Sallustius historicus nascitur.* Is est annus Urbis conditæ I^o CLXVIII. Ubi videmus, Græcos scribere Σαλούστιος. Et sanè itidem in MSS. meis, & antiquioribus editionibus, vocatur Salustius. Sed scribendum *Sallustius* gemino LL. quomodo legitur in aliis MSS. & lapidibus. Marmor effossum juxta ruderâ Sallustianæ domûs:

M. AURELIUS PACORUS
ET M. COCCEIUS STRATOCLES
EDITUI VENERIS HORTORUM
SALLUSTIANORUM BASEM CUM
PAVIMENTO MARMORATO

D E A N Æ.

D. D.

Neque aliter lapis alius, cuius vide sis inscriptionem apud Aldum de Orthographiâ. Natus autem est Amiterni in Sabinis, anno uno post natum Vetonæ Catullum, ut notat Eusebius ad annum MDCCCCXXXI: quadriennio autem ante bellum obiit Aetiacum, ut idem scribit ad annum MDCCCCLXXX. doctissimus Hieronymus Wolfius putabat, nomen ejus simplici L. scribi oportere, quia vel à sale sit, vel salute. Sed ἐπυμονή utrumque est incertum. Et cur non à sale geminato LL. æquè esse possit, ac ab eodem venit *sallo*, unde *sallitus*, pro falso? Quare puto, non recedendum esse à libris antiquis, atque inscriptionibus, in quibus L. geminatur. Tribunus plebis erat, quo anno Clodius à Milone occisus fuit, puta anno I^o CCII, quo Cn. Pompeius Magnus, compluribus mensibus consul sine collegâ fuit. Tribunatu eo, quem nullâ cum laude gessit, ut Ciceroni, ita & Miloni, infestus admodum erat: idque quia in Faustæ, L. Syllæ filiæ, adulterio deprehensus, virgis à Milone esset cæsus, nec nisi pecuniâ datâ dimissus. Nempe istud in cauſâ est, cur Clodianis semper studuerit adversus Milonem. Vide Pedianum, Gellium, Servium, Horatii interpretes: item orationem sub Ciceronis nomine jam Augustæo, vel Tiberii ævo, editam. Ex quibus etiam discimus, ob adulteria ac stupra senatu fuisse motum ab Appio Claudio Pulchro, & L. Calpurnio Pisone Cæsonio coss. nempe anno Urbis I^o CCIII, sive juxta alios I^o CCIV. qu:o consules erant L. Æmilius Paulus & C. Claudius Marcellus. Ejus è Senatu ejectionis meminit & Dio lib. XL. Ac ne alium Sallustium signari putas, clarè ait id contigisse;

GERARDUS JOHANNES VOSSIUS, &c.

tigisse; Σαλλούτιον, τῷ τὴν ἴστοριαν συγγράψαντι. Eo anno Milo exulabat: unde consequitur, quod à Milone Tribuno pl. virgis cæsum dicebamus, id antea contigisse; non eo ipso anno, ut vir eruditus putabat. Etiam discimus iisdem ex Scriptionibus, à C. Julio Cæsare, rerum potito, dignitatem Senatoriam recuperâsse, quæstoremque factum, & postea etiam præturam obtinuisse. Præturæ mentionem quoque invenio apud Hirtium penè initio libri de bello Africano: *Item C. Sallustium Crispum prætorem ad Circinam insulam versus, quam adversarii tenebant, cum parte navium ire jubet; quod ibi magnum numerum frumenti esse audiebat.* Item apud Dionem lib. XLII. de hoc ipso legas: Στρατηγὸς γαρ ἐπὶ τῷ τὴν βαλλὼν αὐλαβεῖν ἀποδέδεικτο. Narrat ibidem, ut cùm in Campaniâ Cæsaris milites, quos in Africam præmittere statuerat, seditione concitâssent; ac Sallustius prætor Romanam contenderet, quod Cæsarem hujus rei faceret certiorem: propemodum fuerit occisus à compluribus militum, qui eum insequebantur, nec cuiquam parcebant, immò duos etiam senatores occiderant. Apud eundem lib. XLIII. refertur, ut Cæsar Numidiæ præficerit Sallustium; ille autem provinciam expilaverit: ac à Cæsare quidem fuerit absolutus; sed infamiam non effugerit; quod qui in historiâ acerbus esset alienorum castigator, turpiter ipse in hoc munere se dedisset. Ex hâc autem præda Numidicâ ita ditatus fuit, ut in Quirinali monte forum emeret, quod Sallustii vocatur, ubi nunc ædes S. Susannæ; item hortos, qui hodieque Sallustiani nominantur. Hæc ostendunt, vitam ejus laudari à nemine posse. Nempe omnis ejus gloria à præclaris scriptis proficiscitur. Sed vix ejus quicquam integrè ad nos pervenit, præter bellum Jugurthinum & Catilinarium: Ita vulgo inscribuntur. Sed posterior genuina inscriptio, DE CONJURATIONE CATILINARIA. Testis Sallustius ipse his verbis: *Igitur de Catilinæ conjuratione, quam verisimile potero, paucis absolvam.* At ex nobili historiarum opere, quo imprimis historici principis nomen meruit, nihil habemus præter quatuor oratiunculas, epistolas duas, & lacera aliquot fragmenta, quæ ex grammaticis antiquis, atque aliis scriptoribus, collecta sunt. Duæ verò ad Cæsarem orationes, ut vocant, de Rep. ordinandâ, utrum Sallustii sint, non convenit inter eruditos. Carrio Sallustio abjudicat; & pro illo est, quod veterum nemo, qui tantopere guadent Sallustium ad partes advocare, inde aliquid depromat. Dissentit autem Douza, cui favent libri vet. & dictio ipsa, quæ, quicquid dicat Carrio, planè Sallustium redolet. Sin genuinæ non sint, negari tamen non possit, valde esse antiquas, & quidem Juliani, aut Augustæ ævi: saltem non infra Flavianum. Sed genuinas esse arbitror, non tamen ut orationes esse putem, sed epistolas duntaxat. Nam posterioris auctor bis ait, se illa scribere, ac disertim literas appellat. Planèque verisimile est, missas esse ad Cæsarem, cùm in Hispanias contra Petreum & Afraniū proficisceretur: quemadmodum jamdudum Ciacconius observavit. Illa verò in Ciceronem oratio, et si à Fabio quoque tanquam Sallustii laudetur: tamen, quod res indicat, oīnnino est alicujus declamatoris: credo Porcii Latronis, vel alterius alicujus, ex illis, quos nominat M. Seneca in Suasoriis, & Controversiis. Fidem ejus valde coīmendant antiqui. Nam certissimus auctor dicitur Vibio Sequestri de Fluminibus. Item Hieronymo libro de locis Hebraicis, & exinde Isidoro lib. XIII. cap. xxi. Ad hæc nobilitatæ veritatis historicus nuncupatur ab Augustino, lib. I. de Civitate Dei, cap. v. Avienus etiam in descriptione oræ maritimæ, dicit omnia illius dicta esse præjudicatae auctoritatis, appellat quoque expressorum officacem flyli & veritatis. Objectant adversus ea aliqui, quod, pravo liginis

GERARDUS JOHANNES VOSSIUS, &c.

liginis succo, pleraque ad Ciceronis laudem pertinentia, quæ apud alios legere fit, præterierit. Verum ea potius neglexisse ego arbitror, vel ut falsa, vel ut incerta planè, vel ut exigua ac minuta. Quod ad dictionem Sallustii attinet, omnes antiqui judicant, brevem ac nervosam esse, & Thucydideæ æmulam. Sanè scriptor est planè Atticus, quâ laude Demostheni propior est, quam Cicero ipse; ut bene censet Turnebus in *Adversariis suis*. Sed ut Thucydidem non omnes probârunt, ita nec Sallustii dictio omnibus probabatur. Nam Asinius Pollio damnabat eam, tanquam obscuram, & in translationibus audacem: ut *Tranquillus auctor est*, lib. de claris grammaticis in *Philologi vitâ*. Imprimis verò reprehendi solet, quod antiqua verba ex *Catonis Originibus* excerpta: cuius rei meminere Augustus apud *Tranquillum* in ejusce Cæsaris vitâ, idemque *Tranquillus*, lib. de claris grammaticis in vitâ Lenæi, & *Fabius* ex antiquo epigrammate, lib. VIII. cap. iii. Sed hæc impedire non potuere, quod minus à *Tacito* (at quanto viro!) *rerum Romanorum florentissimus auctor*, lib. III. Historiarum diceretur. Imò *juxta Martialem* lib. XIV. *Crispus Romanus primus in historiâ* est. *Augustino* quoque lib. de vitâ beatâ, vocatur *electissimus pensator verborum*. Imò *Græci* ipsi ejus historias tanti fecere, ut eas verterit *Zenobius*, sophista is, qui Romæ docuit sub *Adriano Cæsare*; quique epitomen proverbiorum *Didymi*, & *Tarrhæi* scripsit: ut testis est *Suidas* in *Znvōβιος*. Atque inde est, quod Sallustii quoque meminit *Stephanus* in *Αζιλις*. Utinam verò extaret *Asper Grammaticus*, Sallustii interpres, teste *Hieronymo*. Quædam ex eo citat *Sosipater*. *Joannes Baptista Pius* annotationum posteriorum cap. LXXXIV. citat antiquum auctorem, qui vitam Sallustii scripsit. Eum non vidi. Sed scio vitam Sallustii è veteribus reliquisse *Asconium Pedianum*: ut cognoscere est ex *Acrone*, ad *Horat. Sat. 2. lib. I.* E junioribus idem conati *Pomponius Lætus*, & *Petrus Crinitus*. Sed his fides habenda, quatenus veterum scrinia compilârunt. Cave autem cum Sallustio hoc confundas *Crispum Sallustium*, ad quem in *Odis* scribit *Horatius*, historici hujus sororis filium, *Augusti amicum*, de quo *Seneca*, lib. I. de *Clementiâ*, & *Tacitus*, lib. II. & III. annal. A quo & metallum quodam Sallustianum esse dictum, *Plinius auctor est*, lib. xxxiv. cap. ii.

VETERUM Scriptorum,

Et nonnullorum recentiorum de Sallustio
Judicia & Testimonia.

A U G U S T U S C A E S A R.

Suetonius, in vita Augusti.

TUQUE dubitas Cimberne Annus, an Verrius Flaccus imitandi sint tibi? ita, ut verbis, quae Crispus Sallustius excerptis ex Catonis Originibus, utaris, an potius Asiaticorum oratorum inanibus sententiis, verborum volubilitas in nostrum sermonem transferenda?

Velleius Paterculus, Hist. lib. 2.

Æmulus Thucydidis Sallustius.

Et

Penè stulta est inherentium oculis ingeniorum enumeratio: inter quæ maximè nostri ævi eminent, princeps carminum Virgilius, Rabirusque & consecutus Sallustium Livius, Tibullusque & Naso, perfectissimi in formâ operis; nam virorum ut magna admiratio, ita censura difficilis est.

Horatius, serm. lib. 1. sat. 2.

Libertinarum dico: Sallustius in quas

Non minus insanit, quam qui moebatur —

Aesonius Pedianus.

Fertur Sallustius tanto ardore insanuisse in libertinas, quanto moebus in matronas: quod cum illi in senatu à censoribus objectum esset, respondit, se non matronarum sectatorem esse: quare ex senatu ejectus est, quod ipse excusat, in Catilinæ bello.

Hæc vetus interpres Horatii.

Seneca Rhetor, Decl. lib. 3.

Orationes Sallustii in honorem historiarum legantur.

Seneca Philosophus, Epist. 114.

Sallustio vigente, amputatae sententiae, & verba ante expectatum eadentia & obscura brevitas fuere pro cultu. Arruntius vir rarae frugalitatis, qui historias belli Punici scriptis, fuit Sallustianus, & in illud genus nitens.

Et ibidem.

Quæ apud Sallustium rara fuerunt, apud Arruntium crebra sunt, & penè continua: nec sine causâ; ille enim in hæc incidebat, at hic illa quærebat;

Et lib. 9. Decl. 1. & Controvers. 25. lib. 5.

Cum sit præcipua in Thucydide virtus, brevitas; hâc cum Sallustius vicit, & in suis illum castris cecidit. Nam in sententiâ Græcâ tam brevi, quam salvo sensu detrahens vocem aliquam, constabit sensus, etiamsi non æquè comitus, attamen integer: at ex Sallustii sententiâ nihil demum sensus detimento potest. Titus autem Livius tam iniquus Sallustio fuit, ut hanc ipsam sententiam, & tamquam translatam, & tamquam corruptam, dum transferetur, objiceret Sallustio: nec amore Thucydidis facit, ut illum præferat; sed laudat, quem non timet: & facilius putat posse à se Sallustium vinciri, si ante a Thucydide vincatur.

Martialis lib. 14.

Hic erit, ut perhibent doctorum corda virorum,

Crispus Romanus primus in Historiâ.

Quintilianus lib. 2. cap. 5.

Livius à præris magis legendus, quam Sallustius, & hic historiæ majoris est auctor: ad quem tamen intelligendum jam profectu opus sit.

Et lib. 3. cap. 10.

Crispus Sallustius in bello Jugurthino & Catilinario nihil ad historiam pertinentibus principiis orsus est.

Et lib. 4. cap. 2.

Vitanda illa Sallustiana, quamquam in ipso virtutis locum obtinet, brevitas & abruptam sermonis genus: quod otiolum fortasse lectorem minus fallit, audientem transvolat, nec, dum repetatur, expectat.

Et lib. 8. cap. 3.

Nec minus noto Sallustius epigrammate incessit.

Et

JUDICIA ET TESTIMONIA, &c.

*Et verba antiqui multum furate Catonis,
Crispe Jugurthine conditor bistoriae.*

Et lib. 9. cap. 3.

Ex Græco translata Sallustii plurima.

Et lib. 10. cap. 3.

Neque illa Sallustiana brevitas, quā nihil apud aures vacuas atque eruditas potest esse perfectius, apud occupatum variis cogitationibus judicem & saepius ineruditum captanda nobis est: neque illa Livii lactea ubertas docebit satis eum, qui non speciem expositionis sed fidem querit.

Et ibidem.

At non historiā cesserit Græcis: nec Thucydidi opponere Sallustium verear: nec indigetur Herodotus æquari sibi T. Livium, cùm in narrando mira jucunditatis, clarissimique candoris; tum in concionibus, supra quam narrari potest, eloquentem: ita dicuntur omnia tum rebus tum personis accommodata: sed affectus quidem, præcipue eos qui sunt dulciores, ut parvissimè dicam, nemo historicorum commendavit magis: ideoque immortalem illam Sallustii velocitatem diversis virtutibus consecutus est; nam mihi egregiè dixisse videtur Servilius Nonianus, pares eos magis quam similes.

Et ibidem.

Atticis præcisis conclusionibus obscuri, Sallustium atque Thucydidem superant: tristes ac jejuni Pollionem æmulantur; otiosi & supini, si quid modò longius circum duxerunt, jurant Ciceronem ita locuturum fuisse.

Et lib. 11. cap. 3.

Sanè manifestus est Sallustii ex ipso opere labor.

Statius Papinius, lib. 4. Syl.

*Sed tuas artes puer antè discat:
Omne qui mundi senium remensus,
Orsa Sallusti brevis, & Timavi
Reddis alumnū.*

Cornelius Tacitus, Hist. lib. 3.

C. Sallustius rerum Romanarum florentissimus auctor.

Justinus Hist. lib. 38.

Pompeius Trogus in Livio & Sallustio reprehendit, quod conciones directas, ac orationes operi suo inferendo historiæ modum excederint.

Agellius, lib. 1. cap. 15. Noct. Attic.

Sallustius novator verborum.

Et lib. 3. cap. 1.

Sallustius vel Subtilissimus brevitatis artifex.

Et lib. 4. cap. 15.

Elegantia orationis Sallustii, verborumque facundia & novandi studium cum multâ prorsus invidiâ fuit, multique non mediocri ingenio viri conati sunt reprehendere pleraque & obiectare, in quibus plura inscitè aut malignè vellicant: nonnulla tamen videri possunt non indigna reprehensione.

Et lib. 10. cap. 20.

Sallustius proprietatis in verbis retinentissimus consuetudini concessit.

Et lib. eod. cap. 26.

Afinio Pollio in quâdam epistolâ, quam ad Plancum scriptis, & quibusdam aliis C. Sallustio inquis, dignum notâ visum est, quod, &c.

Et lib. 17. cap. 18.

M. Varro in literis atque vitâ, fide homo multâ, & gravis, in libro quem inscripsit, *Pius*, aut, *De Pace*, C. Sallustium scriptorem seriae illius & severæ orationis, in cuius historiâ notiones censorias fieri atque exerceri videmus, in adultero deprehensum ab Annio Milone loris bene cæsum dicit, &c, cùm dedisset pecuniam, dimissum.

Suetonius, de Claris Grammaticis: de Philologo.

Afinius Pollio librum scriptis, in quo Sallustii scripta reprehendit, ut nimiâ verborum affectatione oblita.

Et ibidem.

Philologus coluit familiarissimè C. Sallustium, & eo defuncto Afinium Pollionem, quos historiam componere aggressos, alterum brevario rerum Romanarum, ex quibus quas vellet eligeret, instruxit; alterum præceptis de ratione dicendi: quod magis miror Afinium Pollionem credidisse, antiqua eum verba & figuræ solitum esse colligere Sallustio, cùm sciat eum sibi nihil aliud suadere, quam ut noto, civilique, & proprio sermone utatur, viteturque maximè obscuritatem Sallustii, & audaciam in translationibus.

Et

JUDICIA ET TESTIMONIA

Et de Lenœo.

Lenœus tanto amore erga patroni (Pompeii) memoriam exstitit, ut Sallustium histori-
cum, quod eum oris improbi, animo inverecundo, scripsisset, acerbissimè satira laceraverit,
Iastaurum, & Iurconem, & nebulonem, popinonemque appellans, & vitâ scriptisque mon-
strosum, præterea prisco rum Catonisque verborum ineruditissimum furem.

Macrobius, Sat. 3. cap. 15.

Sallustius gravissimus alienæ luxuriæ objurgator & censor.

Et lib. 5. cap. 1.

Quatuor sunt genera dicendi: copiosum; in quo Cicero dominatur: breve; in quo
Sallustius regnat: siccum; quod Frontoni adscribitur: pingue & floridum; in quo Plinius
Secundus quondam; & nunc, nullo veterum minor, noster Symmachus luxuriatur.

Symmachus, lib. 5. Epist. 66.

Interea recuso sententiam, quæ rem venaticam servile dicit officium. Statuerit hoc scrip-
tor itilo tantum probandus; nam morum ejus damna non sinunt, ut ab illo agendæ vita
petatur auctoritas.

Aufinius, in protreptico.

*Jam facinus, Catilina, tuum, Lepidique tumultum,
Ab Lepido & Catulo jam res & tempora Romæ,
Orsus, bis senos seriem connecto per annos:
Jam lego civili misum Mavorte duellum,
Movit quod socio Sertorius exful Ihero.
Sid-nius Apollinaris, in Panegyri Achemii Augus-ti.
Quâ Crispus brevitate placet, quo pondere Varre,
Quo genio Plautu, quo flumine Quintilianus,
Quâ pompâ Tacitus, nunquam sine laude loquendus.*

Et in Panegyri Narbonensi:

*Et te multimoda fatus verendum
Scriptorum numero satis, Varro:
Et te qui brevitate Crispe, polles:
Et qui pro ingenio fluente, nulli,
Corneli Tacite, es tacendus ori.*

Apuleius, in Apologia.

Neque Cato gravitatem requirit, neque Lælius levitatem, neque Gracchus impetum,
nec Cæsar calorem, nec Hortensius distributionem, nec Calvus argutias, nec parcimoniam
Sallustius, nec opulentiam Cicero.

Festus Avienus, in Orâ Maritimâ.

*Interrogâsti, si tene, Mæstici
Situs quis effet æquoris: Sallustium
Noram id dedisse, dicta & ejus omnibus
Præjudicatæ auctoritatis ducier
Non abnuebam: ad ejus igitur inclytam
Descriptionem (quâ locorum formulam
Imaginemque, expressor efficax stylu
Et veritatis, penè in obtutus deusit
Lepore lingua) multa rerum junximus.*

Vibius Sequester: lib. de fluminibus.

Sallustius auctor certissimus.

Marius Vigerinus, in librum Cic. de inventione.

Historia & brevis esse debet in expositione, & aperta & probabilis, ut Sallustius sibi omnis
in Catilinâ tribuit.

Spartianus, in D. Hadriano.

Aravit (Hadrianus) genus dicendi vetustum, controversias declamavit, Ciceroni Catonem,
Virgilio Ennium, Sallustium Cælio prætulit: eademque jaſtatione de Homero ac Platone
judicavit.

Vopiscus in Aureliano.

Nemo scriptorum, quantum ad historiam pertinet non est aliquid mentitus, in quo Livius,
in quo Sallustius, in quo Cornelius Tacitus, in quo denique Trogus, manifestis erroribus con-
vincerentur.

Et in Probo.

Et mihi quidem id animi fuit, non ut Sallustios, Livios, Tacitos, Trogos, atque orationes diser-
tissimos imitarer viros, sed Marium, Maximum, Suetonium Tranquillum, &c.

DE SALLUSTIO.

Et lib. 2. cap. 13.

Quod quidem non fugit hominem nequam Sallustium, qui ait: Sed omnis nostra vis in animo & corpore sita est; animi imperio, corporis servitio magis stimur. Recte, si ita vixisset, ut locutus est. Servivit enim secdissimis voluptatibus suamque ipse sententiam vitæ pravitate dissolvit.

Hieronymus, in Epitaph. Nepetiani ad Heliodorum:

Neque enim proposui historiam scribere, sed nostras breviter flere miserias. Alioquin meritò ad hæc explicanda & Thucydides & Sallustius muti sint.

Et lib. 1. adversus Jovianum.

Cicero rogatus ab Hirtio, ut post repudium Terentiae sororem ejus duceret, omnino hoc facere supersedit, dicens, non posse uxori se & Philosophiæ pariter operam dare. Illa interim conjux egregia, & quæ de fontibus Tullianis hauserat sapientiam, nupsit Sallustio inimico ejus, & tertio Meſala Corvino, & qua per quosdam gradus eloquentiae devoluta est.

Idem de locis Hebraicis, & ex eo Iſiodorus Orig. lib. 13. cap. 21.

Sallustius auctor certissimus.

Augustinus de Civitate Dei, lib. 1. cap. 5.

Sallustius nobilitatæ veritatis historicus.

Et Epist. 5. ad Marcellinum.

Nobilissimus historicus.

Johannes Sariberiensis, Polycritici 3. cap. xi.

Unde & Cripo Historicorum inter Latinos potissimum, sed & ipsi Ciceroni placuit: in malis factionem esse, quod in viris bonis vera amicitia est.

Volaterranus.

Cajus Sallustius Crispus, Romanâ primus in historiâ, ut ait Martialis: Thucydidi ex Græcis opponitur à Quintiliano, elegantiâ dicendi, Atticâ brevitate, sententiarum celebritate. Taxatur autem à Polione, ut nimis antiquarius, & ex Catonis Originibus verba mutuatus. Trogus autem, quod orationibus nimis longis ac directis utatur; sicuti etiam Thucydides. Hic ille inimicus Ciceronis, divitiis præditus, cuius hortorum vestigia adhuc cernimus Romæ: quorum Plinius quoque meminat libro Naturalis historiæ septimo, capite decimo sexto. Hic etiam ille alienæ luxuriæ gravissimus objurgator & censor, qui Metellum Plium in historiâ reprehendit, quod præter ejus & populi Romani dignitatem & modestiam, conviviis in Hispaniâ, omnique luxu uteretur. Postea verū ipse deprehensus in adulterio, ab Annio Milone, & Ioris bene cæsus, & postquam poenas dedisset, dimissus est. Auctores Varro & Macrobius, Aulus Gellius.

Petrarcha.

Crispus Sallustius nobilis historicus veritatis (sic enim de illo apud auctores verissimos scriptum video) quod fidelius res Africæ complectetur, libros Punicos perquisivit, peregrinamque linguam, per interpretem, flaganti studio scrutatus est, quin & maria transgressus dicitur, ut oculis suis crederet de conditionibus locorum. Bellum Jugurthinum, Conjunctionemque Catilinæ, compendioso, & ad unguem, ut dici solet, castigato stylo complexus est; sed nullo famosior quam Historiarum libro, qui etati quoque nostræ, ne certum ejus gleam dedecus, amissus est: veterum quidem testimonio illutris, apud nos solo jam nomine superstes.

L. Vives.

Sallustius rerum Romanarum florentissimus scriptor, ut inquit Tacitus, frequens] est in manibus puerorum, sed mihi aptior videtur proiectioribus. Inimitabilis est in illis scriptis gratia: quæ quotiescumque repetita, nunquam tredium sui, aut satietatem lectori afferant.

Qu. Iſauſius.

Nemini dubium est Sallustium plures majoresque historiarum libros scripsisse: qui partim temporum injuriâ, partim invidiâ hominum jamdudum periæ. Neque absurdum est inde suspicari, si bellum Jugurthinum, quod ipse non vidit, & tamen Romanis suis ita diligenter notavit, ea quoque memorie mandasse, quæ suo tempore potissimum contigere: quemadmodum contentionem inter Marium, Sullamque ortam, ob bellum Mithridaticum: Octavii, Mariique necem: Africam Pompeii Magni victoriam. Sullæ tyrannidem: Metelli Pompeiique in Hispanias missionem: Sertorii, pugnæque ejus finem: Gladiatorum bellum: Tribunatum plebi restitutum: Pyratarum exitium: Syriam viçtam: et cum his pleraque alia, quæ à Sallustii nativitate usque ad Catilinæ conſpirationem gesta sunt, ubi interfuerunt anni exacti viginti & quinque. Deinde, à Catilinæ conſuratione usque ad Sallustii obitum, etiam ardua haud pauca acciderunt: velut, Magni Pompeii triumphus: Ciceronis exilium, et trucidatio: Gallicum bellum: Clodius interemptus: res publica oppressa: Africana expeditio: Julius Cæſar confosus: Octavianus Aug. imperium: L. Antonii seditio. Quare haud facile creditu, tam diligenter historicum hæc Romana omisisse. Sed hanc, pro dolor! quæ curam debemus aut Gothis et Vandalis orbis devastatoribus: aut Ciceronianis vel Livianis

Sallustio

JUDICIA ET TESTIMONIA, &c.

Sallustio infensissimis: nam iste Patavinus tunc viginti quatuor annorum natus erat cum Sallustius ex humanis cessit: cuius tandem libri etiam à jactura, quantumvis mitiore, immunes non fuerunt. Sic ex Livio parum superest: ex Ennio ferè nihil: ex Sallustio pauca, uti res humanæ semper fuerunt. Præterea non abs re, à quibusdam dicitur inimitabiliis, veluti liquet vel ex auctoribus, qui post eum de Jugurthā scripserunt: ut Livius, et abbreviatores ejus, præsertim Florus, lib. iii. cap. 1. et lib. lxii. Orosius, lib. v. cap. 15. Valerius Maximus, lib. ii. cap. 2. et lib. vi. cap. 11. Frontinus, lib. i. cap. 8. et lib. ii. cap. 1, et 4. Eutropius, lib. iv. cap. 3. Plinius, et alia, qui ad tantam dicendi gratiam unquam pervenerunt. Vir ille clarissimus philosophus, orator magnus, verus historicus, adversarios habuit Ciceronem in primis, propter Terentiam: Asinum Pollionem propter Ciceronem: Titum Livium, propter scribendi famam: qui cum suis curarunt affidè, ut omnino Sallustii vitium, non cum scriptis ejus oblivioni traderetur. Ita similitudo illa studii, raro benevolentiam, æmulationem potius afferre solet.

Julius Cæs. Scaliger, Oratione pro Cicerone:

Id quod et Sallustius omnium scriptorum numerosissimus nusquam aspernatus est.

Et ibidem.

A Sallustio autem brevitatem illam peti debere, cum scribis; neque quid velis, intellico, neque tam vulgi animo conceptam, adeò persuasam, adeò decantatam in illo viro brevitatem unquam comprehendendo. Nam si, quoniam frequentibus asyndetis utitur, aut quod non longis periodis ambit argumenta rerum, properare tibi videtur, isto tibi quoque pacto brevibus atque interceptis saltibus centum milliariorum iter minus longum videbitur, quam unius modi stadii intervallum, quod uno spiritu confeceris. At contrà videmus Sallustium ipsum, cum quid semel dicendum assumptis, adeò perstare, ut sèpenumero egredi videatur, &c.

Ibidem.

Neque verò Sallustium politissimum auctorem rejicent (Ciceroniani:) sed anxiū illud atque insititum dicendi genus, sed multa superstiosa verba.

Idem, Lib. iv. Poët. Cap. 24.

Quasi verò commentarium scripserit ille, non historiam pleniorē; qui sit historiæ pater appellatus.

Et Lib. iii. Cap. 96.

Ambitiosè igitur fecisse videtur Sallustius quibusdam, quod poetarum more, cum dicere orsus esset de Catilinâ, omissâ eâ narratione repetit historiam ab ipsis ultimis Romæ rudimentis. Nos virum, in suo genere præstantem, cum rectè, tum necessariò fecisse judicamus; ut ostenderet corruptam civitatem, cuius et pars esset Catilina.

C. Sallustii Crispi

CATILINA,

S E U

BELLUM CATILINARIUM.

OMNIS homines, qui ^a sese student præstare cæteris animalibus, summâ ope nisi decet, ne vitam silentio transeant, veluti pecora, quæ natura prona, atque ventri obedientia, finxit. ^b Sed nostra omnis vis in animo & corpore sita est. Animi imperio, corporis servitio, magis utimur. Alterum nobis cum

INTERPRETATIO.

DECE^aT omnes homines, qui student, sese præstare cæteris animalibus, conari totis viribus ne transeant vitam nihil agendo, si- cut pecora, quæ natura fecit in terram propensa, & ventri obedientia.

NOTÆ.

OMNIS.] Accusativus pluralis. Solebant enim veteres nomina in *is* desinentia in singulare, eodem sono efferre in accusativo plurali; mutata tamen syllabâ brevi in longam, utpote natâ ex diphthongo

ei, quâ terminabantur olim accusativi illi plurales.

b. *Sed.*] Hic non est adversativa; posita est vocula pro *verum*, autem, Gallicè *Or,*

A

diis,

diis, alterum cum belluis commune est. ¹ Quo mihi rectius videatur, ingenii, quam virium, opibus gloriam querere; & quoniam vita ipsa, quam fruimur, brevis est, memoriam nostri quam maxumè ² longam efficere. Nam divitiarum & formæ gloria, fluxa atque fragilis est; virtus clara, æternaque habetur. Sed diu magnum inter mortales certamen fuit, vi-ne corporis, an virtute animi, res militaris magis procederet. ³ Nam & prius, quam ^b incipias, cōsulto, &, ubi consulueris, mature facto, opus est. Ita utrumque per se indigens, alterum alterius auxilio eget. Igitur initio reges (nam in terris nomen imperii id ^c primum fuit) ^d diversi, pars ingenium, alii corpus, exercebant: etiam tum vita hominum sine cupiditate agitabatur: ³ sua cuique satis placebant. Postea verò quam in Asiâ ^e Cyrus, in Græciâ Lacedæmonii, & Athenienses ^f cœpere urbes, atque nationes, subigere; lubidinem dominandi, causam belli habere; maxumam gloriam in maximo imperio putare: tum demum periculis, atque negotiis compertum est, in bello plurimum ingenium posse. Quod si regum, atque imperatorum animi virtus in pace ita, ut in bello, valeret, ^f æquabilius, atque constantius sese res humanæ haberent; ⁵ neque aliud alio ferri, neque mu-

INTERPRETATIO.

¹ Quapropter videtur mibi rectius, querere gloriam opibus & facultatibus ingenii, quam opibus virium corporearum.

² Nam ex alterâ parte oportet deliberare, priusquam incipias; & ex alterâ, oportet tempestivè exequi, postquam consulueris.

³ Unusquisque sic satis contentus erat iis quæ possidebat.

⁴ Postquam verò Cyrus in Asiâ, Lacedæmonii & Athenienses in

Græciâ, cœperunt in suam potestatem redigere urbes atq; nationes; babere lubidinem dominandi pro causâ belli; putare maxumam gloriam in maximo imperio sitam esse: tum denique compertum est experientiâ atque negotiis, ingenium plurimum posse in bello.

⁵ Neque videres opes & divitias ex hac aut illâ regione, in aliam deportari.

NOTÆ.

^a Longam.] Hoc vult Sallustius, ut unusquisque hominum recordationem præclaris factis mereatur, itaque in ipsorum vivat memoria.

^b Incipias.] Id est, quilibet incipiat. Hæ locutiones per secundam singularis numeri personam sunt frequentissimæ & elegantissimæ. Iis utimur etiam cum ad multitudinem presentem sermo dirigitur.

^c Primum.] Id est, vocati sunt Reges, qui primi dominum exercerunt in gentes. Quod quidem autoris sensu, intelligendum est, quatenus, cum aliis, initium rerum repetit ex profanis autoribus.

^d Diversi.] Id est, diversas vias insisteret.

^e Cyrus.] Cambyses & Mandanes filius, qui imperium Medorum ad Persas transtulit. Cur verò ejus meminerit Sallustius, cum ante Cyrum, Ninus Assyriorum Rex Asiam bello vastaverit, crediderim esse factum, quia ante Cyrum obscurata sit admodum rerum memoria; neque ante ipsum latius cognitum fuerit vi-ne corporis an virtute animi res militaris magis procederet.

^f Äquabilius.] Id est, magis suum & eundem statum obtinerent. Galli. Auroient un cours bien plus régis.

tari,

tari, ac misceri omnia cerneret. Nam imperium facile iis artibus retinetur, quibus initio partum est. Verum, ubi pro ^a labore, desidia; pro ^b continentia & ^c æquitate, ^d lubido atque ^e superbia invaseret; fortuna simul cum moribus ^f immutatur. Ita imperium semper ad optimum quemque ab minus bono transfertur. Quæ homines ^g arant, navigant, ædificant, virtuti omnia parent. Sed multi mortales, dediti ventri, atque somno, indocti, incultique, vitam sicuti ^h peregrinantes transiere. Quibus profecto, ⁱ contra naturam, corpus voluptati, anima oneri, fuit; eorum ego vitam, mortemque ^j juxta æstumo, quoniam de utrâque siletur. Verum enimvero is demum mihi vivere; & frui animâ, videtur, qui aliquo negotio intentus, præclari facinoris, aut artis bonæ, famam quærerit. ^k Sed in magnâ copia rerum, aliud alii natura iter ostendit. Pulchrum est bene facere reipublicæ, etiam bene dicere haud absurdum est. Vel pace, vel bello, clarum fieri licet; & qui fecere, & qui facta aliorum scripsere, multi laudantur. ^l Ac mihi quidem, tametsi haud-quaquam par gloria sequatur scriptorem, & auctorem rerum: tamen in

INTERPRETATIO.

¹ <i>Omnia obediunt virtuti, & illi subiecta sunt.</i>	<i>gestarum nullo modo, nec mereatur, nec obtineat eandem gloriam, quam consequitur ille, qui eos perficit: at tamen videtur mibi quidem, in primis, difficile scribere historiam.</i>
² <i>Ego tanti facio mortem illorum ac vitam.</i>	
³ <i>Atque quanquam scriptor rerum</i>	

NOTE.

a *Labore.*] *Labore* hinc positus est pro *professione ad laborem*; pro *laborisfitate*, si ita loqui liceret: *opponitur enim desidiae.*

b *Continentia.*] *Ajud* politicos, *adèdque* & *Historicos* perlepe non idem dicit quod apud *Philosophos*. *Hi* per *continentiam* eam virtutem intelligunt, quæ moderatur appetitum circa cibum, potum, &c. *Illis* vero *continentia* est, quâ homo qui sedet in gubernaculo reipublicæ, abstinet ab omni injunctâ exactione.

c *Æquitate.*] *Plùs est Æquitas quam Injustitia.* *Hæc* suæ habet formulas ita di-gellas, ut saepe summum jus summa sit injuria: at vero *Æquitas* illud unum respicit quod in se, & revera *æquum* & *bonum* est: *judicat ex foro conscientiae*; quandoque leges transgreditur *justitiae*; imò contra eas facit.

d *Lubido.*] *Ea* est, cùm homo politicus, quælibet aliquid *injusti* incipiat interrogatus, is respondeat, *quia lubet*. *Alibi* aliud *lubido indigitat*.

e *Superbia.*] *Tyrannidis* gradus est ultimus & supremus, cùm scilicet *rex* aliquis cum fastu, & fastidio perinde *injustitiam* suam in subditos exerceat, ac si *bruta* essent, aut *vilia* *mancipia*.

f *Immutatur.*] *Id* est, *ex favente fit aduersa.*

g *Arant.*] *Id* est, *quecumque terræ culturæ crescent*. *Navigant*, *id* est, *navigati* onibus *comparantur*. *Sed* *insolentior* *est* *tropus*.

h *Peregrinantes.*] *Quasi* *effent à vita extinci*, *quosque minime tangat* *quicquid in eâ est.*

i *Contra naturam.*] *Omnino*, *nam secundum* *eam*, *qui minor* *est* *servit* *majori*: *animus* *vero* *corpori* *præstat*.

k *Sed in magnâ, &c.*] *Sensus* *est*, *Cùm* *tam* *variae* *sint* *artes*, *quibus* *gloria* *comparari* *possit*, *naturam* *diversè* *hunc* *aut illum* *ad* *quamlibet* *instituere*.

primis arduum videtur, res gestas scribere: primùm quòd facta dictis ^a exæquanda sunt; dein quia plerique, quæ delicta reprehenderis, malevolentia, & invidiæ, dicta putant. Ubi de magnâ virtute, atque gloriâ bonorum memores; ¹ quæ sibi quisque facilia factu putat, æquo animo accipit; supra, ea veluti ficta pro falsis dicit. Sed ego adolescentulus, initio, sicuti plerique, ² studio ad rem publicam ^b latus sum; ^c ibique mihi multa adversa fuere. Nam pro pudore, pro abstinentiâ, pro ^c virtute; audacia, ^f largitio, avaritia, vigebant. Quæ tametsi animus aspernabatur, insolens malarum artium, tamen inter tanta vitia imbecilla ætas, ambitione corrupta, tenebatur. Ac me, cùm ab reliquis malis moribus dissentirem, nihilominus honoris cupido eadem, quæ cæteros, ^g fama, atque ^b invidia vexabat. ³ Igitur, ubi animus ex multis miseriis, atque

I N T E R P R E T A T I O.

¹ Unusquisque legit & audit cum æquitate animi ea, quæ putat sibi factu facilia: ea verò quæ sunt supra, & sibi impossibilia, habet pro falsis, veluti ficta.

² Magno cum affectu conatus sum munus aliquod in republicâ suscipere.

³ Igitur cùm animus fuit mibi liber à multis curis & solicitudinibus, atque periculis & discriminibus, & constitui vitam reliquam

mibi transfigendam esse procul à republicâ, nolui perdere bonum otium, animi socordiâ & ignaviâ, aut corporis desidia & segnitie: neque verò volui me intentum servilibus officiis transfigere vitam colendo agrum, aut venando; sed postquam regressus sum ad institutum & studium, à quo ambitio mala avocaverat me, constitui perscribere res gestas Pop. R. carptim, prout singula videbantur digna hominum recordatione.

N O T A.

^a Exæquanda.] Ea demum scriptoris laus est, cùm ita orationem suam ex ipsis rebus effingit, ut in scripturâ & picturâ, quam fuerit in re, & exemplari, nec plus, nec minus conspicatur.

^b Latus sum.] Id est, eadem labidine quæ cæteri ad magistratus anhelabant, quasi turbine correptus sum. At enim, vide mihi, quæsio, quâ solertia errata sua excusat Sallustius: vult ille videri graffante pravitate, & quasi æstu quodam, sublatus.

^c Ibique.] Id est, In numeribus ad pescendas et gerendas.

^d Abstinentiâ.] Eadem est atque innocentia & continentia.

^e Virtute.] Propriè, hoc in loco, eam virtutem indicat, quâ quis animo est præstanti & elato. Gall. *La noblesse du courage.*

^f Largitio.] Qui ad honores aspirabant, quandoque epulis & conviviis populi suffragia capabant, & illius auram venabantur; quandoque siumenta distribuebant, &c. Illud

est largitio: atque ut largirentur, opus erat omnino aliquos expilare.

^g Fama.] Quomodo reponit Sallustius famam in malis moribus? Qui scilicet ille, sicut & reliqui, eam sibi malis artibus, quas excusat tamen, quantum potest, magnam facere studet; ambiendo, &c.

^h Invidiæ.] Mirè se hîc torquent interpres: quidam textum corrugunt; alii invidiam exponunt, quasi Sallustius maligna invidorum judicia expertus fuerit. At certò illud non agitur: autor enim loquitur de malis moribus, quibus & ipse corruptus fuerat; quod patet ex eo quod se dicit à reliquis dissentire. Ergo, quanquam cunctanter à doctissimorum viorum tentatiâ discedo, pace ipsorum discedo tamen. *Invidia*, ut quidem arbitror, nihil est aliud quam idem ille morbus, quo hodieq; laborant omnes qui nimio affectu, se præponi postulant iis, qui sibi gratiâ præpollent apud principem aut populum.

periculis

periculis requievit, & mihi reliquam ætatem ^a à republicâ procul habendam decrevi; non fuit consilium, socordiâ, atque desidiâ, bonum otium conterere: neque verò, agrum colendo, aut venando, ^b servilibus officiis intentum, ætatem agere: sed à quo incepto, studioque me ambitio mala detinuerat, eòdem regressus, statui res gestas populi Romani strictim, uti quæque memoriâ digna videbantur, perscribere: eo magis, quòd mihi à spe, metu, ^c partibus reipublicæ, animus liber erat. Igitur de Catilinæ conjuratione, quàm verissimè potero, paucis absolvam. Nam id facinus in primis ego memorabile existimno, sceleris atque periculi novitate, de cuius hominis moribus pauca priùs explananda sunt, quàm initium narrandi faciam.

L. Catilina, ^d nobili genere natus, fuit magnâ vi & animi, & corporis, sed ingenio malo, pravoque. Huic ab adolescentiâ bella intestina, cædes, rapinæ, discordia civilis, grata fuere; ^e ibique juventutem suam exercuit: corpus ^e patiens inediæ, algoris, vigiliæ, supra quàm cuiquam credibile est; animus audax, sobdolus, varius, cujuslibet rei ^f simulator ac dissimulator: alieni appetens, sui profusus; ardens in cupiditatibus; satìs eloquentiæ, sapientiæ parum; vastus animus immoderata, incredibilia, nimis alta semper cupiebat. Hunc, post dominatiōnem ^g L. Sullæ, lubido maxima invaserat reipublicæ ^h capiundæ: ⁱ neque, id quibus modis assequeretur, dum sibi regnum pararet, quidquam ^h pensi habebat. Agitabatur magis, magisq; animus ferox inopiat

INTERPRETATIO.

¹ *Et exercuit juventutem suam in illis rebus.*

² *Hunc lubido maxima invaserat reipublicæ invadendæ.*

³ *Neque ulla modo curabat, quibus modis illud assequeretur, modi sibi summum imperium pararet.*

NOTE.

^a *A republicâ præcul.*] Id est, *Absque omnibus non in ambitu.*

^b *Servilibus.*] Quamvis eâ causâ maximè vexatus fuit Sallustius, non tamen ideo credendum est, eum venationem inter servilia officia, quasi ea non sit libero homine digna, per contemptum rejecisse: minimè: est enim belli quoddam tyrocinium, & exercitium utile, si quis modò sobriè utatur. Persequitur autor à primo institutam distinctionem inter ea, quæ virtute & imperio animi parantur, & ea quæ vi & servitio corporis acquiruntur; tantumque sibi illa placuisse magis testatur.

^c *Partibus.*] Gall. *Parti*, Ang. *faction.*

^d *Nobilit.*] Patricius fuit, ut liquet ex Cicero, & aliis, ex Sergiâ familiâ oriundus, cuius ultimus fuit.

^e *Patiens.*] Nomen est: eum significat, qui potest inediā tolerare, quanquam ipsa non patiatur. Patiens verò participium, cum accusativo, ille est qui revera patitur, quamvis ægrè toleret.

^f *Simulator.*] Is dicitur, qui id esse ostendit, quod non est: *dissimulator* contra, qui id non esse, quod est.

^g *L. Sulla.*] Hic ille est felix & notissimus Sylla, qui, Mario oppreso, dictaturam & summum imperium naclus, patriam quoque & rem publicam usque ad eum sibi fecit obnoxiam, ut, invito illo, nec bona, nec vitam, retinere quicquam posset.

^h *Pensi.*] *Pensum* fit a *pendo*, quod, inter alia, significat *estimo*, *curo*, itaque, *nihil pensi habere*, est *nihil curare*.

rei

rei familiaris, & conscientia scelerum, quæ utraque his artibus auxerat, quas supra memoravi: incitabant præterea corrupti civitatis mores, quos pessuma, ac ^a diversa inter se mala, luxuria, atque avaritia vexabant. Res ipsa hortari videtur, quoniam de moribus civitatis ¹ tempus admonuit, suprà repetere, ac paucis instituta majorum domi, militiæque, quomodo rempublicam ² habuerint, quantamque reliquerint, & ut paulatim immutata, ex pulcherrumâ, pessuma, ac flagitiosissima facta sit, differere.

Urbem Romam, sicut ego accepi, condidere atque habuere initio ^b Trojani; qui, Æneâ duce, profugi, sedibus incertis vagabantur; cumque his ^c Aborigines, genus hominum agreste, sine legibus, ^d sine imperio, liberum, atque solutum. Hi postquam in una mœnia convenere, disparity genere, dissimili linguâ, aliis alio more viventes, incredibile memoratu est quâm facile coaluerint. Sed postquam res eorum civibus, moribus, agris aucta, satîs prospera, satîsque pollens videbatur; ³ sicuti pleraque mortalium habentur, invidia ex opulentia orta est. Igitur ^e reges, populique finitimi bello tentare; pauci ex amicis auxilio esse. Nam cæteri, metu percussi, à periculis aberant: at Romani, domi, militiæque intenti, festinare, parare, aliis alium hortari; hostibus obviâm ire; libertatem, patriam, parentesque armis tegere. Post, ubi pericula virtute propulerant, sociis atque amicis auxilia portabant; magisque dandis, quâm accipiundis, beneficiis, amicitias parabant: imperium legitimum, nomen imperii ^f regium habebant: ⁴ deleæti, quibus corpus annis infirmum, ingenium sapientiâ validum erat, reipublicæ consultabant. Hi, vel ætate, vel curæ ^g similitudine, patres appellabantur. Post, ubi regium imperium, quod initio conservandæ liberta-

INTERPRETATIO.

¹ Quandoquidem occasio nos admonuit de moribus civitatis.

² Quomodo rempublicam administraverint.

³ Invidia orta est ex opulentia, si-

cut id plerumque accidit inter homines.

⁴ Quidam deleæti, quibus corpus erat infirmum ex senectute, ingenium verò validum sapientiâ, consulebant reipublicæ.

N O T A E.

^a Diversa.] Id est, opposita. Sæpius ita sumendum in nostro autore.

^b Trojani.] Alii à Romulo conditam Romanam afferunt. Is fortè, quod primò Trojani ædificaverant, minùsque deinde coluerant, restituit, & auxit.

^c Aborigines.] Indigenæ, antiquissimi Italique populi.

^d Sine Imperio.] Mortuo, scilicet, Latino, suo rege.

^e Reges.] Acron puta, rex Ceninensium, Tatus Sabinorum.

^f Regium.] Id est, reges vocabantur qui primi imperium obtinuerunt apud Romanos: quod quidem verum est, sive eorum tempora à Romulo, sive à Latino vel Æneâ repetas.

^g Similitudine.] Id est, quia eam reipublicæ quam patres familiæ curam habebant, ideo Patres vocabantur. Centum verò à Romulo fuerunt primò instituti, quorum progenies patritia dicta est: quanquam alii deinde in eum numerum adsciti fuerunt.

ties atque augendæ reipublicæ causa fuerat, in superbiam, ² dominationemque convertit; immutato more, annua imperia, binos imperatores sibi fecere. Eo modo minimè posse putabant per licentiam in sole scere animum humanum. Sed eâ tempestate cœpere se quisque magis, magisque extollere, ingeniumque ^b in promptu habere; nam ^c regibus boni, quam mali, suspectiores sunt: semperque his aliena virtus formidolosa est. Sed civitas, incredibile memoratu est, adepta libertate, quantum brevi creverit, tanta cupido gloriæ incesserat. Jam primum juventus, simul ac ^d belli patiens erat, in castris per laborem usu militiam discebat: magisque in decoris armis, & militaribus equis, quam in scortis atque conviviis, ^e lubidinem habebat. Igitur talibus viris non labos insolitus, non locus ullus asper, aut arduus erat, non armatus hostis formidolosus: ^f virtus omnia domuerat. Sed gloriæ maximum certamen inter ipsos erat: quisque hostem ^g ferire, murum ascendere, conspicere, dum tale facinus ficeret, properabat: ^h eas divitias, eam bonam famam, magnamque nobilitatem putabant. Laudis avidi, pecunia liberales erant; gloriæ ingentem, divitias ⁱ honestas, volebant. Memorare possem, quibus in locis maximas hostium copias populus Romanus ⁱ parvâ manu fuderit; quas urbes naturâ munitas pugnando ceperit; ni ea res longius nos ab incepto traheret. ^k Sed profecto fortuna in omni re dominatur.

INTERPREATIO.

ⁱ Volebant divitias mediocres.

NOTE.

^a Dominationem.] Hic pro *tyrannide* posita est *dominatio*, quam Tarquinius adeò invexit immoderatam, ut, eo dejecto, sibi binos imperatores, consules scilicet, Romani delegerint.

^b In promptu.] Id est, *Non jam illi vires ingenii occultabant, ne tyranno forent formidosi*; quin contraria, virtutem suam quisque quam maxime expromptam & manifestam habebat.

^c Regibus.] Malis scilicet, de quibus nunc agitur; nisi forte omnes pariter uno & eodem odio Sallustius, popularium opinioni serviens, persequitur.

^d Belli patiens.] Anno ætatis circiter 17. quo pueri esse desinebant; protractâ deinde juventute ad annum usque, 46, à quo incipiebat senectus.

^e Lubidinem.] Tametsi sèpius *lubido* in malam partem accipitur, pro *desiderio prava*; attamen, ut vides, quandoque etiam sumitur in bonam.

^f Virtus.] Fortitudinem intellige.

^g Ferire.] Nihil frequentius quam loquendi formulas istiusmodi videbis, per infinitivum,

pro indicativo: sunt autem, valde significantes & elegantes.

^h Eas divitias.] Vulgo diceremus, *In eos peccatis esse divitias, in eos peccatum esse bonam famam, &c. putabant.*

ⁱ Parvâ manu.] Frustrâ sunt, ni fallor, qui, ut Romanorum gloriæ militarem magnam fuisse probent, huc multa ex historiâ nobis perulgata congerunt; intendit enim autor majorum fuisse eam, quam scriptis celebrata fuerit.

^k Sed.] Adversativa est: ex eo verò difficultatem parit, quod sententiae integræ non respondet. Superiori periodo dixit Sallustius se posse memorare quibus in locis populus Romanus fuderit copies, &c. Inde ille nihil excipit. Verum in illâ propositione, haec assertio includitur, *Populus Romanus fudit copies parvâ manu, &c.* Huic assertioni responderet particula *f. d.* Quasi dicat, *Belo maxim fuerunt patres nostri; sed fortuna illis gloriæ suam invidit; nam facta eorum Historiâ, ut digna erant, non fuisse concelebrata.*

Ea res cunctas, ex lubidine magis, quam ex vero, celebrat, obscuratque. Atheniensium res gestae, sicut ego existumo, sat amplae, magnificaque fuere; verum aliquantò minores tamen, quam fama feruntur: sed quia provenere ibi magna ^a scriptorum ingenia, per terrarum orbem Atheniensium facta pro maxumis celebrantur; ita eorum qui ea fecerent, virtus tanta habetur, quantum verbis ea potuere extollere præclara ingenia. At populo Romano nunquam ea copia fuit, quia prudentissimus quisque negotiosus maxumè erat. Ingenium nemo sine corpore exercebat. Optimus quisque facere, quam dicere; sua ab aliis benefacta laudari, quam ipse aliorum narrare, malebat. Igitur domi, militiaeque boni mores colebantur. Concordia maxima, minima avaritia erat. Jus ^b bonumque apud eos non legibus magis, quam ^c natura, valebat. Jurgia, discordias, similitates cum hostibus exercebant; cives cum civibus de virtute certabant. In ^d suppliciis deorum magnifici, domi parci, in amicos fideles erant. Duabus his artibus, audaciā in bello, ubi pax evenerat, aequitate, seque, remque publicam, curabant. Quarum rerum ego maxima documenta haec habeo; quod in bello saepius vindicatum est in eos, qui ^e contra imperium in hostem pugnaverant, qui tardiūs, revocati prælio excesserant; quam qui signa relinquere, aut pulsi, loco cedere, ausi erant: in pace vero, beneficiis, magis, quam metu, imperium agitabant; et accepta injuriā ignoroscere, quam persequi, malebant. Sed, ubi ^f labore, atque justitiā, res publica crevit; reges magni bello dominati; nationes feræ, & populi ingentes vi subiecti; Carthago, æmula imperii Romani, ab stirpe interiit; cuncta maria, terræque patebant, fortuna saevire ac miscere omnia cœpit. ¹ Qui labores, pericula, dubias atque asperas res facile toleraverant; iis otium, divitiae optandæ aliis,

INTERPRETATIO.

¹ *Otium & divitiae, quas Romani debuissent optare aliis, fuerunt causa oneris & infelicitatis iis, qui toleraverant, facile & cordate passi erant labores, pericula, res dubias atque asperas.*

NOTE.

^a *Scriptorum.]* In his fuere Herodotus, Tucydides, Xenophon.

^b *Bonumque.]* Formulâ solenni binum cum jure, aut aequo jungitur, jus bonumque, aequum & bonum: quia, scilicet, interdum summum jus cum sit summa iniquitas, jus & lex scripta mitiganda est aequitate quâdam & bonitate naturali.

^c *Naturâ.]* Illam intellige quam bona educatione ingeneraverat, que altera est natura. Hoc dicit Sallustius, *Non magis vetres Romanus ex proscripto legum, aut earum committantur*

tionibus probos fuisse, quam quia probitas ipsis placebat, et quæsi congenita erat.

^d *Suppliciis.]* Id est, sacrificiis; præsca enim paupertas, ex noxiis bonis sacra diis sacrificie fertur.

^e *Contra imperium.]* In his fuit Manlius, quem Torquatus pater virginis cæsum capite mulcavit. Imò Posthumius à patre quoque eodem supplicio ultimo affectus, quod rei bene gerendæ occasione oblatâ, sine imperio victoriā reportâset.

^f *Labore.]* In bello præfertim; *justitia, in pace.*

oneri

orieri, miseriæque fuere. Igitur primò pecuniæ, dein imperii cupido crevit. Ea quasi materies omnium malorum fuere. Namque avaritia fidem, probitatem, cæterasque artes bonas subvertit: pro his superbiam, crudelitatem, deos negligere, omnia venalia habere, edocuit; ambitio multos mortalis ¹ falsos fieri subegit; aliud clausum in pectore, aliud promptum in linguâ, habere; amicitias, inimicitiasque ² non ex re, sed ex commodo, æstumare; magisque vultum, quam ingenium bonum, habere. Hæc primò paulatim crescere, interdum ³ vindicari. Post, ubi ⁴ contagio, quasi pestilentia, invasit; civitas immutata, imperium ex justissimo, atque optumo, crudele, intolerandumque factum. Sed primò magis ambitio, quam avaritia, animos hominum exercebat; quod tamen vitium proprius virtutem erat: nam gloriam, honorem, imperium, ⁴ bonus, ignavus, æquè sibi exoptant. Sed ille ⁵ verâ viâ nititur; huic quia bonæ artes defunt, dolis, atque fallaciis contendit. Avaritia pecuniæ studium habet, quam nemo sapiens concupivit. Ea quasi venenis malis imbuta, corpus, animumque virilem effeminat: semper infinita, insatiabilis est: neque copia, neque inopia minuitur. Sed, postquam L. Sulla, armis ⁶ receptâ republica ⁷ bonis initiis ⁸ malos eventus habuit; rapere omnes, trahere: domum alius, alius agros ⁹ cupere: neque modum, neque modestiam victores habere: fœda, crudeliaque in civis facinora facere: huc accedebat, quod L. Sulla exercitum, quem in Asiâ ¹⁰ ductaverat, quod sibi fidum faceret, contra morem majorum luxuriosè, nimisque ² liberaliter, habuerat. Loca amœna, voluptaria,

I N T E R P R E T A T I O.

¹ *Ambitio coegit multos homines fieri fallaces & fraudulentos.* | ² *Exercitum tractaverat luxuriosè & nimis licenter.*

N O T A E.

^a *Non ex re.]* Id est, non ex pulchritudine & merito, aut contra; sed tartum pro ratione commodi & turpissimi quæstus.

^b *Vindictari.]* Ideo latæ leges de ambitu & pecuniis rep. tundis; que (prout boni vel mali opibus & autoritate præpollebant) vigebant, vel torpescabant.

^c *Contagio.]* Morbus est quilibet, qui contactu contrahitur; hoc in loco morum notat sedam immunationem & contaminationem, que exemplo, & consuetudine malorum invehitur.

^d *Bona.]* Pro ferti & cordato: sic sæpe.

^e *Verâ.]* Legitima & bona: sæpen numero hoc sensu invenies.

^f *Recepta.]* Recuperata, & liberata à tyronnide Marii præsertim, & Cinnæ.

^g *Bonis initiis.]* Primò enim videbatur Sylla omnia pro senatu, & reipublicæ bono, agere.

^h *Malos.]* Ne ita intelligas, quasi Sylla perpetuò in republicâ felix non fuerit: mali eventus ad temp̄ publicam spēdant, quam ille opp̄essit.

ⁱ *Cupere]* Non modò cupiebant, sed ut quisque domum aut villam concupiverat, dabat operam ut in proscriptorum numero esset. Unde Q. Aurelius, cùm in iis nomen suum legislet, *Væ mihi miser! inquit, Alba me villa persequitur.*

^k *Ductaverat.]* Id est, cui præfuerat; nam si aliter sumas, non in Afid, sed, in Asiam, legendum foret.

facilè in otio ferocis militum animos molliverant, ibi primùm insuevit exercitus populi Romani amare, potare; ^a signa, tabulas pictas, vasa cælata, ^b mirari; ea ^c privatim ac publicè rapere, delubra spoliare, sacra, profanaque omnia polluere. Igitur hi milites, postquam victoriam adepti sunt, nihil reliqui viæ fecrē. Quippe secundæ ^d res sapientium animos ^e fatigant, ^f ne dum illi, corruptis moribus, victoriæ ^g temperarent. Postquam divitiæ honori esse cœperunt, & eas gloria, imperium, potentia sequebatur; ^h hebescere virtus, paupertas probro haberet, innocentia ⁱ pro malevolentia duci cœpit. Igitur ex divitiis juventutem luxuria, atque avaritia cum superbiam invasere. Rapere, consumere; sua parvi pendere, aliena cupere; pudorem, pudicitiam, divina atque humana promiscua, nihil pensi, neque moderati habere. Operæ pretium est, cùm domos atque villas cognoveris in urbium modum exædificatas, visere templa deorum, quæ nostri majores, religiosissimi mortales, fecrē. ^k Verùm illi delubra deorum pietate, domos suas gloriæ, decabant; neque viæ quidquam, præter injuriæ ^l licentiam, eripiebant.

I N T E R P R E T A T I O.

- ^a Ea rapiebant ex privatis & | corruptis moribus, victoriæ modum publicis ædibus.
^b Multò minùs illi, qui erant | facerent.
^c Neque eripiebant quicquam viæ præter facultatem lædendi.

N O T A E.

^a *Signa.*] Quaslibet intelligo figuræ, quævis materiâ effectas, eminentes modò fuerint & extantes. *Gall. Tout ouvrage de sculpture & de relief.*

^b *Mirari.*] Eodem sensu Horatius hoc verbum pro affectuum commovendorum causâ proximâ usurpat: nisi potius credas in admiratione positam esse primam animi commotionem. Uno verbo, *Mirari* positum est pro *Amare*, *Cupere*.

^c *Fatigant.*] Id est, *vix possunt sapientes, fortunam ferre; diffidunt in rebus secundis, & quandoque infuscant*, nisi pectus bene præparatum fuerit: nam plures voluptas, quam dolor vincit.

^d *Temperarent.*] Id est, *minùs potestate suâ in illos uterentur; jus aliquod, servarent, quo, non omnibus modis viæos vexarent & torqueant. Jus militum, Quodlibet.*

^e *Hebescere.*] Id est, *minùs stimulis ejus excitabantur.*

^f *Pro malevolentia.*] Quomodo isthuc? Eo planè quo & hodie illud fit. Cùm ali-

quem vident inculpati moribus, qui que non in unam & eandem ruit pravitatem. *Quia ille invidet*, dicunt. Quando èd mores lapsi sunt, certè eorum admodum difficilis est curatio. Si verò per innocentiam intelligentiam tantum abstinentiam ab omni rapinâ, tunc malevolentia fuerit euidem invidia, at paulò aliter explicanda; quasi felicet aliquis eo fine sit abstinenſ, ut alios, si minùs tales fuerint, increpare & damnare posset.

^g *Verùm.*] Respondet sensui intellecto, non expresso, quasi dicat, *Minùs te moveat videre habitationes, quas tam humiles diis posuerant priisci patres nostri, postquam eas comparaveris cum magnificis villis nostrorum hominum: illi enim, contrà quām sit hodie, templo deorum pietate, domos suas gloriæ, decabant. Colebantur à veteribus religiones pie magis quām magnificè, ut Livius loquitur; unde in lege duodecim tabularum, *Ad dios audeo coſtē, pietatem adhibento; opes amo-**

At

At hi contrà, ignavissimi homines, per summum scelus, omnia ea sociis adimere, quæ fortissimi viri viatores hostibus reliquerunt : proinde quasi injuriam facere, id ^a demum esset imperio uti. ¹ Nam quid ea memorem, quæ, nisi his, qui videre, nemini credibilia sunt ; à privatis compluribus subversos montes, maria ^b constrata esse ? Quibus mihi ludibrio videntur fuisse divitiae. Quippe, quas honestè habere licebat, per turpitudinem abuti properabant. Sed lubido stupri, ganeæ, cæterique ^c cultus non minor incesserat. Viri pati muliebria : mulieres pudicitiam in propatulo habere : vescendi causâ, terrâ, marique omnia exquirere : dormire priùs, quam somni cupido esset : non famem, aut fitim, neque frigus, neque lassitudinem operiri ; sed ea omnia luxu antè capere. ^d Hæc juventutem, ubi familiares opes defecerant, ad facinora incendebant. Animus imbutus malis artibus, haud facile lubidinibus carebat : eò profusiùs omnibus modis quæstui, atque sumptui deditus erat.

² In tantâ, tamque corruptâ civitate, Catilina, id quod factu facillimum erat, omnium flagitiosorum atque facinorosorum circum se, tamquam stipatorum, catervas habebat. Nam quicumque impudicus, adulter, ganeo, manu, ventre, pene, bona patria laceraverat : quique alienum æs grande conflaverat, quo ³ flagitium, aut facinus ^e redimeret : præterea, omnes undique parricidæ, sacrilegi, convicti judiciis, aut pro factis judicium timentes : ad hoc, quos manus, atque lingua, perjurio, & sanguine civili alebat : postremò, omnes, quos flagitium, egestas, ^f conscius animus, exagitabat : hi Catilinæ proximi,

INTERPRETATIO.

¹ Nam quâ de causâ narrarem ea, quæ nullus possit credere, nisi qui viderit ? Montes scilicet subversos et sublatos à privatis compluribus, maria constrata esse et ædificata.

² Catilina babebat circum se ca-

tervas et agmina omnium flagitiosorum atque facinorosorum, tamquam stipatorum et custodum, id quod erat facillimum factu in civitate tantâ et tam corruptâ.

³ Ut flagitium, aut facinus elueret.

NOTE.

^a Demum.] Id est, quasi imperium non aliter insigne esset, quam hominibus malefaciendo, aut in eo consistere.

^b Constrata.] Sive constructa, aut contracta legeris, eodem modo Romanorum luxus circa ædificia in mari extruenda carpetur ; quâ de re Horatius quoque ita conquestus est : Contracta pisces æquora sentiunt.

Jactis in altum molibus, &c.

Ob ingentes sumptus, & profusam in ædificiis & convictibus luxuriam, Lucullus Xerxes togatus à Pompeio dictus est.

^c Cultus.] Hic in malam partem accipitur, pro nimia & lascivâ corporis curatione, aut in cutis indulgentia, & blanditiis.

^d Hæc.] Præpostera, scilicet, vivendi consuetudo, moresque propadios.

^e Redimeret.] Id est, ut se liberaret, atque delicti pœnam effugeret, vel pecuniâ judices corrumpendo, vel cum iis qui lest in intendabant transfigendo.

^f Conscius.] Scelerum scilicet : Conscius enim quandoque in bonam partem sumitur.

familiaresque erant. Quòd si quis etiam à culpâ vacuus in amicitiam ejus incideret; quotidiano usu, atque illecebris, facilè par, ^a similisque cæteris efficiebatur. Sed maxumè adolescentium familiaritates appetebat. Eorum animi molles, & ætate fluxi, dolis haud difficulter capiebantur. ¹ Nam, uti cujusque studium ex ætate flagrabat, aliis scorta præbere, aliis canes, atque equos mercari: postremò neque sumptui, neque ^b modestiæ suæ, parcere, dum illos ^c obnoxios, fidosque sibi faceret. Scio fuisse nonnullos, qui ita existumarent, juventutem, quæ domum Catilinæ frequentabat, parum honestè pudicitiam habuisse. Sed ex ^d aliis rebus magis, quam quòd cuiquam id compertum foret, hæc fama valebat. ^e Jamprimum adolescentis Catilina multa nefanda stupra fecerat, ^f cum virgine nobili, cum ^g sacerdote ^h Vestæ, & alia hujuscemodi contra ⁱ jus, fasque: postremò, captus amore ^k Aureliae Orestillæ, cuius, præter formam, nihil unquam bonus laudavit; ^l quòd ea nubere illi

I N T E R P R E T A T I O.

¹ Nam præbebat aliis scorta, aliis emebat canes atque equos; prout unusquisque ardebat desiderio alicujus rei, secundum suam ætatem.

² Creditur pro certo, Catilinam

fecisse domum suam vacuam nuptiis flagitiosis, filio suo necato, eò quòd Aurelia Orestilla, timens eum futurum privignum, qui ætate adultus erat, dubitabat nubere ipsi Catilinæ.

N O T A E.

^a Similisque.] Cùm similis non tantum dicat quantum par, perinde est ac si dixisset Sallustius, *Usu et consuetudine quicunque in Catilinæ amicitiam inciderat, facilè illi par, aut saltem similis efficiebatur.* Nisi malis ^l par gradus nequitæ notare, simili verò genus ipsum, in quo illi pares siebant.

^b Modestiæ.] Hic Gallicè vertas, *sans honneur.* Alibi aliter.

^c Obnoxios.] *Obstrictos.* Gall. *Attachez à sa personne.*

^d Aliis rebut.] Ubi manifestum fecerat Catilina, se nullo scelere aut flagitio vacare; sed profligatae nequitæ hominem esse.

^e Jamprimum.] Instituit Sallustius earum rerum enumerationem, ex quibus, eos juvenes qui Catilinam frequentabant, parum honestè pudicitiam habuisse, conjecturâ propiciebatur.

^f Cum virgine.] Fortè de eo stupro loquitur, quod ei obtulit, quæ postea socrus fuit: nam ^g illud quoque Cicero Catilinæ objecit; tacito tamen, ut hīc, mulieris nomine, ne illi & familiæ nota inureretur.

^g Sacerdote Vestæ.] Virgines erant Vestales, castitatis eximiae, quibus nefas erat virum tangere, ad sacri & æterni ignis custodiam in penetralibus Vestæ adhibitæ.

^h Vestæ.] *Estha* Chaldaëis ignem denotat, à quo Græcis *īgla* factum, id est, *focus*; unde Latinis *Vesta*, id est, *ignis*. *Vestæ* verò nomine æthereum & divinum quendam ignem intellexerunt, seu mentem, quæ non oculis, sed animo tantum percipitur, ex quo factum ut nullum in Vestæ templo simulachrum conspiceretur. Atque notandum est, duas fuisse Vestas, alteram, veterem Saturni matrem, quæ *Cybele*, & *Pales*, & *Terra*, imò *Ops*, & *Ceres* dicitur; alteram, verò Saturni, ex illâ alterâ filiam, quæ hæc nostra est: quanquam hæc omnia non uno modo apud omnes mythologos reperias; imò sæpissime confundantur.

ⁱ Jus.] *Jus*, ad homines; *fas* refertur ad Deos.

^k Aureliaæ.] Quæ fuerit non satè constat: eam formâ & divitiis inter primas clariisse certum est.

dubi-

dubitabat, timens privignum ad ultum ætate; pro certo creditur, ^a necato filio, vacuam domum scelestis nuptiis fecisse. Quæ quidem res mihi in primis videtur causa fuisse ^b facinoris maturandi. Namque animus impurus, diis, hominibusque infestus, neque vigiliis, neque quietibus sedari poterat: ita conscientia mentem ^c excitam vexabat. Igitur color ei ^d exsanguis, ^e fœdi oculi; citus modò, modò tardus incessus: prorsus in ^f facie, vultuque ^g vecordia inerat. Sed juventutem, quam, ut suprà diximus, illexerat, multis modis mala facinora edocebat. Ex illis testes signatoresque falsos ^h commodare; fidem, fortunas, pericula vilia, habere. Post, ubi eorum famam, atque pudorem ⁱ attriverat, majora alia imperabat. Si causa peccandi in præsens minùs suppetebat, nihilominus ⁱ infantes, sicuti fontes, circumvenire, jugulare. Scilicet, ne per otium torpescerent manus, aut animus, ^j gratuitò potius malus, atque crudelis, erat. ^k His amicis, sociisque, confisus Catilina; simul, quòd æs alienum per omnis ^l terras ingens erat; &, quòd plerique Sullani milites largius suo usi, rapinarum & victoriae ^m veteris memores, civile bellum exoptabant; opprimundæ reipublicæ consilium cepit. In Italiâ nullus exercitus: Cn. Pompeius in ⁿ extremis terris bellum gerebat: ipsi con-

INTERPRETATIO.

^a Quando minuerat famam atque pudorem eorum.

^b Erat potius malus atque crudelis sine mercede.

^c Catilina, confisus his amicis & sociis, cepit consilium reipublicæ op-

primendæ; simul quòd ille grandem pecuniam ubique debebat, & quòd plerique milites Syllani, qui prodigè usi erant bonis suis, optabant bellum civile, memores rapinarum et victoriae veteris.

NOTE.

^a Necato.] Veneno, ut refert Valer. Max.

^b Facinoris.] De opprimendâ republicâ intelligit.

^c Excitam.] Non enim usquequa conscientia sopita est; mentein quandoque commovet, excitat, & turbat. Dicit verò autor mentem excitam vexabat, pro exciebat et vexabat.

^d Exsanguis.] Perturbatio conscientiæ tristitiam & metum comites habet, quibus sanguis ad intimas corporis partes evocatur.

^e Fœdi.] Sæviam et immanitatem declarantes. Alias Fœdus deformem tantum, dicit.

^f Facie.] Id est, Specie et omni exteriore aspectu. Nonnunquam facies or tantum, aut vultum significat. Gal. Le visage.

^g Vecordia.] Insania, furor.

^h Commodare.] Id est, In suum et amicorum commodum subministrare.

ⁱ Infantes.] Ne ab solutè fontes, aut infantes intelligas, quasi se judicem & vindicem Catilina in republicâ gesserit. Per infantes eos indicat, qui ejus consiliis nihil officiebant, quique erga illum infantes erant.

^l Omnis.] Accusativus pluralis, vide notam a pagina primâ.

^k Veteris.] Adversus Marium; ex quâ omnes suos Sylla ditaverat.

^l Extremis.] Per respectum ad Romanos, qui se orbis dominos jaetabant, istud intelligendum; Pompeius enim in Asiam erat, cum Mithridate bellum gerens.

sulatum petundi magna spes senatus nihil sanè intentus: tutæ, tranquillæque res omnes. Sed ea prorsus opportuna Catilinæ. Igitur circiter Kal. Jun. ^a L. Cæsare & C. Figulo Coss. primò singulos appellare: hortari alios, alios tentare: opes suas, imparatam rempublicam, magna præmia conjurationis docere. Ubi fatis explorata sunt, quæ voluit; in unum omnis convocat, quibus maxima ^b necessitudo, & plurimum audaciæ, inerat. Eò convenere senatorii ordinis P. Lentulus ^c Sura, P. ^d Autronius, L. Cassius Longinus, C. ^e Cethagus, P. & Ser. Sullæ ^f Servii filii, L. Vargunteius, Q. Annius, M. Porcius Læca, L. ^g Bestia, Q. ^h Curius: præterea, ex equestri ordine, M. Fulvius Nobilior, L. Statilius, P. Gabinius Capito, C. Cornelius: ad hoc, multi ex ⁱ coloniis, & ^k municipiis, ^l domi nobiles. Erant præterea ^m complures paulò occultius consilii hujuscce participes, quos magis dominationis spes hortabatur, quam inopia, aut alia necessitudo. Cæterum juventus pleraque, sed maxumè nobilium, Catilinæ inceptis favebat. ^l Quibus in otio, vel magnificè, vel molliter, vivere co-

I N T E R P R E T A T I O.

^a Illi qui poterant vivere vel magnificè, vel molliter in otio, se- quebantur incerta pro certis, ma- lebant bellum quam pacem.

N O T A E.

^a L. Cæsare.] Id est, anno mundi 3886. Ante Christum natum 62. A Româ conditâ 689. vel secundum alios 690.

^b Necessitudo.] Hic pro necessitate ponitur: aliis pro familiaritate.

^c Sura.] Ita vocatus fuit, quod, pecuniâ publicâ assumptâ, cum quæsturæ rationem reddere non posset, se dixit suram præbiturum, ut solebant pueri qui in ludo pilæ peccâissent. Post consulatum, senatu ob malos mores ejectus fuit: quare iterum prætor est factus, ut pristinam dignitatem recuperaret; & in præturâ conjuravit.

^d Autronius.] Hic consul designatus, de ambitu interrogatus, lege damnatus est.

^e Cethagus.] Is fuit ex gente Cornelîa: homo vehemens & furiosus.

^f Servii.] Hic Servius Sylla, pater Publî & Servii Syllæ, frater fuit Syllæ Dictatoris, ut scribit Dio.

^g Bestia.] Hic est, qui tribunus plebis de Cicerone conquestus est; ut infrâ videbimus.

^h Curius.] Per hunc conjuratio, primò patefacta est.

ⁱ Colonis.] Colonia multitudo est hominum, qui publico consilio ad novas terras deducuntur, quæ in singulos divisa ab iis colluntur. Romani per Triumviros, Quinqueviros, &c. colonias suas constituebant. Vide plura apud Geilium, lib. 16. cap. 13.

^k Municipiis.] Fuerunt municipia civitates, quarum incolæ, cives Romani ex municipiis dicti sunt. Illorum quibusdam civitas Romana cum suffragio, aliis absque eo, data fuit. Priors jus petendi magistratus habebant, & Romanis legibus vivebant; posteriores, cum suis moribus relieti essent, etiam à magistratibus Romæ vacabant. Atque hæc omnia variè mutata sunt: sed adi Rosinum.

^l Domi.] Quare Domi? Quia scilicet, quamvis eorum opes, & potentia in suâ civitate, maxima esset, non illi pariter Romæ valebant.

^m Complures.] Romani scilicet, quales fortè Cæsar, Antonius, alii.

pia erat; incerta, pro certis, bellum, quam pacem, malebant. Fuisse item eâ tempestate, qui crederent M. Licinium ^a Crassum non ignarum ejus consilii fuisse: quia Cn. Pompeius, invisus ipsi, magnum exercitum ducebant; cujusvis opes voluisse contra illius potentiam crescere; simul consilium, si conjuratio valuisset, facile apud illos principem se fore.

^b Sed antea item conjuravere pauci, in quibus Catilina, ^c de quo, quam verissimè potero, dicam. ^d L. Tullo, M. Lepido Coss. P. Autronius, & P. Sulla, ^e designati consules, ^f legibus ambitus interrogati, ^g pœnas dederant. Post paulò Catilina, ^h pecuniarum repetundarum reus, ⁱ prohibitus erat petere consulatum; quod intra ^k legitimos dies ^l profiteri nequiverit. Erat eodem tempore Cn. Piso, adolescentis ^m nobilis, summæ audaciæ, egens, factiosus; quem ad perturbandam rem publicam inopia, atque mali mores stimulabant. Cum ⁿ hoc Catilina, & Autronius circiter Nonas Decembr. consilio communicato, parabant in Capitolio Kalendis Januar. L. Cottam & L. Torquatum Coss. interficere; ^o ipsi, ^p fascibus correptis, Pisonem cum exercitu ad obti-

N O T A.

^a *Crassum.*] Hic fuit, quo non aliis Romæ ditiō extabat; quem tamen auri farnes ad bellum contra Parthos impulit, ubi unā cum exercitu trucidatus est.

^b *Sed antea.*] Hic abrumptur narratio, ut aliquid de aliâ conjuratione dicatur, cuius volunt autorem fuisse Crassum, quamquam studio id dissimulat Sallustius. Igitur post aliquot periodos, hinc repetendum erit filium institutæ orationis.

^c *De quo.*] Id est, de quâ re, de quâ conjuratione.

^d *L. Tullo.*] Hoc est, tertio anno ante ultimam conjurationem.

^e *Designati.*] Ita vocabantur qui in annum proximum electi fuerant.

^f *Legibus.*] Paratae fuerunt multæ contra ambitum, quas si voles, apud Alexandrum Neapolit. lib. 3. cap. 17. videlis. Ex earum legum autoritate interrogabantur, de ambitu qui accusati fuerant.

^g *Pœnas.*] Magistrata movebantur, atque iis etiam mulcta pecunaria irrogabatur.

^h *Pecuniarum.*] Africam Catilina cùm diripuisset, Legati Afri in Senatu de illo a fente conquesti sunt, deinde ejus nomen à Clodio delatum est: unde prohibitus fuit petere consulatum, nam reo illud legibus interdictum erat.

ⁱ *Prohibitus.*] Quia, ut modò vidimus, Catilina reus erat; atque etiam Lucius Volcatius alter consul publicum consilium haberat. An Catilinæ ratio habenda esset? Sciendum est enim non tantum debuisse eos qui candidati essent, publicè declarare se magistratum petere velle; sed insuper nomen apud eum qui comitia habiturus erat, profiteri adstricatos fuisse, à quo recipiebantur, si digni essent, si minus, rejiciebantur.

^k *Legitimos.*] *Lege institutos:* dies enim certos accusatori & defensori ad actionem instituendam præscribebant.

^l *Præfiteri.*] Defensionem suam & expurgationem, scilicet.

^m *Nobilis.*] Utpote à Calpo, Numæ filio oriundus: Pisones enim ex gente Calpurniæ fuerunt, quam Ovidius à Calpo dicit.

ⁿ *Hoc.*] Pisone scilicet.

^o *Ipsi.*] Catilina & Autronius.

^p *Fascibus.*] Notum est fasces virgas fuisse ex ulmo, aut betulâ cum securi colligatas, quas magistratibus lictores præferebant: cùm verò insignia essent dignitatis, hinc factum, ut pro eâ fasces accipientur; atque hīc pro consulatu positi sunt.

nendas ^a duas Hispanias mittere. Èa re cognitâ, rursus in Nonas Februarii. consilium cædis transtulerunt. Jam tum non consulibus modò, sed plerisque senatoribus, perniciem machinabantur. Quod ni Catilina maturâset ^b pro curiâ signum sociis dare; eo die post conditam urbem Romam, pessimum facinus patratum foret. Quia nondum frequentes armati convenerant, ea res consilium diremit. Postea Piso, in citeriorem Hispaniam quæstor, ^c pro prætore missus est, adnitente Crasso; ^d quod eum infestum Cn. Pompeio cognoverat. Neque tamen senatus ^e provinciam invitus dederat. Quippe fœdum hominem à republicâ procul abesse volebat: simul, quia boni complures ^f præsidium in eo putabant, & jam tum potentia Cn. Pompeii formidolosa erat. Sed is Piso, in provinciam, ab equitibus Hispanis, quos in exercitu ductabat, iter faciens, occisus est. Sunt qui ita dicant, imperia ejus injusta, superba, crudelia, barbaros nequivisse pati: alii autem, equites illos Cn. Pompeii veteres, fidosque clientes, ^g voluntate ejus Pisonem aggressos: nunquam Hispanos ^h præterea tale facinus fecisse, sed imperia sœva multa antea perpestos. Nos eam rem ⁱ in medio relinquimus. De superiori conjuratione satîs dictum.

^k Catilina, ubi eos, quos paulò antè memoravi, convenisse videt; tametsi cum singulis multa sœpe egerat, tamen ^l in rem fore credens universos appellare, & cohortari, in abditam partem ædium secessit; atque ibi, omnibus arbitris procul amotis, orationem hujuscemodi habuit:

Ni virtus, fidesque vestra satîs spectata mihi foret, nequicquam

I N T E R P R E T A T I O.

^l Cùm cederet ad conjurationis utilitatem pertinere.

N O T A.

^a *Duas.*] Ulteriorem scilicet & citeriorem; idque cùm per vim, tum contra mortem: nam Hispanæ provinciae erant prætoris, Piso quæstor, tantum erat: deinde alterutra, non ambæ uni assignabantur.

^b *Pro curiâ.*] Id est, *Ante locum ubi senator congregatus erat*; non enim uno & eodem loco semper habebatur.

^c *Pro prætore.*] Id est, *Quamvis prætor non esset, missus est tamen in provinciam prætoriam, cum prætoriâ postulare.*

^d *Quod eum infestum.*] Sperabat enim Pompeii potentiam per Pisonem imminutum iri.

^e *Provinciam.*] Hispaniam scilicet. Nimirum populus Romanus, quandoque nationem aliquam bello domuerat, eam plerumque magistratibus suis subjiciebat.

^f *Præsidium.*] Auxilium reipublicæ adversus Perpetuum, illi resistendi.

^g *Voluntate.*] Pompei hortatu.

^h *Præterea.*] Omnino hunc locum ita arbitror intelligendum, ut non sit excusatio, quod alii volunt, sed facti negatio. Quasi dicat. *Quidam dicunt, Hispanos interfecisse Pisonem, & inter eos neanulit ejus crudelitatem causam mortis faciunt, alii jussum Pompeii; at verò alii negant ab Hispanis Pisonem interficium esse.*

ⁱ *In medio.*] Ita ut cuivis liberum sit, quod volet credere, aut pro alterutrâ sententiâ argumenta proferre.

^k *Catilina.*] Nunc ad postremam Catilinæ conjurationem autor revertitur.

opport

opportuna res cecidisset ; spes magna dominationis in manibus frustra fuisset : neque, per ignaviam, aut vana ingenia, incerta pro certis captarem. Sed, quia multis, ¹ magnis tempestatibus vos cognovi fortes, fidosque mihi ; eò animus ausus est maximum, atque ² pulcherrimum facinus ³ incipere : simul, quia vobis eadem, quæ mibi, bona, malaque esse intellexi. ⁴ Nam, idem velle, atque idem nolle, ea demum firma amicitia est. Sed ego, quæ mente agitavi, omnes jam antea ² diversi audistis. Cæterum mibi indies magis animus accenditur, cùm confidero, quæ conditio vitæ futura sit, nisi nosmet ipsos vindicamus in libertatem. Nam postquam respublica in paucorum potentiam jus, atque ³ ditionem, concessit ; semper illis reges, ⁴ tetrarchæ vectigales esse : populi, nationes, ⁵ stipendia pendere : cæteri omnes, strenui, boni, nobiles, utque ignobiles, ⁴ vulgus suimus ; sine ⁶ gratiâ, sine ⁷ auctoritate, bis obnoxii, quibus, si respublica ⁸ valeret, formidini effemus : itaque omnis gratia, potentia, bonos, divitiae apud illos sunt, aut ubi illi vo-

INTERPRETATIO.

- ¹ Quia multis & magnis periculis vos cognovi fortes. ² Omnes jam antea audivistis separatim, quæ ego cogitavi. ³ Postquam respublica redacta est sub imperium & dominationem paucorum.
- ⁴ Pro fæce & colluvione habiti sumus.

NOTÆ.

^a *Pulcherrimum.*] Ea vis est boni, ut illius specie etiam perditissimi parricidae suas adumbrent machinationes.

^b *Incipere.*] Hic Gruterum, virum doctissimum pudet barbarie : attamen idem prorsus in Tarentii Eunucho, Act. 5. sc. 9. legitur.

an me, qui id ausu' sim

Incipere ; an fortunam collaudem ? &c. Unde satis constat, hinc incipere, ut ille voluit, non esse deturbandum.

^c *Nam.*] Hæc partim conclusio firmissimis nititur fundamentis ; verum eam obscuravit Catilina, dum honestis nominibus nefandum scelus obvelare studet. Ita verò resolvas ejus ratiocinationem. *Ausus sum pulcherrimum facinus, n.n tantum quia vos esis fortes ; verum etiam quia sumus amici firmi :* constat verò firmos nos esse, quia eadem volumus & nolumus ; at volumus eadem, quia eadem sunt nobis bona & mala. Atque hæc posterior probatio detruccata est ; & aperta ut sit, addas oportet, *quorum quidem bonorum aut malorum ea est natura, ut nos omnes, uno &*

eodem modo eodem cogant. Falsum autem est quod dicit Catilina, eadem velle & eadem nolle, efficere amicitiam : honestas si adsit, tunc illud nomine cohonestabitur amicitiae ; quæ si Catilinæ non defuisse, nihil ferè pulchrius aut utilius ejus oratione extaret.

^d *Tetrarchæ.*] Non sunt illi qui quatuor provinciis, sed qui unius provinciæ quartæ parti præsunt.

^e *Stipendia.*] Hic fuit dolus quorundam populorum, & fraus Romanorum. Cùm illis horum cognita esset avaritia, hi verò omnium ferè gentium metum perspectum haberent ; concordabant inter se, ita ut Romani, qui faltem gratiâ & auctoritate pollerent, ab illis populis publicam injuriam averterent, patronis verò suis illi stipendia, aut, quod magis ad nostrum sermonem accedit, pensiones solverent.

^f *Gratiâ.*] Apud populum ; *Sans faveur.*

^g *Auctoritate.*] In senatu, *Sans crédit.*

^h *Valerit.*] Id est, statum suum legitimum obtineret.

lunt: nobis reliquerunt pericula, ^a repulsas, ^b judicia, egestatem. Quæ quoisque tandem patiemini, fortissimi viri? Nonne emori per virtutem præstat, quæ vitam miseram, atque in honestam, ubi alienæ superbiæ ludibrio fueris, per dedecus amittere? Verum enim vero, prò deum atque hominum fidem, victoria in manu nobis est: viget ætas, animus valet. Contrà illis, annis, atque divitiis, omnia ^c consenserunt. Tantummodo incepto opus est: cætera ^d res expediet. Etenim quis mortalium, cui virile ingenium est, tolerare potest, illis divitias superare, quas profundant in ^e extruendo mari, & montibus coquandis, nobis rem familiarem etiam ad necessaria deesse? Illos binas, aut amplius domos continuare; nobis ^f larem familiarem nusquam ullum esse? Cum tabulas, signa & toreumata emunt, ^g nova diruunt, alia ædificant; postrem omnibus modis pecuniam trahunt, ⁱ vexant; tamen summâ lubidine divitias suas ^j vincere nequeunt. At nobis est domi inopia, foris æs alienum; mala res, spes multò asperior. Denique quid reliqui habemus, præter miseram animam? Quin igitur expurgescimini? En illa, illa, quam sæpè optatis, libertas, præterea divitiae, decus, gloria, ^k in oculis sita sunt; fortuna ea omnia victoribus præmia posuit. Res, tempus, pericula, egestas, belli spolia magnifica, magis quæ oratio mea, vos hortentur. Vel imperatore vel milite me utemini. Neque ^l animus, neque corpus à vobis aberit. Hæc ipsa, ut spero, vobiscum unà consul agam: nisi fortè me animus fallit, & vos servire magis, quæ imperare, parati estis.

Postquam accepere ea homines, quibus mala abundè omnia erant, sed neque res, neque spes bona ulla: tametsi illis, quieta movere, mag-

I N T E R P R E T A T I O.

¹ Tamen per suam summam libidinem & sumptus immensos non possunt exhaire suas divitias. ² Decus, gloria, vobis se oggerunt.

N O T A E.

^a Repulsas.] Catilina bis consulatum petit bis repulsus fuit.

^b Judicia.] Quæ in nos excentur scilicet. Alii ambitus, alii repetundarum pœnas dederant.

^c Consenserunt.] Id est, imminuta sunt, aut prorsus interierunt.

^d Res expediet.] Id est, reliqua sine nobis perficiunt. Gall. Le reste se fera de soi même.

^e Extruendo.] Extrudere hinc est ædificare, dñec locus mari subtrahatur. Gall. Optimè dicimus, Combler les mers.

^f Larem.] Lares dii erant domestici, quibus focus facer erat: unde ipsi pro foco & domo sèpè positi, ut hoc in loco.

^g Toreumata.] Toreuma esse videtur quicquid celo aut torno elaboratum est. Gall. Tout ouvrage de relief, et fait en bosse: ouvrage fait au tour.

^h Nova.] Id est, quod nuper ædificaverant, hodie diruunt, ut denso extruant.

ⁱ Vexant.] Verbum istud prorsus referendum est ad pecunias, non, ut volunt nonnulli, ad homines. Hoc dicit, aliquos quanquam pecunias suas profunderent, non potuisse tamen exhaire: sed verbum quo usus est autor, magnam habet emphasis.

^k Animus.] Id est, vos consilio et manu juvero.

na merces videbatur; tamen postulare plerique, uti proponeret, quæ conditio belli foret: quæ armis præmia peterent: quid ubique opis, aut spei haberent. Tum Catilina polliceri ^a tabulas novas, ^b proscriptionem locupletium, magistratus, ^c sacerdotia, rapinas, alia omnia, quæ bellum, atque lubido victorum fert: præterea, esse in Hispaniâ citeriore ^d Pisonem, in ^e Mauritaniâ cum exercitu P. Sitium ^f Nucerinum, consilii sui participes: petere consulatum ^g C. Antonium, quem sibi collegam fore speraret, hominem & familiarem, & omnibus necessitudinibus circumventum: cum eo consulem se initium agendi facturum. Ad-hoc, maledictis increpabat omnis bonos: suorum unumquemque nominans, laudare, admonere alium egestatis, alium cupiditatis suæ, complures periculi, aut ignominiæ, multos victoriæ Sullanæ, quibus ea prædæ fuerat. Postquam omnium animos ^h alacris videt; cohortatus, ut ^b petitionem suam curæ haberent, conventum dimisit. Fuere ea tempestate, qui dicerent, Catilinam, oratione habitâ, cùm ad iusjurandum ⁱ populares sceleris sui adigeret, humani corporis sanguinem vino permixtum in pateris ^j circumtulisse; inde, cùm post exsecrationem omnes degustavissent, sicuti in ^k solemnibus sacris fieri consuevit, aperuisse consilium suum; atque eò dictitare fecisse, quò inter se magis fidi forent, alias alii tanti facinoris consciæ. Nonnulli ficta & hæc, &

I N T E R P R E T A T I O.

ⁱ Postquam videt animos omnium oratione commotos & accensos. | illos qui sceleris sui consciæ erant & fautores.

^z Cùm adigeret ad iusjurandum

N O T A E.

^a Tabulas.] Tabulæ novæ appellantur, cùm abolitis prioribus debitibus, nemo, quod ante à creditoribus acceptum est, cogitur solvere: quæ quidem propositæ sunt aliquando tabulæ, cùm ære alieno, & præsertim usuris plebs Romana oppressa erat. Gall. *Abolition de détes. Anglicè, AN ACT OF GRACE.*

^b Præscriptionem.] Ex quo factiosis locupletium bona veniebant. Illud verò malum in civitatem invexerant bella civilia. Nam qui per illa victoriam adepti fuerant, illi nomina eorum, qui diversarum partium fuissent putabantur, in tabulis descripta proponebant, constitutis præmiis, si quis eorum quenquam occidisset; bonis etiam proscriptorum publicatis atque hastæ subiectis.

^c Sacerdotia.] Non tam dignitatem ipsam sacerdotalem, cuius nebulones illi prope nullam curam habebant, quæ ex dignitate lucrum, aut, quod vocamus nos, beneficium aut præbendam.

^d Pisonem.] Quem occisum fuisse Catilinam latebat, aut certè dissimulabat.

^e Mauritaniæ.] Africæ regio est, versus Gaditanum fretum.

^f Nucerinum.] Nuceriæ ortum. Quatuor autem Nuceriæ fuerunt in Italiâ.

^g C. Antonium.] Hic fuit triumviri patruus.

^h Petitionem.] Consulatus scilicet, ut illi ambirent, &c.

ⁱ Circumtulisse.] Ut singuli biberent, seu potius libarent, & leviter attingerent.

^k Solemnibus.] Id est, quæ certis anni temporibus fieri solerent. In iis autem mos erat sacerdoti, priusquam inter viæ cornua vinum funderet, simpulo, id est vasculo ligneo aut fictili, propinare, atque astantibus circumferre, ut pariter libarent, & de vino gustarent.

multa præterea, existabant ab iis, qui ^a Ciceronis invidiam, quæ postea orta est, leniri credebant atrocitate sceleris eorum qui pœnas dederant. Nobis ea res pro magnitudine parum comperta est. Sed in eâ conjuratione fuit Q. Curius, natus haud obscuru loco, flagitiis atque facinoribus cooperatus, quem censores senatu, ¹ probri gratiâ, moverant. Huic homini non minor ² vanitas inerat, quâm audacia. Neque reticere, quæ audierat; neque suam ipse scelera occultare: prorsus neque dicere, neque facere, quicquam pensi habebat. Erat ei cum Fulviâ, muliere nobili, stupri vetus consuetudo. Cui cùm minus gratus esset, quòd, inopiâ minus largiri poterat, repente gloriens, maria, monteisque polliceri cœpit, ^b minari interdum ferro, ni sibi obnoxia foret: postremò, ferocius agitare, quâm solitus erat. At Fulvia, insolentiæ Curii causâ cognitâ, tale periculum reipublicæ haud occultum habuit: ³ sed, sublato auctore, de Catilinæ conjuratione, quæ, quo modo audierat, compluribus narravit. Ea res in primis studia hominum accedit ad consulatum mandandum M. Tullio Ciceroni. Namque antea pleraque nobilitas invidiâ æstuabat, & quasi pollui consulatum credebat, si eum, quamvis egregius, homo ^c novus adeptus foret. Sed ubi periculum advenit, invidia, atque superbia ^d postfuere. Igitur, ^d comitiis habitis, consules declarantur M. Tullius, & C. Antonius. Quod factum primò populares conjurationis ^e concusserat. Neque tamen Catilinæ furor minuebatur; sed indies plura agitare; arma per Italiam locis opportunitis parare; pecuniam, suâ, aut amicorum, fide sumtam mutuam ^e Fæsulas ad Mallium quendam portare; qui postea ^f princeps fuit belli faciundi. Eâ tempestate plurimos cujusque generis homines adscivisse sibi dicitur; mulieres etiam aliquot, quæ primo ingentis sumtus stupratoris toleraverant: post, ubi ætas, tantummodo quæstui, neque luxuriæ modum fecerat, & alienum grande ^f conflaverant.

INTERPRETATIO.

¹ Quem censores ex senatu eje-
cerant, ut ipsum ignominia multa-
rent.

² Non minor levitas & futilitas
inerat huic, quâm audacia.

³ Sed, tacito nomine autoris,
narravit compluribus ea quæ au-

diverat de conjuratione Catilinæ,
eo modo quo audiverat.

⁴ Invidia atque superbia post-
posita fuerunt.

⁵ Quod factum turbaverat pri-
mò conjuratos.

⁶ Qui postea primus bellum intulit.

NOTÆ.

^a Ciceronis.] Hoc est, quæ in eum exarſit.

^b Minari.] Dicebat se eam gladio inter-
fecturum.

^c Novus.] Ille novus homo dicebatur,
eius majores amplissimis usi non essent
honoribus: qui primus virtute suâ majoribus
prælucebat.

^d Comitiis.] Comitia, conventus erant
populi ad creandos magistratus, leges ferendias, &c.

^e Fæsulas.] Fæsulae, urbs Tusciae versus
Appenninum, juxta Florentiam.

^f Conflaverant.] Id est, quæ se alieno ære
obſtrinxerant. Gall. Qui s'ētoient endetées.

Per

Per eas se Catilina credebat posse ¹ servitia urbana solicitare, urbem ² incendere, viros earum, vel adjungere sibi, vel interficere. Sed in his erat Sempronia, quæ multa sæpè virilis audaciæ facinora commiserat. Hæc mulier genere atque formâ, præterea viro atque liberis, satis fortunata fuit: literis Græcis & Latinis docta: psallere, saltare elegantiùs, quâm necesse est probæ: multa alia quæ instrumenta luxuriæ sunt: sed ei cariora semper omnia, quâm decus, atque pudicitia fuit. Pecuniae, an famæ minus parceret, haud facilè discerneres; lubidine sic accensa, ut sæpiùs peteret viros, quâm peteretur. Sed ea sæpè antehac ^b fidem prodiderat, ² creditum abjuraverat, cædis conscia fuerat, luxuriâ atque inopiâ præceps abierat. Verùm ingenium ejus haud absurdum: posse versus facere: ^c jocum movere: sermone uti, vel ^d modesto, vel ^e molli, vel ^f procaci. Prorsus multæ ^g facetiae, multusque lepos inerat. His rebus comparatis, Catilina nihilominus in proximum annum consulatum petebat; sperans, si designatus foret, facilè se ex voluntate Antonio usu-rum. Neque interea quietus erat, sed omnibus modis insidias parabat Ciceroni. Neque illi tamen ad cavendum dolus, aut astutiæ deerant. Namque à principio consulatûs sui, multa per Fulviam pollicendo, effecerat, ut Q. Curius, de quo paulò antè memoravi, consilia Catilinæ sibi proderet. Ad hoc, collegam suum Antonium ^h pac-tione provinciæ perpulerat, ne contra rempublicam sentiret: circum se præsidia amicorum, atque clientum occulte habebat. Post-quam dies comitiorum venit, & Catilinæ neque petitio, neque in-fidiæ, quas consuli fecerat, prosperè cessere; constituit bellum fa-cere, & extrema omnia experiri; quoniam, quæ occultè tenta-verat, aspera fœdaque evenerant. Igitur C. Mallium Fæsulas, at-que in eam partem ⁱ Etruriæ, Septimum quendam ^k Camertem

INTERPRETATIO.

¹ Credebat se posse per eas multi-tudinem servorum urbanorum ad defectionem impellere.

² Pejerando, rem creditam ne-gaverat.

NOTÆ.

^a Incendere.] Ut scilicet, per tumultum facilius esset, quos vellent interficere.

^b Fidem prodiderat.] Id est, promissis cum sacramento non feterat; perfidam se præbuerat.

^c Jecum.] Gall. Elle entendoit la raille-rie.

^d Modesto.] Gall. Le sérieux.

^e Molli.] Le galant.

^f Procaci.] Le langage qui est trop libre; n' est bon qu' à des effrontées.

^g Facetiae.] Id est, urbanitas, & gratia,

decus & exculta elegantiæ. Fortè non male vertas Gallicè, Enjouement.

^h Pacione.] Ciceroni Macedonia cùm obtingeret, quæ optima erat provincia ex commercio & mercibus orientis, eam ille Antonio concessit, ut obsequio ipsum mitigaret, atque impediret, ne contra rempublicam machinaretur.

ⁱ Etruriæ.] Italæ regio non longe à Latio, ad occasum. Hodie Toscane.

^k Camertem.] Ex oppido Umbriæ Camertæ, aut Camerino oriundum.

in agrum Picenum, C. Julium in Apuliam dimisit, præterea alium aliò, quem ubique opportunum sibi fore credebat. Interea Romæ multa simul moliri: consili insidias tendere: parare incendia: opportuna loca armatis hominibus obsidere: ipse cum ¹ telo esse, item alios jubere, hortari, uti semper intenti, paratique essent: dies, noctesque festinare: vigilare: neque ^c insomniis, neque labore fatigari. Postremò, ubi multa agitanti nihil procedit, rursus ^d intempestâ nocte coniurationes principes convocat per M. Portiam Læcam, ibique multa de ignaviâ eorum questus, docet se præmisisse Mallium ad eam multitudinem, quam ad capiunda arma paraverat; item alios in alia loca opportuna, qui initium belli facerent; seque ad exercitum profici si cupere, si prius Ciceronem oppressisset; eum suis consiliis multum officere. Igitur, perterritis ac dubitantibus cæteris, C. Cornelius, eques Romanus, operam suam pollicitus, & cum eo L. Vargunteius Senator constituere ² eâ nocte paulò post, cum armatis hominibus, sicuti salutatum, introire ad Ciceronem, & de improviso domi suæ imparatum confodere. Curius, ubi intelligit, quantum periculum consuli impendeat, properè per Fulviam Ciceroni dolum qui parabatur enunciavit. Ita illi ^e januâ prohibiti, tantum facinus frustra suscepserant. Interea Mallius in Etruriâ plebem solicitare, egestate simul, ac ^f dolore injuriæ novarum rerum cupidam, quod Sullæ dominatione, agros, bonaque omnia amiserat; præterea, latrones cujusque generis, quorum in eâ regione magna copia erat: nonnullos ex Sullanis & colonis, quibus lubido atque luxuria ex magnis rapinis nihil reliqui fecerant. Ea cum Ciceroni nunciarentur, ^h ancipi malo permotus, quod neque urbem ab infidiis privato consilio longius tueri poterat; neque exercitus Mallii quantus, aut quo consilio foret, ⁱ satis compertum

INTERPRETATIO.

¹ Ipse cum gladio in publicum ceronem eâ nocte, paulò post, sicuti
prodibat. salutatum ivissent.
² Constituerunt introire ad Ci-

NOTÆ.

^a Agrum Picenum.] In mediâ propinquam Italâ, ad mare Adriaticum: hodie, *La marina d'Ancona*.

^b Apuliam.] Ad mare Adriaticum jacet, in Italia orâ extrema terâ, quæ vergit ad orientem.

^c Insomniis.] Insomnia est cum quis dormire non potest.

^d Intempestâ.] Circa medium noctem, cum tempus non sit amplius operandi. Centurio, centubus.

^e Januâ.] Ciceronis scilicet.

^f Dolre.] Quod ubi à Syllâ bona erupta fuissent.

^g Colonis.] Syllæ milites erant, quibus Hetrucorum agros diviserat, quod in Marii partes sequuti essent.

^h Ancipit.] Id est, quod ex utrâque parte imminebat.

ⁱ Satis.] Ex toto hoc negotio maximum certe erat periculum. Cum enim in sensu ipso plurimi essent, iisque maximè potentes, qui coniurati faverent, invidiosum erat homines accusare tanto favore subnixos, nisi pariter coarguerentur: deinde ipsis reipublicæ consilia manifestabantur.

habebat;

habebat ; rem ad senatum ^a refert, jam antea vulgi rumoribus exagitatam. Itaque, quod plerumque in atroci negotio solet, senatus decrevit, ^b darent operam consules, ne quid respublica detrimenti caperet. Ea potestas per senatum, more Romano, magistratui maxima permittitur, exercitum parare, bellum gerere, coercere omnibus modis socios, atque cives : domi, militiaeque imperium, atque judicium summum habere. Aliter sine populi jussu, nulli earum rerum consuli jus est. Post paucos dies, L. Senius Senator in senatu literas recitavit, quas Fæsulæ allatas sibi dicebat ; in quibus scriptum erat, C. Mallium arma cepisse cum magnâ multitudine ante diem vi. Kal. Nov. Simul, ^c id quod in tali re solet, alii portenta atque prodigia nunciabant : alii, conventus fieri, arma portari, ^d Capuæ atque in Apuliæ ^e servile bellum moveri. Igitur ^f senatî decreto, Q. ^g Marcius Rex Fæsulæ ; Q. ^h Metellus Creticus in Apuliam, circumque ea loca missi. Hi utriusque ⁱ ad urbem imperatores erant impediti, ne triumpharent, calumniâ paucorum, quibus omnia honesta, atque inhonesta vendere mos erat. Sed prætores Q. Pompeius Rufus Capuam, Q. ^k Metellus Celer in agrum Picenum : hisque ^l permisum, uti pro tempore, atque periculo exercitum compararent. Ad hoc, si quis indicasset de coniuratione, quæ contra remp. facta erat, præmium, servo libertatem & ^m H. S. C. libero impunitatem ejus rei, H. S. CC. itemque decre-

N O T A E.

^a Refert.] Referre, est rem agitandam in senatu propinere.

^b Darent operam.] His verbis solennibus, summum imperium, & quasi dictatorium consulibus deferebatur.

^c Id quod.] Parenthesis est. Gall. *Comme c'est la coutume en de pareilles rencontres.*

^d Capuæ.] Urbs fuit Campaniæ nobilissima, mari Tyrrheno adjacens : cuius illecebris & amoenitate usque adeò captus Annibal, ut ipsius dominatrix dicta fuerit.

^e Servile.] Id est, quod per servos gereretur. Gall. *Qu'en tâchoit d'y faire seûlever les esclaves.*

^f Senatî.] Pro Senatûs ; ita olim.

^g Marcius.] Marciorum familla ab Anco Marcio quarto Romanorum rege deducitur. Hic consul fuit cum L. Metello, quo mortuo, & eo qui in ejus locum suffectus erat, solus Marcius consulatum gessit.

^h Metellus.] Cognomen habuit à devictâ Cretâ post consulatum.

ⁱ Ad urbem.] Quia ante triumphum urbem intrare non erat licitum.

^k Metellus Celer.] Hic beneficio Ciceronis,

Galliam ipsi destinatam, sed in concione depositam, administravit : consul fuit postea cum Afranio.

^l Permissum.] Imò & imperatum.

^m H. S.] Sestertium denotat hæc figura, cuius si accutiorem cognitionem habere soles, opus erit adire eos qui de ære tractarunt, Budæum, puta, Hottomanum, aliquæque : neque enim, quæcunque ab aliis bene scripta sunt, opus est hoc transcribere. Interim, ne omnino vacuus discedas, quantum satî erit, dicemus ad hujus loci intelligentiam. Sestertius, uti quidem plurimis ex locis colligere videor, nummus fuit primò æreus, valore duorum assium cum semisse, qui postea ex argento conflatus quinque æstimator fuit : atque utrumque, si ad monetæ nostræ Gallicæ rationem exigas, prior decern Turonensis denariolis, paulò p uris, vel secundum alios quatuordecim ; posterior duplò valebat. Verum difficultas in eo non est, cum ubique postea Tabulæ pro monetarum æstimatione. Numerandi ratio hæc in parte obscuritatem attulit, quam tamen ex pauculis sequentibus lineis intelliges.

Quando

decrevère, uti ^a familiæ gladiatoriæ Capuam, & in cætera municipia distribuerentur pro cujusque ^b opibus; Romæ per totam urbem vigiliæ haberentur, eisque ^c minores magistratus præcessent. Quibus rebus permota civitas, atque immutata facies urbis erat: ex summâ lætitiâ, atque ^d lasciviâ, quæ diuturna quies pepererat, repente omnis tristitiâ invasit. Festinare, trepidare, neque loco, neque homini cuiquam satiis credere: neque bellum gerere, neque pacem habere: suo quisque metu pericula metiri. Ad hoc, mulieres, quibus ^e pro reip. magnitudine belli timor insolitus incesserat, afflîctare sese; manus supplices ad cœlum tendere; miserari parvos liberos; rogitare; omnia pavere; superbiâ atque deliciis omisssis, sibi patriæque, diffidere. At Catilinæ crudelis animus eadem illa movebat, tametsi præsidia parabantur, & ipse

INTERPRETATIO.

^f *Propter reipublicæ magnitudinem.*

NOTE.

Quando numerus intra mille continetur, nulla est prorsus difficultas; rotundè & absque ullâ precisione Romani, sicut & alii, numerant: sed numerus quando mille numeros seu fœstertios excedit, sœpè detruncatus est; ita ut mille pro singulis sint intelligendi. Cùm summa eo quo dixi modo amplius quam mille complectebatur, tum per Genitivum pluralem *fœstertiū* illam exprimebant; adeò ut *fœstertiū*, & mille fœstertiū sint res una & eadem. Unde factum, ut poëtæ, ex genitivo illo plurali, nomen genere neutro efficerint, quo tamen nisi in numero plurali non utuntur; atque ita illis singula fœstertia pro mille veneunt fœstertiis illis parvis à masculino fœstertiis, quo solo oratores utuntur. Si verò summa esset minimū decies centenorum millium, tum adverbii deciès, viciès, centiès, &c. utebantur, quæ adverbia centena millia faciebant, quamvis ea non exprimerentur. Jam res satiis clara est interim nodus unus restat explanandus; sciendum enim, an hoc Sallustii loco centum fœstertia, an centum fœstertiū seu fœstertiorum intelligentur. Hic verò opus est conjecturâ & judicio. Dico itaque, primò, ab aliis prolixè probatum esse hanc figuram H. S. pro minoribus fœstertiis, in masculino genere positam esse,

quatenus nullus numerus, nisi qui expressus est intelligitur; deinde venire etiam eandem figuram pro *fœstertiū*, vel *fœstertia* poetarum. Hoc posito, nihil facilius est quam videre, ineptum fore, si senatus, in re quæ salutem publicam respiciebat, centum fœstertios, vilissimam pecuniam, decrevisset. Ergo figura hæc HS. C. *centum*, hoc in loco, facit *fœstertiū*, vel, si cum poetis loqui ames, *centum fœstertia*, id est *centena millia nummorum*, seu *fœstertiorum*: quæ ad nostram monetam, si per summam integrum & solidam referas; quingentos efficiunt aureos duplones; *Cinque cens pœsiles*.

a Familia.] Qui gladiatores apud unum lanistam sese exercebant, discebat, aut serviebant, ii familia dicebantur.

b Opibus.] Sæpe gladiatores à privatis empti ad tumultum & cædem; ipsi aliquando bella & quidem gravia excitaverunt; adeòque minimè mirum si suspecti essent, ex urbe deducerentur; atque pro ratione virium, in municipia distribuerentur.

c Minores.] Quæstores, puta, ædiles minores, triumviri capitales, &c.

d Lasciviam.] Non hic posita pro incontinentiâ, seu obscenâ libidine; sed tantum pro ludibundâ, exultante, & profulâ lætitiâ.

lege ^a Plautiā interrogatus erat ab L. ^b Paulo : postremò, dissimulandi causā & quasi sui expurgandi, sicuti ^c jurgio lacesitus foret, in senatum venit. Tum M. Tullius consul, sive ^d præsentiam ejus timens, sive irā commotus, orationem habuit luculentam atque utilem reipublicæ quam postea scriptam edidit. Sed ubi ille assedit, Catilina, ut erat pāratus ad dissimulanda omnia, demissō vultu, voce supplici, postulare à patribus, ne quid de se temerè crederent : ^e eā familia ortum, ita ab adolescentiā vitam instituisse, ut omnia ^f bona in spe haberet : ne existumarent, sibi patricio homini, cuius ipsius, atque majorum plurima beneficia in plebem Romanam essent, perditā republicā opus esse ; cùm eam ^g servaret M. Tullius, ^h inquilinus civis urbis Romæ. Ad hoc, maledicta alia cùm adderet ; obstrepere omnes ; hoslem, atque parricidam vocare. Tum ille furibundus : *Quoniam quidem circumventus, inquit, ab inimicis præceps agor, incendium ^h meum ruinā extingam.* Dein se ex curiā domum proripuit. Ibi multa secum ipse volvens, quòd neque insidiæ consuli procedebant, & ab incendio intelligebat urbem vigiliis munitam, optumum factu credens exercitum augere ; ac priùs, quām legiothes scriberentur, multa antē capere, quæ bello usui forent ; nocte intempestā, cum paucis, in Malliana castra profectus est. Sed Cethego, atque Lentulo, cæterisque, quorum cognoverat promptam audaciam, mandat, quibus rebus possent, opes

I N T E R P R E T A T I O .

ⁱ Pergit dicere, *se esse ortum* | *ab adolescentiā, ut non, nisi bonam*
eā familiā, ita instituisse vitam | *spem, de se præberet.*

N O T A .

^a *Plautiā.*] Eam tulit Plautius tribunus plebis, adjuvantibus Catulo & Lepido, anno ante conjurationem Catilinæ 15. ut quære retur in eos qui quovis modo senatui, magistris, imò & privatis hominibus, insidias, aut vim fecissent.

^b *Paulo.*] Is postea Consul fuit.

^c *Jurgio.*] *Comme si on lui eut fait ure querelle mal à propos.*

^d *Præsentiam.*] Timebat ne forè, cùm Catilina ausus esset in senatum venire, mi nus crederent senatores quæ ipie de conjuratione indicaverat.

^e *Bona in spe.*] *Qu' on ne pouvoit avoir que des esperances avantageuses de lui.*

^f *Servaret.*] Id est, *servare stud-ret, aut servandam simulareret.* Neque verè Catilius

mens est dicere, servatā opus esse republi- cā, aut se ejus ruinam quæsiisse.

^g *Inquilinus.*] Peregrinus, Arpino oriundus.

^h *M. um.*] Id est, *quod in me excitatum est.* Metaphora sumpta ab incendiis, quæ, ut ne in dissita ædificia grassetur, ruinā intermediorum impediri solent. Intendit Catilina se pelestrum reipublicæ, aut saltem inimicis importaturum, potius quām peritum. Cæterum auctoritate Ciceronis contendunt, non istud in senatu à Catilinā dictum fuisse ; sed eum Catoni ante comitia confularia judicium minitanti, respondisse volunt, si quod esset in fortunas suas incendium excitatum, id se non aquā, sed ruinā retinctorum.

factionis confirment, insidias consuli maturent; cædem, incendia, aliaque belli facinora parent: sese propediem cum magno exercitu ad urbem accessurum. Dum hæc Romæ geruntur, C. Mallius ex suo ¹ numero legatos ad Q. Marcium Regem mittit, cum mandatis hujusmodi:

DE OS, hominesque testamur, imperator, nos arma neque contra patriam cepisse, neque ² quò periculum aliis faceremus; sed uti corpora nostra ab injuriâ tutâ forent: qui miseri, egentes, violentiâ atque crudelitate fœneratorum, plerique patriâ, sed omnes famâ, atque fortunis expertes sumus: neque cuicunque nostrâ licuit, more majorum, ³ lege uti, neque, amisso patrimonio, ⁴ corpus liberum babere: tanta sævitia fœneratorum, atque prætoris fuit. Sæpe maiores vestrâ miseriti plebis Romanæ decretis suis inopiae ejus ⁵ opitulati sunt: ac novissimè, memoriam vestrâ, propter magnitudinem æris alieni, volentibus omnibus bonis, argentum ⁶ ære solutum

INTERPRETATIO.

¹ *Mallius mittit quosdam ex suis militibus legatos ad Q. Marcium Regem.*

² *Neque ut alios in discribens adduceremus.*

NOTÆ.

^a *Lege.]* Papirâ, aut quavis aliâ, quæ civibus adversus sceneratores consuleret; ne illi in debitores sœvirent, eos ligarent, aut alio modo vexarent.

^b *Corpus liberum.]* Lex fuit duodecim tabularum atrocissima contra perfidiam debitorum, quâ, non tantum illi vinciri, sed etiam in partes secari, ab iis quibus adjudicati essent, licitum erat. Illam eo fine paraverant, ut ne, perfidiâ debitorum, subdium pecuniae mutuatiæ, quo communis hominum vita indiget, inopiae temporarie adimeretur. Quoniam verò sævitia ista pœnae non quita est contemni, quemquam disfœctum esse antiquitus, Gellius testatur, se nec legisse, nec audivisse: hinc factum ut situ & senio, tum etiam legibus subsequentibus, de istâ acerbitate detraictum fuerit. Ligari corpus debitorum non pariter in defuetudinem abiit; nam pro moribus & temporibus reipublicæ, plebem hâc de re conuestam esse, cum ex aliis locis, tum ex hâc Mallii epistolâ omnino conspicimus.

^c *Opitulati sunt.]* Fœnus cum pro libitu non semel auctum fuisset, aliquando etiam

tribunitiâ rogatione diminutum est adeò, ut non tantum ex unciario, quod cautum fuerat duodecim tabulis, semunciarium, in singulos menses, factum sit, sed omnino lege L. Genitii tribuni plebis sublatum.

^d *Ære.]* Hic per æs nonnulli æs commune, seu ærarium, intelligunt; atque arbitrantur ex publicis pecuniis expedita fuisse nomina hominum privatorum; quod ut sicut, aliquid simile ex Livio, multò antè tamen auctum, proferunt. At certè, cum de istâ nostrâ solutione nullum vestigium, quod quidem sciam, aut ab illis indicetur, uspiam appareat; non modò de re ipsâ dubius hæreo, sed ut maximè vera esset, eam Mallii verbis significari non equidem arbitratus fuero. Potius est ut credam, hoc in loco, quavis obscurè, illud indicari tamen quod præstitit Valerius Flaccus in Marii locum sufficiens, qui, ut resert Paterculus lib. ² turpissimæ legis autor fuit, quâ creditoribus quadrantem solvi jussit. Si enim verum est, ut quidem libentissimè credo, quod alicubi testatur Lambinus in commentariis ad Horatium, se festertium vidisse argenteum V signatum,

solutum est. Sæpe ipsa plebes, aut dominandi studio permota, aut superbiæ magistratum armata, à patribus secessit. At nos non imperium, neque divitias petimus, quarum rerum causâ, bella, atque certamina omnia inter mortalis sunt; sed libertatem, quam nemo bonus, nisi cum animâ simul, amittit. Te, atque senatum obtestamur, consulatis miseris civibus, legis præsidium, quod iniquitas prætoris eripuit, restituatis; neve nobis eam necessitudinem imponatis, ut quæramus, quoniam modo, maxumè ulti sanguinem nostrum, pereamus.

Ad hæc, Q. Marcius respondit, si quid ab senatu petere vellent, ab armis discedant, Romam supplices proficiscantur: ¹ eâ misericordiâ atque mansuetudine senatum, populumque Romanum semper fuisse, ut nemo unquam ab eo frustrâ auxilium petiverit. At Catilina ⁴ ex itinere plerisque ² consularibus, præterea optumo cuique literas mittit: se falsis ² criminibus circumventum, quoniam factioni inimicorum resistere nequiverit, fortunæ cedere, ⁴ Massiliam in exilium proficisci; non ³ quod sibi tanti sceleris conscius esset, sed uti respublika quieta foret, neve ex suâ contentione seditio oriretur. Ab his longè diversas literas Q. Catulus in senatu recitavit; quas sibi ⁵ nomine Catilinæ redditas dicebat. Earum ⁶ exemplum infrâ scriptum est.

INTERPRETATIO.

¹ Dicit, senatui & populo Romano talem misericordiam atque mansuetudinem semper fuisse, ut, &c. ² Dicit se circumventum falsis criminibus & accusationibus, cedere fortunæ. ³ Non ideo quod sibi conscius esset tanti sceleris.

NOTE.

signature, id est, ut ille exponit, valore quinque assium; nullus dubito quin ad illud respexerit Mallius, cum as qui æreus est, ne quidem quartam partem faciat festi, qui argenteus fuit, idque tam egregiè ad ejus scopum pertineat. Atque ita tempora optimè convenient, & verè dixerit Mallius memoriam vestram, cum antea viderimus superlites Syllanos milites, Valerium in Marii locum subrogatum, nec quemquam lateat Syllam & Marium coævos fuisse.

^a A partibus.] A senatu & potentioribus; quod quidem ter aut quater factum fuisse legimus, seu libertatem, seu pudicitiam, seu natalium dignitatem, seu honorum decora & insignia populus vindicaverit; ut loquitur Florus.

^b Bonus.] Id est cordatus.

^c Consulatis.] Id est, eorum rationem habentis, ipsi proficiatis, & ruinam avertatis.

^d Ex itinere.] Postquam Româ discesserat; ex locis ubi commorabatur.

^e Consularibus.] Illis, qui consulatum gesserant, ideo scripsit Catilina, quod major eorum in senatu auctoritas esset, primique sententiam suam dicerent.

^f Massiliam.] Urbs est Gallæ Narbonensis maritima, quæ & antiquissima; à profugis ex Ioniâ Phocensibus condita. Hodie Marseilles.

^g Nmine.] Gall. De la part.

^h Exemplum.] Gall. La copie. Atque ipsius Catilinæ propria esse verba arbitrari, cujus ut mens, ita stylus perplexus est.

*L. Catilina Q. Catulo S. a Egregia tua fides, re cognita, b grata mi-
bi, c magnis in meis periculis, d fiduciam commendationi e meæ tribuit.
e Quamobrem defensionem in e consilio novo h non statui parare: satis-
factionem ex nullâ conscientiâ de culpâ proponere decrevi: i quæ mediùs
c fidiùs licet vera mecum recognoscas. Injuriis, contumeliisque concita-
us, quod, fructu laboris industriaeque meæ privatus, l statum dignita-
tis non obtinebam, publicam miserorum causam pro meâ consuetudine sus-*

N O T A E.

a Egregia.] Id est, excellens, cuique vix similis reperiatur.

*b Grata.] Id est, jucunda; sed istud ita intelligendum est, ut grati animi testificatio-
nem involvat. Gall. diceremus, Dont je vous suis obligé.*

*c Magnis.] Catuli enim gratiâ fultus
maximè, cùm incesti cum Fabiâ virgine Ye-
stali accusatus esset, judicium effugit.*

*d Fiduciam.] Id est, facit ut confidam, tibi
commendans meas fortunas.*

*e Meæ.] Id est, quâ ego fortunas meas tibi
committo.*

*f Quamobrem.] Locum maximè diffi-
cilem nobis fecit mens Catilinæ scelerata &
perturbata, cui insuper tenebras offuderunt
variae cœdem congestæ commentationes.
Quidam istud quamobrem ad præcedentia, alii
ad sequentia referunt, idque totum diverse
connectunt: prolixus essem, si omnia con-
narer excutere, ideoque id tantum proferam,
quod magis probatum fuerit. Castilioneus
ita exponit. *Decrevi proponere satisfactionem*
ex nullâ conscientiâ de culpâ, quamobrem non
statui parare defensionem in novo consilio. *Id*
est, decrevi purgare me apud te, cùm nullius
mibi delicti conscius sim, cur Romæ causam non
*dixerim, meque defendere ab inimicorum ca-
lumniis. Agnosco equidem hanc exposi-
tionem non multum ab ipsis autoris verbis re-
cedere; at certè vereor ejus ut mentem sa-
tis assequatur. Itaque pauculis rem, ut vi-
detur, expedio: *Ob eam rem, et quia tibi con-
fidendum esse experientiâ didici, ego dicesti, nec*
statui me defendere in senatu denuo convocato. *Non enim decrevi me expurgare, aut satisfa-
ctionem proponere, cùm nullius culpæ sim mibi con-
scius; atque ita esse facile cognoscas, si mecum***

*statum et rationes meas velis perlustrare. Per-
git porrò Catilina, atque sigillatim ostendere
conatur, illud sibi minimè vitio vertendum
esse, quod à senatu maximè reprehendebatur.
Diceat forte aliquis, ne particulam negantem
ex longinquo in meam explicationem re-
traxisse; aliquid etiam addidisse: quivis
quidlibet objiciet. Unum omnibus respon-
deo, quorum iret, aut quid ageret, quem
conscientia & lictores insectarentur, Catili-
nam nescivisse; ideoque opus esse gradus
ipsius firmare, quodque minus exposuit, a-
pertius declarare.*

*g Consilio.] Nonnulli per consilium novum
ipsam conjurationem intelligent, quam vo-
caverit novum consilium, cùm anteâ omnia
alia simulâset. Malum accipi de senatu.*

*h Non statui.] Imò contra liberè fateri,
quod et acriter persequar, quamquam id mihi
crimini vertant, me scilicet, causam miserorum
fuscepiſſe.*

*i Quæ.] Me scilicet nullius culpæ esse
conscium.*

*k Fidius.] Arbitratur ex Festo doctissimus
Vossius Me-dius-fidius juramentum esse per
Herculem Jovis filium; ita ut dius positum
sit pro Græco διος, quod Jovis significat; &
fidius pro filius mutato L in D, more antiquo;
Me vero pro Græco μα, quod est ad-
verbium jurandi. Confirmat eam sententiam
ex Varrone & Tertulliano, qui Dium fidium,
Græcis Herculem esse dicunt. Alii alia,
quibus non assentior.*

*l Statum.] Id est, ex eo gradu dignitatis,
ad quem meâ virtute affurrexeram, dejiciebar.
Equidem, cùm ille tantâ familiâ, & tantis
animis esset, post præturam, non abs re, si
bonus fuisset, ad consulatum aspirâset.*

cepit:

cepi : non quin ^a æs alienum ^b meis nominibus ex possessionibus solvere possem ; cum ^c aliis nominibus liberalitas Aureliae Orestillæ, suis, filiæque copiis persolveret : sed, quod non dignos homines honore honestatos videbam, meque falsâ suspicione ^d alienatum esse sentiebam : ^e hoc nomine satis honestas pro meo ^f casu spes resiquæ dignitatis conservandæ sum secutus. Plura cum scribere vellem, nunciatum est mibi vim pari, nunc Orestillam tibi commendando, tuæque fidei trado. Eam ab injuria defendas, per liberos tuos rogatus. Haveto.

Sed ipse, paucos dies commoratus apud C. Flaminium in agro Reatino, dum vicinitatem antea sollicitatam armis exornat, cum fasibus, atque aliis imperii insignibus in castra ad Mallium contendit. Hæc ubi Romæ comperta sunt, senatus Catilinam, & Mallium hostes judicat; cæteræ multitudini diem statuit, antequam liceret ^g sine fraude ab armis discedere, ^h præter rerum ⁱ capitalium condemnatis : præterea, decernit, uti consules ^k delectum habeant, Antonius cum exercitu Catilinam persequi maturet, Cicero urbi præsidio sit. Eâ tempestate mihi imperium populi Romani multò maxumè ^l miserabile visum est : cui cum ad occa~~s~~^{su} ab ortu solis ^m omnia domita armis parerent, domi otium, atque divitiæ, quæ ⁿ prima mortales putant, affuerent ; fuere tamen cives, qui séque, remque publicam obstinatis animis perditum

INTERPRETATIO.

^g *Præscribit diem cæteræ multitudini, ante quam liceret impune discedere ab armis.*

NOTÆ.

^a *Æs alienum.*] Pecuniam mutuò sumptam. Hinc verò latè constat, arma movendi unum & eundem conjuratis fuisse prætextum, violentiam nempe fæneratorum.

^b *Meis nominibus.*] En mon nom ; sous mon propre seing.

^c *Aliis nominibus.*] Intelligo de pecunia sumptu à Catilinâ, prædibus & sponsoribus amicis ; illud enim ab ipso factum fuisse suprà vidimus : atque ita sumendum esse non difficile esset ostendere, si tanti haberetur.

^d *Alienatum.*] *Rejectum.* Gall. *Disgracie, rendu suspect.*

^e *Hoc nomine.*] Id est, *Eâ causâ ; præser-* tim verò quod me suspicione falsâ alienatum sentio, postquam Cicero atroci criminatione innocentiam meam ad senatum divexavit.

^f *Pro meo casu.*] Id est, *pro eo statu in quo* ego sum. Gall. *Vù l' etat où je me trouve.*

^g *Reatino.*] Reate urbs fuit in Sabinis, Româ prorsus ad septentrionem. Rieti vocatur in novis tabulis geographicis.

^h *Præter.*] Adverbium est. Gall. *Ex-cepté.*

ⁱ *Capitalium.*] Id est, *rerum aut criminum, quæ capitum pœnam arcessunt, vel morte mul-* tantur.

^k *Delectum.*] Id est, *milites diligenter, & ad militiam conscriberent.* Gall. *Qu'ils levassent des troupes.*

^l *Miserabilis.*] Id est, *miseratione dignum.* Gall. *Non dicas, miserabilis, sed digne de compassion.*

^m *Omnia.*] Hyperbole est, *eo, quo volunt* autores, sensu intelligenda : ut scilicet, *qua-*cumque terras Romani cognoscerent, *ex ip-*orum subirent aut venerarentur imperium.

ⁿ *Prima.*] Id est, *præcipua & excellentissima.*

irent.

irent. Namque, ^a duobus senati decretis, ex tantâ multitudine, neque præmio inductus conjurationem patefecerat, neque ex castris Catilinæ quisquam omnium discesserat. Tanta vis morbi, atque uti tabes plerosque civium animos invaserat. Neque solùm illis ^b aliena mens erat, qui consciâ conjurationis fuerant, sed omnino cunctâ plebes, novarum rerum studio, Catilinæ incepta probabat. Id adeò more suo videbatur facere. Nam semper in civitate, quibus opes nullæ sunt, ^c bonis invident, malos extollunt; vetera odere, nova exoptant; odio suarum rerum mutari omnia student; ^d turba, atque seditionibus ^e sine curâ aluntur: quoniam egestas facile habetur sine damno. Sed urbana plebes ea verò ^f præceps ierat multis de causis. Primum omnium, qui ubique probro, atque petulantia maxumè præstabant; item alii, ^g per dedecora, patrimonii amissis; postremò omnes, quos flagitium, aut facinus domo expulerat; hi Röمام, sicuti in ^h sentinam, confluxerant. Dein multi, memores Sullanæ victoriæ, quod ex ⁱ gregariis militibus alios senatores videbant; alios ita divites, ut regio victu, atque cultu ætatem agerent; sibi quisque, si in armis foret, ex victoriâ talia sperabat. Præterea juventus, quæ in agris manuum mercede inopiam toleraverat, ^j privatis atque ^k publicis largitionibus excita, urbanum otium ^l ingrato labori prætulerat. Eos, atque alios ^m omnis malum publicum alebat. Quò minus mirandum est, homines egentis, malis moribus, maxumâ spe,

INTERPRETATIO.

ⁱ Aluntur sine curâ inter turbas
& seditiones.

^j Quæ toleraverat inopiam fructu laboris sui.

NOTÆ.

^a *Dubius.*] Prius vidimus, ubi agitur de festertiis, posterius verò, ubi dies statuitur ante quam sine fraude liceret ab armis discedere.

^b *Aliena.*] Aversa à bono reipublicæ; alienata.

^c *Bonis.*] Iis qui in republicâ potentes sunt & florentes.

^d *Sine curâ.*] Rerum suarum scilicet, quia nihil possident: deinde etiam de iis minus foliciti, quæ in usum quotidianum requiruntur; cum hinc inde quælibet, per turbam rapiant.

^e *Præcepti.*] Cæco impetu ad Catilinam defecerat & ipsius inceptis favebat.

^f *Per dedecora.*] Id est, flagitiis. Jam sèpè vidimus Sallustium adverbii non ita libentur uti, sed ea per præpositionem & substantivum exprimere solitum esse.

^g *Sentinam.*] Propriè est sentina pars navis insima, in quam sordes omnes defluunt. Hic metaphorice sumitur pro improborum receptaculo.

^h *Gregarii.*] Id est, infimis, quorum laus nulla est.

ⁱ *Privatis.*] Quæ à privatis hominibus fiebant, ut populi gratiam auctorarentur, & ejus suffragia demererentur.

^k *Publicis.*] Frumenta enim in populum publicè distribuebantur: deinde, donationes publicè in iudis à quibusdam magistratibus fiebant.

^l *Ingrato.*] Id est, ex quo quantum illi vellent non capiebant.

^m *Omnis.*] Ejusdem generis; supple, quos appellare nihil attinet.

reipub.

republicæ juxta ac sibi ^a consuluisse. Præterea quorum, victoriâ Sul-
læ, parentes proscripti, bona erepta, jus libertatis ^b imminutum erat, haud sanè ^c alio animo belli eventum expectabant. Ad hoc, quicunque aliarum, atque senatūs partium erant, conturbari rempublicam ^d quam minùs valere ipsi, malebant; id adeò ^e malum ^f multos post annos in civitatem reverterat. Nam postquam Cn. Pompeio, & M. Crasso Coss. tribunitia potestas ^g restituta est; homines adolescentes, ^h summam potestatem nocti, quibus ætas, animusque ferox erat, cœpere, senatum criminando, plebem exagitare; dein largiundo, atque pollicitando magis incendere; ita ipsi clari, potentesque fieri. Contra eos summâ ope nitebatur pleraque nobilitas: ⁱ senatus, sub specie, pro suâ magnitudine. Namque uti paucis verum absolvam, ^j per illa tempora quicunque rempublicam agitavere, honestis ^k nominibus, alii, sicuti jura populi defenserent; pars, quò senatus auctoritas maxima foret, bonum publicum simulantes, pro suâ quisque potentia certabant: neque illis modestia, neque modus contentionis erat: utrique victoriam crudeliter exercebant. Sed, postquam Cn. Pompeius ad bellum ^l maritimum, atque ^m Mithridaticum missus est; plebis opes imminutæ, paucorum potentia crevit. Hi magistratus, provincias, aliaque omnia tenere; ipsi ⁿ innoxii, florentes,

INTERPRETATIO.

^a *Quicumque turaverunt rempublicam illis temporibus, eam turbaverunt honesto prætextu.*

NOTE.

^a *Consuluisse.*] Id est, non majorem reipublicæ, quam suarum rerum curam habuisse: vel, reipublicæ commodum suumque idem fecisse. Gall. *Ne prenent pas d'autres mesures pour la république que pour eux.* Confondent l'interêt du public avec le leur.

^b *Imminutum.*] Sylla enim proscriptorum liberis jus petendorum honorum eripuit.

^c *Alio.*] Id est, adeptâ vietoriâ se queque quævis spoliaturos sperabant.

^d *Quam minùs.*] Que de perdre la moindre ébène de leur crédit.

^e *Malum.*] Dissensiones intellige, que senatui cum populo intercedebant.

^f *Multos.*] Tribunitiam potestatem Sylla antè aliquot annos ita disjecerat, ut tribunis solum & nudum jus intercedendi reliquisset.

^g *Restituta.*] Ab ipso Pompeio, ut populi gratiam promereretur; cuius facti mox ipsum pœnituit.

^h *Summam.*] A primâ institutione summa non fuit, quamvis sacrosancta dicta pote-

stas tribunitia: verum eò usque progressa, & limites transgressa est, ut convocare senatum, dimittere ab aliis convocatum, tribuni aliquando ausi sint.

ⁱ *Senatus.*] Id est, cum pro senatūs dignitate se certare simularent, pro suâ quisque gloriâ nitibantur.

^k *Nominibus.*] Sic solent homines; vel, quod mali faciunt, occultum habent; vel, palam si audent, virtutis specie & nomine obtrudunt: idque per fraudem pleraque conantur & exequuntur.

^l *Maritimum.*] Adversus Cilices, qui etiam à Mithridate sustentabantur. Hoc bellum piraticum vocatur in Flori titulis.

^m *Mithridaticum.*] Mithridates rex fuit Ponti, in Asiam, qui longum & grave bellum adversus Romanos sustentavit.

ⁿ *Innoxii.*] Passiæ, quibus nemo nocere audebat: nam innoxii, activæ etiam dicitur pro eo, qui nemini nocet.

fine

sine metu & statem agere, cæterosque ^a judiciis terrere, ^b quò plebem in magistratu placidiūs tractarent. Sed ubi primū ^c dubiis rebus novandis spes oblata est, vetus ^d certamen animos eorum arrexit, quòd si ^e primo prælio Catilina superior, aut æquā manu, discessisset, profeclò magna clades, atque calamitas rempublicam oppressisset; neque illis, qui victoriam adepti forent, diutius eā uti licuisset; quin defessis & exsanguibus, ^f qui plūs possent, imperium atque libertatem extorqueret. Fuēre ^g tamen extra conjurationem complures, qui ad Catilinam initio profecti sunt. In his erat Fulvius, senatoris filius, quem retractum ex itinere parens necari ^h jussit. Iisdem temporibus Romæ Lentulus, sicuti Catilina præceperat, quoscumque moribus, aut ⁱ fortunā, novis rebus idoneos credebat, aut per se, aut per alios, solicitabat; neque solūm cives, sed cujuscunque modi genus hominum, quod modò usui bello foret. Igitur P. Umbreno cuidam negotium dat, uti legatos ^k Allobrogum ^l requirat; eosque, si possit, impellat ad societatem belli: existumans, ^m publicè, privatimque ære alieno oppressos, præterea quòd naturā gens Galica bellicosa esset, facilè ad tale consilium adduci posse. Umbrenus, quòd in Galliā negotiatus erat, plerisque principibus civitatum notus erat, atque eos noverat: itaque sine morā, ubi primū legatos in foro conspexit, percunctatus pauca de statu civitatis, & quasi dolens ejus ⁿ casum, requirere cœpit, quem exitum tantis malis sperarent. Postquam

N O T A E.

^a *Judiciis*] *Condemnationibus aut certe carum periculo.*

^b *Quòd plebem.*] Locus obscurus. Sic intelligo. Pauci, qui omnia ad libitum inflecebant, tribunos præfertim, judiciis & condemnationibus terrebant, ut ne illi plenē exagitarent, sed eam placidam & obsequientem efficerent.

^c *Dubitis*] *Seditionibus*, quibus respublica in dubio & discrimine ponitur, quibusque pro imperio ita certatur, ut penē quos futurum sit, lateat.

^d *Certamen.*] Quos patios inter & plenē per tribunos intercedebat.

^e *Primo.*] Cave hinc concludas sèpius cum Catilinā prælium commissum esse: semel enim & in perpetuum armis cum ipso certatum est. Dicit tantum, maximum futurum periculum, si superior, aut æquā manu discessisset; qui scil. plurimi ad ipsum confugissent.

^f *Qui plūs possit.*] Tertius aliquis ex res publica, Crassus fortè, Pompeius, Cæsar: nisi in super tantam fuisse pœtem. Sallustius

arbitratus est, ut etiam per hanc conjurationem, exhausta respublica, nudum regibus & exteris hostibus latus porrigeret.

^g *Tamen.*] *Transitio* est.

^h *Jussit.*] Patriā potestate, quæ antiquis temporibus maxima erat in filios, ut major esset quām in servos: tamen postea de rigore tanto eō usque detractum est, ut patres filios contumaces judici, qui ferè ex eorum præscriptio pœnas infligeret, offerrent.

ⁱ *Fortunā.*] *Adversā* scilicet & duriore.

^k *Allobrogum.*] Populi erant lacūs Lemani accolæ & Rhodani. *Les Savoyards*, *les Dauphinois*, & *les Breffans*.

^l *Requirat.*] Id est, quarat sedulū, & ad bellis circumstātem adducat. Gall. *Qu'il les cherchât signeusement, et qu'il tacbat de les gagnner.*

^m *Publicè.*] Propter tributa & vestigalia quæ Romanis viatoribus persolvebant.

ⁿ *Casum.*] Quòd ita scilicet, magistratum avaritiā opprimerentur. Gall. *Plaignant leur malheur.*

illos

illos videt queri de avaritiâ magistratum, accusare senatum, quod in eo auxilii nihil esset; miseriis suis remedium mortem expectare: *At ego, inquit, vobis, si modò viri esse vultis, rationem offendam, quâ tanta mala ista effugiatis.* Hæc ubi dixit, Allobroges, in spem maxumam adducti, Umbrenum orare, uti sui misereretur: nihil tam asperum, neque tam difficile esse, quod non cupidissimè facturi essent, dum ea res civitatem ære alieno liberaret. Ille eos in domum D. Bruti perducit, quod foro propinqua erat, neque aliena consili, propter Semproniam. Nam tum Brutus ab Româ aberat. Præterea Gabinius arcessit, quod major auctoritas sermoni inesset. Eo præsente conjurationem aperit, nominat socios, præterea multos cujusque generis ^a innoxios; quod legatis animus amplior esset: dein eos, pollicitos operam suam, domum dimitit. Sed Allobroges diu in incertum habuere, quidnam consilii caperent. In ^b alterâ parte erat æs alienum, studium belli, magna merces in spe victoriæ: at in ^c alterâ ^d maiores opes, tuta consilia, pro incertâ spe certa præmia. Hæc illis ^e volventibus, tandem vicit ^e fortuna reip. Itaque Q. Fabio Sangæ, cuius ^f patrocinio civitas plurimùm utebatur, rem omnem, uti cognoverant, aperiunt. Cicero per Sangam, consilio cognito, legatis præcipit, ut studium ^g conjurationis vehementer simulent; ^g cæteros adeant: bene polliceantur, dentque operam, ut eos quâm maxumè manifestos habeant. Iisdem ferè temporibus, in Galliâ ^h citeriore, atque ulteriore, item in agro Piceno, ⁱ Bruttio, Apuliâ, ^k motus erat. Namque illi, quos ante Catilina ^l dimiserat, inconsultè, ac veluti per dementiam cuncta ^m simul agere: nocturnis consiliis, armorum, atque telorum portationibus, festinando,

INTERPRETATIO.

¹ Cùm hæc illi animo reputarent. ¹ mulent se ad conjurationem propositos esse.

² Legatis præcipit ut maximè si-

NOTE.

^a Innoxios.] Viros bonos, qui conjurationis consilii non erant. Atque ideo eos nominabant conjurati, ut in validissimas partes confugere se Allobroges crederent.

^b Alterâ.] Si nimisrum, à conjurato rum partibus starent, credere enim erat se ære alieno, per eos victores, liberatum iri, &c.

^c Alterâ.] Si Romanis fidem servarent.

^d Maiores opes.] In fide permanendum esse hæc rationes suadebant, potentia maxima reipublicæ, (neque enim plurimos videbant inter conjuratos, qui multum valerent). Tuta consilia, &c.

^e Fortuna.] Urbis genius, qui Romæ publicè colebatur.

^f Patrocinio.] Romæ habebant singulæ civitates suos patronos, in quorum clientelâ essent; per quos etiam negotia sua curarent.

^g Cæteros.] Conjuratos, scil.

^h Citeriore.] Ea est quæ Italæ proxima, ulteriore quæ trans Alpes.

ⁱ Bruttio.] Calabria est inferior, in Italæ extremo angulo orientali, ad meridiem.

^k Motus.] Bellicus, scil. Des soulèvements.

^l Dimiserat.] In diversas partes misserat, qui sibi socios adjungerent.

^m Stimul.] Prudentibus, contra, omnia divisa sunt temporibus.

agitando omnia, plus timoris, quām periculi effecerant. Ex eo numero complures Q. Metellus Celer prætor, ex ^a S. C. cauſſā cognitā, in vincula conjecerat; item in citeriore Galliā C. Muræna, qui ei provinciæ legatus præerat. At Romæ Lentulus cum cæteris, qui principes conjurationis erant, paratis, uti videbatur, magnis copiis, constituerat, uti cum Catilinā in agrum Fæſulanum cum exercitu venisset; L. Bestia tribunus plebis concione habitā, quereretur de ^b actionibus Ciceronis, bellique gravissimi ^c invidiam optumo consuli imponeret: eo signo, proxumā nocte cætera multitudo conjurationis suum quisque negotium exſequeretur. Sed ea ^d divisa hoc modo dicebantur: Statilius, & Gabinius uti, cum magnā manu, duodecim simul opportuna loca urbis incenderent; ^e quò, tumultū, facilior aditus ad consulem, cæterosque, quibus infidiae parabantur, fieret: Cethagus Ciceronis januam obsideret, eumque vi aggredreter; alius autem alium: sed filii familiarum, quorum ex nobilitate maxima pars erat, parentes interficerent: simul, cæde, & incendio perculsis omnibus, ad Catilinam erumperent. Inter hæc parata, atque decreta, Cethagus semper querebatur deignaviā fociorum: illos dubitando, & dies ^f prolatando, magnas opportunitates corrumpere: facto, non consulto, in tali periculo opus esse: seque, si pauci adjuvarent, languentibus aliis, impetum in curiam facturum. Naturā ferox, vehemens, manu promptus ^g erat: maximum bonum in celeritate putabat. ^h Sed Allobroges, ex præcepto Ciceronis, ⁱ per Gabiniū, cæteros convenientiunt: ab Lentulo, Cethego, Statilio, item Cassio postulant, jusjurandum, quod ^j signatum ad cives preferant: aliter haud facile eos ad tantum negotium impelli posse. Cæteri nihil suspicantes ^k dant: Cassius semper ^l eò brevi venturum pollicetur, ac paulò ante legatos ex urbe proficiscitur. Len-

I N T E R P R E T A T I O.

ⁱ Ut per tumultum aditus effet facilior ad consulem & reliquos quibus infidiae parabantur.

N O T A E.

^a S. C.] Senatus-Consulto; ita enim maxime legi, quām, ut habent alii, ex sociis quod invictum ex compendiariâ scribendi ratione. Si tamen retineas ex sociis, intellige quosdam ex illis nebulonibus, festinatione sua deprehensos, conjurationem & socios manifestos fecisse.

^b Actionibus.] De querelis aduersus coniuratos in senatu habitis. Gall. Des procedures.

^c Invidiam.] Ita ut ille, querimoniis suis, bellū auctor videretur.

^d Divisa.] Id est, Unusquisque sibi loc aut illud exequendum reperat.

^e Prolatando.] En tirant de longue; en differant.

^f Erat.] Mallem hoc verbum abesset.

^g Sed.] Transitio est.

^h Per Gabiniū.] Legatos ille ad coniuratos introducebat.

ⁱ Signatum.] Signum seu sigillum apposuerunt. Signatum; Cacheté.

^k Dant.] Jusjurandum, scilicet, signo confirmatum.

^l Eò.] Ad Allobroges, Cautus hæc in parte fuit.

tulus

tulus cum his T. Vulturtium quemdam ^a Crotonensem mittit, ut Allobroges, prius quam domum pergerent, cum Catilinâ, datâ atque acceptâ fide, ^b societatem confirmarent. Ipse Vulturtio literas ad Catilinam dat, quarum ^c exemplum infra scriptum est :

Qui sim, ex eo, quem ad te misi, cognosces. Fac cogites, in quantâ calamitate sis, & memineris, te virum esse : consideres, quid tuæ ^d rationes postulent ; auxilium petas ab omnibus, etiam ab ^e infimis.

Ad hoc, ^f mandata verbis dat : cum ab senatu hostis judicatus sit, quo consilio ^g servitia repudiet : in urbe parata esse, quæ jufferit : ne cunctetur ipse proprius accedere. His rebus ita actis, constitutâ nocte, quâ proficiscerentur, Cicero, per legatos cuncta edoctus, L. Valerio Flacco, & C. Pomptino prætoribus imperat, ut in ponte ^g Mulvio, per insidias, Allobrogum ^h comitatus deprehendant : rem omnem aperit, cujus gratiâ mittebantur : cætera, uti facto opus sit, ⁱ ita agant. Homines ^k militares, sine tumultu ^l præfidiis collocatis, sicuti præceptum erat, occulte pontem obsident. Postquam ad id loci legati cum Vulturtio venere, simul ^m utrumque clamor exortus est : Galli, citò cognito consilio, sine morâ prætoribus se tradunt. Vulturtius primò, cohortatus cæteros, gladio se à multitudine defendit ; dein, ubi à legatis deseritus est, multa prius de salute suâ Pomptinum obtestatus, quod ei notus erat ; postremò timidus, ac ⁿ vitæ diffidens, velut hostibus, se se præto-

INTERPRETATIO.

ⁱ *Præterea verbis imperat ut rejiciat, cum hostis à Senatu judicatur Catilinæ, quâ causâ servos catus fit.*

NOTÆ.

^a *Crotonensem.*] Duæ fuerunt urbes in Italia, Croton, aut Crotona, nominatæ, altera in extremâ Calabriâ ad ortum, altera in Umbriâ.

^b *Societatem.*] Fœdus conjurationis.

^c *Exemplum.*] Fortè verba non sunt eadem, sed sensus. Ansam præbet dubitandi, quod paulò aliter hæc & similia à Cicerone referuntur in Catilinam : Illumque adeò, si penitus de hâc conjuratione tibi compertum esse cupis, adibis.

^d *Rationes.*] Ex Cicerone vim vocis istius cognosces : Ita vero illam reddit, *Cogita quem in locum sis progressus, & vide quid jam tibi sit necesse.* Gallicè, *Les mesures que vous avez prises, l'état de vos affaires.*

^e *Infimis.*] Servis.

^f *Mandata.*] Quæ perferret ad Catilinam, Gall. *Illes recommanda de lui dire de bouche.*

^g *Mulvio.*] Vocatur hodie Ponte-molle. Distat ab urbe duobus millibus passuum, plus minus.

^h *Comitatus.*] Omnes eos qui Allobroges comitarentur.

ⁱ *Ita agant.*] Imperat ut pro re natâ consilium capiant. *Qu'ils prissent leurs mesures selon qu'ils le jugeront à propos.*

^k *Militares.*] Ejusmodi expeditionibus assueti.

^l *Præfidiis.*] In villas proximas bipartiti sunt, feferente Cicerone, qui Vulturtio insidias recerunt ; ut Tiberis inter eos, & pons interesset.

^m *Utrumque.*] Scilicet statim cognovit Vulturtius, dolos & insidias subesse.

ⁿ *Vitæ diffidens.*] Timens ne in loco interficeretur.

ribus dedit. Quibus rebus confectis, omnia properè per nuncios consuli declarantur. At illum ingens cura atque lætitia simul occupavere. Lætabatur intelligens, conjuratione patefactâ, civitatem periculis ereptam esse. Porrò autem anxius erat, in maxumo scelere tantis civibus deprehensis, quid factò opus esset: ¹ pœnam illorum sibi ² oneri, impunitatem perdundæ reipublicæ fore. Igitur ³ confirmato animo, vocari ad se sibi Lentulum, Cethegum, Statilium, Gabinium, itemque Ceparium ⁴ Tarracinensem, qui in Apuliam ad concitanda servitia proficiisci parabat. Cæteri sine morâ veniunt. Ceparius, paulò antè domo egressus, cognito ⁴ indicio, ex urbe profugerat. Consul Lentulum, quòd prætor erat, ² ipse manu tenens, in senatum perducit; reliquos cum custodibus in ædem Concordiæ venire jubet. Eò senatum advocat, magna frequentiâ ejus ⁵ ordinis Vulturtium ⁶ cum legatis introducit: Flaccum prætorem scrinium cum literis, quas à legatis acceperat, eòdem adferre jubet. Vulturtius interrogatus ⁷ de itinere, de literis, postremò quid, ⁸ aut quâ de ⁹ causâ, consilii habuisset; primò fingere alia omnia, dissimulare de conjuratione; post, ubi ¹⁰ fide publicâ dicere jussus est, omnia, uti gesta erant, aperit: se paucis antè diebus à Gabinio, & Cepario socium ascitum: nihil amplius scire, quam legatos: tantummodo audire solitum ex Gabinio, P. Autronium, Ser. Sullam, L. Vargunteum, multos præterea in eâ conjuratione esse. Eadem Galli fatentur: at Lentulum dissimulantem ¹¹ coarguunt, præter literas, sermonibus, quos ille habere solitus erat, ex libris ¹² Sibyllinis, regnum Romæ tribus

INTERPRETATIO.

¹ Cogitabat supplicium illorum futurum sibi oneri, impunitatem perdendæ reipublicæ.

² Consul ipse tenens Lentulum manu, quia prætor erat, eum deducit in senatum.

³ Vulturtius interrogatus de iti-

nere, de literis, postremò quid consilii habuisset, aut quâ de causa illud cepisset, primò cœpit fingere alia omnia.

⁴ At convincunt Lentulum dissimulantem, præter literas, sermonibus, quos ille habere solitus erat.

NOTÆ.

^a Oneri.] Quemadmodum fuit, nam ideo postea in exilium actus est.

^b Confirmato.] Ad id corroborato, ut conjurati punirentur.

^c Tarracinensem.] Tarracina urbs est Volscorum maritima, ab urbe Româ ad orientem.

^d Indicio.] Ayant découvert la traîne: Ayant vu le vent de ce que l'on faisait.

^e Ordinis.] Senatorii, scilicet. Gall. L'Assemblée étant fort complète.

^f Cum legatis.] Allobrogum, scilicet, Cicero dicit non introductos fuisse eos unâ cum Vulturtio.

^g De itinere.] Quod iret, cur noctu: mo-

net enim Cicero sub vesperam missos fuisse, qui eum cum cæteris deprehenderunt.

^h Causâ.] Quamobrem nefaria consilia contra rempublicam cepisset.

ⁱ Fide publicâ.] Id est, impunitate promisâ, si verum diceret.

^k Sibyllinis.] Fuerunt Sibyllæ virgines fatidicæ, quarum una, quæ Erythrea dicta est, ab origine, urbe scilicet Erythris, in Ioniâ, & Cumanâ, ab habitatione urbis in Campaniâ, quæ dicitur Cumæ, libros tres Tarquinio obtulit, quorum auctoritas tanquam divinitus missorum oraculorum, apud Romanos sacrosancta fuit.

^z Corne-

• Cornelii portendi: Cinnam, atque Sullam antea; se tertium esse, cui ^b fatum foret urbis potiri: præterea, ab ^c incenso Capitolio illum esse vigesimum annum, quem saepe ex prodigiis ^d haruspices respondissent bello civili cruentum fore. Igitur, perlectis literis, cum prius omnes signa sua cognovissent, senatus decernit, ut, ^e abdicato magistratu, Lentulus, itemque cæteri, in ^f liberis custodiis habeantur. Itaque Lentulus P. Lentulo Spintheri, qui tum ^g ædilis erat, Cethegus Q. Cornificio, Statilius C. Cæsari, Gabinius M. Crasso, Ceparius (nam is paulò antè ex fugâ retraætus erat) Cn. Terentio senatori traduntur. Interea plebes, conjuratione patefactâ, quæ primò cupida rerum novarum nimis bello favebat, mutatâ mente, Catilinæ consilia exsecrari, Ciceronem ad cœlum tollere; velut ex servitute erpta, gaudium atque ^h lætitiam agitabat. Namque alia belli facinora ⁱ prædæ magis, quam detrimento fore; incendium verò crudele, immoderatum, ac sibi maxumè calamitosum putabat; quippe cui omnes copiæ in ⁱ usu quotidiano, & cultu corporis erant. Post eum diem quidam L. Tarquinius ad senatum adductus erat, quem, ad Catilinam proficiscens, ex itinere retraætum aiebant. Is, cum se diceret de conjuratione indicaturum, si fides publica data esset, jussus à consule, quæ sciret, edicere, eadem ferè, quæ Vulturtius, de paratis incendiis, de cæde bonorum, de itinere hostium, senatum edocet: præterea, se missum à M. Crasso, ^k qui Catilinæ nunciaret, ne eum Lentulus, & Cethegus, aliique ex conjuratione deprehensi ternerent; eoque magis properaret ad urbem accedere, quo & ^l cæterorum animos reficeret, & illi facilius è periculo eriperentur. Sed, ubi Tarquinius Crassum nominavit, hominem nobilem, maxumis divitiis, summâ potentia; alii rem incredibilem rati; pars, tametsi verum existumabant, ta-

INTERPRETATIO.

ⁱ Namque plebes putabat alia belli facinora fore magis prædæ quam detrimento.

NOTE.

^a Cornelii.] Id est, tribus hominibus, qui ex clarissimâ Corneliorum gente essent oriundi.

^b Fatum.] A qui la destinée promettoit l'Empire. Fati verò nomine indeclinabilis intelligitur series, & rerum concatenatio.

^c Incenso.] Primò: nam ter templum illud incendio eversum est.

^d Haruspices.] Illi erant, qui ex inspectis harugis, sive hostiis, futura prædicebant.

^e Abdicato.] Ante tempus deposito.

^f Liberis.] Liberis custodiis detinetur qui non in publicum carcerem detruditur, sed cuiuspiam asservandus reus committitur.

^g Ædilis.] Magistratus erant Ædiles, qui ædificia curabant, & ludos solemnnes itemque annonam, ut liquet ex Cicerone.

^h Lætitiam.] Addit ad gaudium, quod corporis gestu demonstratur.

ⁱ Uso.] Id est, in iis rebus, quarum usus erat quotidianus; quibusque carere non poterant. Ideo plebi incendium crudele visum est.

^k Qui.] Pro ut. Optimè.

^l Cæterorum.] Ut conjuratis, iis, scilicet, qui deprehensi non erant, animum relevaret.

men, quia in tali tempore tanta vis hominis magis leniunda, quam exagitanda, videbatur, plerique Crasso ex negotiis privatis obnoxii, conclamant; indicem falsum esse; deque ea re postulant uti referatur. Itaque, Cicerone ^a consulente, ^b frequens senatus decernit, Tarquinii indicium falsum videri, eumq; in vinculis retinendum; neq; amplius potestatem ^c faciundam, nisi de eo indicaret, cuius consilio tantam rem esset mentitus. Erant eo tempore, qui existimarent, indicium illud à P. Autronio machinatum, quò facilius, ^d appellato Crasso, ^d per societatem periculi reliquos illius potentia tegeter. Alii Tarquinium à Cicerone ^e immisum aiebant, ne Crassus, more suo, suscepit malorum patrocinio, remp. conturbaret. Ipsum Crassum ego postea prædicantem audivi, tantam illam contumeliam sibi ab Cicerone impositam. Sed iisdem temporibus Q. ^f Catulus, & C. ^g Piso neque gratiā, neque precibus, neque pretio Ciceronem impellere quivere, uti per Allobroges, aut alium indicem C. ^h Cæsar falso nominaretur. Nam uterque cum illo graves inimicitias exercebant: Piso, ⁱ oppugnatus in judicio repetundarum, propter cuiusdam ^k Transpadani supplicium injustum; Catulus ex petitione ^l pontificatus odio incensus, quod, extremā aetate, maxumis honoribus usus, ab ^m adolescentulo Cæsare ⁿ victus discesserat.

INTERPRETATIO.

^a Quia tanta potentia illius hominis videbatur magis mulcenda, quam irritanda.

^b Postulant, ut de eo sermo habeatur denuo in Senatu.

^c Ut, Crasso inter conjuratos recensito, potentia illius tegeter reliquos, cum ipse in idem periculum adductus esset.

NOTÆ.

^a Consulente.] Presidant, & recueillant les voix.

^b Frequens.] Illud est, quod suprà dixit magna frequentia ejus ordinis.

^c Faciundam.] Ulterius, scilicet, loquendi in Senatu, aut quicquam de coniuratione dicendi.

^d Per societatem.] Ut cum ille, eodem supplicio multandus potentia suâ evaderet, cæteri, qui in eodem essent reatu, damnari non possunt.

^e Immisum.] Delegatum, Gall. Attre Apst.

^f Catulus.] Hic ille fuit, omnium confessione princeps Senatus; cui, cum bellum maritimum Pompeio committendum, dehortaretur, addidissetque, Si quid huic acciderit, quem in ejus locum substituet? Succlamavit universa concio, Te, Quinte Catule.

^g Piso.] Hic est quem Cicero defendit: Consul fuit cum Glabrone, deinde Galliam

administravit, ubi Transpadanum, de quo nunc agitur, morte affecit.

^h Cæsar.] Julius est, primus Imperatorum.

ⁱ Oppugnatus.] Aceusationem intentaverat Cæsar contra ipsum.

^k Transpadani.] Padus fluvius est in Italiae parte supremâ, quem Galliae veteres accenserant. Transpadanus est qui trans Padum habitat, Romæ habita ratione.

^l Pontificatus.] In maximo fuit honore apud Romanos Pontificum dignitas, prefertiū verò Pontificis maximi, de quâ nunc agitur.

^m Adolescentulo.] Nato tamen 35. aut 36 annos circiter. Ut verò te minus moveat haec appellatio, à te velim observari, isthuc dictum esse cum comparatione ad aetatem Catuli, & quodammodo ex ipsius personâ.

ⁿ Viatus.] A Pontificatu exclusus.

Res

Res autem ^a opportuna videbatur, quòd is, ^b privatim, egregia liberalitate; publicè, maxumis muneribus, grandem pecuniam debebat. Sed ubi consulem ad tantum facinus impellere nequeunt, ipsi ^c singillatim circumeundo, atque ementiendo, quæ se ex Vulturtio, aut Allobrogibus audisse dicerent; magnam illi invidiam conflaverant: usque adeò, uti nonnulli equites R. qui, præsidii causâ, cum telis erant circum ^d eadem Concordiæ; seu periculi magnitudine, seu animi ^e mobilitate impulsi, quo studium suum in remp. clarius esset; egradienti ex senatu Cæsari gladio minitarentur. Dum hæc in Senatu aguntur, & dum legatis Allobrogum, & T. Vulturtio, ^f comprobato, eorum indicio, præmia decernuntur: liberti, & pauci ex clientibus Lentuli, diversis ^g itineribus, opifices, atque servitia in vicis ad eum eripiendum solicitabant: partim exquirebant ^h duces multitudinum, qui pretio rempub. vexare soliti erant. Cethagus autem per nuncios ⁱ familiam, atque libertos suos, lectos, & exercitatos in audaciam, orabat, uti grege facto, cum telis ad se irrumperent. Consul, ubi ea parari cognovit, dispositis præsidiis, uti res atque tempus monebat, convocato senatu refert, quid de his fieri placeat, qui in custodiam traditi erant. Sed eos paulò antè frequens senatus judicaverat contra remp. fecisse. Tum D. Junius Silanus, primus sententiam rogatus, quod eo tempore consul designatus erat, de his, qui in custodiis tenebantur, & præterea de L. Cassio, P. Furio, P. Umbreno, Q. Annio, si deprehensi forent, supplicium sumendum decreverat: isque postea permotus oratione C. Cæsaris, ^k pedibus in sententiam Ti. Neronis iturum se dixerat; quòd de ^l eâ re, ⁱ præsidiis additis, referendum censuerat. Sed Cæsar, ubi ad eum ventum est, rogatus sententiam à consule, ^k hujuscemodi verba locutus est.

INTERPRETATIO.

¹ Indicio eorum pro vero recognito.

NOTE.

^a *Opportuna.*] Id est *conjurâsse Cæsarem* facile era: creditu. Gall. La chose paraissait plausible; vrai-simblable.

^b *Privatum.*] Par une dépense magnifique dans sa maison;

^c *Singillatim.*] Les uns d'un côté, les autres d'un autre.

^d *Mobilitate.*] Légerité de jeunes gens. Hos alicubi Cicero insigniter, & prope tanquam Catilinæ socios notat.

^e *Itineribus.*] Id est, hic & illic omnibus modis cenabuntur quoque ad patronum eripiendum incitare.

^f *Duces multitudinem.*] Illi sunt qui otiosis nebulonibus, quales plurimi sunt in magnis urbibus, imperant, quia ipsi ad omnem

nequitiam maximè sunt exercitati.

^g *Familiam.*] Id est, omnes suos servos.

^h *Pedibus.*] Quandoque hoc modo sententiam suam aperiebant: Cùm ex Seuatoribus aliquis suam dixisset, quibus ea probabatur illi in eundem locum cum ipso discedebant: atque ea ratio vocabatur, *Per discessionem.*

ⁱ *Præsidis.*] Custodum numero circa eorum domos adauerto, quibus Lentulus & reliqui commissi fuerant: Itemque urbe vigiliis bene firmata.

^k *Hujuscemodi.*] Neque enim iūdem omnino verbis Cæsar usus est; sed in hunc sensum orationem habuit.

Omnis

Omnis homines, P. C. qui de rebus ^a dubiis consultant, ab odio, amicitia, ira, atque misericordia vacuos esse decet. Haud facile animus verum providet, ubi illa officiunt: neque quisquam omnium lubidini simul ^b usui paruit. Ubi intenderis ingenium, valet. Si lubido possidet, ^b ea dominatur: animus nihil valet. Magna mihi copia est memorandi P. C. qui reges, aut qui populi, ira, aut misericordia impulsu, male consulerint: sed ea malo dicere, quae majores nostri contra lubidinem animi sui, reele atque ordine fecerent. Bello Macedonico, quod cum rege ^c Perse gessimus, ^d Rhodiorum civitas, magna, atque magnifica, quae populi R. opibus ^e creverat, infida, atque aduersa nobis fuit: sed postquam, bello ^f confecto, de Rhodiis consultum est, majores nostri, ne quis ^g divitiarum magis, quam injuriæ bellum incepsum diceret, impunitos eos demisere. Item bellis ^h Punicis omnibus, cum saepè Carthaginenses ⁱ in pace, ^j per inducias multa nefanda facinora fecissent; numquam ipsi per occasionem talia fecerent: magis, quod se dignum foret, quam quod in illos jure fieri posset, quærebant. Hoc item vobis providendum est, P. C. ne ^k plus valeat apud vos P. Lentuli, ^l cæterorum scelus, quam vestra dignitas; neu magis iræ vestræ, quam famæ, consulatis. Nam si digna pœna pro faciliis eorum reperitur, ^m novum consilium approbo: sin magnitudo sceleris omnium ⁿ ingenia exsuperat, ^o iis utendum censeo, quæ legibus comparata sunt. Plerique eorum, qui ante me sententias dixerunt, ^p compositè atque magnificè, casum

INTERPRETATIO.

¹ Neque quisquam omnium simul fecit ea quæ lubido, ^q ea quæ utilitas suafit.

NOTÆ.

^a *Dubiis.*] Delicates & difficiles.

^b *Ea dominatur.*] Istud opus esset oculis semper observari.

^c *Perse.*] Macedonum rex fuit ultimus Perse, seu Perseus, filius Philippi, à P. Aemilio in triumphum ductus.

^d *Rhodiorum.*] Rhodus insula est maris Mediterranei, Soli olim sacra, ubi & ejus fuit Coloflus. Sita est ad angulum minoris Asiae Occidentalem.

^e *Creverat.*] Rhodii Romanis auxilio bello Syriaco adversus Antiochum fuerant; quo devicti, illis quasdam civitates de ejus regno Pop. Romanus concessit.

^f *Confecto.*] Rege Perse debellato.

^g *Divitiarum.*] Causa supple, Ne quis rediret magis incepsum bellum desiderio divitiarum, quam ulticendæ injuriae.

^h *Punicis.*] Adversus Carthaginenses, qui & Pœni dicti sunt.

ⁱ *Nefaria.*] Cum, verbi gratia, Cornelio Asinæ consuli & legato, catenas injecerunt. ^k *Plus valeat.*] Id est, propiciendum est ne dum plus aequo in pœna conjuratis pro merito infligenda, attenti eritis, minus quid vobis dignum sit vindicatis.

^l *Novum.*] Ut, scilicet, conjurati, contra morem & leges, eâ causâ paratas, morte inmultentur.

^m *Ingeria.*] Ita ut pœna non possit sati gravis exocitari.

ⁿ *Is.*] *Exilio, aut Carcere.*

^o *Compositæ.*] Istud invidiosè dictum. Gall. diceremus, Ils ont fait paroître leur bel esprit à, &c. Ils nous ont fait de beaux discours touchant, &c.

reipublicæ miserati sunt, quæ belli sævitia esset; quæ viætis acciderent; enumeravere: rapi virgines, pueros; divelli liberos à parentum complexu; matres familiarum pati, quæ victoribus collibuerint; fana, atque domos expoliari; cædem, incendia fieri; postremo armis, cadaveribus, cruento, atque luctu, omnia compleri. Sed, per Deos immortalis, quò illa oratio pertinuit? An, uti vos infestos conjurationi faceret? ^a Scilicet, quem res tanta, atque tam atrox, non permovit; eum oratio accendet! Non ^b ita est: neque cuiquam mortalium injuriæ suæ parvæ videntur: multi eas ^c gravius æquo habuere. Sed ^d alia aliis licentia est, P. C. Qui ^e demissi in obscuro vitam agunt, si quid iracundia deliquerent, pauci sciunt; fama, atque fortuna eorum pares sunt: qui, magno imperio prædicti, in excelso æstatem agunt, eorum facta cuncti mortales novere. Ita ^f in maximâ fortunâ minima licentia est. Neque ^g studere, neque odisse, sed minime irasci decet. Quæ apud alios iracundia dicitur, ea, in imperio, superbia, atque crudelitas appellatur. Evidem ego sic existumo, P. C. omnis cruciatus minores, quæ facinora illorum, esse. Sed plerique mortales ^h postrema meminere; ⁱ in hominibus impiis, sceleris eorum oblii, de pœnâ ^k differunt, si ea paulo severior fuerit. D. Silanum, virum fortem atque strenuum, certè scio, quæ dixerit,

N O T A.

^a Scilicet.] Responsio est obliqua & amara, ut ostendat, non modò Senatores opus non esse conjuratis infestos facere; sed insuper inutilia esse quæcumque alii eâ gratiâ dixissent.

^b Ita est.] Interrogationi expressæ non respondet, *An uti vos infestos conjurationi faceret?* Sed intellectæ, *An quia non ipsis infestis conjurationi?* Operosa est hæc oratio, quia Cæsar, aperte, quæ sentiebat & optabat, proloqui minus audebat.

^c Gravius.] Gall. *Ont porté leurs réfussements plus loin qu'il ne failloit.*

^d Alio.] Id est, non omnes, uno & eodem modo uicissim decet injurias.

^e Demissi.] Homines ignobiles qui in turbâ latent.

^f In maximâ.] Nihil magis verum & æquum est; interim secus planè inter homines evenit: Nam ut quisque in sublimi positus est, ita plerumque se ille putat male faciendi licentiam adeptam esse.

^g Studere.] Nota, pro favore.

^h Postrema.] Pœnam scilicet, quæ impiis infligitur.

ⁱ In hominibus.] Hoc est, cùm de iis agatur.

^k Differunt.] In malam partem, scilicet, adverbus eos qui nocentes pœnâ addixerunt.

^l Silanum.] Nominis proximitas in memoriæ revocat quæ ego vidi, imò & expertus sum, de ictorum, quos nos *bonos homines* vocamus, molitiâ, & animi imbecillitate. Non possis pejores alios rerum publicarum administrationi præficere, quippe qui obvio cuique affectata suæ plerumque sanctitatis admiratori, non omnes modò verè bonos & strenuos spoliandos & lacerandos objiciunt; sed & seipso tandem, cum suâ ineptâ lènitate, perversis insidioribus deridendos propinat. Bonitas illa pravitas est semper & sœpè nequitia, atque satius est ab uno malo regi, quæ à bono, mille latronibus tradi. Hunc vide, quælo, Silanum, quò abducant Cæsar's laudes flagitiosæ. Primo optimè censuerat capite multandos parricidas, qui Patriæ interitum moliti fuerant: Non prius accedit callidus assentator, qui quatuor verbis gratiam init, quæ ille transversus ridiculè sententiam mutat, atque liberandos sinit, qui postea urbem ferro & igne devastent. Optimè ineptam & pravam, de quâ diximus, levitatem, in Adelphis, pingit & illudit Terentius.

^a studio reipublicæ dixisse ; neque illum tantâ re gratiam, aut inimicitios exercere. ^b Eos mores, quamque modestiam viri cognovi. Verum sententia ejus mibi non crudelis, (quid enim in talis homines crudele fieri potest ?) sed ^c aliena à republicâ nostrâ videtur. Nam projecto aut metus, aut injuria te subegit, Silane, consulem designatum, genus pœnæ novum decernere. De timore, supervacaneum est differere, cùm, præsenti diligentia clarissimi viri consulis, tanta præsidia sint ^d in armis. ^d De pœnâ, possum equidem dicere id quod res habet ; in luctu, atque miseriis mortem ærumnarum requiem, non cruciatum, esse ; eam cuncta mortaliū mala dissolvere ; ^e ultra neque curæ, neque gaudio locum esse. Sed, per Deos immortalis, quamobrem in sententiam non adiunisti, uti prius verberibus in eos animadverteretur ? An, quia lex Porcia vetat ? At alicet leges item condemnatis civibus, non animam eripi, sed exsilio permitti jubent. An quia gravius est verberari, quam necari ? Quid autem acerbum, aut nimis grave est in homines tanti facinoris convictos ? Sin, quia levius est : qui convenit in minore negotio legem observare, cùm eam in majore neglexeris ? ^f At enim quis reprehendat, quod in parricidas reipublicæ decretum erit ? ^g Tempus, dies, ^h fortuna, cuius lubido gentibus moderatur. Illis merito accidet, quicquid evenerit : cæterum vos P. C. quid in alios statuatis, considerate. Omnia mala exempla ex bonis initiis orta sunt : sed, ubi imperium ad ignaros, aut minus bonos pervenit ; novum illud exemplum ab dignis, & idoneis, ad indignos, & non idoneos ⁱ transfertur. Lacedæmonii, devictis Atbeniensibus,

I N T E R P R E T A T I O.

ⁱ Novi ita se habere mores & modestiam Silani.

N O T A E.

^a Studio.] Id est, singulari in reipublicam benevolentia.

^b Aliena.] Id est, extra se, unde etiam detrimentum & damnum inferatur.

^c In armis.] Præsidium, sæpius ex se, illud indicat quod armis paratur : Attamen, cùm Amici, Muri, Latebræ præsidio nobis esse possint, non malè hic additum in armis, ad distinctionem.

^d De pœnâ.] Hic aliquid deesse putant nonnulli, quia non resumit Cæsar quod proposuerat, cùm dixit, aut metus, aut injuria, &c. atque illi membrum posterius omissum esse siunt. Non ita mihi videtur, nam injuria & pœna sunt, in hoc negotio, termini relativi & æquivalentes, quod patebit attentiō ad scopum Cæsaris. Hoc enim tan-

tum voluit, Silanum motum fuisse in sendâ sententiâ, aut rationibus quas metus suggestisset, aut iis, quæ ex sceleris naturâ politice nascerentur.

^e Ultra.] Post mortem.

^f At enim.] Obiectio ex parte eorum quos sibi Cæsar facit adversarios.

^g Tempus.] Responsio Cæsaris ad obiectiōnem adversariorum. Per tempus autem, intelligit homines, qui post longum tempus de conjuratorum pœnâ dissertarent.

^h Fortuna.] Innuit conjuratorum supplicium, pravo exemplo, in reipublicæ malum posse converti.

ⁱ Transfertur.] Non tantum intelligit exemplum ad indignos transferri, sed eos, præsertim, exemplo perverse uti.

triginta viros imposuere, qui rempublicam traclarent. Hi primò cœpere pessimum quemque & omnibus invisum ^a indemnatum necare. Eò populus lætari, & merito dicere fieri. Post, ubi paulatim ^b licentia crevit, juxta bonos & malos lubidinosè interficere, cæteros metu terrere. Ita civitas, servitute oppressa, & stultæ lætitiae gravis pœnas dedit. Nostra memoriam victor Sulla, cum ^c Damasippum, & alios hujusmodi, qui malo reipublicæ creverant, jugulari jussit, quis non factum ejus laudabat? Homines scelestos, & factiosos, qui seditionibus rempublicam exagitaverant, merito necatos aiebant. Sed ea res magnæ initium cladis fuit. Namque, uti quisque domum, aut villam, postremò aut vas, aut vestimentum alicujus concupiverat, dabat operam, ut is in ^d proscriptorum numero esset. Ita illi, quibus Damasippi mors lætitiae fuerat, paulò post ipsi ^e trahabantur: neque prius finis jugulandi fuit, quam Sulla omnes suos divitiis explevit. Atque ego hoc non in M. Tullio, neque his temporibus vereor. Sed in magnâ civitate multa & varia ingenia sunt. Potest alio tempore, alio consule, cui item exercitus in manu sit, falsum aiquid pro vero credi. Ubi hoc exemplo, per senatus ^f decretum, consul gladium eduxerit, & quis illi finem statuet, aut quis moderabitur? Majores nostri, P. C. neque consilii, neque audaciæ unquam eguere: neque superbia obstabat, quo minus instituta aliena, si modò proba erant, imitarentur. Arma atque tela militaria ab ^g Samnitibus, insignia magistratum ab ^h Tuscis pleraque sumserunt: postremò, quod ubique apud socios, aut hostes idoneum videbatur, cum summo studio domi exsequebantur: imitari, quam invidere bonis, malebant. Sed eodem illo tempore Græciæ morem imitati, verberibus animadvertebant in civis, de condemnatis summum supplicium sumebant. Postquam respub-

INTERPRETATIO.

* *Ipsi paulò post indignè trucidabantur.*

NOTE.

a *Indemnatum.*] Hoc est, *Causa instiçâ.*
Gall. Sans aucune forme de procès.

b *Licentia.*] Triginta tyrannorum, scil qui pañim optimum quemque, per avaritiam, aut ambitionem, usu confirmatâ tyranide, necabant.

c *Stultæ.*] Quia non providerant illi bonos perinde ac malos tolli posse, si quibus causam dicendi potestas adimeretur.

d *Damasippum.*] Homo fuit nullius nominis, nisi quod Marii partes sequutus, quovis ad ipsius nutum interfecit.

e *Proscriptorum.*] Bonis enim suis spoliabantur.

f *Decretum.*] Illud intellige, quo summa potestas consulibus, verbis solennibus permittitur, Dent illi operam ne quid respublica detrimenti capiat.

g *Quis illi.*] Maximè cavendum est, ne bonis regnantibus, ex in malos faciantur leges, per quas mali postea bonos opprimum eant.

h *Samnitibus.*] Samnites, seu Sabelli. Italiae populi supra Campaniam, ad septentrionem.

i *Tuscis.*] Populi Italiae, mari eorum nomine adjacentes, non longè à Româ, ad occasum.

lica adolevit, & multitudine civium factiones valuerent; ^a circumveniri innocentes, alia bujuscemodi fieri cœpere: tunc lex Porcia, aliæque leges paratæ sunt; quibus legibus exsiliū damnatis permisum est. Hanc ego causam, P. C. quò minus consilium novum capiamus, in primis magnam puto. Profectò virtus, atque sapientia major in illis fuit, qui ex parvis opibus tantum imperium fecerent; quām in nobis, qui ea benē parta vix retinemus. ^b Placet igitur eos dimitti, & augeri exercitum Catilinæ? Minumè: sed ita censeo: publicandas eorum ^c pecunias: ipsos in vinculis babendos ^d per municipia, quæ maxumè opibus valent: neu quis de his postea ad senatum referat, neve ^e cum p. p. agat: qui aliter fecerit, senatum existumare, eum contra rem publicam & salutem omnium facturum.

Postquam Cæsar dicendi finem fecit, cæteri ^f verbo, alias alii, variè assentiebantur: at M. Porcius ^g Cato rogatus sententiam, hujuscemodi orationem habuit.

Longè mihi alia mens est, P. C. cùm res, atque pericula nostra considero, & cùm sententias nonnullorum mecum ipse reproto. Illi mibi differuisse videntur de pœnâ eorum, qui patriæ, parentibus, ^h aris, atque focis suis bellum paravere. Res autem monet, caverre ab illis magis, quām quid in illos statuamus, consultare. Nam cæterā maleficia tum ⁱ perse-

N O T A E.

^a Circumveniri.] Id est, per fraudem in vitâ periculum adduci. Tacitè autem indicare voluit Cæsar, conflatum fuisse crimen conjurationis, aut saltem ab inimicis auctum; ut eo facilius ad eas leges descendere, quibus vitæ civium, ut noxiiorum, consulebatur.

^b Placet.] Occurrit objectioni.

^c Pecunias.] Eo nomine omnia bona veniunt. Qu' i' faut confisquer tout leur bien.

^d Per municipia.] Quos in carcerem conjicere nolebant, eos vel militibus, vel fidejussoribus, vel magistratibus custodiendos tradebant, vel eos per oppida Italæ dividebant: Atque his periculum maximum erat si rei evaderent, ita ut oppidani pro hostiis & perduellibus haberentur, nicti a Di- one observatum est.

^e Cum populo.] Provocatio erat ad populum; adeoque potuissent conjurati, gratiâ & amicorum potentia, liberari, rogando atque supplicando.

^f Verbo.] Elliptica oratio: sic intellige. Hic & alius in sententiam hujus aut illius se- natoris veniebat, seu pedibus eundo, seu verbo & voce: Atque ita variè assentiebantur, seu

modum ferendi suffragium, seu ipsum suffragium spectes.

^g Cato.] Hic fuit minor, Uticensis dictus, quod Uticæ se suâ cæde cruentaverit, Pronepos illius Catonis Censori dicti.

^h Aris.] Per aras, templa; per focos, domos privatas intelligit. Cæterum isthac enumeratione Cato tacitè, sed prorsus reos damnat, iisque qui ante se sententiam suam dixerant, invidiam creat. Vehemens est hæc oratio, & propemodum dixerim, divina. Figuras habet & aculeos summâ cum dignitate conjunctos. Cùm videas, censeas, sed memineris, Silanum consulem designatum, oratione Cæsaris permotum, sententiam, quod turpissimum fuit, mutasse; senatum ad misericordiam delaplum esse; de- nique Catonem admodum adolescentem in- ter postremos sententiam rogatum fuisse: ut, scilicet, tam gravis ejus censura, qui eā digni essent, senatum ipsum universum ha- beret.

ⁱ Perseguare.] Id est, Quilibet magistratus ulcisci possit.

quare,

quare, ubi facta sunt: hoc, nisi provideris, ne accidat, ubi evenit, frustra judicia implores. Captâ urbe, nihil fit reliqui viâlis. Sed, per Deos immortalis, vos ego appello, qui semper domos, villas, signa, ^a tabulas vestras pluris, quam rempublicam fecistis; si ista, ^b cujuscumque modi sint, quae ^c amplexamini, retinere; si voluptatibus vestris otium præbere vultis; expurgescimini aliquando, ^d capessite rempublicam. Non agitur de vestigialibus, non de ^e sociorum injuriis: libertas, ^f anima nostra in dubio est. Sæpenumerò, P. C. multa verba in hoc ^g ordine feci: sèpè de luxuriâ, atque avaritiâ nostrorum civium questus sum: multosque mortalis eâ causâ adversos habeo: qui mibi, atque ^h animo meo nullius umquam delicti gratiam fecissem, baud facile alterius ⁱ lubidini male facta condonabam. Sed, ^j ea tametsi vos parvi pendebatis, tamen respublica firma erat: ^k opulentia negligentiam tolerabat. Nunc vero non id agitur, bonisne, an malis moribus vivamus; neque, quantum, aut quam magnificum imperium populi Romani sit; sed, ^l hæc conjunctumque modi videntur, nostra, an, nobiscum unâ, hostium futura sint. Hic mibi ^m quisquam mansuetudinem, ^f misericordiam nominat? Jam pridem equidem nos vera rerum vocabula ⁿ amisimus. ^o Quia, bona aliena largiri, liberalitas; malarum rerum audacia, fortitudo vocatur;

INTERPRETATIO.

ⁱ Quia largiri bona aliena vocatur liberalitas; audacia malarum rerum vocatur fortitudo, ea respublica ad ultimas angustias redacta est.

NOTÆ.

^a Tabulas.] Pietas intellige. Des tableaux.

^b Cujuscumque.] Cato Stoicus fuit; adeòque fortunæ bona, quæ vocant, revera bona esse aut mala dicere noluit. Verum hîc insuper quædam latet exprobatio, quâ nimis dicitiarum cupiditatis Romanos arguit.

^c Amplexamini.] Id est, Affidue ^f maxime cum studio ampleximini.

^d Capessite.] Id est, ejus curam suscipite.

^e Sociorum.] Id est, quæ ab ipsis acceptæ fuerint.

^f Ordine.] Senatorio. Fuit alter equestris, tertius plebeius.

^g Animo.] Per animum, appetitus inteligit, qui in Catone, quia temperati erant, bene animi nomine honesto appellantur.

^h Lubidini.] Jam notantur appetitus, prout effreni in omnia ruunt flagitium.

ⁱ Ex.] Quæ ego verba feci, intellige, in senatu, contra eorum pravitatem.

^k Opulentia.] Id est, immensa auctoritas ^f potentia, itemque divitiae P. Romani patiebantur nos aliquantid negligentius imperium agitare. Verissime Cato: nam neque uno momento occidunt, neque uno momento quietem nanciscuntur corpora quibus motus impressus est, præsertim si illis moles non desit.

^l Hæc.] Eadem quæ supra memoravit, cura his ipsis terminis usus est.

^m Quisquam.] Invidiosè.

ⁿ Amisimus.] Verecundè ^f ingeniosè admodum mores carpit corruptos: sensus est enim, Romanos, (in quorum numero, ut invidiam declinet, seipse involvit) virtutis sub specie vitia sectari.

eo respublica in extremo sita est. ^a *Sint sanè, quoniam ita se mores habent, liberales ex sociorum fortunis: sint misericordes in furibus ærarii: ne illi sanguinem nostrum largiantur, & dum paucis sceleratis parcunt, bonos omnis perditum eant.* ^b *Bene, & compositè C. Cæsar paulò antè in hoc ordine de vitâ, & morte differuit; credo falsa existumans ea, quæ de inferis memorantur, & diverso itinere malos à bonis loca tetra, inculta, fœda, atque ^c formidolosa babere. Itaque censuit, pecunias eorum publicandas, ipsos per municipia in custodiis habendos; ^d videlicet, ne si Romæ sint, aut à popularibus conjurationis, aut à multitudine conductâ, per vim eripiantur. Quasi verò mali, atque scelesti tantummodo in urbe, & non per totam Italiam sint; aut non ibi plûs possit audacia, ubi ad defendendum opes minores sunt. Quare vanum equidem hoc consilium est, si periculum ex illis metuit. Sin in tanto omnium metu solus non timet; eò magis refert, me mibi, atque vobis timere. Quare cùm de P. Lentulo, cæterisque statuetis, pro certo habetote, vos simul de exercitu Catilinæ & de omnibus conjuratis ^e decernere. Quantò vos & attentiùs ea agetis, tantò illis animus infirmior erit: si paululum modò vos languere viderint, jam omnes feroce aderunt. Nolite existumare, majores nostros ^h armis rempublicam ex parvâ magnam fecisse. Si ita res effet, multo pulcherrumam eam nos haberemus. Quippe sociorum, atque ci-vium, præterea armorum, atque equorum major copia nobis, quam illis, est. Sed alia fuere, quæ illos magnos fecere, quæ nobis nulla sunt: domi industria; foris justum imperium; animus in consulendo liber; neque ^f delicto, neque lubidini obnoxius. Pro his nos habemus luxuriam, atque avaritiam: publice egestatem, privatim opulentiam: ^g laudamus divitias, sequimur inertiam: inter bonos & malos ^d discrimen nullum:*

N O T A.

^a *Sint sanè*] Vehementem habet reprehensionem hac ellipsis. Neminem nominat Cato, sed eò gravius conjuratorum fautores exagitat.

^b *Bene & compositè*] Iisdem propemodum verbis aliorum Cæsar reprehenderat orationem: atque ita in eo, quod gravissimum est, idem illud peccatum Cato castigat, quod ille in aliis animadvertisse rebatur.

^c *Diverso*] Quæ de inferis in Elysii campis fabulati sunt poetæ, nemo non novit.

^d *Formidolosa*] Hoc est, quæ formidinem incepunt, & metum. Gall. Où regne la fra-
geur.

^e *Videlicet*] Irrisio est Cæsaris, quem Cato per totam hanc orationem acerbè vellicat & infectatur.

^f *Decernere*] Gall. Que vous faites le procès à Catilinâ, &c.

^g *Attentiùs*] Hic serè significat majori cum rigore. Gall. Plus vous apporterez de rigueur dans cette affaire.

^h *Armis*] Tantum, supple, aut præfertim.

ⁱ *Delicto*] Tacite quidam carpit qui conjurationis consœci esse credebantur, quasi illi, cùm in culpâ essent, ideo perduellibus faverent, quod aliter sibi consulere non possebant.

^k *Laudamus*] Pro amamus. Ita enim comparata est hominum natura, ut, quæ laudamus, ea pariter amemus. Atque hinc oritur, & hoc recurrit omnis politicorum scientia.

^l *Discrimen*] Id est, nulla bonorum ratio habetur.

omnia virtutis præmia ^a ambitio possidet. Neque mirum: ⁱ ubi vos separatim, ^b sibi quisque consilium capitis; ubi domi voluptatibus, hic pecuniae, aut gratiae ^c servitis; eò fit, ut impetus fiat in vacuam remp. Sed ego hæc omitto. Conjuravere cives nobilissimi patriam incendere; Gallorum gentem, infestissimam nomini Romano, ad bellum arcessunt; dux hostium cum exercitu ^d supra caput est: Vos cunctamini etiam nunc & ^e dubitatis, quid intra mœnia, deprehensis hostibus, faciatis? Misereamini, censeo; ^f Deliqueré homines adolescentuli per ambitionem: atque etiam armatos dimittatis. ^g Næ ista vobis mansuetudo, & misericordia, si illi arma ceperint, in miseriam vertet. Scilicet res ipsa aspera est, ^h sed vos non timetis eam. ⁱ Immo verò maxumè; sed inertia & mollitia animi, alius alium ^k expectantes cunctamini, ^l videlicet diis immortalibus confisi, qui hanc rempublicam in maxumis sæpe periculis, servavere. ^m Non votis, neque ⁿ suppliciis muliebribus auxilia deorum parantur; vigilando, agendo, benè consulendo, prosperè omnia cedunt. Ubi societate tete, atque ignaviae tradideris, nequicquam Deos implores. Irati, infestique sunt. Apud majores nostros, ^o Manlius Torquatus

T.

INTERPRETATIO.

ⁱ Quandoquidem vos capitum consilium, quisque pro se seorsim.

^z Dux hostium fauces urget cum exercitu, & nos premit.

NOTE.

^a Ambitio.] Cato ideo ad consulatum non fuit promotus, quia ambire, &c, ut mos erat aliis, populo supplicare noluit, virtute suâ confisus scilicet, quæ tamen illi, hæc in parte, ut sæpè aliis, inutilis fuit.

^b Sibi.] Actum est de eo corpore, cuius vinculum solvit, bonorum communio.

^c Servitiis.] Hoc est, non pro bono reipublicæ, sed pro pecunia, aut gratia à privatis consequendâ, suffragia fertis.

^d Dubitatis.] Cunctari retardationem actionis, Dubitare ejus anxietatem notat, cùm, quid agamus, anticipes hæremus.

^e Misereamini.] Ironia est, tametsi res ipsa serio ex eorum personâ qui conjuratis favebant, proponitur.

^f Deliqueré.] Ratio pro misericordia quæ ex persona quoque subjicitur Cæsar is & aliorum, cum amarâ ironiâ.

^g Næ ista.] Jam pro se loquitur Cato.

^h Sed vos.] Iterum adverfarios, eos scilicet, qui ad misericordiam inclinabat, exagitat.

ⁱ Immo.] Ad ea respondet Cato, quæ cum irrisione concesserat. Quasi dicat, Ne quis vestrum, non timere se simulet, nam vos maxime timere res ipsa indicat.

^k Expectantes.] Gall. diceremus, En vous regardant l'un, les autres, pour savoir à qui ouvrira le pas.

^l Videlicet.] Inepto senatorum consilio ineptam subjicit rationem, illudque ad modum eâ ratione intortum ut non jam senatoris, regum, sed puerorum confessus esse videatur. Certè minimè mirandum est, Cicero si alicubi testatur, Catonem vitam suam in discrimen obtulisse, atque sententiae invidiam sibi capitum periculo præstandam vidisse.

^m Non votis.] Ineptam arguit senatorum rationem.

ⁿ Suppliciis.] Id est, precibus inutilium muliercularum, quæ stultè à diis petunt, quæ non aliter ipsi quam per homines exequuntur.

bella

bello Gallico filium suum, quod is ^a contra imperium in hostem pugnaverat, necari jussit. Atque ille egregius adolescens immoderatae fortitudinis morte poenas dedit. Vos, de crudelissimis parricidis quid statuatis, cunctamini? Videlicet vita cætera eorum huic sceleri ^b obstat. Verum parcere dignitati Lentuli, si ipse pudicitiae, si famæ suæ, si diis, aut hominibus unquam ullis pepercit. Ignoscite Cethegi adolescentiæ, nisi iterum jam patriæ bellum fecit. Nam quid ego de Gabinio, Statilio, Cepario loquar? Quibus si quidquam pensi umquam fuisset, ^c non ea consilia de rep. babuissent. Postremò, P. C. si mehercle peccato ^d locus esset, facile paterer vos ipsâ ^e re corrigi, quoniam verba contemnitis. Sed undique circumventi sumus: Catilina cum exercitum fauibus urget: alii intra mœnia, atque in sinu urbis sunt hostes. Neque parari, neque corsuli quidquam occulte potest: quod magis properandum est. Quare ita ego censeo: cum nefario consilio sceleratorum civium resp. in maxima pericula venerit; hique indicio T. Vulturtii, & legatorum Allobrogum convicti, confessique sint, cædem, incendia, aliaque fœda atque crudelia facinora in civis patriamque paravisse; de confessis, sicuti de ^f manifestis rerum capitalium, & more majorum, supplicium sumendum.

Postquam Cato assedit, consulares omnes, itemque senatus magna pars, senteniam ejus laudant; virtutem animi ad cœlum ferunt: alii alios increpantes timidos vocant: Cato clarus atque magnus habetur: senati decretum fit, sicut ille censuerat. Sed mihi, multa legenti, multa audiensi, quæ populus Romanus domi, militiæque, mari, atque terrâ præclara facinora fecit, fortè lubuit attendere, quæ res maxumè tanta negotia sustinuisset. Sciebam, sæpenumero ^g parvâ manu cum magnis legionibus hostium contendisse: cognoveram parvis copiis bella gesta cum opulentis regibus: ad hoc, sæpe fortunæ ^h violentiam tolerâsse:

I N T E R P R E T A T I O.

ⁱ Sciebam P. Romanum sæpe certâsse parvo exercitu cum magnis legionibus hostium.

N O T A E.

^a Contra.] Non equidem contra, sed *finis* imperio; nisi quod in bello, is contra imperium facit, qui absque eo aliquid audet.

^b Obstat.] Prout id factum in illo Horatio cuius crimen intra gloriam fuit, ut loquitur Florus. Gall. diceremus: *Contrebâ lance.*

^c Non ea.] Hoc est, *tam nefaria*. Verisimile dictum: nam per gradus ad extremam nequitiam descenditur; quod adolescentibus maximè notandum est.

^d Locus esset.] Id est, si postquam patra-

tum fuisset facinus conjuratorum, res posset ad salutem converti.

^e Re corrigi.] Hoc est, *damno & incommodis*, quæ ex conjuratorum facinore in vos redundarent.

^f Manifestis.] Illi sunt, quos crimen admisisse constat.

^g More.] Priusquam leges paratae essent pro tergo & capite civium.

^h Violentiam.] Cum, verbi gratiâ, aduersus Samnites, Gallos, Pyrrhum, Annibalem, bellum gesserunt.

facundiâ Græcos, gloriâ belli Gallos, ante Romanos fuisse. Ac mihi, multa ¹ agitanti, constabat, paucorum civium egregiam virtutem cuncta patravisse ; eoque factum, uti divitias paupertas, multitudinem paucitas, superaret. Sed, postquam luxu, atque desidiâ, civitas corrupta est, ² rursus resp. magnitudine suâ, imperatorum atque magistratum vitia ³ sustentabat ; ³ ac, sicuti effœtâ parente, multis tempestatibus haud sanè quisquam Romæ virtute magnus fuit. Sed, memoriâ meâ, ingenti virtute, diversis moribus fuere viri duo, M. Cato, & C. Cæsar ; quos, quoniam res obtulerat, silentio præterire non fuit consilium, quin utriusque naturam, & mores, quantum ingenio possem, aperirem. Igitur his ⁴ genus, actas, eloquentia propè æqualia fuere : magnitudo animi par, item gloria : sed alia alii. Cæsar beneficiis, ac munificentia, magnus habebatur ; integritate vitae Cato. Ille mansuetudine, & misericordia clarus factus ; huic severitas dignitatem addiderat. Cæsar, ⁵ dando, sublevando, ignoscendo ; Cato, nihil ⁶ largiundo, gloriam adeptus est. In altero ⁷ misericordia perfugium ; in altero malis pernicies. Illius facilitas, hujus constantia laudabatur. Postremò, Cæsar in animum induxerat, laborare, vigilare ; negotiis amicorum intentus, suæ negligere ; nihil denegare, quod dono dignum esset ; sibi magnum imperium, exercitum, bellum novum, exoptabat, ubi virtus enitescere posset. At Catoni studium ⁸ modestiæ, decoris, sed maxumè severitatis, erat. Non divitiis cum

I N T E R P R E T A T I O .

¹ *Et constabat mihi multa sedula cogitanti, paucorum civium egregiam virtutem cuncta patravisse.*

² *Ex adverso res publica sustentabat magnitudine suâ vitia imperi-*

ratorum.

³ *Et, sicuti Roma mater effœta, & laßata fuisse, non fuit sanè quisquam Romæ magnus virtute, per multas tempestates.*

N O T A E .

^a *Sustentabat.]* Id est, Tanta erat reipublicæ opulentia, ut magistratum negligentia & inertia, ea non intercederet ; sed eorum vitia magnitudine suâ quodammodo absorberet.

^b *Genus.]* Catonis genus principium dignitatis & gloriæ à proavo Catone Censorio sumpsit : Cæsar vero ab Iulo Æneæ filio, Æneas à Venere, quæ ipsum ex Anchise genuit, natales repeatebat. Sed, ut vides, quæ adulatio ex fabulis invexerat, gravis autor à rei veritate segregavit.

^c *Dando.]* Noluit dicere *lardiundo*, quod in vitium verteretur, verum usus est Gerundio quod vim habet frequentativam. Quod ad rem idem dicit ; sed sermo honestus est.

^d *Lardiundo.]* Non dixit *dando*, ne visideretur Cato tenax & avarus, sed *lardiundo* ; ut quibus largitionibus alii populi gratiam & suffragia emendicabant, ab iis ille integer cognosceretur.

^e *Miseris.]* Imò & malis, nam utrisque Cæsar favebat : sed illud dissimulat Sallustius, qui & ipse, in his, à Julio sustentatus fuerat. Nonne modò largitionum Cæsaris invidiam honesto nomine declinavit ? Egregius artifex, quem nemo non virum sanctissimum credit, nisi aliunde notus sit.

^f *Modestiæ.]* Vide quid sit modestia ex opposito Cæsaris ingenio agitato, elato, ambitioso.

divite, neque factione cum factioso; sed cum strenuo, virtute; cum modesto, pudore; cum innocentia; abstinentia; certabat: esse, quam videri, bonus malebat: ita, quod minus gloriam petebat, eò magis adsequebatur. Postquam, uti dixi, senatus in Catonis sententiam discessit; consul optimum factu ratus, ^b noctem, quae instabat, ante capere, ne quid eos spatio novaretur; ^c trium viros, quae ad supplicium postulabat, parare jubet: ipse, praesidiis dispositis, Lentulum in carcerem deducit: idem fit ceteris per praetores. Est in carcere locus, quod Tullianum appellatur, ubi paululum ascenderis ad levam, circiter xii. pedes humili depresso. Eum muniunt undique parietes, atque insuper ^d camera lapideis ^e fornicibus vincita: sed ^f incultu, tenebris, odore foeda, atque terribilis ejus facies. In eum locum postquam demissus Lentulus, vindices rerum capitalium, quibus praecipitum erat, laqueo gulam fregere. Ita ille patricius, ex gente clarissimâ Corneliorum, qui consulare imperium Romae habuerat, dignum moribus, factisque suis, exitum vitae inventit. De Cethego, Statio, Gabinio, Cepario, eodem modo supplicium sumptum est.

Dum ea Romae geruntur, Catilina ex omni ⁱ copia, quam ipse adduxerat, & Mallius habuerat, duas legiones ^g instituit; cohortes pro numero militum ^h complet; dein, uti quisque voluntarius, aut ex sociis in castra venerat, ⁱ aequaliter distribuerat: ac brevi spatio legiones ^k numero hominum expleverat; cum initio non amplius duobus milibus habuisset. Sed ex omni copia circiter pars quarta erat militaribus armis instructa: ceteri, uti quemque casus armaverat, ^l sparos, aut lan-

I N T E R P R E T A T I O.

ⁱ *Catilina instituit duas legiones ex omnibus militibus quos ipse adduxerat, & Mallius habuerat.*

N O T A E.

^a *Abstinentia.*] Ita ut, neque alteri quam detraheret, neque vero dona accipere vellet.

^b *Noctem.*] Id est, ante omnia exequi que in senatu de conjuratis decreta essent, quam nocte ingrueret.

^c *Trium viros.*] Capitales scilicet, quibus carceris & supplicii, immo & aliquando inquisitionis, cura demandata erat. C' étoit une espèce de Licetens criminis.

^d *Camera.*] Une aude.

^e *Fornicibus.*] Quid sint hoc in loco fornicis nescio, nisi arcuatos lapides, intelligamus, ex quibus ipsa camera constat; vel circulos illos in cameris ad speciem etiam extantes, quales visuntur in aedificiis, praesertim Gothicō more extructis, quibus tota camera & aedificii moles innititur.

^f *Incultu.*] Hoc est, ex eo quod locus a hominibus non erat frequentatus.

^g *Instituit.*] Gall. Il ordonna.

^h *Complect.*] Numerum non habebat militum, qui pro duabus legionibus requirebatur; ideoque, quos habuit, in singulas cohortes, quibus suus numerus non constitutus partitus est.

ⁱ *Aequaliter.*] Ita ut singulæ cohortes de advenientibus eundem numerum acciperent.

^k *Numero.*] Instituta fuit legio à Romulo hominum 3000, quae postea crevit usque ad 6000, qualis fuit tempore Catilinæ.

^l *Sparos.*] Sparus, aut sparum, rusticum est telum, in modum pedis recurvum.

ceas, alii præacutas^a sudes, portabant. Sed postquam Antonius cum exercitu adventabat, Catilina per montis iter facere; modò ad urbem, modò in Galliam^b versus castra movere; hostibus occasionem pugnandi non dare. Sperabat propediem magnas copias se habiturum, si Romæ socii incepta patravissent. Interea servitia repudiabat, ^c cuius initio ad eum magnæ cōpiæ concurrebant, opibus conjurationis fretus; simul^d alienum suis rationibus videri, existumans causam civium cum servis fugitivis communicâsse. Sed, postquam in castra nuncius pervenit, Romæ conjurationem patescatam; de Lentulo, & Cethego, cæterisque quos suprà memoravi, supplicium sumptum; plerique, quos ad bellum spes rapinarum, aut novarum rerum studium illexerat, dilabuntur: reliquos Catilina per montes asperos, magnis itineribus, in agrum^e Pistoriensem abducit, eo consilio, uti per tramites occultè profugeret in Galliam. At Q. Metellus Celer cum tribus legionibus in agro Piceno præsidebat. Ex^f difficultate rerum eadē illa existumans, & quæ suprà diximus Catilinam agitare. Igitur, ubi iter ejus ex perfugis cognovit, castra properè movit; ac sub ipsis radicibus montium consedit, quâ illi descensus erat in Galliam properanti. Neque tamen Antonius longè aberat, ^h utpote qui, magno exercitu, locisⁱ æquioribusⁱ expeditos in fugam sequeretur. Sed Catilina, postquam vidit, montibus, atque copiis hostium sese clausum, in urbe res adversas, neque fugæ, neque^z præsidii ullam spem; optumum factu ratus in tali re fortunam belli tentare, statuit cum Antonio quâ primùm configere. Itaque coniunctione advocatâ, hujuscemodi orationem habuit.

Compertum ego habeo, milites, verba viris virtutem non addere; neque ex^k ignavo strenuum, neque fortem ex^l timido exercitum, oratione

I N T E R P R E T A T I O .

¹ *Utpote qui sequeretur locis planioribus in fugam promptos.* ¹ *fugæ, neque tutelæ ullam spem remanere.*

² *Postquam Catilina vidit neque*

N O T A E .

^a *Sudes.*] Perticæ sunt acutæ, præustæ.

^b *Verüs.*] Adverbium est.

^c *Cujus.*] In neutro genere. Eādem ratione Gallicè dicimus. *Dont*; *Dequisi*.

^d *Alienum.*] Nimirum, istud eos deterruisset, qui Romæ occultius conjurationis erant participes: Dicerent enim, *Quid nos isti collavironi immiscebimus?* Deinde minus Catilinæ causam defendere potuissent: nec locus ullus excusationi relietus fuisset.

^e *Pistoriensem.*] In Etruriæ parte Occidentalî, ad Apennini montis radices.

^f *Difficultate rerum.*] Quibus, scilicet, Catilina circumventus erat.

^g *Quæ suprà diximus.*] Hæc verba, in textum, ex marginali notâ irrepissæ videntur.

^h *Utpote qui.*] Non refertur ad integrum sententiam, sed tantum ad verbum aberat, Quasi dixisset, *Neque tamen Antonius longè aberat, quamquam aberat tamen, utpote qui, &c.* Non placet hæc scribendi ratio.

ⁱ *Expeditos.*] Qui neque sarcinis, neque armaturâ gravi, onusti erant.

^k *Ignavis.*] Quod ad corpus.

^l *Timido.*] Quod ad animum refertur.

imperatoris fieri. Quanta cujusque animo audacia, naturā, aut ^a moribus inest, tanta in bello patere solet. Quem neque gloria, neque pericula excitant, nequicquam bortere. Timor animi auribus officit. Sed ego vos, quō pauca monerem, advocavi; simul uti causam ^b consilii mei aperirem. Scitis equidem, milites, socordiā, atque ignaviā Lentuli, quantum ipsi, nobisque cladem attulerit; quoque modo, dum ex urbe præsidia opperior, in Galliam proficisci nequiverim. Nunc verò, quo in loco res nostræ sint, juxta mecum omnes intelligitis. Exercitus hostium duo, unus ab urbe, alter à Galliā obstant: diutius in his locis esse, si ^c maxumē animus ferat, frumenti atque aliarum rerum egestas prohibet. Quocunquè ire placet, ferro iter aperiundum est. Quapropter vos moneo, uti forti, atque parato animo sitis; ^d et, cùm prælium inibitis, memineritis, vos divitias, decus, gloriam, præterea libertatem, atque patriam in dextris vestris portare. Si vincimus; omnia nobis tuta erunt; ^e commeatus abunde: municipia, atque coloniæ ^f patebunt. Sin metu cesserimus, eadem illa aduersa fient; ^g neque locus, neque amicus quisquam teget, quem arma non texerint. Præterea, milites, non eadem nobis, ^h illis necessitudo impendet. Nos pro patriā, pro libertate, pro vi-ⁱta certamus: illis ⁱ supervacaneum est pro potentia paucorum pugnare. Quò audaciūs aggredimini, memores pristinæ virtutis. Licuit vobis cum summā turpitudine in exilio ætatem agere, potuistis nonnulli Romæ, amissis bonis, alienas ^k opes exspectare; quia illa fœda, atque intoleranda viris videbantur, ^l hæc sequi decrevistis. Si ^m hæc relinquere vultis, ⁿ audaciā opus est. Nemo, nisi viator, pace bellum mutavit. Nam in fugā salutem sperare, ^o tum arma, quis corpus tegitur, ab hostibus ^p averttere: ea verò dementia est. Semper in prælio iis maximum est pe-

INTERPRETATIO.

¹ Quamvis maximè vellemus. ² Nam dementia est, sperare salutem in fugā, atque insuper a- | vertere ab hostibus arma, quibus corpus tegitur.

NOTE.

^a Mōribus.] Exercitūs ^{et} affuetudine.
^b Censili.] Intelligit de consilio, manus cum Antonio consiliendi.
^c Commeatus.] Ita vocantur ea omnia, quæ ad exercitūs almoniam spectant.
^d Patebunt.] Id est, iis utemur faventibus.
^e Neque locus.] Minimè mirum si despiciunt omnes, qui cum Catilinā persistierunt, adversis vulneribus conciderint: vei ipsis lapidibus animos hæc ejus oratio dedisset.
^f Supervacan-um.] Superfluum ^{et} inutile, quoque adēd facilius est vincere; cùm ferior sit in libertate suā vindicandā doior,

quam in injustâ dominatione defendendâ cupiditas.

^g Opes.] Largitiones puta, Captatas hæreditates.

^h Viris.] Id est, hominibus strenuis ^{et} cor- datis.

ⁱ Hæc sequi.] Bellum patriæ indicere.

^k Hæc relinquere.] Bellum; ut illi otium succedat.

^l Audaciā.] Omnino: nec aliter unquam victoriā quisquam potitus est.

^m Averttere.] Preut sit illud in fugā.

riculum,

riculum, qui maxumè timent : audacia pro muro a habetur. Cùm vos considero, milites, & cùm facta vestra aëstumo, magna me spes victoriae venet. Animus, ætas, virtus vestra me aëstum : præterea necessitudo, quæ etiam timidos fortis facit. ¹ ² Nam, multitudo hostium ne circumvenire queat, prohibent angustiæ loci. Quòd si virtuti vestrae fortuna a invaderit, cavete, ne inulti animam amittatis ; ² neu capti potius sicuti pecora, trucidemini, quæ virorum more pugnantes, cruentam atque luctuosam victoriam hostibus relinquatis.

Hæc ubi dixit, paululùm commoratus, ³ signa canere jubet, atque instructos & ordines in locum æquum deducit ; dein, remotis omnium equis, quo militibus, exæquato periculo, animus amplior esset, ipse pedes exercitum pro loco, atque copiis, ⁴ instruit. Nam uti planities erat inter sinistros montes & ab dexterâ rupes aspera ; octo cohortes in fronte constituit : reliqua ¹ signa in ⁵ subsidiis ¹ arctiis collocat. Ab his centuriones omnis lectos & ⁶ evocatos, præterea ex gregariis militibus optumè quemque armatum, in primam aciem subducit : C. Mallium in dextrâ, Fæsulanum quemdam in sinistrâ

INTERPRETATIO.

¹ Nam angustiæ loci impediunt
multitudo hostium possit nos circumcludere.

² Cavete ne inulti moriamini,
neve capti potius trucidemini, si-
cuti bruta, quæ relinquatis hosti-

bus victoriam cruentam ac luctuo-
sam, cùm certaveritis more viro-
rum.

³ Jubet signa canere, atque de-
ducit ordines ad prælium composi-
tos, in locum planum.

NOTE.

^a Habetur.] Pro est : Jam saepius eo sen-
su vidimus.

^b Aëstumo.] Id est, singulis suam laudem
tribuo ; ideoque quæm præclara fuerint re-
puto.

^c Hætantur.] Mishi addunt alacritatem.

^d Nam.] Rationem reddit, cur de fortitudine suorum, quantumvis paucorum, bene speret ; quia scilicet, per loci angustias, eos non liceat hostibus circumvenire.

^e Invaderit. Id est, si vobis pereundum sit,
Ille verò vocibus abstinet ominosis.

^f Signa.] Quibus prælium indicebatur.
Tubis autem, buccinis, & cornibus uteban-
tur, non tympanis, ut solent nostrates, alii-
que, quando milites ad prælium, vel ad ali-
quod opus erant evocandi : vel etiam cùm
signa & aquilæ erant movendæ. Sed apud
alios ista plenius videbis.

^g Ordines.] Id est, milites, prout singuli erant sub suis signis ; atque huic, aut illi centu-
riis parebant.

^h Instruit.] Ordines erant instructi, at exercitus non erat : illud est munus Imperatoris.

ⁱ Signa.] Id est, re'iquum exercitum.

^k Subsidii.] Pars erat aciei postrema,
ubi plerumque triarii, & fortissimi erant
milites.

^l Arctiis.] Illes fit ferræ d' avantage.

^m Evocatos.] Illi erant qui militia fun-
cti, ad bellum, nisi in tumultu, cogi non
poterant ; sed precibus illecti, in gratiam
ducum militabant. Cùm itaque longo usu
bellandi artem didicissent, meritò eos Sallu-
stius *lectos* appellat.

parte curare jubet: ipse cum libertis, & ^a colonis propter Aquilam adsistit, quam bello ^b Cimbrico C. Marius in exercitu habuisse dicebatur. At ex alterâ parte C. Antonius, ^c pedibus æger, quod prælio adesse nequibat, M. ^d Petreio legato exercitum permittit. ^e Ille cohortes veteranas, quas ^f tumulti caussâ conscriperat, in fronte, post eas cæterum exercitum in subsidiis locat. ^g Ipse equo circumiens, unumquemque nominans, appellat, hortatur, rogit, uti meminrent, se contra latrones inermes, pro patriâ, pro liberis, pro aris atque focis suis certare. Homo militaris, quod amplius annos triginta ^h tribunus, aut ⁱ præfectus, aut legatus, aut prætor cum magnâ gloriâ in exercitu fuerat; plerosque ipsos, factaque eorum fortia novarat: ea commemorando, militum animos accendebat. Sed, ubi, omnibus rebus exploratis, Petreius tubâ ^k signum dat, cohortes paulatim incedere jubet. Idem facit hostium exercitus. Postquam eò ventum est, unde ^l ferentariis prælium committi posset, maxumo clamore, infestis signis concurrunt; pila omittunt; gladiis res geritur. Veterani, pristinæ virtutis memores, cominus acriter instarē; illi haud timidi resistunt: maxumâ vi certatur. Interea Catilina cum

N O T A E.

^a *Colonis.*] Syllæ fuerunt milites, qui buscum Etruriam colendam divisiſſe anteā vidiſſimus; quos, cùm suo largiū ūſi eſſent, & rebus novis ſtudereſt, facile in ſuas partes Catilina illexerat.

^b *Cimbrico.*] Cimbri Germaniæ populi fuerunt, maximè ad Septentrionem, qui cùm terras eorum inundâſſet oceanus, quereſt fedes novas, cum Theutonis, atque Tiguriniſ, adverſus Romanos bellum gesserunt.

^c *Pedibus.*] Mente potiūs; nam morbum finxiſſe icribit Dio: Veritus ſciliēt, ne ſibi palam aliiquid à Catilinâ objiceretur, quod conjuſationis particepem fuſſe eum declararet.

^d *Petreio.*] Is poſtea legatus fuit Pompeii in Hispaniâ, uti quidem videtur, qui ſe rerum deſperatione interemit in Africâ; vel, ut alii volunt, cum Jubâ mutuo vulnere concidit.

^e *Ille.*] Petreius.

^f *Tumulti.*] Pro tumultuſ. Ita olim in differenter.

^g *Ipſe.*] Mirūm quām hic hæſtient commen-
tatores, ac contraria ſentiant, & exponant
in re non admodum difficulti: Ego, inquit Gla-

reanus, per Ille, Petreium intelligo; per Ipſe, Antonium: quod Lettor ipſe, ſimil atque priora cum ſequentiis confeſret, facile in- telliget. At verò Zanchius: Non ſatis mirari poffum Glareanum qui afferit hic Commen- tatores hæſtare, ac contraria exponere, cùm ipſe potiūs in re facillimâ contraria exponat: Ego, ut à Glareano diſſentiam, per Ille Antonium accipio, per Ipſe, Petreium; quod unuſquisque medicoriter eruditus animadverteret. Quartus accedat, ſi volet, cui ipſe ridiculo fuerim, certè tertius Zanchium, & ejus confidentiam multis de cauſis demiro, atque in Glareani partes unicè concedo.

^h *Tribunus.*] Dux mille horinum, Acole- nel.

ⁱ *Præfectus.*] Qui neque eſt Imperator, neque legatus; ſed pro tempore vicem preſtat Imperatoris aut Prætoris.

^k *Signum.*] Bellicum ſeu clafficum; ſig- num cum hoſte congreſiendi. Fit ſonner iā charge.

^l *Ferentariis.*] Illi erant, quibus levis ar- matura; quique primi, quibusvis telis emi- nus miffis, prælium committebant.

expē-

^a expeditis in primâ acie versari: laborantibus succurrere: ^b integrōs pro sauciis accersere: omnia providere: multūm ipse pugnare, sēpē hostem ferire: strenui militis, & boni imperatoris officia simul exsequebatur. Petreius, ubi videt Catilinam ^c contrā, ac ratus erat, magnā vi tendere; cohortem ^d prætoriam in medios hostis inducit; eosque perturbatos, atque alios ^e alibi resistentes, interficit: deinde utrimque ex lateribus cæteros aggreditur. Mallius, & Fæsulanus in primis pugnantes cadunt. Postquam fusas copias, seque cum paucis relictum videt Catilina; memor ^f generis, atque pristinæ dignitatis suæ, in confertissimos hostes incurrit, ibique pugnans confuditur. Sed, confecto prælio, tum verò ^g cerneret quanta audacia, quantaque animi vis fuisset in exercitu Catilinæ. Nam ferè, quem quisque vivus pugnando locum ceperat, eum, amissâ animâ, corpore tegebat. Pauci autem, quos medios cohors prætoria disjecerat, paulò diversiūs, sed omnes tamen ^h adversis vulneribus, conciderant. Catilina verò longè à suis inter hostium cadavera repertus est, paululùm etiam spirans; ferociamque animi, quam habuerat vivus, in vultu retinens. Postremò, ex omni ⁱ copiâ, neque in prælio, neque in fugâ quisquam civis ingenuus captus est. Ita cuncti suæ, hostiumque vitæ iuxtâ pepercérant. Neque tamen exercitus populi Romani lætam, aut incurrētam victoriam adeptus erat. Nam strenuissimus quisque aut occiderat in prælio, aut graviter vulneratus discesserat. Multi au-

I N T E R P R E T A T I O .

Postremò, ex omni Catilinæ exercitu, neque in prælio, neque in fugâ, quisquam civis ingenuus captus est.

N O T A E .

^a *Expeditis.*] Non jam intelliguntur levis armaturæ milites, ut suprà; (quid enim faceret Catilina cum inermibus nebulonibus?) sed ii qui ad pugnandum alacres videbantur. *Les plus têtus: Les plus braves.*

^b *Integros.*] Qui neque vulnerati, neque laissi erant. *Des gens frais.*

^c *Contrâ.*] Adverbium. *Contra ac, optimè. Contre l' opinion qu' il avoit eû.*

^d *Prætoriam.*] Ea erat quæ à Prætore non discedebat, in quam amici, voluntarii, fortissimi, omnes optimè armati adscribebantur.

^e *Alibi.*] Id est, *adversus alios, quæ à quibus interficiebantur.*

^f *Generis.*] In primis nobilem fuisse suprà vidimus.

^g *Cerneret.*] Pro, *qui quis cernere posset.* Sic sēpē & elegantissimè loquuntur.

^h *Adversi.*] Id est, *quæ corpore adverso, & hosti opposito acceperant.*

ⁱ *Juxtâ.*] Jam vidimus hanc vocem pro *pariter* positam. Intellige, Hos Catilinæ milites, modò ut hostes interficerent, sibi minimum cavisse.

tem,

tem, qui è castris visundi, aut spoliandi gratiâ processerant; volventes hostilia cadavera, amicum alii, pars hospitem, aut cognatum reperiebant. Fuere item, qui inimicos suos cognoscerent. Ita variè per omnem exercitum lætitia, mœror, luctus, atque gaudia agitabantur.

Finis Belli Catilinarii.

C. SAL-

C. SALLUSTII CRISPI
JUGURTHA,
S E U
BELLUM JUGURTHINUM.

FALSÒ ¹ queritur de naturâ suâ genus humanum, quòd imbecille, atque ævi brevis, sorte potiùs, quàm virtute, regatur. Nam ² contrà reputando, neque manus aliud, neque præstabilius invenias; magisque ³ naturæ ⁴ industriam hominum, quam ⁵ vim aut tempus deesse. Sed dux atque imperator vitæ mortalium, animus est: qui ubi ad gloriam virtutis viâ grassatur, abundè pollens, potensque, & clarus est, neque ⁶ fortunâ eget; quippe quæ probitatem, industriam, aliasque artes bonas neque dare neque eripere cuiquam potest. Sin captus pravis cupidinibus, ad inertiam, & voluptates corporis pessum datus est, perniciosa lubidine ⁷ paulisper usus: ubi ⁸ per socor-

INTERPRETATIO.

¹ **H**omines queruntur iniquè ⁸
absque ratione de naturâ suâ,
quando dicunt, quòd, cùm sint de-
biles atque vitæ brevis, regantur
potiùs cæco fato, aut fortunâ, quàm

virtute.

² *Inquirendo in contrariam opini-
onem.*

³ *Et potiùs invenies industriam
hominum deesse naturæ.*

NOTE.

^a *Industriam.*] Quid potissimum per in-
dustriam significetur, ex hoc loco in-
telligis, animi scilicet cura & diligentia cum
solertia conjuncta.

erit, quæ plerumque factis invidet.

^b *Vim.*] Pro viris: raro ita invenias.

^d *Paulisper.*] Verissime & optimè: Sen-
sibus enim cùm finita & debilis admodum
sit natura, per eos homo, nisi brevem, non
potest capere voluptatem, quâ brevi quoque
exsaturabitur.

^c *Fortuna.*] Istud autoris sensu, qui hoc
in loco cum stoicis facit, est accipendum:
Si enim gloriam in hominum opinione re-
ponas, omnino & fortunâ, & ejus bonis opus

e *Per socordiam.*] Causam indicat nostro-
rum omnium malorum, animi negligentia-
m. Ea est omnino.

H

diam

diam vires, tempus, ingenium defluxere, naturae infirmitas accusatur : ¹ suam quique culpam ² actores ad negotia transferunt. Quod si hominibus ³ bonarum rerum tanta cura esset, quanto studio aliena, ac nihil profutura, mulum etiam periculosa petunt : neque ⁴ regerentur magi, quam regerent casus ; & ⁵ eò magnitudinis procederent, ubi ⁶ pro mortalibus, gloriâ æterni fierent. Nam uti genus hominum compositum ex corpore, & anima est : ita res cunctæ, studiaque omnia nostra, corporis alia, alia animi, naturam sequuntur. Igitur ⁷ præclara facies, magnæ divitiae, ⁸ ad hoc vis corporis, & alia omnia hujuscemodi brevi dilabuntur ; at ingenii egregia facinora, sicuti anima, ⁹ immortalia sunt. Postremò, corporis & fortunæ bonorum, uti initium, sic finis est, omniaque orta occidunt, & aucta senescunt ; animus incorruptus, ¹⁰ æternus, rector humani generis, ¹¹ agit, atque habet cuncta, neque ipse habetur. Quòd magis pravitas eorum admiranda est, qui, dediti corporis gaudiis, per luxum atque ignaviam ætatem agunt : cæterum ingenium, quo neque melius, neque ¹² amplius aliud in natura mortalium

INTERPRETATIO.

¹ Quique ² singuli Actores, ³ ii qui res exequi deberent, rejiciunt in negotia culpam suam.

² Et pervenirent ad eum gradum magnitudinis, in quo (cùm mortales sint) gloriâ æterni evaderent.

³ Præterea vis corporis, ⁴ alia omnia istius generis, exiguo tem-

pore dissolvuntur ⁵ & diffantur.

⁴ Animus versat ⁶ & regit, tenet, & intelligit omnia, neque ipse includitur, cogitur, aut continetur.

⁵ Cæterum finunt languere ⁷ stupere incultu atque socordia ingenium, quo nihil est melius, neque magius, aut dignius in natura mortalium.

NOTÆ.

^a Actores.] Melius credo, quam auctores, prout habent alii. Hoc dicit, Homines rerum difficultatem, quasi illæ supra suas vires essent, cauissi : cùm ideo tantum tales sint, quod viribus à natura concessis, in tempore & loco usi non fuerint.

^b Bonarum.] Earum scilicet, quæ mentem excolunt, & nobis profundunt.

^c Regerentar.] Nunc dieit Sallustius, sapientem advertus fortunam posse plurima, etiam in iis quæ sunt ejus juris, id est, quoad ea bona quæ non sunt in nostrâ potestate, ut loquuntur stoici, puta famam, gloriam, divitias, &c. Atque hoc quoque verum est, nosque maximè ad virtutem incendere debet. Nam sapiens quidem, pot, ipse fingit fortunam sibi, ut ait Plautus.

^d Pro mortalibus.] Vis istius præpositio- nis, eo sensu, quo in interpretatione indica-

vimus, diligenter notanda est ; nam aliquæties recurret in nostro autore.

^e Præclara.] La bonne mine, la belle pro- flance.

^f Immortalia.] Rhetorice istud dictum, tametsi historiæ beneficio præclara facta in memoriam hominum reviviscent.

^g Æternus.] Hæc fuit opinio quorundam Philosophorum, quam ab Orpheo dimanâsse volunt. Imò stoici rotundè animas divinitatis particulas esse prædicaverunt : A quo errore nos retrahit doctrina Christiana, cùm animæ nostræ à deo creatæ sint ex nihilo, ideoque initium habuerint ; quarevis sint æternæ à parte post, ut loquuntur, atque in æternum esse debeat.

^h Amplius.] Ingenii humani tangit magnitudinem, &c, ut ita dicam, valitatem, quæ cuncta compleæditur.

est,

est, in cultu atque societate torpescere sinunt; cum praesertim tam multæ, variæque sint artes animi, quibus summa claritudo paratur. Verum ex his magistratus, & imperia, postremo omnis cura rerum publicarum minumè mihi hâc tempestate cupiunda videntur: quoniam neque virtuti honos datur; neque illi, quibus per fraudem ^a jus fuit, ^a tuti, aut eò magis ^b honesti sunt. Nam, ^c vi quidem regere patriam, aut ^d parentes, quamquam & possis, & delicta ^e corrigas; tamen importunum est: cum praesertim omnes rerum mutationem cædem, fugam, aliaque hostilia ^f portendant. Frustrè autem nisi, neque aliud, se fatigando, nisi odium ^g querere, extremæ dementiae est: nisi fortè quem in honore & perniciofa lubido tenet, potentia paucorum decus atque libertatem suam & gratificari. Cæterum ex aliis negotiis, quæ ingenio exercentur, in primis magno usui est memoria rerum gestarum: ^h cuius de virtute quia multi dixeré, prætereundum puto; simul, ne ⁱ per insolentiam quis existimet memet studium meum laudando extollere. Atque ego credo fore, qui, quia decrevi procul à republicâ ætatem agere, tanto tamque utili labori meo nomen inertiae imponant: ⁱ certè, quibus

INTERPRETATIO.

^a Ex his artibus.

^b Neque illi quibus, per fraudem, jus & potestas fuit, gerendi magistratus & imperia, sunt eâ re magis tuti aut honesti.

^c Extremæ dementiae est fru-

stræ conari, neque aliud persequi & consequi se fatigando, nisi odium.

^d Ne aliquis existimet memet extollere insolenter studium meum, id laudando.

NOTE.

^a *Tutti.*] Illud respicit bona fortunæ.

^b *Honesti.*] Refertur hoc ad bona animi: ideoque iis de quibus loquitur, prorsus inutile fuisse dicit, muneribus fui reipublicæ. Gall. dices, *Ils n'en sont ni plus à l'usage, ni plus honnêtes gens.*

^c *Vi.*] Plato, quod & Cicero refert, tam contendere in republicâ jubet, quantum probare tuis civibus possis; vim neque parenti, neque patriæ afferri oportere.

^d *Parentes.*] Innuit, tam turpe esse patriam quam parentes vi regere velle.

^e *Corrigas.*] Hoc est, aliquatenus corruptam civitatem emendes, aut id certè coneris.

^f *Portendant.*] Significant, & propemodum importent, cum iis qui castigantur, tum praesertim illis qui alios castigant.

^g *Gratificari.*] Gall. dices, *Abandonner, & faire littéra.*

^h *Cujus de vita.*] Historiam Cicero dicit, Tellum temporum, Lucem veritatis, Magistratam vitæ, Nunciam vetustatis. Historia virtus certè maxima est, cum ex aliorum erratis in melius vitam nostram instituere. & quid experendum quidve fugiendum sit, sine nostro periculo, possimus cognoscere. Proinde haud immerito Demetrius Phalereus Ptolemaeum regem subinde admonebat, ut libros legeret, quoniam, quæ amici non audiunt principibus demonstrare, ea omnia in libris scripta reperiuntur.

ⁱ *Certè.*] Vim habet occultam hæc vacula, & conjunctam habet ironiam. Autor enim dum videtur rationem reddere velle, cur ab aliis reprehendatur, graviter illos vellitat. Gall. diceremus eodem charactere, Assurement, *Ces Messieurs qui savent si bien courir après le petit peuple, &c.*

maxima industria videtur, & salutare plebem, & conviviis ^b gratiam quærere. Qui si reputaverint, & ^c quibus ego temporibus magistratum adeptus sim; & ^d quales viri idem assequi nequierint; & postea, quæ ^e genera hominum in senatum pervenerint, proœcto existumabunt, me magis ^f merito, quam ignavia, judicium animi mei ^g mutavisse; majusque commodum ex ^h otio meo, quam ex aliorum negotiis, reipublicæ venturum. ⁱ Nam sæpè audivi, Q. ^k Maximum, P. ^l Scipionem, præterea civitatis nostræ præclaros viros, solitos ita dicere, cum majorum ^m imagines intuerentur, vehementissimè sibi animum ad virtutem accendi. Scilicet non ⁿ ceteram illam, neque figuram tantam vim in se habere; sed memoriâ rerum gestarum eam flamمام egregiis viris in pectore crescere, neque prius sedari, quam virtus eorum famam atque gloriam adæquaverit. At contrà quis est omnium ^p his moribus, quin divitiis, & sumptibus non probitate, neque industriâ, cum majoribus suis

I N T E R P R E T A T I O.

¹ *Quis omnium ita vivit.*

N O T A E.

^a *Salutare.*] Romæ mos erat, quosvis prensando, nomine proprio, quasi intimè noti & chari essent, appellando magnum, porrigendo, &c. plebis gratiam aucupari.

^b *Gratiam.*] Benevolentiam & populi favorem solebant etiam epulis & conviviis demereri.

^c *Quibus.*] Turbulentis scilicet, singulis ad imperia properantibus; unde & ea obtinere erat difficile.

^d *Quales.*] Catonem fortè inter alios designavit, qui præturam petens repulsam tulit. Ceterum totus iste locus rhetorica habet exhortationem, non persuasionem: neque verò cuiquam Sallustium virtute Catoni prælatum fuisse, Sallustius probaverit.

^e *Genera.*] Per contemptum loquitur. Gall. *Quelle sort de gens.*

^f *Merito.*] *Legitimâ de causâ:* Quasi scilicet eo indignum fuisse, cum turbâ hominum levissimorum, in senatum venire.

^g *Mutavisse.*] Id est, *Non jam, ut antea, ad magistratus ferri.*

^h *Otio.*] Honesto scilicet, quod in scribendâ historiâ collocavit: nam aliud est otium turpe, eorum qui se non tantum à rebus publicis, sed ab omni omnino labore subtrahunt.

ⁱ *Nam sæpè.*] Ostendit autor quomodo hominibus prosit rerum memoria, atque addèd, quâ ratione res publica ex suo otio emolumenatum possit capere.

^k *Maximum.*] Is ex Fabiorum fuit familiâ, qui dictator adversus Annibalem creatus, cunctando vim fregit illius imperatoris, atque res Romanas paululum restituit.

^l *Scipionem.*] Plures eo nomine fuerunt viri celeberrimi, præcipue verò Africani illi duo, Major à victâ Africâ, Minor ab Africâ quoque, sed postquam ab illo victâ fuisse, ita dictus; antea in Scipionum familiam ab Africani illius magni filio, & in decus gentis assumptus, cum Paulo Macedonico procreatus esset. De isto minore hic agi non sine ratione crediderim.

^m *Imagines.*] Habebant Romæ qui illustri loco nati essent, quique in majoribus aliquem sellâ curuli decoratum habuissent, imagines, vultus eorum & posterorum ex cera referentes, quas ligneo armario in atrio, seu primâ parte ædium, includebant; festis diebus, apertis armariis, ornabant; in funeribus, cum quis ex eâ domo mortuus esset, honoris causâ efferebant.

ⁿ *Ceteram.*] Ex quâ siebant imagines.

contendat? Etiam homines ^a novi, qui antea per virtutem soliti erant nobilitatem antevenire, ^b furtim, & per ^c latrocinia potius, quam bonis artibus, ad imperia & honores nituntur. Proinde quasi prætura, & consulatus, atque alia omnia hujuscemodi per se ipsa clara, & magnifica sint, ac non ^d perinde habeantur, ut eorum, qui ea sustinent, virtus est. Verum ego liberius, altiusque processi, dum me civitatis morum piget, tædetque. Nunc ad inceptum redeo.

Bellum scripturus sum, quod populus Rom. cum Jugurthâ rege ^e Numidarum gessit: primùm, quia magnum & atrox, ^f variaque victoria fuit; dein, quia tum primum superbiæ nobilitatis ^g obviām itum est. Quæ ^h contentio divina & humana cuncta permisit, eoque ⁱ cordiæ processit, uti studiis civilibus ^j bellum, atque ^k vastitas Italiæ finem facerent. Sed prius quam hujuscemodi rei initium expeditio, pauca suprà repetam; quo, ad cognoscendum, omnia illustria, magis magisque in aperto sint. Bello Punico ^l secundo, quo dux Carthaginensium Hannibal, ^m post magnitudinem nominis Romani, Italiæ opes maxumè attriverat; Masinissa rex Numidarum, in amicitiam receptus a P. ⁿ Scipione, cui postea Africano cognomen ex virtute fuit, multa & præclara rei militaris facinora fecerat: ob quæ, vicitis Carthaginensibus, & capto ^o Syphace, cuius in Africâ magnum, atque latè imperium valuit, populus Rom. quascumque urbis, & agros manu ceperat, ^p regi dono dedit. Igitur amicitia Masinissæ bona atque honesta

INTERPRETATIO.

¹ Et non sunt sicuti virtus eorum, qui ea gerunt.

manus restitit superbiæ nobilitatis.

² Quia victoria in hanc & il-

atque amplitudo Italiæ finem face-

rent.

³ Quia tum primum Plebs Ro-

NOTÆ.

^a Novi.] Id est, qui primi ex suâ gente claruerunt.

^f Bellum.] Quod Marius inter & Syl-

^b Furtim.] Non virtutem ostentando, lam intercessit, huic favente nobilitate, illi

plebe.

^c Latrocinia.] Non virtutem ostentando,

sed largitionibus suffragia corrumpendo, aut

aliter cuniculis irreundo.

^g Secundo.] Terci Romani cum Carthagi-

^d Numidarum.] Numidia Africæ regio,

nam intercessit, huic favente nobilitate, illi

est pars ejus tractus, quem hodie Barbariam

prosternit. Hoc secundo,

vocant, cum eo qui *Bildulgerid* dicitur. Ve-

Pœnorum duce Annibale, profligata, & pro-

memorandum perdita fuit res Romana.

^h Post magnitudinem.] Id est, non conten-

^e Contentio.] Inter plebem & nobilita-

tum.

ⁱ Scipione.] Hic est maior.

^k Syphace.] Fuit Syphax rex Maesyllo-

rum opul entissimus, Masinissa ab Oriente

vicinus.

^l Regi.] Masinissa.

nobis

nobis permanxit: sed ^a imperii, vitæque ejus, finis idem fuit. Dein Micipsa filius regnum solus obtinuit, Manastabale, & Gulussa fratribus morbo absumptis. ¹ Is Adherbalem, & Hiempfalem ex sese genuit; Jugurthamque filium Manastabilis fratris, quem Malinissa, quod ortus ex concubinâ erat, ^b privatum reliquerat, eodem cultu, quo liberos suos, domi habuit. Qui ubi primùm adolevit, pollens viribus, decorâ facie, sed multò maxumè ingenio validus, non se ^c luxu, neque inertiae corrumpendum dedit. Sed, uti mos gentis illius est, equitare, jaculari, cursu cum æqualibus certare: &, cùm ^d omnis gloriâ anteiret, omnibus tamen carus esse: ad hoc, pleraque tempora in venando agere; leonem atque alias feras primus, aut in primis ferire: plurimùm facere, ^e & minumùm ipse de se loqui. Quibus rebus Micipsa tametsi initio lætus fuerat, existumans virtutem Jugurthæ regno suo gloriæ fore: tamen postquam hominem adolescentem, ^f exactâ ætate suâ, & parvis liberis, magis magisque crescere intelligit, vehementer eo negotio ^g permotus, multa cum animo suo volvebat. Terrebat eum ^f natura mortalium avida imperii, & ^g præceps ad explendam animi cupidinem; præterea, ^h opportunitas suæ, liberorumque ætatis, ⁱ quæ etiam mediocres viros spe prædæ transversos agit; ad hoc, ^j studia Numidarum in Jugurtham accensa, ^k ex quibus, si talem virum dolis interfecisset, ne quâ seditio, aut bellum oriretur, anxius erat. His difficultatibus circumventus, ubi videt, neque per vim, neque insidiis opprimenti posse

I N T E R P R E T A T I O.

¹ Is Micipsa genuit ex sese Adherbalem & Hiempfalem.

^a prædæ à rectâ viâ abducit.

² Cùm omnes gloriâ superaret.

^b Præterea maximus Numidarum favor in Jugurtham, Micipsam terrebat.

³ Cùm videt hominem adolescentem crescere magis ac magis, vitâ suâ elapsâ.

^c Anxius erat ne quâ seditio aut bellum oriretur ex Numidis, si talem virum fraude interfecisset.

⁴ Quæ opportunitas etiam homines aliquâ virtute præditos, spe

N O T A E.

^a Imperii.] Illud est quod Gallicè dicimus; Il perdit l' Empire avec la vie. Sed Latinè phrasis ambigua est, ideoque minus probanda.

^f Natura.] Illud est quod modò dixi: Metuebat Micipsa, ne, sicuti omnes à naturâ proni sumus ad explendam animi cupidinem, Jugurtha aliquid contra se, tum maxumè contra liberos moliretur.

^b Privatum.] Scilicet nec regio cultu, nec in spem regni, educebatur.

^g Præceps.] Hinc prima mali nostri labes: ideoque hâc in parte diffidendum præcavendum, & maximè ex longinquò principiis obstandum; nisi fortè per prærupta frangi lubet.

^c Luxu.] Antiquè. Jam suprà eosdem notavit fontes omnium in aliorum: Verissimè; atque hâc præcipue cavendum.

^h Opportunitas.] Senes enim & pueri ad bellum sunt inepti.

^d Et minumùm.] Facilè his artibus sine invidiâ laudem invenias, & amicos pares.

^e Permotus.] Timens videlicet, ne Jugurtha gratiâ & viribus ad invadendum imperium uteretur.

homini-

hominem tam acceptum popularibus ; ¹ quod erat Jugurtha manu promptus, & appetens gloriæ militaris, statuit eum objectare periculis, & eo modo fortunam tentare. Igitur bello ² Numantino Micipsa, cùm populo R. equitum atque peditum auxilia mitteret, sperans vel ³ ostentando virtutem, vel hostium sævitiam, facile eum occasurum ; præfecit Numidis, quos in Hispaniam mittebat ; sed ea res longè aliter, ac ratus erat, evenit. Nam Jugurtha, ut erat impro atque acri ingenio, ubi naturam P. Scipionis, qui tum Romanis imperator erat, & ⁴ morem hostium cognovit ; multo labore, multaque curâ, præterea modestissimè parendo ; & sæpè + obviâ eundo periculis, in tantam claritudinem brevi pervenerat, uti nostris vehementer carus, Numantinis maximo terrori esset. Ac sanè, quod difficillimum in primis est, & prælio strenuus erat, & bonus consilio : quorum ⁵ alterum ex providentia timorem, alterum ex audaciâ temeritatem, adferre plerumq; solet. Igitur ⁶ imperator omnes ferè res asperas per Jugurtham agere in amicis habere, magis magisque eum indies amplecti, quippe cuius neque consilium, neque inceptum ullum frustâ erat. ⁷ Huc accedebat munificentia animi, & ingenii solertia : quibus rebus sibi multos ex Romanis familiari amicitia conjunxerat. Eâ tempestate in exercitu nostro fuere complures novi, atque nobiles, quibus divitiæ bono honestoque ⁸ potiores erant, factiosi, domi potentes, apud socios clari magis, quam honesti ; qui Jugurthæ non ⁹ mediocrem animum pollicitando accendebant, si Micipsa rex occidisset, fore uti solus imperio Numidiæ potiretur : ¹⁰ in ipso maxu-

I N T E R P R E T A T I O .

¹ Quia Jugurtha erat manu promptus, & cupidus gloriæ militaris, Micipsa decrevit eum obficere periculis.

² Micipsa opinans eum interfectum iri, vel dum virtutem ostentaret, vel hostium sævitiam, eum

præfecit Numidis.

³ Postquam Jugurtha cognovit hostium pugnandi rationem.

⁴ Objectando se periculis.

⁵ Præterea in ipso erat magnificantia animi.

N O T A .

^a Numantino] Numantia urbs fuit Hispaniæ Tarragonensis, non longè ab ortu fluminis Durii, si viros æstimes, par omnibus urbibus bello, quod olim adversus Romanos fortissimè gesserunt.

^b Mer. m.] Hic in perditissimo homine, pro tempore spectare licet ornatissimi juvenis speciem, & virtutis exemplum.

^c Alterum.] Esse scilicet, bonum consilio, generat timorem : enimvero aliquis ut bene det consilium ille debet prævidere pericula, quod si fuérit, ea protectâ reformi-

dabit, deinde, quod primum est, si virtus adit, eadem quoque fugitabit.

^d Imperator] Scipio.

^e Potiores] Id est, Apud quos major divisionem, quam virtutis, ratio et estimatio erat.

^f Medicorem] Id est, Cùm jam suâ sponte Jugurtha dominationem effectaret, cupiditatem inflammabat injuper exiliates illi consiliorum.

^g In ipso.] Jugurthâ scilicet. Hæc & similia ingerebant nefarii illi adulatores.

mam virtutem, Romæ omnia venalia esse. Sed postquam, Numantia deletâ, P. Scipio dimittere auxilia, & ipse revorti domum decrevit; ^a donatum, atque laudatum magnificè pro concione, Jugurtham in ^a prætorium adduxit; ibique secretò monuit, uti potius ^b publicè, quam privatim, amicitiam populi Rom. coleret; neu ^c quibus largiri insuesceret: periculose à paucis emi, ^d quod multorum esset. Si permanere vellet in suis ^e artibus, ^f ulti illi & gloriam, & regnum venturum: sin ^g properantiùs pergeret, suāmet ipsum pecuniā præcipitem casurum. Sic locutus, cum literis eum, quas Micipse redderet, dimisit. Earum ^h sententia hæc erat. *Jugurthæ tui bello Numantino longè maxuma virtus fuit: quam rem tibi certè scio gaudio esse, nobis ob merita sua carus est; ut idem ⁱ S. P. Q. R. sit, summâ ope nitemur. Tibi quidem ^k pro nostrâ amicitiâ gratulor. En babes virum dignum te, atque avo suo Masinissâ.* Igitur ^h rex, ubi ea, quæ famâ acceperat, ex literis imperatoris ita esse cognovit; cùm virtute, tum ⁱ gratiâ viri permotus, ^k flexit animum suum; & Jugurtham beneficiis vincere aggressus est, statimque eum adoptavit, & testamento pariter cum filiis hæredem instituit. Sed ipse paucos post annos, morbo, atque ætate confectus, cùm sibi finem vitae adesse intelligeret, coram amicis, & cognatis itemque Adherbale, & Hiempse filiis, dicitur hujuscemodi verba cum Jugurthâ habuisse.

I N T E R P R E T A T I O.

¹ Adduxit Jugurtham in tentorium suum, postquam ipsi munera contulisset, atque eum laudasset, magnifice coram exercitu.

Earum sensus hic erat.

³ Senatus, Populusque Romanus.

⁴ Gratulor equidem tibi, secundum nostram amicitiam.

N O T A E.

^a *Prætorium.*] Tabernaculum erat, seu tentorium, vel domus Imperatoris, sive Prætor, sive Consul fuisset.

^b *Publicè.*] Hoc est, *Ne buic aut illi se ille privatim addiceret, sed virtute suâ universum Populum Romanum sibi demeueretur.*

^c *Quibus.*] Non dixit quibusvis; quomodo Jugurthæ levitatem exprobasset, neque factum ipsum in totum damnasset; verum quibus dixit, ut ille intelligat, neminem ligationibus devinciendum, eo modo, & sine, quo procul dubio, sumptuus Imperator cœpisse cùm intellexerat.

^d *Quod multorum.*] Loquitur de amicitia & favore P. Romani. Cæterum ex singulis propemodum-Scipionis verbis maxima documenta sumere possunt viri principes: quæ quia Jugurtha spreverat, de summo fastigio excusus est.

^e *Artibus.*] Bonis scilicet. Reprehensionem habet hæc Imperatoris admonitio tametsi occulta est.

^f *Ulro.*] Ipsò nec cogitante. Gall. Sans qu' il s' en mît en peine.

^g *Properantiùs.*] Hoc est, vim faceret rebus, quæ cùm tempore fiunt, sensim & sine sensu, quæque aliter franguntur. Gall. Que s' il se hâtoit trop; Que s' il violentoit les choses.

^h *Rex.*] Micipsa.

ⁱ *Gratiâ.*] Cùm Jugurtham, gratum & acceptum esse sciret, tum popularibus, tum Romanis.

^k *Flexit.*] Hoc est, Cùm antea Jugurtham perdere quæsiisset, mutato consilio, beneficiis ipsum cumulavit.

Parvum ego te, Jugurtha, ^a amissō patre, sine spe, sine opibus, ^b in meum regnum accepi, existumans non minus me tibi, quām si ^c genuissim, ob beneficia carum fore; neque ea res ^d falsum me habuit. Nam ut alia magna ^e egregia ^f tua omittam, novissimè rediens Numantiā, meque, regnumque meum, gloriā honoravisti; tuāque virtute nobis Romanos ^g amicis amicissimos fecisti: in Hispaniā nomen familiæ ^h renovatum est: postremo, quod ⁱ difficillum inter mortalis est, gloriā invidiam viciſſi. Nunc, quoniam mibi natura finem vitæ facit, per ^b banc dextram, per ^z regni fidem moneo, obtestorque, uti ^z hos, qui tibi genere propinqui, ⁱ beneficio meo fratres sunt, caros habeas; neu malis alienos adjungere, quām sanguine conjunclos retinere. Non exercitus, neque theſauri, præſidia regni sunt, verū amici: quos neque armis cogere, neque auro parare queas, officio ^j fide pariuntur. Quis autem amicior, quām frater fratri? Aut quem alienum fidum invenies, si tuis hostiſſis fueris? Equidem ego regnum vobis trado firmum, si boni eritis; si mali, imbecilli. Nam ^k concordiā res parvæ crescunt, discordiā maxumæ ^l dilabuntur. Cæterū ante hos ^z te, Jugurtha, quia ætate, ^j sapientiæ prior es, ne aliter quid eveniat, prouidere decet:

INTERPRETATIO.

¹ Nam ut silentio præterea alia tua magna, ^j egregia facinora. ² Moneo per fidem quæ regno debetur. ³ Cæterū te decet, plus quām hos.

NOTE.

^a Amisſo.] Manastabale, scilicet.

^b In meum.] Id est, Non modò, in regiam induxi, sed cultu ^j spe cum filii meis eadē eduxī.

^c Genuissim.] Te supple.

^d Falsum.] Id est, Tu mibi revera ea omnia præſtisti, quæ à filio poffunt repeti.

^e Iua.] Nota phrasē ejusmodi ellipticas: Viri habent maximam. Ita cū apud Terentium, pater filium vocat omnium, plus est quām si sceleratissimum, aut quopiam atrocī alio nomine appellāſſet, cūm quodlibet intelligi possit.

^f Renovatum.] Hoc dicit, quia Masinissa multa præclarè gesserat in Hispaniā adversus Romanos, priuquam cum Scipione foicitaterī iniret.

^g Difficillum.] Omnino: nam ut habet Horatius,

Heu! nefas;

Virtutem incolumem odimus,

Sublatum ex oculis querimus, invidi.

^h Hanc.] Intelligendum est Micipsam.

Jugurthæ manum tenuisse, dum hæc dicebat.

ⁱ Beneficio.] Quia, videlicet, in partem & regni hereditatem Jugurtham Micipsa assumperat; atque pro filio habuerat.

^k Concordiā.] Scitum est quod quidam fecit, ut concordiam filios, quos magno numero habuit, edoceret: Sagittas, pro eorum numero sumpsit, quas in fasciculum colligatas cuique rumpendas porrexit; quod illi cūm nequivissent, ipse singulas seorsim nullo negotio prefregit. Itaque omne quod est, tam diu manet atque subsistit, quām unum est; interit quando solvitur, aut unum esse definit.

^l Dilabuntur.] Pereunt, sed acutè exprefſit, cūm dilabi præcise notet in partes varias abire, quod ex se & immediatè ponit totius destructionem. Tanti est certè unio in universa natura ut vel ipsum nomen nescio quid blandi & jucundi sapiat; diviſio contra lacerare, & omne malum portendere videatur.

Nam in omni certamine, qui ¹ opulentior est, etiam si accipit injuriam, tamen, quia plus potest, facere videtur. Vos autem, Atherbal, & Hiempsal, colite, observe ² talē hunc virum; imitamini virtutem, & enitimini, ne ego meliores liberos ³ sumpſiffe videor, quām genuiſſe.

Ad ea Jugurtha, tametsi regem ⁴ ficta locutum intelligebat, & ⁵ ipſe longè aliter animo agitabat; tamen pro tempore benignè respondit. Micipſa paucis poſt diebus moritur. Postquam illi more regio ⁶ iusta magnificè fecerant, & reguli in unum convenerunt, ut inter ſe de negotiis cunctis diſceptarent. Sed Hiempſal, qui minimus ex illis erat, naturā ferox, etiam antea ignobilatatem Jugurthæ, quia ⁷ materno genere impar erat, despiciens, ⁸ dexterā Atherbalem adſedit; ne medius ex tribus, quod ⁹ & apud Numidas honori ducitur, Jugurtha foret. Dein tamen, ut ¹⁰ etati concederet, ¹¹ fatigatus à fratre, vix in partem alteram transductus eſt. Ibi cūm multa de adminiſtrando imperio diſſerent, Jugurtha inter alias res jacit, oportere quinquennii consulta, & ¹² decreta omnia reſcindi: ¹³ nam per ea tempora conſectum annis Micipſam parum animo valuiſſe. Tum ¹⁴ idem Hiempſal placere ſibi reſpondit: nam ¹⁵ iſum illum tribus his proxumis annis adoptione in reg-

I N T E R P R E T A T I O.

¹ Qui fortior eſt videtur facere
injuriam, quamvis eam accipiat,
quia plus potest.

² Reveremini hunc virum tan-
tā virtute ornatum.

³ Ne ego videor adoptaſſe me-
liores liberos, quām genuiſſe.

⁴ Poſtquam illum, more regio,
magnificè ſepeliſſent.

N O T A E.

a *Fīſa.*] Res proſecū ſicut non erant, vera dicebat Micipſa; ſed animus ſicut erat: non ex benevolentia, ſed ex metu loquebatur.

b *Ipſe.*] Jugurtha.

c *Reguli.*] Jugurtha, Atherbal, & Hiempſal, qui, diviſo regno, parvi erant reges.

d *Materno.*] Antea natum cūm ex con-
cubinā vidimus.

e *Dexterā.*] Veriſimile eſt Jugurtham cum Atherbale, jam tum fine omni prolixi-
ore ceremoniā, aliſſiſſe. Occaſio inter il-
los duos non fuit, de loco aulicā urbanitate
diſceptandi; nam ſive Jugurtha ſuperio-
rem, ſive inferiorē obtinere voluit, utro-
bique ab Atherbali ſinistrā ſedere debuit.
Hiempſalis fuit hanc literā dirimere. Cu-
juſ enim ille vacuum latus clauſiſſet, ei me-
diū & honoratum locum dediſſet; cūmque

dextrā Atherbalem adſedit, Jugurtham in
loco iſiſiō collocavit.

f *Et.*] Hinc concludas; moris fuſſe apud
Romanos, ut ſedentibus locus medius eſſet
honoratiſſimus.

g *Etati.*] Jugurthæ ſciliſet.

h *Fatigatus.*] Eum premebat Atherbal,
ut in Jugurthæ ſinistrā tranſiret; eoque
paſto Jugurtha medius foret.

i *Decreta.*] Micipſa ſciliſet. Pluſ verò
dicit deſcreta quām conſulta: Hęc vocamus,
deſ Declarations, Illa verò, deſ Arrêts.

k *Nam.*] Ratio eſt Jugurthæ pro reſcia-
den- diſ Micipſa decretis.

l *Idem.*] In neutro genere. Dicit Hiempſal
aci in Jugurtham cum aculeo, ſibi
placere, ut patriſ poſtrem decretū reſci-
derentur.

m *Ipſum.*] Jugurtham.

num pervenisse. Quod verbum in pectus Jugurthæ ^a altius, quam quisquam ratus, descendit. Itaque ex eo tempore ira & metu anxius, moliri, parare, atque ea modo in animo habere, quibus Hiempsal per dolum caperetur. Quæ ubi tardius procedunt, neque lenitur animus ^b ferox, statuit quovis modò incepsum perficere. Primo conventu, quem ab regulis factum supra memoravi, propter dissensionem placuerat dividi thesauros, ^c finisque imperii singulis constitui. Itaque ad utramq; rem tempus decernitur, sed maturius ad pecuniam distribuendam. Reguli interea in loca propinqua thesauris alius aliò concesseré. Sed Hiempsal in oppido Thirmidâ fortè ejus utebatur domo, qui proximus ^d lictor Jugurthæ, carus acceptusque ei semper fuerat: quem ^e ille casu ministrum oblatum promissis onerat, impellitque, uti tanquam suam domum visens eat: portarum claves ^f adulterinas paret, nam veræ ad Hiempalem referebantur: cæterum, ubi res postularet, ^g seipsum cum magnâ venturum manu. Numida mandata brevi conficit: atque, uti doctus erat, noctu Jugurthæ milites introducit. Qui postquam in ædes irrupere; ^h diversi regem quærere; dormientis alios, alios occurstantis interficere: scrutari loca abdita; clausa effringere: strepitu & tumultu omnia misere: cùm interim Hiempsal reperitur, occultans se tugurio mulier's ancillæ, quò initio pavidus, & ignarus loci, profugerat. Numidæ caput ejus, uti jussi erant, ad Jugurtham referunt. Cæterum fama tanti facinoris per omnem Africam brevi divulgatur: Atherbalem, omnisque, qui sub Micipse imperio fuerant, metus invadit. In duas partis discedunt Numidæ: plures Atherbalem, sequuntur, sed illum alterum bello meliores. Igitur Jugurtha, quam maximas potest copias armat: urbis partim vi, alias voluntate, imperio suo adjungit: omni Numidiæ imperare parat. Atherbal, tametsi Romam legatos miserat, qui senatum docerent de cæde fratris, & fortunis suis; tamen fretus multitudine militum, parabat armis contendere. Sed ubi res ad certamen venit, vicitus ex prælio profugit in ^g provinciam, ac dehinc Romam contendit: Tum Jugurtha ⁱ patratis ^h consiliis, postquam omni Numidiâ potieba-

INTERPRETATIO.

¹ Placuit terminos imperii singulis affignari.

² Alii alio regem quæsiverunt.

³ Tum Jugurtha consiliis ad finem perductis, &c.

NOTÆ.

^a Altius.] Id est, Eò gravissimè vulneratus fuit: tantòque altius telum infixum, quanto acutius fuit.

^b Ferox.] Jugurthæ.

^c Lictor.] Lictores erant qui proximè Magistratum, vel regem præcedebant. Hujus domum Hiempsal in hospitium assumperat.

^d Ille.] Jugurtha.

^e Adulterinas.] De fausses clefs.

^f Scipsum.] Jugurtham.

^g Provinciam.] Hoc est, in eam Africæ partem quæ per Romanos Magistratus gubernatur.

^h Consilis.] Quæ, scilicet, de opprimentibus fratribus, & eorum regno invadendo iniverat.

tur, in otio faciūs suum cum animo reputans, timere populum R. neque aduersus iram ejus usquam, nisi in avaritiā ^a nobilitatis, & pecuniā suā, spem habere. Itaque paucis diebus, cum auro, argentoque multo legatos Romam mittit: quīs præcipit utī primū veteres amicos muneribus expleant, dein novos ^b acquirant: postremò, quemcumque possint largiundo parare, ne cunctentur. Sed ubi Romam legati venere, & ex præcepto regis, ^b hospitibus, aliisque, quorum eā tempestate in senātu auctoritas pollebat, magna munera misere: tanta ^c commutatio incessit, ut ex maxumā invidiā in gratiam & favorem nobilitatis Jugurtha veniret. ^d Quorum pars spe, alii præmio inducti, singulos ex senātu ^e ambiundo, nitebantur, ne ^f gravius in eum consuleretur. Igitur, ubi legati satīs confidunt, die constituto senatus utrisque ^g datur. Tum Atherbalem hoc modo locutum accepimus.

Patres conscripti, Micipsa pater meus moriens mibi præcepit, utī regni Numidiæ tantummodo ^b procuracyem existumarem meam; cæterū ⁱ jus, & ^k imperium penēs vos esse: simul eniterer domi, militiæque quām maximo usui esse populo Romano: vos mibi ^a cognatorum, vos in locum affi-

I N T E R P R E T A T I O.

^a Postea novos requirant.

^a Præcepit ut vos pro consanguineis & affinibus haberem.

N O T A E.

^a Nobilitatis.] Romanæ, scilicet.

^b Hospitibus.] Eos intellige quibuscum bello Numantino Jugurtha arctam amicitiam, & hospitii necessitudinem conjunxerat; ita ut ipse apud illos, si in Italiam esset; illi apud ipsum, si in Numidiā venirent; diversarentur. Hospitii verò sanctissima jura fuerunt.

^c Commutatio.] Nimurum Jugurthæ facinus cuæctis atrocissimum visum est, sed postquam pecuniā quidam corrupti sunt, mentem & animum mutaverunt, atque Jugurthæ crimen minuerunt.

^d Quorum.] Nobilium, scilicet, qui sub voce nobilitatis comprehenduntur; quod notandum: nam relativum quorum non cum nomine expresso, sed cum re intellecta, consentit.

^e Ambiundo.] Prout sit, inter alios sermones, illi Jugurthæ crimen verbis mitigabant, senatorumque favorem ipsi conciliabant.

^f Gravius.] Ne bellum aduersus ipsum de-

cernerent, aut hostem judicarent.

^g Datur.] Id est, dies constitutur ad quem in senatum admitterentur Atherbal & Jugurthæ legati.

^h Procuracyem.] Administrationem: *La* Lieutenance.

ⁱ Jus.] Fundamentum notat hoc vocabulum, aut dominandi rationem.

^k Imperium.] Totum istud rhetorice & blandâ comitate dicitur: nam alioqui Micipsa, fuerat & Masinissa P. Romani socius, Additæ fuerant equidem Romanorum beneficio multæ urbes utriusque imperio, sed uterque meruerat: imò fatebitur postea ipse Atherbal, non admodum Romanorum fortunam expetendam fuisse, quo tempore fœdus initum cum ipsis. At ne ego, quod absque blandimento verum est, taceam, plerumque certè eyenit, ut paplatum sub fœderis titulo, ille in mindis potentem dominium usurpet, qui opibus præcellit; libertatis inane nomen ut maneat, fœdus pangitur, quod precariam servitutem inducit.

nium ducerem: si ea fecisset, in vestrâ amicitiâ exercitum, divitias, munimenta regni, me habiturum. Quæ præcepta patris mei cùm agitarem, Jugurtha, homo omnium, quos terra sustinet, sceleratissimus, contempto imperio vestro, Masinissæ me nepotem, utique ab stirpe socium atque amicum populi R. regno, fortunisque omnibus expulit. Atque ego P. C. quoniam eò miseriarum venturus eram, vellem, potius ob mea, quâm ob majorum meorum, beneficia posse me à vobis auxilium petere; ac maximè^a deberi mibi beneficia à populo R. quibus non egerem: secundum ea, si desideranda erant, uti^b debitibus uterer. Sed quoniam parum tuta per se ipsa probitas est, neque mibi^c in manu fuit, Jugurtha qualis foret; ad vos confugi P. C. quibus, quod mibi miserrimum est, cogor prius oneri, quâm usui esse. Cæteri reges, aut bello victi in amicitiam à vobis recepti sunt, aut in suis dubiis^d rebus societatem vestram appetiverunt. Familia nostra cum populo R. bello Carthaginensi amicitiam instituit, quo tempore magis fides ejus quâm^e fortuna petenda erat. Quorum progeniem vos, P. C. nolite pati me nepotem Masinissæ frustra à vobis auxilium petere. Si ad^f impetrandum nibil causæ haberem, præter miserandam fortunam; quod paulò antè rex, generè, famâ atque copiis potens, nunc deformatus ærumnis, inops, alienas opes exspecto: tamen erat majestatis populi Romani^g prohibere injuriam, neque pati, cujusquam regnum per scelus crescere. Verum ego iis finibus ejectus sum, quos majoribus meis populus Rom. dedit: unde pater, & avus meus unâ vobiscum expulere Syphacem, & Carthaginenses. Vestra beneficia mibi erpta sunt, P. C. vos in meâ

INTERPRETATIO.

^a Neque penes me fuit.

^b Aut in vacillantibus suis rebus fœdus vobiscum inire quæsive-runt.

^c Magis fides ejus erat quæ-renda, quâm ejus fortuna.

^d Nolite pati, me progeniem eorum, & nepotem Masinissæ, petere frustrâ auxilium à vobis.

^e Tamen erat majestatis Pop. Romani impedire ne ego injuriâ officerer.

NOTÆ.

^a Deberi.] Sunt equidem in hac oratione plurimæ bonæ rationes; at vero accuratâ methodo non sunt dispositæ. De industriâ & bene factum ab autore, qui hominem elegantiâ Romanâ miñus excutum, suo more loquentem inducit. Ita planè præcipit summus magister Horatius.

^b Secundum ea.] Id est, Ex eo, Deinde, Gall. Et qu'en conséquence de cela.

^c Debitus.] Repetit quod ita dictum nunquam oportuit.

^d In manu.] Id est, Non potui facere ut Jugurtha quâm fuit aliis effet. Hoc dicit

ut importunitatè, necessitate quâ compul-sus fuit, excusat.

^e Impetrandum.] Auxilium, scilicet, à vobis contra Jugurtham. Videtur Atherbal præscire quod futurum est; adeoque à Romanis, dissidens, & quasi à recusantibus auxilium petit. Ominola est ista petendi ra-tio, & contumeliosa, quæque ergo, ita insti-tui minimè debet.

^f Verum.] Jam rationes optimas optimè proponit Atherbal, sed in eo diu non manebit.

inju-

injuriā despecti estis. Ebeu me miserum! buccine, Micipsa pater, beneficia tua evasere, ut, quem tu parem cum liberis tuis, regnique partipem fecisti, is potissimum stirpis tuæ extinctor sit? Numquamine ergo familia nostra quieta erit? Semperne in sanguine, ferro, fuga versabimur? Dum Cartbaginensis incolumes fuere, jure omnia saeva patiebamur. Hostis ab latere: vos amici procul: spes omnis in armis erat. Postquam illa pestis ex Africâ ejecta est, laeti pacem agitabamus: quippe, quis hostis nullus erat, nisi forte quem vos jussissetis. Ecce autem ex improviso Jugurtha, intolerandâ audaciâ, scelere, atque superbiâ sese efferens, fratre meo, atque eodem propinquo suo interfecto, primum regnum ejus, sceleris sui prædam fecit: post, ubi me iisdem delis nequit capere, nihil minus, quam vim aut bellum expectantem, in imperio vestro, sicut videtis, extorrem patriâ, domo, inopem, & copertum miseriis efficit, ut ubivis tutius, quam in meo regno essem. Ego sic existumabam, P. C. uti prædicantem audiveram patrem meum, qui vestram amicitiam diligenter colerent, eos multum laborem suscipere, cæterum ex omnibus maxumè tutos esse. Quod in familiâ nostrâ fuit, præstigit, ut in omnibus bellis adesset vobis: nos uti per otium tui simus, & in manu vestrâ est, P. C. Pater nos duos fratres reliquit: tertium Jugurtham beneficiis suis ratus est nobis conjunctum fone. Alter eorum necatus: alter ipse ego manus ^b impias vix effugi. Quid agam? Aut quò potissimum infelix accedam? Generis præsidia omnia extincta sunt: pater, uti necesse erat, & naturæ conces-

INTERPRETATIO.

^a Ita ut essem tutius ubivis, quam in meo regno.

^b Quanum fuit in potestate familiæ nostræ, efficit, ut auxilio vobis esset in omnibus bellis.

^c Micipsa pater meus credidit Jugurtham, tertium nostrum fratrem, beneficiis suis fore nobis conjunctum & amicum.

^d Pater mortuus est.

N O T A E.

^a Tua.] In perditum Jugurtham.

^b Semperne.] Masinissa à Carthaginensis regno pulsus fuerat; Micipsa Romanis auxilio adversus illos venerat; frater Hiempsal à Jugurthâ jugulatus; ipse ab eodem ad ultimas angustias redactus sum.

^c Jure.] Quia inter se illi, maximè propter Romanos, hostes erant.

^d Peñis.] Loquitur de Carthaginensis.

^e Ejus.] Credo pateretur Sallustius, ut pro ejus, ipsius reponeretur, ad vitandam ambiguitatem, si quis forte ejus cum sceleris construeret: ideoque virgulam apposui.

^f Expectantem.] Qui ne m' attendois à rien moins qu' à faire la guerre.

^g Is manu.] Quia potentes estis, quique facile Jugurtham in officio retinueritis. Cæterum in Jugurthâ fuit quæd post Hannibalem timeretur, ut habet Florus.

^h Impias.] Jugurthæ, scilicet. Synecdoche est, quæ vim auget orationis; ut hinc pateat Jugurtham impietate factum celebrem.

ⁱ Generis.] Cognatorum patris, fratri, &c.

fit:

fit: fratri, ^a quem minumè decuit, propinquus per scelus vitam eripuit: affinis, amicos, propinquos cæteros meos, ^b alium alia clades oppressit: ^c capti ab Jugurthâ, pars in crucem acti, pars bestiis objecti sunt: pauci, quibus relicta est anima, clausi in ^d tenebris cum mærore & luctu, morte graviorem vitam exigunt. Si omnia, quæ aut amisi, aut ex ^e necessariis advorsa facta sunt, incolmia manerent: tamen, si quid ex improviso mali accidisset, vos implorarem, P. C. quibus ^f pro magnitudine imperii, ^g jus, & injurias omnis, curæ esse decet. Nunc vero exul patriâ, domo, solus, atque omnium ^h honestarum rerum egens, quos accedam, aut quos appellem? Nationesne, an reges, qui omnes familiæ nostræ ob vestram amicitiam infesti sunt? An quoquā mibi adire, licet, ubi non majorum meorum hostilia monumenta plurima sunt? An quisquam nostri misereri potest, qui aliquando vobis hostis fuit? & Postremo, ⁱ Masinissa nos ita instituit, P. C. ne quem coleremus, nisi pop. R. ne societates, ne fædera nova acciperemus: abunde magna præsidia nobis in vestrâ amicitiâ fore: ^j si huic imperio fortuna mutaretur, unâ occidendum nobis esse. ^k Virtute, ac diis volentibus, magni estis & opulentis: omnia ^l secunda, & obedientia sunt: quò facilius socrorum injurias curare licet. Tan-

INTERPRETATIO.

¹ Qui capti sunt à Jugurthâ partim cruci affixi sunt.

² In carceris obscuritate detenti agunt vitam duriorem morte, cum mærore & luctu.

³ Ex amicis & faventibus adversa facta sunt.

⁴ Masinissa nos ita instituit, si imperium Romanum fortuna deficeret, nobis unâ pereundum esse.

⁵ Virtute vestrâ, & deorum beneficio magni estis.

⁶ Omnia sunt vobis faventia.

NOTÆ.

^a Quem.] Jugurtham dicit, qui propinquos & fratres suos ab ipsorum patre beneficiis cumulatus, tueri, interficere, debuit.

^b Alium.] Hoc est, Diversè perierunt.

^c Pro magnitudine.] Id est, cum tam latè pateat imperium Romanum, & ejus auctoritas. Elegans est hæc locutio, at videndum ne pariat obscuritatem.

^d Jus.] Quandoquidem ipse Sallustius lib. 3. historiarum more antiquo vis ponit in accusativo plurali pro vires, fortè hic vis pro jus legendum esset; hic enim agitur de ope implorandâ, non contra jus, sed contra vim & injuritiam. Nolim tamen circa jus novas lites mouere.

^e Honestarum.] Id est, quæ regem comitari & cohonestare debent.

^f Vestram.] Id est, quam vobiscum inivimus.

^g Postremo.] Denique: Ut ne res diutiùs morerentur.

^h Masinissa.] Bene & cum artificio Masinissæ, cuius tamen vix ullam memoriam habebat, potius quam Micipse, sermonem injicit Atheroal; quia nimurum ejus gravata sciebat P. Romano recordationem.

ⁱ Fortuna.] Honestæ oratio, quâ rei invidiāt minuit. Id est, Si res publica Romana ante tempus periret.

tum illud vereor, ne ¹ quos privata amicitia Jugurthæ ² parum cognita, transforos agat: quos ego audio maxumâ ope niti, ambire, fatigare vos singulos, ³ ne quid de ⁴ absente, incognitâ causâ, statuatis: ⁵ fingere me verba, ⁶ fugam simulare, cui licuerit in regno manere. ⁷ Quod utinam illum cuius impiò facinore in has miseras projectus sum, eadem bæc ⁸ simulantem videam: ⁹ aliquando aut apud vos, aut apud Deos immortalis rerum humanarum cura oriatur; ut ille, qui nunc sceleribus suis ferox atque præclarus est, omnibus malis & excruciatu, impietatis in parentem nostrum, fratri mei necis, mearumque miseriarum gravis pœnas reddat. ¹⁰ Jam jam, frater animo meo carissime, quamquam tibi immaturo, ¹¹ unde minumè decuit, vita erepta est; tamen lætandum magis, quam, dolendum puto casum tuum. Non enim ¹² regnum, sed fugam, exilium, egestatem, ¹³ has omnis, quæ me premunt, ærumnas, cum animâ simul amisi: at ego infelix in tanta mala præcipitatus, pulsus ex patrio regno, rerum humanarum ¹⁴ spectaculum præbeo: ¹⁵ incertus

INTERPRETATIO.

¹ Ne amicitia privata Jugurthæ parum cognita aliquos à justitiae viâ abducat.

² Jam jam, ô Hiempſal, frater carissime animo meo, puto casum tuum ¹⁶ mortem lætandam magis quam doleram, quamquam vitâ erepta est tibi immaturo, ¹⁷ prima

juventæ face, ¹⁸ ab eo, à quo minime decuit eam tibi eripi.

¹⁹ Ego sum incertus quid agere debeam, an quæram ulisci mortem tuam, dum ipse egeo ope alterius. An ego cuius potestas vitæ ²⁰ necis pendet ex potentia alienâ, consulam regno meo?

NOTÆ.

²¹ Parum cognita.] Innuit Jugurtham amicitia, virtutumque quibus ea conciliatur simulatione, quibusdam Romanis, qui illi, quasi verè amicus fuisset & honestus, favebant, perfidiose imposuisse. Cæterum ipsorum avaritiâ potius quam amicitia cum Jugurthâ conjunctos eos Atherbalem haudquamquam latebat; sed dissimulatum istuc oportuit: quod quidem non imperitè fecit.

²² Ne quid.] Maximus fuit hâc in parte Jugurthæ dolus: neque aliud possit videri iniquius, quam postulare, ut de absente, atque indictâ causâ statuatur, prout Atherbalem facere legati supponebant. At verò perverse illi, cum Atherbalis petitionibus illud subdolè admiscent; quod non perveras modò, sed & ineptas eas efficit. Is profectò ridicule nimis requisivisset, ut de Jugurthâ senatus indictâ causâ decerneret, cùm ad eam dicendam illi adessent; verùm tyrannum oportuit suis technis tempus redire, jamque nos nimium detinuit.

²³ Absente.] Jugurthâ scil.

²⁴ Fingere.] Non potest verbum hoc, eo modo quo præcedentia, immediatè construuntur verbo *audio*; verum in eo laudem meruit noster autor, qui quasi inordinate excongerit quæ contemnit.

²⁵ Quid.] Illud est quod Gallicè, ornatâ causâ, vel ex majoris affectus consuetudine, dicimus, *Que plût à Dieu que*, &c.

²⁶ Simulantem.] Nota hanc respondendi rationem, acris est; cùmque multas habet figuræ, cùm plures tangit affectus. Simpliciter negâset Atherbal se simulare infotum suum, sed revera miserum esse.

²⁷ Excruciatus.] Supple, sicut ego sum.

²⁸ Regnum.] Id est, non tam regnum. Lætandum magis quod, regno spoliatus sis, quam dolendum; cùm à te, unâ & eâdem operâ, fuga, egestas, exilium depulsum sit.

²⁹ Spectaculum.] Id est, *De me fragilitate humanæ exemplum fortuna exhibuit*.

quod

quid agam, tuasne injurias persequar, ipse auxilii egens; an regno consulam, cuius vitæ, necisque potestas ex opibus alienis pendet. Utinam, ¹ emori, fortunis meis honestus exitus esset, ne vivere contemptus viderer, si defessus malis injuriâ ^a concessissim. Nunc quoniam neque vivere ² lubet, neque mori licet sine dedecore; P. C. per vos, per liberos, atque parentes vestros; per maiestatem populi R. subvenite misero mihi: ite obviâm injuriæ: nolite pati regnum Numidiæ ^b quod vestrum est, per scelus, & sanguinem familie nostræ tabescere.

Postquam rex finem loquendi fecit, legati Jugurthæ ^c largitione magis, quam causâ freti, paucis respondent: Hiempalem, ob saevitiam suam, ab Numidis interfectum: Atherbalem ultro bellum inferentem, postquam superatus sit, queri, quod injuriam facere nequisset: Jugurtham ab senatu petere, ne se alium putaret, ac Numantiae cognitus esset; neu verba inimici ante facta sua poneret. Deinde utrique curiâ egrediuntur. ³ Senatus statim consulitur: fautores legatorum, præterea magna pars ^d gratiâ depravata, Atherbalis dicta contemnere: Jugurthæ virtutem laudibus extollere: gratiâ, voce, denique omnibus modis pro alieno scelere, & flagitio, suâ quasi pro gloriâ, ^e nitebantur. At contrâ pauci quibus bonum & æquum divitiis carius erat, subveniendum Atherbali, & Hiempalis mortem severè vindicandam censebant. Sed ex omnibus maxumè Æmilius ^f Scaurus, homo nobilis, impiger, factiosus,

INTERPRETATIO.

¹ Utinam morte finem honestum facere possem infortunio meo, ne homines viderent me abjectum & spretum inter vivos, si defatigatus malis, propter injuriam cessissim.

² Quoniam neque vita mibi placet.
³ Exempli sententia eâ de re exquiretur.

NOTÆ.

^a Concessissim.] Hic locus aliquam habet obscuritatem, adeoque videndum quid intellegamus per id concedere. Hic est, ut videatur. Deponere studium regnandi, & fratris mortem ulciscendi, vel Omnia Jugurthæ libidini permittere. Galli in hunc sensum dicemus, Plût à Dieu que la mort fût un parti honnête, que je puisse prendre dans mes infortunes; de peur de paroître dans le monde comme un miserable, si me trouvant éprouvé par les maux que j' ai subferts, j' étois constraint de tout ceder au tort que l' on m' a fait.

^b Quod vestrum.] Optima & ratio & conclusio.

^c Largitione.] Antea vidimus legatis suis præcepisse Jugurtham, ut quovis Romæ

pecuniâ corrumperent; id sedulè præstiterunt, adeoque fore confidebant ut ab illis causa sua defenderetur.

^d Gratia.] Fit istud saepius in judiciis: Quando sententiam suam dixerunt qui in concilio sunt auctoritate præcipui, reliqui non tam justitiâ, quam gratiâ & favore inducti, suffragium suum ferunt, vel ut potentioribus assentiantur, vel ut illi de quo judicium fecerit, favant: Quod quidem pessime se habet, & æquum subvertit.

^e Nitebantur.] Id est, Non illi minore cum studio Jugurthæ scelus excusabant & tegebant quam si de suâ gloriâ quæstio incertasset.

^f Scaurus.] Hunc ut prudentem & gravem virum laudant Cicero, & Val. Max.

^a vidus potentiae, honoris, divitiarum; cæterum vitia sua callide occulta. ^b Is postquam videt regis largitionem famosam, ^a impudentemque, veritus quod in tali re solet, ne ^b polluta licentia invidiam accederet, animum à consuetâ lubidine ^d continuit. Vicit tamen in senatu pars illa, quæ ^z vero pretium aut gratiam anteferebat. Decretum fit, uti decem legati regnum, quod Micipsa obtinuerat, inter Jugurtham, & Atherbalem ^e dividerent. Cujus legationis princeps fuit L. Opimius, homo clarus, & tum in senatu potens, quia consul, C. ^f Graccho & M. ^g Fulvio interfectis, ^h acerrumè ⁱ vindictam nobilitatis in plebem exercuerat. Eum Jugurtha, tametsi Romæ in amicis habuerat, tamen ^k curatissumè recepit: dando, & pollicendo multa, perfecit, uti famæ, ^l fide, postremò omnibus suis rebus commodum regis anteferret. Reliquos legatos eadem viâ aggressus, plerosque capit: paucis carior fides, quam pecunia fuit. In divisione, quæ pars Numidiæ Mauritaniam attingit, ^z agro, virisque opulentior, Jugurthæ traditur: illam alteram, ⁴ specie, quam

I N T E R P R E T A T I O.

¹ Cùm Scæurus videt largitionem Jugurthæ infamem esse.

² Tamen pars potior fuit, in senatu, eorum, qui anteponebant gratiam & favorem vero & honesto.

³ Ea pars traditur Jugurthæ, quæ soli fæcunditate & incolarum frequentiâ prævalebat.

⁴ Atherbal obtinuit illam alteram partem potiorem pulchritudine quam utilitate.

N O T A E.

^a Impudentemque.] Tanta Rönam exercuit avaritia, ut palam legali pecunia suffragia emerent. *Ils informaient les senateurs, le sac, ou l'argent à la main.*

^b Polluta.] Idem est proptermodum quod famosa. Res erat nimirum cognita.

^c Accederet.] Callide Scæurus; nam periculum est maximum ne plebs tumultetur, ubi magistratum aperte videt jus fasque pecunie postponere.

^d Continuit.] Qui ita pro tempore & comoda virtuti favent, illi omnium sunt pessimi, & de quibus, si forte fortunâ cognoscantur, maximè diffidendum.

^e Dividerent.] Itaque regni Hiempsalis dimidia pars in persidia præmium Jugurthæ, idque decreto senatus, obvenit. Quantum nefas!

^f Graccho.] Hic mortis, & legum Tiburii fratris acerimus viñdex, cùm plebem in avitos agros arcesseret, ab Opimio consule oppressus est.

^g Fulvio.] Is collega Gracchi, & tandem legum assertor, unâ cum illis ab eo-

dem Opimio, in Aventino monte oppressus est. Vir fuit consularis.

^h Acerrumè.] Ex plebe enim tria hominum millia interfecit, eorumque corpora in Tyberim projectit.

ⁱ Vindictam.] Pro hac voce, quam contra autoris mentem dicit esse Gruterus, *victoriæ* reponit, ex fide librorum Pergameneorum. Quamobrem veò contra autoris mentem esse dicat, non video: mihi quidem sensus est idem; nam vindicta in animo sedet ante victoriæ, post victoriæ exercitor.

^k Curatissumè.] Scilicet amicitiae jure à quibusdam ceremoniis, & qui exteris & ignotis exhibetur, supervacaneo cultu, solitus erat: attamen quod magis Opimum solum faceret atque (etiam ut decuit erga legatum) nullum prætermisit honorem.

^l Fide.] Est dativo casu, more veterum. Fortè hujus rei ignoratione ab aliquo scio fama pro famæ positum est, quod absque hesitatione corripi.

usu potiorem, quæ portuosior, & ædificiis magis exornata erat, Atherbal possedit. Res postulare videtur Africæ situm paucis exponere, & eas gentis, quibus cum nobis bellum aut amicitia fuit, attingere. Sed quæ loca, & nationes ob^a cauorem, aut asperitatem, item solitudines, minus frequentata sunt; de iis haud facile compertum narraverim: cætera quæ paucissimis absolvam.

In divisione orbis terræ plerique^b in parte tertia Africam posuere: pauci tantummodo Asiam, & Europam^c esse, sed Africam in Europâ. Ea finis habet, ab occidente; ^d fretum^e nostri maris & Oceani, ab ortu solis, declivem^f latitudinem; quem locum^g Catabathmon incolæ appellant. ^h Mare sæcum, importuosum. Ager frugum fertilis, bonus pecori, arbori infœcundus: ⁱ cœlo, terrâque penuria aquarum: genus hominum salubri corpore, vœlo, patiens laborum: plerosque senectus dissolvit, nisi qui ferro, aut à bestiis interiœre. Nam morbus haud sœpè quemquam superat. Ad hoc, ^k malefici generis plurima animalia. Sed qui mortales initio Africam^l habuerint, quique postea accesserint, aut quo modo inter se permixti sint; quamquam ab eâ famâ, quæ plerosque obtinet, diversum est; tamen, ut ex libris Punicis, qui regis Hiempalis dicebantur, interpretatum nobis est: utique rem sese habere, cultores ejus terræ

INTERPRETATIO.

¹ *Dicam quæ paucissimis verbis qui homines initio coluerint, & habitaverint Africam.*

NOTÆ.

^a *Calorem.*] Solis scilicet. Nemo nescit Africæ maximam partem sub Zonâ esse torridâ, atque adeò ardoribus infestari.

^b *In parte.*] Id est, *Africam tertiam mundi partem fecerunt.* Nunc verò aliter divisionem orbem reperies apud Geographos, postquam veteribus incognita terræ à nautis perlustratae sunt.

^c *Esse.*] Id est, *Quidam duas tantam orbis terrarum partes esse voluerunt, & Africam sub Europâ comprehendendum.* Ambiguæ istiusmodi phrasæ non sunt imitandæ.

^d *Fretum.*] Maloit dicere Sallustius *fretum maris* quæ *mare* simpliciter, ut *œstum* notaret & violentiam, quæ in illis angustiis conspicitur, in quæ duo maria concurunt & commiscentur.

^e *Noſtri.*] *Mediterranei*, scilicet, quod Italiā aluit. At certè vix ab occasu diciatur *Mediterraneum Africam finire*: sed auctori nostro adeò mirabilis visus est maris æstus, ut eo abreptus *fretum* latè ad occasum

porrexerit. Videndum est interim ne nobis imponant tabulae nostræ *Geographicæ*, in quibus nulla quandoque terræ curvitas ratio habetur, cuius tamen, cum in piano exprimitur, nisi cogitatio subierit, prouum est in gravissimos errores incidere.

^f *Latitudinem.*] Id est, *campum vastum.*

^g *Catabathmon.*] Vox Græca est à καταβάνει *descendere*; adeòque *Catabathmon* latine *descensum* dixeris. Vallis erat in *Ægyptum* devixa, si Melæ credimus. Unde viideas non eosdem, qui nobis, veteribus fuisse Africe limites; nam ea hodie, idque melius, usqne ad mare rubrum protenduntur.

^h *Mare.*] *Libycum* seu *Africum*, quod pars est *Mediterranei*.

ⁱ *Cœlo.*] Id est, *Neque in Africâ multam pluit; neque ibi copia est fontium, aut fluviorum.*

^k *Malefici.*] Pota serpentes, leones, &c.

putant, quām paucissumis dicam. Cæterū fides ejus rei penēs auctores erit. Africam initio habuēre ^b Gætuli, & ^c Libyes, asperi, in cultique; quīs cibus erat caro ferina, atque humi pabulum, ut pecoribus. Hi neque moribus, neque lege, aut imperio cujuſquam regebantur: vagi, palantes, ⁱ quas nox coegerat, sedes habebant. Sed postquam in Hispaniā Hercules, ^d sicut Afri putant, interiit: exercitus ejus compositus ex gentibus variis, amissō duce, ac passim multis sibi quisque imperium potentibus, brevē dilabitur. Ex eo numero ^e Medi, ^f Persæ, & ^g Armenii, navibus in Africam transvecti, proximos nostro mari locos occupavēre. Sed Persæ ^h intra Oceanum magis: hique ⁱ alveos navium inversos pro tuguriis habuēre: quia neque materia in agris, neque ab Hispanis emundi, aut mutandi copia erat. Mare ^z magnum, & ignara lingua commercia prohibebant. Hi paulatim, per coniubia, Gætulos secum miscuēre; & quia sæpè ^k tentantes agros, alia, deinde alia loca petiverant; semet ipsi ^l Numidas appellavēre. Cæte-

I N T E R P R E T A T I O.

ⁱ Ibi manebant, ubi nox coegerat | ignorantia prohibebant commercium.
^z Maris vastitas & linguæ |

N O T A E.

^a *Fides.*] Id est, Verum sit, neene, non affirmo, id præstiterint qui ejus rei auctores furerunt.

^b *Gætuli.*] Libyæ interioris populi, qui ideo à diversis scriptoribus, diversis in locis collocantur, quod gens vaga sæpius habitationem suam mutaverit. Ut certè parum consulte videantur facere viri aliquin doctissimi, qui quæ ad loca spectant negligenter Sallustium scripsisse dicunt. Quasi verò ille, quia in Africâ prætor fuerit, ideo vastissimam & infestissimam regionem pervagari debuerit. Satis fuerit, ea retulisse quæ didicit, quorumque injuriam crediderim, vindicem eum reposcere.

^c *Libyes.*] Hi populi à quibus etiam nomen fortita est Africa, ejus propriæ dictæ partem occiduam incoluerunt, ad mare Mediterraneum, inter Mauritaniam & Cyrenaicam regionem, ut volunt; nisi Alexandriam usque ab ortu, &c, prout video ex Sallustio colligere, longius ab occasu aliquando erraverint: nam quis cum ipsis erronibus non erret?

^d *Sicut Afri.*] Ex Livio & Virgilio creditum est Herculem incolumem ex Hispaniā in Italiam venisse, quibuscum Sallustius,

quasi falsum fuerit, quod Afri de Herculis morte prædicabant, facere videtur. Verū plures eo nomine fuisse dubitare non sinit Cicero lib. 3. de naturâ deorum; unde facile est variantes eâ de re opiniones conciliare, si modò meminerimus uni suo Herculi, Jovis & Alcmenæ filio, quæcumque ab omnibus facta sunt, Græcos poëtas attribuisse.

^e *Medi.*] Media, Asiæ regio notissima, ad mare Hyrcanum, seu Caspium, quod etiam penetrâsse Herculem omnes nôrunt.

^f *Persæ.*] Juxta Medos, ad meridiem.

^g *Armeni.*] Post Medos, ad occasum.

^h *Intra Oceanum.*] Id est, *Ad mare Atlanticum.*

ⁱ *Alveos.*] Illud est quod postea carinas vocat. Navis est concavitas.

^k *Tentantes.*] Ut, scilicet, pingue solum, & pecori, quo deletabantur, aptum, inventirent.

^l *Numidas.*] A Græco νύμιδος, ut volunt, quod est pascere. Quamobrem verò ex lingâ Græcâ nomen sibi Nomades seu Numidæ assumpsissent, planè non video; adeò que de hâc etymologiâ multum dubito.

rūm adhuc ædificia Numidarum agrestium, quæ mapalia illi vocant, oblonga, incurvis lateribus tecta, quasi navium carinæ sunt. Medis autem, & Armeniis ^a accessere Libyes. Nam hi propriūs mare Africum agitabant: (Gætuli sub ^b sole magis; haud procul ab ardoribus:) ^c hique mature oppida habuere. Nam, ^d freto divisi ab Hispaniâ, ^e mutare res inter se instituerant. Nomen eorum paulatim Libyes corrupere, barbarâ linguâ Mauros pro Medis appellantes. Sed res Persarum brevī ^f adolevit: ac postea ^g Numidæ nomine, propter multitudinem, à parentibus digressi, possedere ea loca, quæ proxima Carthaginem Numidia appellatur. Deinde, ^h utriusque alteris freti, finitimos armis, aut metu sub imperium suum coegerè; ⁱ nomen gloriamque sibi addidere: magis hi, qui ad nostrum mare processerant, ^j quia Libyes, quam Gætuli, minus bellicosi: denique Africæ pars ^k inferior pleraque ab Numidis possessa est: victi omnes in gentem, nomenque, imperantium ^l concessere. Postea ^m Phœnices, alii multiitudinis domi minuendæ gratiâ, pars imperii cupidine sollicitatâ plebe; & aliis novarum rerum avidis, Hippone, Adrimetum,

INTERPRETATIO.

ⁱ Deinde utriusque Numidæ in mutuâ operâ, & auxilio præsidium collocantes; coegerunt finitimos, armis, aut metu, sub imperium suum.

^j Quicumque à Numidis victi sunt, eorum nomen sumpserunt, & una gens cum ipsis facti sunt.

NOTÆ.

^a Accessere.] Quomodo isthuc, cùm priores Libyes Africam obtinuerint? facile certè, ut nihil necesse sit à vulgata lectione discedere, prout nonnullis placuit. Libyes bellicosi fuerunt, ut ipse dicit Sallustius: cùm itaque credibiliter à Medis & Armeniis pulsi essent, illis necesse fuit horum gratiam paulatim sibi conciliare, quod quidem accedere est.

^b Sub sole.] Id est, Sub circulo æquinoctiali, ubi solis ardor est gravissimus.

^c Hique.] Libyes scilicet, non Gætuli: atque hos parenthesi, ne sententiam turbarent, includendos curavi.

^d Freti.] Tantum adde, ne sensus videatur contrarius.

^e Mutare.] Quamdiu nummus apud omnes in pretio non fuit, omnino oportuit non pecunia emere, sed mercium compensatione & permutatione.

^f Adolevit.] Id est, Brevi potentes & florentes facti sunt.

^g Numidæ nomine.] Id est, Persæ Numi-

dae dicti. In quibusdam libris legitur *Nomos Numidæ*; quod minus placet.

^h Nomen.] Illud est quod Gallicè dicimus *Renom*, *Reputation*; aliter existimationem, aut famam appellaveris.

ⁱ Quia.] Hic est sensus: dicit majorem gloriam brevī quæsivisse Numidas, qui parentibus relictis ad mare Mediterraneum confederant, quod sibi vicinos, & minus bellicos Libyas, quam aliis Numidis bello meliores Gætulos, superare facilis fuerit.

^k Inferior.] Patet ex textu, eam inferiorem dici Africæ partem, quæ juxta Mediterraneum mare porrigitur: bene sanè, cùm eò plerique decurant amnes Libyci.

^l Phœnices.] Incolebant illi eas terras quæ ad Mediterranei orientalem oram sitæ sunt, Pulsos à Josu fuisse notum est ex sacris literis; in Africâ verò confidisse, ejusque oram maritimam occupasse passim legimus, atque ab iis Afri, præfertim Carthaginenses, Pœni dicti sunt.

Leptim,

Leptim, aliasque urbis in ora maritima condidere: eaque brevi multum auctae, pars ^a originibus suis praesidio, aliæ decori fuere. Nam de Carthagine silere melius puto, quam parum dicere: quoniam alio properare tempus monet. Igitur ad Catabathmon, ^b qui locus Aegyptum ab Africâ dividit, secundò mari prima Cyrene est, colonia ^c Theræon: ac deinceps duæ ^c Syrtes, interque eas ^d Leptis: ^e deinde ^b Philenon aræ, quem locum, Aegyptum versus, finem imperii habuere Carthaginenses: post, aliæ Punicæ urbes. ⁱ Cætera loca usque ad Mauritaniam Numidæ tenent. ^k Proximè Hispaniam Mauri sunt. ^l Super Numidiam Gætulos accepimus, partim in tuguriis, alios incultius vagos agitare. Post, eos ^m Aethiopas esse. ⁿ Dein loca exusta solis ardoribus. Igitur bello Jugurthino pleraque ex Punicis oppida, & finis Carthaginensium, quos

N O T A E.

^a Originibus.] Uribus, unde exierant.

^b Qui locus.] Fortè ideo locum describit, quia duo memorantur Catabathmi.

^c Secundò.] Id est, ut videtur, Proximè. En suivant la m^r. Phrasis insolens, attamen quæ etiam reperitur apud Orosium, lib. 1. cap. 2.

^d Theræon.] Plures insulas meminerunt autores, nomine Thera. Ab eâ quæ sita est supra Cretam prodisse dicunt eos qui Cyrenem considerunt.

^e Syrtes.] Loca sunt vadosa maris Mediterranei, circa medium litus Africanum: major ad ortum, minor ad occasum magis inclinata.

^f Leptis.] Duas hujus nominis autores plurimi in Africâ propriâ collocant. Cluverius magnam habet omnino inter duas Syrtes: parvam verò magis ad occasum inter Syrtem minorem & Carthaginem. Hæc nostra, ut patet, magna est.

^g Deinde.] Hic reprehenderunt quidam Sallustium, quod Phelenorum aras post duas Syrtes posuerit; verum erraverunt ipsi, non Sallustius: nam vocula deinde ad Leptis, non ad Syrtes referri debet; ita ut Phelenon aras post Leptim, inter Syrtes, non post eas, collocaverit.

^h Phelenon aræ.] Rem ipsam enarrabit postea Sallustius.

ⁱ Cætera.] A finibus Carthaginensium, scilicet, versus occasum. Atque hinc Numidæ fines satis clare intelligimus; nisi

quod Mulucha flumen eos ad occasum incertos facit. Si enim verum est, quod ex auctoribus colligitur, Mulucham in Mauritanâ Tingitanâ esse, cum flumen Jugurthæ imperii terminus à Sallustio postea constitutatur: certè Numidia ulterius quam folet ad occasum erit promovenda; ita ut Mauritania Cæsariensis, ubi antea Syphax Maæsylis imperitaverat, sub Numidiâ comprehendatur: ex quo concludas per Mauritaniam, Sallustium ferè Tingitanam intellexisse: Maurosque Cæsarienses in nomen & gentem victorum Numidarum concessisse. Sed quamvis satis certum sit bonam Cæsariensis Mauritaniæ partem sub Jugurthâ fuisse; non tamen totam attribueris, quia vix Muluchæ fluminis situs cognosci possit.

^k Proximè.] Mari tamen interjecto.

^l Super.] Ad meridiem.

^m Aethiopas.] A parte orientali ad occidentalem, in mediâ Africâ, fuisse eos, voluerunt veteres, Homerum sequuti.

ⁿ Dein Isca.] Hic iterum autorem arguit vir sanè doctus, quæ ille, quia loca solis ardoribus exusta post Aethiopas ponit, ipsos in Zonâ torridâ esse negaverit. Ipse verò, nifallor, male concludit: nam Sallustius Aethiopas sub sole esse nequaquam inficiatur; sed tantum post eos, loca esse exusta & inhabitata fese ab aliis accepisse dicit. Quoniam à veteribus, ita ut à nobis, cognitum fuisse situm terrarum, nullus ausit affirmare.

^a novissimè habuerant, populus Rom. per magistratus administrabat: Gætulorum magna pars, & Numidæ ad flumen usque ^b Mulucham sub Jugurthâ erant: Mauris omnibus rex Bocchus imperitabat, præter nomen, ^c cætera ignarus populi Rom. itemque nobis neque bello, neque pace antea cognitus: de Africâ, & ejus incolis, ad necessitudinem rei satis dictum.

Postquam diviso regno, legati Africâ decessere; & Jugurtha, contra timorem animi, ^d præmia sceleris adeptum sese videt; certum ratus, quod ex amicis apud Numantiam acceperat, omnia Romæ venalia esse; simul & illorum ^e pollicitationibus accensus, quos paulò antè muneribus expleverat; in regnum Atherbalis animum intendit. Ipse acer, bellicosus: at is, quem petebat, quietus, imbellis, placidus ingenio, ^f opportunus injuriæ, metuens magis, quam metuendus. Igitur ex improviso finis ejus cum magnâ manu invadit: multos mortalis cum pecore, atque aliâ prædâ capit: ædificia incendit: pleraque hostiliter loca cum equitatu accedit. Deinde cum omni multitudine in regnum suum convertit, existumans dolore permotum Atherbalem injurias suas manu vindicaturum, eamque rem belli causam fore. At ille, quod neque se ^g parem armis existumabat; & amicitiâ populi Rom. magis, quam Numidis, fretus erat; legatos ad Jugurtham de injuriis questum misit: qui tametsi contumeliosa dicta retulerant, priùs tamen omnia pati decrevit, quam bellum sumere: quia tentatum antea secus cesserat. Neque eò magis cupido Jugurthæ minuebatur, quippe qui totum ejus regnum animo jam invaserat. Itaque non, ut antea, cum ^h prædatoriâ manu, sed, magno exercitu comparato, bellum gerere cœpit; & aperte totius Numidæ imperium petere. Cæterum, quæ pergebat, ⁱ urbis, agros vastare, prædas agere; suis animum, hostibus terrorem augere. Atherbal ubi intelligit eò processum, uti regnum aut relinquendum esset, aut armis retinendum, ^j necessariò copias parat, & Jugurthæ obvius procedit.

I N T E R P R E T A T I O .

¹ *Necessitate impulsus copias parat.*

N O T A E .

^a *Novissimè.*] Non enim à longo tempore Carthago à Scipione deleta fuerat.

^b *Mulucham.*] Alio nomine dicitur *Mulochath.* Fuit & oppidum Mulucha dictum, ut liquet ex Floro.

^c *Cætera.*] Adverbium: nisi mavis præpositionem supplere. Aliter dicas, *His exceptis.*

^d *Præmia.*] Omnino, siquidem dimidiam Hiempsalis regni partem obtinuerat.

^e *Pollicitationibus.*] Nimurum illi, se Romæ, gratiâ & favore, omnia ad ejus commodum conversuros, polliciti erant.

^f *Opportunus injuriæ.*] Accipiendæ scilicet. Injuria hinc passivè sumitur.

^g *Parem.*] Jugurthæ, scilicet. ^h *Prædatoriâ.*] Prædatorius exercitus dicitur, qui militibus constat leviter armatis, & in fugam expeditis.

ⁱ *Urbi.*] Accusativi casus.

Interim.

Interim haud longè à mari, prope ^a Cirtam oppidum, utriusque confudit exercitus: & quia diei extremum erat, prælium non incepit; sed ubi plerumque noctis processit, ^b obscurò etiam tum lumine, milites Jugurthini, signo dato, castra hostium invadunt; semisomnos partim, alios arma sumentes fugant, funduntque; Atherbal cum paucis equitibus Cirtam profugit: & ni multitudo ^c togatorum fuisset, quæ Numidas insequentes mœnibus prohibuit, uno die inter duos reges cœptum, atque patratum foret bellum. Igitur Jugurtha oppidum circumsedidit: ^d vineis, turribusque & machinis omnium generum expugnare aggreditur: maxumè festinans ^e tempus legatorum antecapere, quos ante prælium factum Romam ab Atherbale missos audiverat. Sed postquam senatus de bello eorum accepit, tres adolescentes in Africam legantur, qui ambos reges adeant; S. P. Q. R. verbis nuncient, velle, & ^f censere, eos ab armis discedere: ita seque, illisque dignum esse. Legati in Africam maturantes veniunt; eò magis quòd Romæ, dum proficiunt parant, de prælio facto, & oppugnatione Cirtæ audiebatur. Sed is rumor & clemens erat. Quorum Jugurtha acceptâ oratione respondit, sibi neque majus quidquam, neque carius auctoritate senatus esse: ab adolescentiâ suâ ita se enisum, ut ab optimo quoque probaretur: virtute, non malitiâ, P. Scipioni, summo viro placuisse: ob easdem artis à Micipâ, non penuriâ liberorum, in regnum adoptatum esse: cæterum, quò plura bene, atque strenuè fecisset, eò animum suum injuriam minus tolerare: Atherbalem dolis vitæ suæ insidiatum: quod ubi comperisset, sceleri obviâm esse: populum R. neque rectè, neque pro bono facturum, si ab ^h jure gentium se se prohibuerit: postremò, de omnibus rebus legatos Romam brevi missurum. Ita ⁱ utriusque digrediuntur. Atherbalis ^k appellandi

N O T A E.

^a Cirtam.] Regia quondam fuit Syphacis, ut Livio placet; Masinissa alii tradunt: fortè utriusque fuit, nam huic eam Scipio tradidit. Non longè distat à mari, & hodie Constantina dicitur.

^b Obscurò.] Id est, die primulum redeunte: fortè circa tertiam horam matutinam.

^c Togatorum.] Id est, Romanorum, quibus toga veltis propria. Commercii causa, in opulentâ urbe commorabantur.

^d Vineis.] Machinæ fuerunt quibus præcipue in diutinis obsidionibus utebantur, ex leviori ligno & cratibus contextæ, sub quibus plures milites, ab hostium missilibus tuti, subsidebant.

^e Tempus.] Id est, Ante Atherbalem extinguerere, quâm ipsi Româ opem & auxilium legati sui attulissent.

^f Censere.] De senatu dicitur; Velle & Jubere de toto P. Romano, cum legem aut aliquid aliud suffragijs approbat.

^g Clemens.] Id est, Neque multum res ipsa per hominum ora jactabatur, neque tam atroc dicebatur.

^h Jure gentium.] Quo, cuique illatam injuriam repellere licet. Cæterum vide mihi quæso, quousque, & quantâ arte nequitiam suam promoveat perditissimus latro.

ⁱ Utrique.] Legati & Jugurtha.

^k Appellandi.] Dolis Jugurthæ factum est, ne Atherbalem legati alloquerentur, ex quo rem, uti aëla erat, cognovissent: ut, scilicet, post eorum discessum, quod & fecit, eum interficeret; deinde causam mortis quidlibet Romæ, per nefarios amicos, prætexeret.

copia non fuit. Jugurtha, ubi eos Africâ decessisse ratus est, neque propter loci naturam Cirtam armis expugnare potest, ^a vallo, atque fossâ mœnia circumdat: turris extruit, easque ⁱ præsidiis firmat: præterea dies noctesque aut per vim, aut dolis tentare: defensoribus mœnium præmia modò, modò formidinem ostentare: suos hortando ad virtutem erigere, prorsus intentus cuncta parare. Atherbal ubi intelligit omnis fortunas suas in extremo sitas hostem infestum, auxilii spem nullam, penuriâ rerum ^b necessariûm bellum trahi non posse; ex iis, qui unâ Cirtam profugerant, duos maxumè impigros delegit: eos, multa pollicendo, ac miserando casum suum, confirmat, uti per hostium ^z munitiones noctu ad proximum mare, dein Romam pergerent. Numidæ paucis diebus jussa efficiunt: literæ Atherbalis in senatu recitatæ, quarum sententia hæc fuit.

Non mea culpa sœpè ad vos oratum mitto, P. C. sed vis Jugurthæ subigit; quem tanta lubido me extinguendi invosit, uti neque vos, neque deos immortalis in animo habeat: sanguinem meum, quâm omnia, malit. Itaque, quintum jam mensem, socius & amicus populi Rom. armis obseffus teneor; neque mihi Micipsæ patris mei beneficia, neque vestra ^c decreta auxiliantur: ferro, an fame acrius urgæar, incertus sum. Plura de Jugurthâ scribere ^d dehortatur me fortuna mea: etiam antea expertus sum, parum ³ fidei miseris esse. ^e Nisi tamen intelligo illum, suprà quâm ego sum, petere, neque simul amicitiam vestram, & regnum meum sperare. ^f Utrum gravius existimet nemini occultum est. Nam initio occidit Hiempalem fratrem meum: dein patrio regno me expulit. Quæ sanè fuerint nostræ injuriæ, nihil ad vos. Verum nunc regnum vestrum armis tenet: me, quem vos Imperatorem Numidis po-

I N T E R P R E T A T I O .

¹ *Extruit turres, easque ab hostium irruptione militibus præsidiariis tutas facit.*

² *Multa pollicendo, ac deplo-rando fortunam suam, eos confir-mat, ut noctu per boſtium opera &*

munimenta, ad proximum mare eant deinde Romam pergent.

³ *Etiam antea experimento di-dici miserorum testimonio parum fidei tribui;*

N O T A E

^a *Vallu.*] Vallus, palus est, aut fudes, à quo vallum, hoc est, terræ aggessus; in ci-storum munitionibus, dictum est; quia vallis illis terra retinetur.

^b *Neceſſariūm.*] Pro *Neceſſariarum*, quod in aliis reperitur codicibus.

^c *Decreta.*] Quibus, (Legatis etiam ad id missis) ne alter alteri vim aut arma inferret, cautum fuisse vidimus.

^d *Dehortatur.*] Quia scilicet, neque tem-pus est, cum quis opprimitur de aliis rebus

agere; neque omnia opus est de hoste dicere; quæ neque à multis audiuntur. Cauta est hec oratio, & epistola integra acutè, & cum judicio, scripta.

^e *Nisi.*] Corratio est; quæsi dicat, Inter-rim ego vis moneo, &c.

^f *Utrum.*] Id est, *An gratiâ vestrâ, modò regno meo polliatur, excidere malit; quâm mihi datur pace vestrâ benevolentia frui.* Innuit Jugurtham Romanorum amicitiam tem-nere.

L

suffici

suistis, clausum tenet atque obsidet: legatorum verba quanti fecerit, pericula mea declarant. Quid est reliquum, nisi vis vestra, quo moveri possit? Nam ego quidem vellem, & haec quae scribo, & illa quae antea in senatu questus sum, vana forent potius, quam miseria mea fidem verbis faceret. Sed quoniam eò natus sum, ut Jugurthæ scelerum ostentui essem: non jam mortem, neque ærumnas, tantummodo inimici imperium, & cruciatus corporis, deprecor. Regno Numidiæ, quod vestrum est, ut libet, consulite: me ex manibus impiis eripite, per majestatem imperii, per amicitiæ fidem, si ulla apud vos memoria remanet avi mei ^a Masinissæ.

His literis recitatis, fuere qui exercitum in Africam mittendum censerent, & quam primum Atherbali subveniendum: de Jugurthâ interim uti consuleretur, quoniam legatis non paruisset. Sed ab ipsis illis regis fautoribus summâ ope ^b enisum, ne tale decretum fieret. Ita bonum publicum, ut in plerisq; negotiis solet, privatâ gratiâ devictum. Legantur tamen in Africam ^c majores natu nobiles, amplis honoribus usi: in quîs fuit M. Scaurus, de quo suprà memoravimus, consularis, & tum senatus ^d princeps. Hi, quod invidia res erat, simul & à ^e Numidis obsecrati, triduo navim ascendere: dein brevi ^f Uticam adpulsi, literas ad Jugurtham mittunt, quam occissum ad provinciam accedat; se ad eum ab senatu missos. Ille, ubi accepit homines claros, quorum auctoritatem Romæ pollere audiverat, contra inceptum suum venisse: primò commotus metu, atque lubidine, ^g divorsus agitabatur. Timebat iram senatus, ni paruisset legatis: porro animus cupidine cæcus ad inceptum scelus rapiebat. Vicit tamen in ^g avido ingenio pravum consilium. Igitur, exercitu ^h circumdato, summâ vi Cirtam irrumpere nititur, ma-

INTERPRETATIO.

¹ Quandoquidem eo fine natus sum, ut in me ostenderentur, & in aperto ponerentur scelera Jugurthæ.

² Tantum oro ne ego inimici imperio subjiciar, neve ab eo corpus meum torqueatur.

³ Vos oro per fidem, quæ debetur amicitiæ.

⁴ In diversas partes trahebatur.

⁵ Igitur exercitu circum mœnia diducto summâ vi Cirtam conatur irrumpere.

NOTÆ.

^a *Masinissæ.*] Optimè clausula; quia, ut antea vidimus, Romanis bona & firma semper Masinissæ amicitia fuerat.

^b *Enisum.*] Passim quod facile non est imitandum.

^c *Majores.*] Antè adolescentes missos fuisse vidimus.

^d *Princeps.*] Is erat qui primus n recogno scendo senatu, à censoribus augusto titu-

lo, recitabatur.

^e *Numidis.*] Atherbali legatis.

^f *Uticam.*] Urbs fuit antiquissima, Tyriorum colonia, non longè à Carthagine, ad occasum.

^g *Avido.*] Imperii scilicet. Vix possit quisquam sibi consulere, dum ita flagrat cupiditas: adeoque tunc maximè quiescendum.

xumè sperans, ^a diducā manu hostium, aut vi aut dolis sese ^b casum victoriæ inventurum; quod ubi secus procedit, neque, quod intenderat, efficere potest, uti prius, quam legatos conveniret. Atherbalis potiretur; ne amplius morando Scaurum, quem plurimum metuebat, incenderet, cum paucis equitibus in provinciam venit. At tametsi senatus ^c verbis minæ graves nunciabantur, quod ab oppugnatione non desisteret: multa tamen oratione consumta, legati frustra discesserent. Ea postquam Cirtæ audita sunt, Italici, quorum virtute mœnia defensabantur, confisi, ditione facta, propter magnitudinem populi R. inviolatos sese fore; Atherbali suadent, uti seque, & oppidum Jugurthæ tradat, tantum ab eo vitam paciscatur; de cæteris senatu curæ fore. At ille, tametsi omnia potiora fide Jugurthæ rebatur; tamen, quia penes ^d eosdem, si aduersaretur, cogendi potestas erat; ita, uti censuerant Italici, ditionem fecit. Igitur Jugurtha in primis Atherbalem ^e excruciatum necat: dein omnis puberes Numidas, atque ^f negotiatores promiscuè, uti quisque armatis obvius fuerat, interfecit. Quod postquam Romæ cognitum est, & res in senatu agitari cœpta; iidem illi ^g ministri regis ^h interpellando, ac sæpè gratiâ, interdum jurgiis ⁱ trahendo tempus, atrocitatem facti leniebant. Ac ni C. ^j Memmius, tribunus pleb. designatus, vir acer, & infestus potentiae nobilitatis, populum R. edocuissest id agi, uti, per paucos factiosos Jugurthæ scelus condonaretur; profecto omnis invidia, & prolatandis consultationibus, dilapsa foret. Tanta vis gratiæ, atque pecuniæ regis erat. Sed ubi senatus delicti conscientiâ popu-

I N T E R P R E T A T I O .

^a Sperans sese inventurum occasionem victoriæ reportandæ.

^b At, quamvis minæ graves à legatis nomine senatus nunciabantur, quod ob oppugnatione Cirtæ non desisteret, tamen, multis sermonibus absumptis, legati, re infec-
tâ, discesserunt.

^c Jugurtha primò occidit Atherbalem, postquam eum cruciatibus afflixisset.

^d Profecto omne odium, quod contra Jugurthæ sclera accensum erat, extinctum foret differendo deliberationes.

N O T A E .

^a *Diducā.*] Facilius est enim hostem in diversa tractum & alibi resistenter superare.

^b *Eosdem.*] Italicos negotiatores scilicet, quos Atherbal ad id cogere non poterat, ut diutius vim Jugurthæ sustinerent.

^c *Negotiatores.*] Quos suprà togatos appellavit.

^d *Ministri.*] Romanos intelligit Jugurthæ pecuniâ corruptos.

^e *Interpellando.*] Non modò sermones de aliis rebus jaciebant, aut casus alios ingere-

hant; sed etiam eorum orationem, quos minus Jugurthæ favere crederent, intertrababant. Plurimæ sunt tricæ, & nequit se quibus iudicia solent differre cavillatores.

^f *Trahendo.*] In eo præfertim posita est astutia causidicorum: astutis enim minimum movemur, atque omnibus rebus, cum tempore assuescimus.

^g *Memmius.*] Hunc Saturninus, cum consulatum peteret, interficiendum jussit.

Ium timet, lege ^a Semproniam provinciæ futuris consulibus Numidia atque Italia decretæ: consules declarati P. Scipio ^b Nasica, L. Bestia Calpurnius: Calpurnio Numidia, Scipioni Italia ^c obvenit, dein exercitus, qui in Africam portaretur, scribitur: stipendium, aliaque, quæ bello usui forent, decernuntur. At Jugurtha, contra spem nuncio accepto, quippe cui, Romæ omnia ^d venire, in animo hæserat: filium, & cum eo duos familiaris ad senatum legatos mittit; iisque, ut illis, quos Hiempseal interfecto miserat, præcipit, omnis mortalis pecuniâ aggrediantur: qui postquam Romam adventabant, senatus à Bestiâ consultus est, placeretne legatos Jugurthæ recipi mœnibus; iisque decrevère, ni regnum ipsumque deditum venissent, ut in diebus proxumis decem Italiam decederent. Consul Numidis ex senatus decreto nunciari jubet. Ita infectis rebus illi domum discedunt. Interim Calpurnius, parato exercitu, ^e ^f legat sibi homines nobiles, factiosos, quorum auctoritate, quæ deliquisset, munita fore sperabat, in quibus fuit Scæurus, cuius de naturâ & habitu suprà memoravimus. Nam in consule nostro multæ bonæque artes animi, & corporis erant, quas omnis, avaritia præpediebat. Patiens laborum, acri ingenio, sati providens, belli haud ignarus, firmissimus contra pericula & insidias. Sed legiones per Italiam ^g Rhegium, atque inde ^h Siciliam, porrò ex Siciliâ in Africam transvectæ. Igitur Calpurnius initio paratis commeatibus, acriter Numidiam ingressus est; multosque mortalibus, & urbis aliquot pugnando cepit. Sed ubi Jugurtha per legatos pecuniâ tentare, bellique, quod administrabat, ⁱ asperitatem ostendere cœpit; animus æger avaritiâ facile ^j conversus est. Cæterum

I N T E R P R E T A T I O.

ⁱ Quippe qui prorsus credebat omnia Romæ esse venalia.

² Iis præcipit ut quosvis, Romæ, conentur pecuniâ ad partes suas adducere.

³ Calpurnius assūmit sibi legatos homines nobiles, factiosos, quorum auctoritate sperabat tecla & impunita fore quæ deliquisset.

N O T A E.

^a Semproniam.] Sempronius Gracchus legem tulerat, ut singulis annis senatus provincias duas consulares, ante comitia consularia, quas deinde ipsi designati consules inter se fortirentur, decernerent.

^b Nasica.] Hic inter clarissimos oratores à Cicerone recensetur, qui eum in consulatu mortuum esse dicit.

^c Obvenit.] Sorte scilicet; quamvis consules quandoque inter se de provinciis conveniebant.

^d Legat.] Legati imperatoribus adjuncti erant, ut eos consilio, & operâ adjuvarent, Plerumque singuli singulis attributi legionibus, & summo duci obnoxii. Sed, de istis

omnibus, adi, si placet, doctissimum Lipsium.

^e Rhegium.] Urbs est in litore Calabriæ, è regione Messanæ in Siciliâ.

^f Siciliam.] Sicilia Mediterranei insula est celeberrima, Triquetra & Trinacria olim, à formâ, dicta.

^g Asperitatem.] Enimvero difficillimum fuit, in locis remotissimis & asperissimis, hostem militiæ peritissimum, & atrocissimum superare.

^h Conversus.] Ita ut, postquam ab eo bellum acriter incepturn esset, idem ille deinceps segniter persequeretur.

socius,

socius, & administer omnium consiliorum assumitur Scaurus; qui tametsi ^a à principio, plerisque ex factione ejus corruptis, acerrumè regem ^b impugnaverat; tamen magnitudine pecuniae, à bono honestoque in pravum abstractus est. Sed Jugurtha primùm tantummodo belli moram ^b redimebat, existumans se aliquid interim Romæ pretio, aut gratiâ effecturum: postea verò quām participem ^c negotii Scaurum accepit, in maxumam spem adductus recuperandæ pacis, statuit cum eis de omnibus pactionibus præsens agere. Cæterum interea, ^d fidei causâ, mittitur à consule Sextius quæstor in oppidum Jugurthæ ^e Vaccam: ^f cuius rei species erat acceptio frumenti, quod Calpurnius ^g palam legatis imperaverat: ^h quoniam deditioñis mora induciae agitabantur. Igitur rex, uti constituerat, in castra venit; ac pauca præsenti consilio locutus ⁱ de invidiâ facti sui, atque ^k ut in deditioñem acciperetur: reliqua cum Bestiâ, & Scauro secreta transegit: dein postero die, quasi ^l per saturam sententiis exquisitis, in deditioñem accipitur. Sed uti ^z pro consilio imperatum

INTERPRETATIO.

^a Accerrimè contra Jugurtham | ^z Prout imperatum erat coram
regem enixus erat. | consilio.

NOTÆ.

^a *Apriuio.*] Quando à Jugurthâ Romanam legati missi sunt.

^b *Redimebat.*] Hoc est, Id tantum quærebatur, quomodo bellum in longinquum traheret.

^c *Negotii.*] Flagitiis scilicet, quo, pecunia acceptâ, consul cum hoste clanculum pacificebatur.

^d *Fidei.*] Ne deditioñis specie dubitaret Jugurtha ad consulē venire, Sextius quæstor in oppidum Jugurthæ quasi obses mittitur, ut, nisi inter eos de pacis arcanis conditionibus conveniret, Jugurtha inviolatus reverteretur.

^e *Vaccam.*] Urbs fuit insignis, forum rerum venalium totius regni.

^f *Cuius rei.*] Prætextum mittendi Sextii, Calpurnius exhibuit frumentum, quod palam legatis imperaverat.

^g *Palam.*] Ut, scilicet, omnes noſſent quamobrem quæstor dimitteretur, neque dolum subolerent.

^h *Quoniam deditioñis.*] Quandoquidem moræ & induciarum Jugurtha causa fuit, omnino belli sumptus ferre, adeoque frumentum suppeditare debuit.

ⁱ *De invidia.*] Ut, scilicet, injustè con-

flatam eam ostenderet, seque expurgaret.

^k *Ut in deditioñem.*] Id est, Ne cum se ipso, tanquam cum hoste, senatus populique Romanus ageret; quia in fidem & deditioñem suam acciperet.

^l *Per saturam.*] Satura, lanx erat variis frugum, pomorum & similium generibus plena; unde farcimen quoddam multis rebus refertum, & id genus alii cibi, saturæ nomine appellati sunt: deinde ad sermones, habitâ ratione, vel rerum varietatis & mixtura, vel metrorum confusionis transiit significatio. His positis, difficile non est scire quid sit exquirere sententias per saturam. Nimirum consul in Jugurthæ negotio quasi in re facili & confectâ versatus est: (neque verò aliter opus fuisset, si ille deditioñem veram fecisset:) sententiam suam pro rerum numero & ratione non divisit, sed multas res simul complexus, confusè aliorum sententias rogavit. Eo modo, nisi cum callidis, & illidem cordatis, viris negotium expediendum sit, facile est quemvis irretire & decipere. Noſtrates istud vocant, faire un pot pourri d'une affaire.

erat,

erat, elephanti xxx, pecus, atque equi multi, cum non parvo argenti pondere, quæstori traduntur. Calpurnius Romam ad magistratus^a rogandos proficiscitur. In Numidiâ & exercitu nostro pax agitabatur. Postquam res in Africâ gestas, quoque modo actæ forent, fama divulgavit; Romæ per omnis locos, & conventus de facto consulis^b agitari. Apud plebem gravis invidia: patres solliciti erant; probarentne tantum flagitium, an^b decretum consulis subverterent, parum constabat. Ac maxumè eos potentia Scauri, quòd is auctor & socius Bestiæ ferebatur, à vero bonoque impediebat. At C. Memmius, cujus de libertate ingenii, & odio potentia nobilitatis, suprà diximus; inter dubitationem & moras senatûs, concionibus populum ad vindicandum hortari: monere, ne remp. ne libertatem suam desererent: multa superba, crudelitia facinora nobilitatis ostendere; prorsus intentus omni modo plebis animum accendebat. Sed quoniam eâ tempestate Romæ Memmius facundia clara pollensque fuit, decere existumavi unam, ex tam multis, orationem ejus perscribere; ac potissimum ea dicam, quæ in concione, post redditum Bestiæ, hujuscemodi verbis differuerunt.

Multa me debortantur à vobis, Quirites, ni studium reipub. omnia supere: opes factionis, vestra patientia, jus nullum; ac maxumè, quòd^a innocentiae plus periculi, quam honoris est. Nam illa quidem piget dicere, ^c his annis xv. quam ludibrio fueritis superbiæ paucorum; quam fædè, quamque inulti perierint vestri^d defensores; uti vobis animus ab ignavia, atque socordiâ corruptus sit: qui ne nunc quidem,

I N T E R P R E T A T I O.

^a *Quia is dicebatur esse auctor flagitii & socius Bestiæ, in eo admittendo.*

^b *Multa me deterrerent à vobis defendendis, Quirites, nisi affectus meus in rempublicam omni impedi-*

mento major esset: opes factionis, vestra patientia, justitiae contemptus me deterreret, ac præsertim quòd plus periculi redundat in bonos & honestos, quam honoris.

N O T A E.

^a *Rogandos.]* Quicquid alii dicant, omnino arbitror ita intelligendum esse hunc locum, ut Calpurnius Romam concederet ad rogandum populum de consulibus & aliis magistratibus, in annum proximum creandis: Mortuo enim Scipione collegâ, nisi ipse adfuisse, interregem eâ gratiâ creari oportuisset: cum neque prætor, neque aliis magistratus jus illud haberet. Fateor equidem, ut invidiam minueret, si quâ in se concitata esset, Calpurnium mature in urbem concessisse; at enim anima meum inducere nequeo, per regare magistratus in-

telligendum esse, *Rogarean* scilicet illi s' place-ret quòd cum Jugurthâ esset.

^b *Decretum.]* Quo in deditioinem Jugurtham, certis conditionibus, acceperat.

^c *His.]* Quibus, post Gracchorum mortem, nobilitas in plebem s'vierat. Cæterum à Tiberii Gracchi obitu ad Calpurnii consulatum vicesimus tertius annus decurrebat; unde concludas, vel locum corruptum, vel annorum suppurationem subtilem, & accuratam non esse.

^d *Defensores.]* Quales Gracchi, Fulvius,

obnoxiiis

obnoxiiis inimicis, exsurgitis, atque etiam nunc timetis eos, quibus vos decet terrori esse. Sed quamquam haec talia sunt, tamen obviām ire ¹ factioñis potentiae, animus subigit. Certè ego libertatem, quæ mibi à parente meo tradita est, ² experiar: verū id fruſtrā, an ³ ob rem faciam, in vestrā manu fitum est, Quirites. Neque ego vos hortor, quod sæpè majores vestri fecerē, uti contra injurias armati, eatis. Nihil vi, nihil ⁴ ſecessione opus est: neceſſe eſt, ⁵ ſuomet ipsi more præcipites eant. Occiso Ti. Graccho, quem ⁶ regnum parare aiebant, in plebem Romanam ⁷ quæſtiones graves habitæ ſunt. Post C. Gracchi, & M. Fulvii cædem, item ⁸ ordinis vestri, multi mortales in carcere necati ſunt. Utriusque cladi non ⁹ lex, verū ¹⁰ lubido eorum, finem fecit. ¹¹ Sed ſanè fu- erit regni reparatio, plebi jura ſua reſtituere. ¹² Quidquid ſine ſanguine ci- vium ¹³ ulcisci ¹⁴ nequitur, jure factum ſit. Superioribus annis taciti in- dignabamini aerarium expilari, reges & populos ¹⁵ liberos paucis no-

INTERPRETATIO.

¹ Tamen animus me cogit reſi- ² non deſiſtam.
ſtere potentiae faſtionis.

² Certè ego libertate uti, quæ ³ Verū, in vestrā potestate ſi-
mihi à parente meo tradita eſt, ⁴ tum eſt, idne fruſtrā experiar, an
in vestrūm commodūm.

NOTÆ.

^a Obnoxiis.] Id eſt, *In flagitio deprehensis & sub potestatem redactis*. Gall. *Sur qui vous avez ſi belle preſe.*

^b Seceſſione.] In Catilinā vidimus ter quaterve plebem à patribus ſeceſſisse.

^c ſuomet.] Quæſtionibus ſcilicet, quæ in eos habebantur, quomodo eas in plebem ex- ercerunt.

^d Ipsi.] Nobiles, qui in culpā ſunt de- prehensi.

^e Regnum.] Memorat Plutarchus Por- peium, priuiliuam T. Gracchus interficeretur, ſe ſcire dixiſſe, huic diadema & purpurae veftes, tanquam Romæ regnaturo, al- latas eſſe. Fiorus verò, eum reſeſt, dum, manu caput tangens, plebem ad defenſio- nem ſalutis ſuę hortaretur, regnum ſibi & diadema poſcentis ſpeciem præbuſſe.

^f Quæſtiones.] Des informations & proce- dures criminelles.

^g Ordinis.] Plebeii ſcilicet: tres enim fuſſe antea vidimus.

^h Lex.] Non Porciā modò aliaſve in- telligit leges, quæ pro ciuium tergo ſancitae eſſent; fed jus omne & requitatem quam inter ciuios ſervare decet. Sensus eſt, uſque

in plebem nobiles ſeuiſſe, dum ſanguine ejus libidinem ſuam ſatiāſſent.

ⁱ Lubido.] Leur caprice.

^k Sed.] Sensus paulò remotior eſt. Concedit adverſariis, quod acerrimè contra ipſos retorqueat, idque cum armā ironiā, quāſi dicat, verū jam tempus non eſt de iſtis alter- cari; eſto, quandoquidem ita placet nobilitati, illis concedo mole feciſſe Gracchos, eoque regi- an autoriſtatem in ciuitatem reduxſſe, quando- plebi, quod ſuam eſt, reſtitutum voluerunt.

^l Quidquid.] Conclusio eſt, quam Mem- mius ex iis quæ adverſariis confeſſit pro- cauſā ſuā deducit: vult nimirum bene fe- ciſſe nobiles, qui commentitios regni repa- ratores interficerint, ut potiori jure, plebi in flagitioſiſmos nobiſes liceat inquirere.

^m Ulcisci.] Paſſiū; quod facilè non eſt imitandum.

ⁿ Nequitur.] Antique.

^o Liberi.] Cūm publicè ſub impetui Ro- mani diuine eſſe deberent, atque reipubli- ca tributa pendere; aut ſi ſocii ſuiffent & liberi, ab ejusmodi paucorum tyraſſide tuti agitare.

bilibus vectigal pendere; penes eosdem & summam gloriam, & maximas divitias esse: tamen haec talia facinora impunè suscepisse & parum habuere: itaque postremò leges, majestas vestra, divina & humana omnia ^b hostibus tradita sunt. Neque eos, qui ea fecere, pudet, aut paenitet; sed incedunt ¹ per ora vestra magnifice, sacerdotia, & consulatus, pars triumphos suos, ostentantes; perinde quasi ea ^c boni, non prædæ, habeant. ² Servi ære parati injusta imperia dominorum non perferunt; vos, Quirites, imperio nati & quo animo servitutem toleratis? At, qui sunt hi, qui remp. occupavere? Homines sceleratissimi, cruentis manibus, immani avaritiâ, nocentissimi, iidemque superbissimi, quibus fides, decus, pietas, postremò honesta, atque inhonestâ omnia quæstui sunt. ³ Pars eorum, ^d occidisse tribunos pl. alii quæstiones injustas, plerique cædem in vos fecisse, pro munimento habent: ita, quam quisque pessumè fecit, tam maxumè tutus est: ^e metum à scelere suo ad ignaviam vestram transfulere: quos omnis, eadem cupere, eadem odiisse, ^f eadem metuere in unum & coëgit. Sed haec inter bonos amicitia, inter malos factio est. Quod si vos tam libertatis curam haberetis, quam illi ad dominationem accensi sunt: profecto neque resp. ⁴ sicuti nunc, vastaretur: &

I N T E R P R E T A T I O.

¹ Ambulant magnifice in medio vestrum.

² Servi argento acquisiti non tollerant injusta imperia dominorum.

³ Eorum nonnullis præsidio est

interfecisse tribunos plebis, aliis vos quæstionibus injustis vexâsse, plerisque cædem in vos fecisse.

⁴ Neque respublica vastaretur, sicuti vastatur nunc.

N O T A E.

^a Parum.] Id est, non contenti fuerunt.

^b Hostibus.] De Jugurthâ etiam intelligit, cui certè P. Romani majestas pecuniam prodita fuerat.

^c Honori.] Id est, Quasi honeste partas dignitates propter honorem retinuerint, non propter prædam. Gall. Tout de même que s' ils regardoient les charges & les dignitez de la république comme des récompenses honorables de la vertu, & non comme des moyens d'exercer leur brigandage.

^d Occidisse.] Hi infinitivi vicem præstant accusativi casus.

^e Metum.] Ratio est superioris commatis ingeniosissima. Ideo, inquit, pessimus quisque tutissimus est, quia maximè metuitur, postquam à se scelesto metum ad ignavum transtulit.

^f Eadem.] Ne scilicet, aliquando jus

suum populus repetat, eoque adversus noncentes natatur.

^g Coëgit.] Potest hic locus ita exponi, ut coëgit neutro passivi verbî vim habeat; sensuque idem fuerit ac si pro coëgit, convenit posuisse, nisi quod illud significantius & expressius est. Sed simplicius intelligi malum, voloque ut infinitivi isti pro nominativis suuntur verbî coëgit. Atque sententia iliorum verborum ea ipsa erit quam in bello Catilinario Catilina ipse expressit, cum dixit, eadem velle & eadem nolle, firmam demum efficere amicitiam. Nimirum intendit Memmius eâ causâ tam egregiè inter se congruere nobiles, & tam enixè uno conatu plebem opprimere, quod omnes uno & eodem crimen tencantur, atque adeò eadem timeant, & odio persequantur.

bene-

beneficia vestra penes optimos, non audacissimos, forent. Majores vestiri parandi juris, & maiestatis constituendæ, gratiâ; bis per secessionem armati ^b Aventinum occupavere: vos pro libertate, quam ab illis acceptis, nonne summâ ope nitemini? Atque eò vehementius, quod majus dedecus est, parta amittere, quam omnino non paravisse! Dicet aliquis, quid igitur censes? Vindicandum in eos qui hosti prodidere remp. non manu, neque vi; quod magis vos fecisse, quam illis accidisse, indignum est: verum quæstionibus, & indicio ipsius Jugurthæ, qui si ^c deditius est, profecto jussis vestris obediens erit: si ea contemnit, scilicet, æstumabitis, qualis illa pax, aut deditio sit, ex quâ ad Jugurtham scelerum impunitas, ad paucos potentis maxime divitiae, in rempubl. damna, atque dedecora, pervenerint. Nisi forte nondum etiam vos dominatioonis eorum satietas tenet, & illa, quam ^d hæc tempora, magis placent, cum regna, provinciæ, leges, jura, judicia, bella atque paces, postremò divina & humana omnia penes paucos erant: vos autem, hoc est, P. R. invicti ab hostibus, imperatores omnium gentium satis habebatis ^e animam retinere. Nam servitutem quidem quis vestrum au-debat recusare? Atque ego tametsi viro ^f flagitiosissimum existumo impunè injuriam accepisse; tamen, vos hominibus sceleratissimis ignoscere, quoniam cives sunt, æquo animo paterer, ni misericordia in perni-ciem casura esset. Nam & illis, quantum importunitatis habent, ^g parum est impunè male fecisse; nisi deinde faciundi licentia eripitur,

INTERPRETATIO.

¹ Qui, si revera deditio ficit, & se populo Romano tradidit, profecto vobis obtemperabit.

² Vos autem, cum essetis Imperatores omnium gentium, contenti eratis vivere.

³ Nam & illi, quanta est sua importunitas, pro nibilo ducunt quid haec tenus impunè deliquerunt; & deinceps multò plura patrabant, nisi illis malefaciendi licentia in posterum eripitur.

NOTÆ.

^a Parandi.] Ut tribunos suos obtinerent, qui sacrosanctâ suâ potestate plebem defenserent & tuerentur.

^b Aventinum.] Alii Capitolium dicunt.

^c In rempubl.] Omnino, nam regnum quod Masinissæ Romani trididerant extinc-tis ejus legitimis hæredibus, jure ad ipsos redibat: neque verò sociorum & amicorum injurias sine dedecore inultas relinquere poterant.

^d Illa.] Quibus, post Gracchorum mor-tem, oppressi fuistis.

^e Hæc.] Quibus, jus vestrum potestis & asserere & vindicare.

^f Flagitiosissimum.] Nobis, sub Christi disciplinâ institutis, nefas est acceptas inju-

rias ulcisci; imò ostendit recta ratio illi reipublicæ occidendum esse, in quâ privata vindicta toleratur. At verò neque illam autor suadet. Scopus est dicere, eos quibus peccarum irrogandarum potestas data est, flagitiosissime facere, cum gratiâ, sociâ, aut quâvis aliâ causâ, noxiū aliquem impunitum relinquunt. Verissimè & optimè, si quicquam aliud: ignoscendo enim sit tandem, ut qui pessimi sunt incautos de folio detubent, deinde quos viros bonos sciunt, prædas & victimas suas faciant. Stat publicum bonum legibus; leges tuetur severitas: neque inter homines, ineptâ illâ facilitate, quam ostentant nonnulli rerum publicarum moderatores, majus est malum.

Et vobis æterna solicitude remanebit, cum intelligetis aut serviendum esse, aut ^a per manus libertatem retinendam. Nam fidei quidem, aut concordia quæ spes est? Dominari illi volunt, vos liberi esse: facere illi injurias, vos prohibere: postremò sociis vestris veluti hostibus, ^b hostibus pro sociis, utuntur. Potestne in tam divisoris mentibus pax, aut amicitia esse? Quare moneo, hortorque vos, ne tantum scelus impunitum dimitatis. Non peculatus aerarii factus est, neque per vim sociis eruptæ pecuniae, quæ quamquam gravia sunt, tamen consuetudine jam pro nibilo habentur. Hosti acerrumo ^c prodita senatus auctoritas: proditum imperium vestrum: ^c domi ^d militiaque resp. venalis fuit. Quæ nisi ^e quæsita erunt, nisi vindicatum in noxios, quid erit reliquum, nisi ut illis, qui ea feceré, obedientes vivamus? Nam impunè quælibet facere, id est ^f regem esse. Neque ego vos, Quirites, hortor, uti jam ^g malitiis civis vestros perperam, quam recte, fecisse: sed ne, ignoscendo malis bonos perditum eatis. Ad hoc, ^h in rep. multò præstat, beneficii, quam maleficii, immemorem esse. Bonus tantummodo segnior fit, ubi negligas: at malus improbior. Ad hoc, si injuriæ non sint, baud sæpè auxiliū egeas.

I N T E R P R E T A T I O.

* Aut vi & armis libertatem esse conservandam.

N O T A E.

a *Hostibus.*] Id factum in Jugurthæ negotio: fuit ille sceleratus; amicos habuit nobiles: Atherbalem innocens vixit; ab omnibus derelictus fuit.

b *Prodita.*] Planissimè, quandoquidem Jugurthæ, contra senatus mandatum, impunè licuerit Atherbalem persequi & trucidare; crimen à nobilibus pecunia redempto.

c *Domi.*] Quando Romam legati venerunt.

d *Militiaque.*] Per Bestiam & Scaurum.

e *Quæsita.*] Si on n'en fait pas une bonne enquête.

f *Regem.*] In malam partem accipitur hoc in loco; neque quisquam post eorum expulsam dominationem, Romæ ejus dignitatis nomen assumere ausus est.

g *Malitiis.*] Nocnuli conspicuntur interdum ita male fani homines, qui quasi venenata infecta essent, virus suum, quocumque non inveniunt, important: id unicè amant, querunt, colligunt, generant, &c, ut

apertè loquar, alijs crimina affingunt, ut suis vivant. Ab iis maximè cavendum, cum præsertim aliquid in republicā administrant: nam muneric obeundi specie quasi jure, quoscumque lubet, sub togâ effocant; cumque leges in ipsorum sint arbitrio, iis sibi præsidium dum parent, iisdem, aliis, quibus invigilant, perniciem machinantur. Ideo eos notavi quod obiter Memmius sceleratam gentem attingat, quamque, nisi in laqueos inciderit, nullus sub hypocrisis larvâ insidiantem, satis cognoverit.

h *In rep.*] Hoc est notatu dignissimum: cum enim in paradoxis non sine causâ re censeas, verissimum est tamen, & ex politi corum finu de promptum. Neque verò aliud postulant, boni cives, quam ne ullus malus sit in republicā: quisque sibi postea abunde prospicit. At secus est inter privatos: illos enim decet obliviisci injuriarum, meminisse acceptorum beneficiorum; quin & ipsi, & omnes ultro benefacere debeat.

Hæc, atque alia hujuscemodi sæpè dicundo, C. Memmius populo Rom. persuadet, ut L. ^a Cassius, qui tum prætor erat, ad Jugurtham mitteretur: eumque ^b interpositâ fide publicâ, Romam duceret, quod facilius indicio regis, Scauri, & reliquorum, quos pecuniæ captæ ^c arcessebant, delicta patefierent. Dum hæc Romæ geruntur, qui in Numidiâ relicti ab Bestiâ exercitui præerant, secuti morem imperatoris sui, plurima, & flagitosissima facinora fecrē. Fuere, qui auro corrupti, elephantos Jugurthæ traderent; alii ^c perfugas venderent; pars ex ^d pacatis prædas agebant. Tanta vis avaritiæ in animos eorum, veluti tabes, invaserat. At Cassius prætor, ^e perlatâ ^f rogatione à C. Memmio, ac perculsâ omni nobilitate, ad Jugurtham proficiscitur: eique timido, & ex conscientiâ diffidenti rebus suis, persuadet, quoniam se populo R. dedidisset, ne vim, quam misericordiam ejus, experiri malit: privatim præterea fidem suam ^f interponit, quam ille non minoris, quam publicam ducebat. Talis cā tempestate fama de Cassio erat. Igitur Jugurtha, contra decus regium, cultu quam maxumè miseribili, Romam venit. At tametsi in ipso magna vis animi erat, confirmatus ab omnibus, quorum potentia aut scelerē cuncta ea gesserat, quæ suprà memoravimus. C. Bæbium tribunum pleb. magnâ mercede parat, cuius ^g impudentiâ contra ^h jus, & injurias omnis munitus foret. Ac C. Memmius advocatâ concione, quanquam regi infesta plebes erat, & pars in vincula duci jubebat; pars, ni socios sceleris aperiret, more majorum de hoste supplicium sumi; dignitati magis, quam iræ consulens, sedare motus, & animos eorum mollire: postremò confit-

I N T E R P R E T A T I O .

^a Ut delicta Scauri & reliquorum quod ab Jugurthâ pecunias accepisse dicebant, facilius in lucem prodirent ejus declaratione.

^b At Cassius prætor proficiscitur ad Jugurtham, postquam C. Memmius à populo impetrâisset quod rogarerat.

N O T A E .

^a Cassius.] Hunc fuisse volunt virum maximæ severitatis; idque aedò postmodum ex autore cognoscetur.

^b Interposita.] Id est, Jugurthæ pollicendo, uòd ipsi inviolato domum reverti liberum esset.

^c Perfugas.] Maximum inde malum in rempublicam redundabat; non enim deinceps ausus fuisset quisquam ex Jugurthæ militibus ejus militiam abjurare, veritus ne pariter ad ipsum remitteretur.

^d Pacatis.] Illi provincias Romanis subiectas, & socios compilabant.

^e Rogatione.] Quâ à populo petiverat, ut quæreretur in eos qui pecuniâ rempublicam Jugurthæ prodidissent.

^f Interponit.] Id est, Præter fidem publicam, se fidei servandæ sponsorem constituit.

^g Impudentiâ.] Plenius intelligetur postea tot res: interea sciendum est, quod uno tribuno resistente, frustâ erat quicquid ab aliis tentaretur.

^h Jus.] Id est, Ne timeret quicquid secundum leges, & ex aequo contra ipsum decerni posset.

mare fidem publicam ^a per se se inviolatam fore. Post, ubi silentium cœpit, producto Jugurthā, verba facit: Romæ Numidiæque facinora ejus memorat: scelera in patrem, fratresque ostendit: ¹ quibus juvantibus, quibusque ministris ea egerit, quanquam intelligat populus R. tamen velle manifesta magis ^{ex} illo habere: si verum aperiat, in fide, & clementia populi R. magnam spem illi sitam: sin reticeat, non sociis saluti fore, sed se suaque spes corrupturum. Dein, ubi Memmius dicendi finem fecit, & Jugurtha respondere jussus est; C. Bæbius tribunus pleb. quem pecuniâ corruptum suprà diximus, regem tacere ^b jubet: ac, tametsi multiudo, quæ in concione aderat, vehementer accensa, terrebat cum clamore, vultu, sœpè impetu, atque aliis omnibus, quæ ira fieri amat; ^c vicit tamen impudentia. Ita populus, ludibrio habitus, ex concione discedit: Jugurthæ Bestiæque, & cæteris, quos illa quæstio exagitabat, animi augescunt. Erat eâ tempestate Romæ Numida quidam, nomine Massiva, Gu-lussæ filius, Masinissæ nepos: qui, quia, in dissensione regum, Jugurthæ adversus fuerat, deditâ Cirtâ, & Atherbale interfecto, pro-fugus ex Africâ abierat. Huic Sp. Albinus, qui proxumo anno post Bestiam cum Q. Minucio Rufo consulatum gerebat, persuadet; quoniam ex stirpe Masinissæ sit, Jugurtham ob scelera invidiâ cum ^d metu urgeat; regnum Numidiæ ab senatu petat. Avidus consul belli gerundi, moveri, quâm ² senescere, omnia malebat. Ipsi provincia Numidia, Minucio ^e Macedonia, evenerat. Quæ post-quam Massiva agitare cœpit, neque Jugurthæ in amicis satîs præsidii est; quod eorum alium conscientia, alium mala fama, & timor animi, impediebat: Bomilcari proxumo, ac maxumè fido sibi, imperat; ³ pre-tio, sicuti multa confecerat, infidatores Massivæ paret: ac maxumè

I N T E R P R E T A T I O.

¹ Dicit Memmius P. Românum, quanquam is intelligat quibus juvantibus, quibusque ministris ea scelera Jugurtha patraverit; tamen velle ea ipso magis ab ipso cognoscere.

² Consul maximè cupidus belli

gerendi malebat omnia turbari, quâm pacificari.

³ Imperat Bomilcari propinquo, ac maxumè fido sibi, ut quemadmodum confecerat multa pecuniâ & vi nummi, sic quoque pretio quærat percussores Massivæ.

N O T A E.

^a Per se se.] Id est, Quanquam omnes contrâ niterentur, id tamen, vel periculo mortis præstituram.

^b Jubet.] Jam patet quâm durum os fuit istius Bæbii: nusquam par reperta est impudentia & audacia.

^c Vicit.] Quia scilicet, populos nolebat, quos summâ vi paraverat sibi defensores, pâlam mactare.

^d Metu.] Id est, Inavidâ & metu. Arbitror verò intelligendum esse de metu Românae plebis, ut aliquando etiam contra se ipsa ausurum Jugurtham credat scelera sua convertere.

^e Macedonia.] Notissima Europæ regio, Philippi, ac deinde Alexandri magni imperii sedes, supra Græciam sita, ad Septentrionem.

occultè.

occultè. Sin ^a id parum procedat, quovis modo Numidam interficiat. Bomilcar mature regis mandata exsequitur, & per homines, talis negotii artifices, itinera, egressusque ejus, postremo loca, atque tempora cuncta explorat; dein, ubi res postulabat, insidias tendit. Igitur unus ex eo numero, qui ad cædem parati erant, paulò ^b inconsultius Massivam aggreditur, illum obtruncat, sed ipse deprehensus. Multis hortantibus, & in primis Albino consule, ^c indicium profitetur. Fit reus magis ^d ex æquo bonoque, quām ex jure gentium Bomilcar, comes ejus, qui Romam fide publicā venerat. At Jugurtha, ^e manifestus tanti sceleris, ^f non prius omisit contra verum nulli, quām animaduertit, ^g super gratiam, atque pecuniam suam, invidiam facti esse. Igitur quanquam in priore ^h aetione ex amicis quinquaginta ⁱ vades dederat, regno magis, quām vadibus consulens, clam in Numidiam Bomilcarem dimittit; veritus, ne reliquos popularis metus invaderet parendi sibi, si de illo supplicium sumtum foret: & ipse paucis diebus eodem profectus est, ^k jussus à senatu Italiam decedere. Sed postquam Romam egressus est, fertur, sæpè tacitus eò respiciens, postremo dixisse, urbem ^l venalem, & mature peritaram, si emtorem invenerit. Interim Albinus, renovato bello, commeatum, stipendum, aliaque, quæ militibus usui forent, mature in Africam portare; ac statim ipse profectus, ut ante ^m comitia, quod tempus haud longè aberat, armis, aut deditione, aut quovis modo bellum conficeret. At contrà Jugurtha trahere omnia,

N O T A.

^a *Il parum.*] Id est, non possit occultè Massivam interficere.

^b *Inconsultius.*] Scilicet intervenerunt aliqui dum scelus patraret; vel ille antè, num satius omnia tuta essent, minus circumspicerat.

^c *Indicium.*] Id est, *Declarat se, cuius consilio tantum facinus ausus esset, dicteturum.*

^d *Ex aquo.*] Id est, magis habita ratione naturalis æquitatis, quām iuri gentium; quoniam quis eos, qui fide publicā venerunt, attingat, sanctum est.

^e *Manifestus.*] Verisimile non est Jugurham testibus, vel Bomilcaris indicio, convictum fuisse; at, ex re ipsa, quæ evidens erat, pro manifesto habebatur.

^f *Non prius.*] Id est, *Semper contra viratem nixus est, donec supra gratiam & pecuniam suam, facti invidiam esse vidit.*

^g *Super gratiam.*] Intellige Jugurthæ amicos facti & sceleris ejus invidiam declinare nequivisse.

^h *Actione.*] Forensi, scilicet, cum pri-

mùm intentata est accusatio contra ipsum in judicio.

ⁱ *Vads.*] Qui eum judicio sistere promiserant. Gall. *De les represester en justice.* Scilicet, illi Romani fuerunt.

^k *Jussus.*] Vides itaque illi, quantumvis pesimmo, servatam fidem. Interim Livius clam eum aufugisse dicit: non abs re sanè, nam ex æquo bonoque, morte multari poterat.

^l *Venalem.*] Vide mihi, quæso, quid tandem de Romam pronunciet vir, quanquam nequissimus, certè tamen sagacissimus: venalem dicit: Romam magis contemnere non potuit. Plùs est quām si scelestissimam aut perditissimam dixisset; nec majus esse potest hominum depravatorum & perditorum indicium, quām iustitiam & æquitatem, omnia deinde auro rependere. Actum est de republica in quâ ea pestis grassatur.

^m *Comitia.*] Id est, *Antequam conventus fierent pro magistratum creatione.*

& alias, deinde alias, moræ caussas facere: polliceri ditionem, ac deinde ^a metum simulare: ^b instanti cedere, & paulò post, ne sui diffiderent, instare: ita belli modò, modò pacis, morā consulem ludificare. Ac fuere, qui tum Albinum haud ignarum ^c consilii regis existumarent: neque ex tantâ ^d properantia tam facile tractum bellum socordiâ magis, quam dolo crederent. Sed postquam, dilapso tempore, comitiorum dies adventabant, Albinus, Aulo fratre in castris proprætore relicto, Romam decessit. Eâ tempestate Romæ seditionibus tribunitiis atrociter resp. agitabatur. P. Lucullus, & L. Annus, tribuni pleb. resistentibus collegis, continuare magistratum nitebantur; quæ dissentio totius anni comitia impediebat. Eâ morâ in spem adductus Aulus, quem proprætorem in castris relictum suprà diximus, aut conficiundi belli, aut terrore exercitûs ^e ab rege pecuniæ capiundæ, milites mense Januario ex hibernis in expeditionem evocat; magnisque itineribus, hieme asperâ, pervenit ad oppidum Suthul, ubi regis thesauri erant. Quod quanquam, & sævitiam temporis, & opportunitate loci, neque capi, neque obsideri poterat; (nam circum murum situm in prærupti montis extremo planicies limosa hiemalibus aquis paludem fecerat) tamen, aut ^f simulandi gratiâ, quò regi formidinem adderet, aut cupidine cæcus, ob thesauros, oppidi potundi, vineas ^g agere, ^f aggerem jacere, aliaque, quæ incepto usui forent, properare. At Jugurtha, cognitâ vanitate atque imperitiâ legati, subdolus ejus augere amentiam: missitare ^g supplicantis legatos: ipse, quasi vitabundus, per saltuosa loca, & tramites exer-

I N T E R P R E T A T I O.

ⁱ Fuere qui non crederent, post tantam Albini properantiam bellum prolongatum fuisse magis socordiâ, quam dolo.

² Aulus adductus eâ morâ in spem, aut conficiundi belli, aut pe-

cuniæ ab rege accipiendæ, cum ipsi terrorem injecisset suo exercitu, mense Januario evocat milites in expeditionem, ex locis in quibus hybernum tempus exigebant.

N O T A E.

^a Metum.] Intellige, Albinum ad ditionem rationibus plurimis Jugurtham induisse, Jugurthamque pollicitum esse; postea vero eundem recusisse, quasi timuisset ne erga se P. Romanus, contra quem Albinus ingerebat, severitate magis quam misericordiâ uteretur.

^b Instanti.] Consuli, scilicet, Albino. Tota ista ratio omnimodo ad Romanorum effugienda & eludenda arma apta erat.

^c Consilii.] Id est, Hæc omnia ex compacto fieri.

^d Simulandi.] Se, scilicet, in animo ejus

urbis obfitionem habere. Fatuus homo, quasi cum puerulo rem susciperet!

^e Agere.] Id est, urbem versus promovere.

^f Aggerem.] Terra est, quæ cum lignis & obviâ quâque materiâ, in montis modum, congeritur; cuius in bello, vel ad propugnandum, vel ad oppugnandum, usus multus est.

^g Supplicantis.] Ut crederet Aulus eâ causâ timere & diffidere Jugurtham, quod obfitione urbis Suthul cingeretur; atque adeò in eâ permaneret, cum ipse urbem Aulo sciret insuperabilem.

citum

citum ductare. Denique Aulum spe pactionis perpulit, uti reliquo Suthule, in abditas regiones secesseret, veluti cedentem, insequeretur: ita ^a delecta occultiora fuere. Interea per homines callidos, diu noctuque exercitum ^b tentabat: centuriones, ducesque ^c turmarum partim, uti transfugerent, corrumpere: alii, signo dato, locum uti defererent. Quæ postquam ex sententiâ instruxit, intempestâ nocte de improviso multitudine Numidarum Auli castra circumvenit. Milites Romani, perculsi tumultu insolito, arma capere alii; alii se abdere; pars territos confirmare; trepidare: omnibus locis vis magna hostium: cœlum nocte, atque nubibus obscuratum: periculum ^d anceps: postremò fugere, an manere, tutius foret, in incerto erat. Sed ex eo numero, quos paulò antè corruptos diximus, ^e cohors una ^f Ligurum, cum duabus turmis ^g Thracum, & paucis gregariis militibus, transire ad regem; & centurio ^h primipili ⁱ tertiae legionis per ^k munitionem, quam, uti defenseret, acceperat, locum hostibus introeundi dedit: eaque Numidæ cuncti irrupere. Nostrî fœdâ fugâ, plerique, abjectis armis, proximum collem occupavere. Nox, atque præda castrorum, ^l hostis, quò minus victoriâ ^l uterentur, remorata sunt. Dein Jugurtha postero die cum Aulo in colloquio verba facit: tametsi ipsum cum exercitu fame ferroque clausum tenet,

INTERPRETATIO.

¹ Nox, atque præda castrorum remorata sunt hostes, quò minus victoriâ uterentur.

NOTE.

^a *Delicta.*] Auli cum Jugurthâ.

^b *Tentabat.*] Ut quoquomodo aliquid adversus ipsum pararet.

^c *Turmarum.*] Turma in equitatu eandem rationem habet, quam centuria in pedestatu; nisi quod triginta tantum equitibus constat.

^d *Anceps.*] Sive fugerent, sive manerent.

^e *Cohors.*] Ex manipulis tribus conficiebatur, in quibus singulis duæ erant centuriae, quæ quidem primo 60 militum fuerunt, deinde, cum ipsa legione, militum numero, per proportionem, adaugitæ sunt.

^f *Ligurum.*] Hodie dicitur Liguria, *La côte de Genes*: ab Alpibus, olim, usque ad Macram flumen, & secundum aliquos, ad urbem Pisas porrigebatur.

^g *Thracum.*] Thracia supra mare Ægeum sita est, ad septentrionem. Hodie dicitur *Romanie*.

^h *Primipili.*] Primipilus centurio primipili, primus legionis centurio, præfector legionis, rem unam & eandem significant.

ⁱ *Tertiae.*] Legiones ab ordine temporis quo conscriptæ fuerant, deinde à loco, ab imperatoribus, &c. nomina fortitæ sunt, eo quo dicimus modo, *Le regiment de monseigneur le Dauphin; celui de Champagne, &c.*

^k *Munitionem.*] Munitio dicitur quicquid ad hostium arcenos impetus comparatum est, qualis est agger, vallum, &c. Munitio vero instituendæ partes, ut in singulos dividebantur, ita postquam peracta erat, à centurionibus hisc aut illisc curantibus, defendebatur.

^l *Uterentur.*] Prius victoriâ uti, quam frui, decet; adeoque præpostè Jugurthini milites, qui antè Romanorum castra spoliavit, quam eos profligaverint.

tamen se ⁱ memorem rerum humanarum, si secum fœdus ficeret incolmis omnis ^a sub jugum ^b missurum ; præterea, ut diebus decem Numidiâ decederet. Quæ gravia quanquam, & ^c flagitii plena erant, tamen, quia mortis metu nutabant, sicuti regi lubuerat, pax convenit. Sed ubi ea Romæ comperta sunt, metus atque mœror civitatem invasere : pars dolere pro ^d gloriâ imperii, pars ^e insolita rerum bellicarum timere libertati : Aulo omnes infesti, ac maxumè qui bello sæpè præclarí fuerant, quod armatus ^f dedecore potius, quam manu, falutem quæsiverit. Ob ea consul Albinaus, ex delicto fratris invidiam, ac deinde periculum, timens ; senatum de ^g fœdere consulebat : & tamen interim exercitui ^h supplementum scribere ; ab ⁱ sociis & ^k nomine Latino auxilia accersere ; denique omnibus modis festinare : senatus ita, uti par fuerat, decernit : suo atque populi injussu nullum potuisse fœdus fieri. Consul impeditus à tribunis pl. ne quas paraverat copias secum portaret, paucis diebus in Africam proficiscitur. Nam omnis exercitus, uti ^l convenierat, Numidiâ deductus in provinciâ hiemabat. Postquam eò venit, quanquam persequi Jugurtham, & mederi ^m fraternali invidiae animo ardebat ; cognitis militibus, quos præter fugam ⁿ soluto im-

I N T E R P R E T A T I O.

ⁱ Tamen se memorem vicissitudinis rerum humanarum, missurum | omnes incolumes sub jugum, si Aulus secum fœdus ficeret.

N O T A E.

^a Sub jugum.] Eo modo ignominiae causa, viatos hostes multabant. Dux videlicet hastæ in terram mittebantur, ad quarum extrebas & extantes partes, tertia transversa colligabatur, sub qua discincti & inermes transire vieti cogebantur : qui adeò sese dominatos & subactos consitebantur.

^b Missurum.] Infamia notam pro beneficio Jugurtha proponit, quia clausos hostes habebat. Pessimè verò sibi consulit : nam aut omnes ad unum occidere, aut proflus intactos dimittere, debuit.

^c Flagitii.] Flagitium, crimen est, quod dedecus & servilem turpitudinem conjunctam habet.

^d Gloriâ.] Quâ, scilicet, eam omnibus nationibus merito proculcandam esse videbant.

^e Insolita.] Ita in magnis urbibus fieri solet : ad levissima quæque trepidant, qui otio assueti militiæ rudes sunt.

^f Dedece.] De jugo loquebantur, quod Aulus subierat.

^g Fœdere.] Quod cum Jugurthâ frater iniverat.

^h Supplementum.] Id est, milites, qui in occisorum locum substituerentur. Gall. Des rerae.

ⁱ Sociis.] Italicis, scilicet, qui ita absolute socii nonnunquam appellantur. A Latinis verò habitatione distinguuntur, cum Latii jure fruerentur.

^k Nōmine Latino.] Id est, iis hominibus qui jure Latii seu Latinitatis fruebantur : de quo ad, si lubet, jurisperitos ; nam varias ejus mutationes persequi hîc non est locus.

^l Convenerat.] Jugurtham inter & Aulum.

^m Fraternali.] Id est, quæ in eum flagravat.

ⁿ Solute.] Cum vident milites ducibus suis, ipsorumque culpâ præsertim, omnia male cedere ; solent illi imperium detrectare, & mandata contemnere.

perio,

perio, licentia, atque lascivia corruperat; ^a ex copiâ rerum statuit sibi nihil agitandum. Interea Romæ C. Mamilius Limetanus Tr. pleb. ^b rogationem ad populum promulgat, uti quæreretur in eos quorum consilio Jugurtha ^c senati decreta neglexisset; qui ab eo in legationibus, aut imperiis pecunias accepissent; qui elephantos, qui perfugas tradidissent; item, qui de pace, aut bello cum hostibus pactiones fecissent. Huic rogationi partim consciî sibi, alii ex partium invidiâ, pericula metuentes, quoniam apertè resistere non poterant, quin illa, & alia talia placere sibi faterentur; occultè per amicos, ac maxumè per homines nominis Latini, & socios ^d Italicos, impedimenta parabant. Sed plebes, incredibile memoratu est, quantum intenta fuerit, quantâque vi rogationem jussiferit, decreverit, voluerit, magis odio nobilitatis, cui mala illa parabantur, quam curâ reip. Tanta ^e lubido in partibus erat. Igitur cæteris metu perculsis, M. Scaurus, quem legatum Bestiæ fuisse suprà memoravimus, inter lætitiam plebis, & ^f tuorum fugam, ^g trepidâ etiam tum civitate, cum ex Mamilianâ rogatione tres ^h quæstiores rogarerentur, effecerat, ut ipse in eo numero crearetur. Sed, quæstione exercitâ asperè, violenterque ex rumore, & lubidine plebis, ⁱ uti sæpè nobilitatem, sic eâ tempestate plebem ex secundis rebus insolentia ceperat. Cæterum mos partium popularium, & senatûs factionum, ac deinde omnium malarum artium, paucis ante annis Romæ ortus est, otio atque abundantia earum rerum, quæ prima mortales ducunt. Nam ante Carthaginem, deletam, populus, & senatus Rom. placidè modestèque inter se rempub. tractabant; neque gloriæ neque dominatio- nis certamen ^k inter civis erat: metus hostilis in bonis artibus civi- tatem retinebat. Sed ubi formido illa mentibus decessit, illicet ea,

INTERPRETATIO.

ⁱ Cùm ita se res haberent, sta-
tuit, nihil sibi movendum.

^j Limetanus populum interro-
gat num ipsi placeret, ut quæstio
haberetur in eos, quorum consilio
Jugurtha senatus decreta contem-
sisset.

^g Sed quæstione habitâ asperè &
violenter ex admurmurationibus &
libidinosis populi votis, insolentia
ceperat plebem eâ tempestate propter
prosperitatem, uti ceperat sæpe no-
bilitatem.

NOTE.

^a Senati.] Pro senatûs; antiquè.

^b Italicos.] Eoïdem suprà socios simplici-
ter vocavit.

^c Lubido.] Hic nihil aliud est, quam ef-
fænum vincendi desiderium, cum odio.

^d Suorum.] Nobilium, scilicet.

^e Trepida.] Vidimus suprà, ex Auli casu,
multos libertati timere. Itaque facilius fuit

Scauro, cæteris lætitia aut metu turbati,
cogitata perficere.

^f Quæstiores.] Qui in eos inquirerent,
qui Jugurtha faverant.

^g Inter civis.] Qui rempublicam admini-
strant isthuc diligenter animo agitabunt, ut
inquietam hominî naturam contra hostes
magis quam contra cives convertant.

N

quæ

1 quæ secundæ res amant, lascivia, atque superbia, incessere. Ita
 2 quod in advorsis rebus optaverant, otium, postquam adepti sunt,
 3 asperius, acerbiusque fuit. Namque cœpere 3 nobilitas dignitatem,
 populus libertatem in 4 lubidinem vertere: sibi quisque ducere, tra-
 here, rapere. Ita omnia in 5 duas partis abstracta sunt; resp. quæ
 6 media fuerat, dilacerata. Cæterum nobilitas factio magis pol-
 lebat: plebis vis 7 soluta, atque in multitudinem dispersa, minùs
 poterat: paucorum arbitrio belli domique respabl. agitabatur: penes
 eosdem ærarium, provinciæ, magistratus, gloriæ, triumphique erant:
 populus militiæ atque inopiâ urgebatur; prædas bellicas imperatores
 cum paucis diripiebant. Interea parentes, aut parvi liberi militum,
 uti quisque potentiori confinis erat, sedibus pellebantur. Ita cum
 potentia, avaritia sine modo, modeстiaque, invadere, polluere, & vastare
 omnia; 8 nihil pensi, neque sancti habere; quoad semet ipsa 9 præci-
 pitavit. 8 Nam ubi primùm ex nobilitate reperti sunt, qui veram

I N T E R P R E T A T I O.

1 *Verum, ubi ille timor ex ani-
 mis ejectus est, scilicet ea, quæ pro-
 speritas gignit, lascivia nimirum,
 atque superbia viguerunt.*

2 *Eo modo, otium, quod optave-
 rant in rebus adversis, fuit gravius
 & acerbius postquam adepti sunt.*

3 *Etenim cœperunt inter se, no-*

*bilitas vertere dignitatem in lubi-
 dinem. Populus verò libertatem.*

4 *Ita avaritia inexplebilis &
 effrænata juncta potentia, invasit,
 polluit, & vastavit omnia, nihil
 curavit, neque sanctum habuit, us-
 que dum semetipsa præcipitavit.*

N O T A E.

a *Asperius.*] Sententia satiæ aperta est, latitat tamen, quodammodo sub hæc locutio-
 ne; non enim quod optamus otium, verum
 ejus privatio, dura est.

b *Lubidinem.*] Frequentissimè utitur eâ
 voce Sallustius, adeoque vim ejus opus est
 perspicere. Voluntatem notat, prout aliquo
 desiderio aut affectu, veri boni pro tempore
 non æstimata ratione, abripitur.

c *Duas.*] Hinc plebe, illinc stante nobilitate.

d *Media.*] Verè & acutè eum expressit modum, quo republicæ intereunt: civitas enim & bonum publicum, cùm in consensu & civium unione sit positum, non aliter quām laceratione & divisione perire potest.

e *Sluta.*] Quomodo frangatur vis quæ
 in multitudinem dispersa est, præsertim cùm
 ex opinione hominum quæ tam varia est,
 dependet, nullus est quæm lateat; neque eâ
 causâ naturæ scutatores adire opus est, qui
 nos vim unitam majorem esse doceant. Ve-
 rūm hinc maximum haurire possunt docu-

mentum rerum moderatores; cùm præser-
 tim hodie regem videant, quem non magis
 alia causâ veneratur orbis, quām quod solus
 regnat.

f *Præcipitavit.*] Aptissima metaphora,
 nam quomodo tandem propriâ mole rount
 quæ in altum nimis surrexerunt, ita planè
 non avaritia, aut potentia tantum, sed ever-
 titur id omne quod nimium est. Sapienter
 itaque Horatius ad Lycinum,
*Contrales, vento nimium secundo,
 Turgida vela.*

g *Nam.*] Quomodo isthuc? Virtus ita-
 que fugienda est, cùm turbas & discordias
 cœat. Indò, qui eam amant profligandi &
 perdendi, si iis credatur prædonibus, qui sub
 ejus larvâ, per fraudem & scelus reipublicæ
 gubernacula surripuerunt. At verò per ac-
 cidentem, & eorum prædonum, non virtutis
 vitio, civitates commoventur; neque vitan-
 dæ offensionis causâ, minùs illi, quanquam
 caute, ut qui callidissimè hominibus impo-
 nant, de sede debent deturbari.

gloriam

gloriam injustæ potentiae anteponerent; moveri civitas, & dissensio civilis, quasi ^a permixtio terræ, oriri cœpit. Nam postquam Tiberius, & C. Gracchus, quorum majores Punico, atque aliis bellis multum reipub. addiderant, vindicare plebem in libertatem, & paucorum scelera patefacere cœpere; nobilitas noxia, atque eo perculsa, modò per socios, & nomen Latinum, interdum per equites Romanos quos ^b spes societatis à plebe dimoverat, Gracchorum actionibus obviam ierat: & primò Tiberium, dein ^c paucos post annos, eadem ^d ingredientem Caium, Tribun. pl. alterum, alterum ^e triumvirum ^f coloniis deducendis, cum M. Fulvio Flacco, ferro necaverat. Et sanè Gracchis, cupidine victoriæ, haud satiis animus & moderatus fuit. ^h Sed bono vinci satius est, quam malo more injuriam vincere. Igitur eâ victoriâ nobi-

INTERPRETATIO.

ⁱ *Et nobilitas necaverat ferro primò Tiberium Gracchum, deinde post paucos annos eadem molientem Caium Gracchum, tribunum plebis,* ^j *unum ex triumviris qui colonias deducere debebant, cum M. Fulvio Flacco.*

NOTE.

^a *Permixtio terræ.*] Intellige, cum reliquis elementis. Expressè profectò rem ipsam hâc comparatione signavit: quemadmodum enim ex elementorum commixtione, non modò nulla pars ullius ab aliis discernitur, sed amplius inter se bellum intestinum gerunt; ita quando vaferimi latrones, boni & publicæ libertatis specie rempublicam oppresserunt, cæcus populus assertores & legitimos suos moderatores cùm dignoscere nescit, plerumque eos per discordiam suis insidiatoribus maestando tradit.

^b *Spes.*] Senatum equites aliquando auctoritate suâ communicasse, vel ex Epitome Flori cognoscitur.

^c *Paucos.*] Undecim aut duodecim, ad summum.

^d *Ingredientem.*] Populum defendere conatus, fratris agrarias leges afferuit; &c.

^e *Triumvirum.*] Mos erat tres quinque, septemdecim viros, &c. eligere, qui iis agros dividerent, qui in colonias deducebantur.

^f *Colonis.*] Colonia multitudo erat ciuium Romanorum, qui in alias sedes deducebantur, quibusque agri publicæ affignabantur.

^g *Moderatus.*] Nota, quælo, Sallustii ~~scilicet~~ dictum: optimè de re maximâ, quin de re quæ quotidie millies in usu venit, sententiam dixit. Ea est enim cordis nostri fallacia, aut imbecillitas, ut etiam dum virtutem seestamus, nimio studio in vitium incurramus. Voluntas, quæ à primò ad bonum, boni specie serebatur, ad malum sine sensu inclinat, dum paulatim ea boni species, pro varis circumstantiis, caligantibus oculis surripitur; deinde, quia in metu est, movetur, non quia bonum prosequitur. Istud indicat Sallustius, cùm cupidine victoriæ, nimios Gracchos fuisse dicit. Hæc cupido, hic animi motus rationem, quâ boni cives fuerant & dicebantur, ab eorum oculis avertit.

^h *Sed.*] Nunc de senatu Sallustius judicium suum profert, qui, ut ille ait, melius fuisse Gracchorum bono & æquitate vinci, quam vincere injuriam. At vero generatim loquendo, non aperte sententiam suam dicere auctor voluit, ne, si partes nominatim reprehendisset, audaciter scissee videretur.

litas ex lubidine suâ ¹ usa, mortalis multos ferro aut fugâ exstinxit; plusque in reliquum sibi timoris, quâm ² potentiae, addidit: quæ res plerumque magnas civitates pessum dedit, dum alteri alteros vincere quovis modo, & victos acerbius ulcisci volunt. Sed de studiis partium, & omnibus civitatis moribus, si singillatim, aut pro magnitudine ² partem differere, tempus, quâm res, maturius deficeret; quamobrem ad inceptum redeo. Post Auli fœdus, exercitusque nostri fugam fœdam, ³ Metellus, & ⁴ Silanus consules designati, provincias inter se partiverant: Metelloque Numidia evenerat, acri viro, & quanquam adverso populi partibus, fama tamen ⁴ æquabili, & inviolata. Is ubi primum magistratum ⁵ ingressus est, ⁶ alia omnia sibi cum collegâ ratus, ad bellum, quod gesturus erat, animum intendit. Igitur diffidens veteri exercitu, milites scribere, præsidia undique accersere: arma, tela, equos, & cætera instrumenta militiae parare: ad hoc commeatum assiatum, denique omnia, quæ in bello ⁵ vario, & rerum multarum egenti, usui esse solent. Cæterum ad ea patranda ³ senatus auctoritate, socii, non menque Latinum, & reges ultiro auxilia mittendo, postremo omnis civitas summo studio adnitebatur. Itaque, ⁴ ex sententia omnibus rebus paratis compositisque, in Numidiam proficiscitur, magnâ spe civium; cum propter artis bonas, tum maxumè quod aduersum divitias invictum animum gerebat: & avaritia magistratum ante id tempus in Numidiâ

INTERPRETATIO.

¹ Cùm igitur nobilitas usa esset eâ victoriâ secundum suam libidinem, perdidit multos homines ferro aut fugâ.

² Si cupiam differere particulatum, aut secundum rei magnitudinem, de studiis partium, & omnibus pravis moribus civitatis, tempus me citius quâm res deficiet.

³ Cæterum ad ea perficienda, senatus adnitebatur auctoritate, socii, non menque Latinum, & reges, mittendo suâ sponte auxilia: postremo omnis civitas summo studio ea promovebat.

⁴ Itaque omnibus rebus ad arbitrium paratis & compositis in Numidiam proficiscitur.

NOTE.

^a Potentia.] Totum hunc locum excute quæso. Autor enim, quanquam malus fuit, reconditissimos tamen politicorum aditus penetravit.

^b Metellus.] Vir fuit virtutis eximiae, quique unus exilium maluit, quâm in Saturini, Gracchanas leges afferentis, verba, cum senatu jurare. Dicitus est Numidicus, à rebus bene in Numidiâ gestis.

^c Silanus.] Non hic est de quo in Catilina.

^d Æquabili.] Id est, quæ apud omnes eadem erat.

^e Ingressus.] Non enim statim à nominatione & designatione, sed post confirmationem in secundis comitiis, magistratum inibant.

^f Alia.] Hic est sensus: dicit Metellum, cum collegam suum ad reliqua consularia munia secum pariter obligatum & intentum videret, ad id negotium, bellum scilicet, præcipue animum adjeclse, quod sollicurandum erat.

^g Vario.] Id est, Ubi varia opus est obire ministeria; quæ varia & plurima instrumenta requirunt.

nostræ

nostræ opes contusæ, hostiumque auctæ erant: Sed ubi in Africam venit, exercitus ei traditur a Sp. Albino proconsule, iners, imbellis, neque periculi, neque laboris patiens: linguâ, quam manu, promptior: prædator ex sociis, & ipse præda hostium: ^a sine imperio, & modestiâ habitus. Ita imperatori novo plus ex malis moribus sollicitudinibus, quam ex copiâ militum auxili, aut bonæ spei, accedebat. Statuit tamen Metellus, quamquam ^b aestivorum tempus, comitiorum ^b mora imminuerat, & expectatione eventus, civium animas intentos putabat, non prius bellum attingere, quam majorum disciplinâ milites laborare coegisset. Nam Albinus, Auli fratis, exercitûsque clade percusus, postquam decreverat non egredi provinciâ, quantum temporis aestivorum ^c in imperio fuit, plerumque milites in ^d stativis castris habebat: nisi cum ^e odos, aut pabuli egestas, locum mutare subegerat. Sed neque more militari vigiliæ ducebantur. Utique cuique lubebat, ab signis aberat: ^f lixae permisit cum militibus diu, noctuque vagabantur: & ^g palantes agros vastare, villas expugnare, pecoris, & mancipiorum prædas certantes agere: eaque mutare cum mercatoribus vino advectione, & aliis talibus: præterea, frumentum publicè datum vendere, & panem in dies mercari: postremò, quæcunque dici, aut singi queunt ignaviæ luxuriæque probra, in illo exercitu cuncta fuere, & alia amplius. Sed in ea difficultate Metellum non minus, quam in rebus hostilibus, magnum, & sapientem virum fuisse comperior: tanta temperantia inter ^h ambitionem, sævitiamque moderatum. Namque edicto primo adjumenta ignaviæ ⁱ sustulisse, ne quisquam in castris panem, aut quem alium cibum coctum venderet; ne lixae exercitum sequerentur; ne miles gregarius in castris, neve ^j in agmine servum, aut jumentum haberet: cæteris

INTERPRETATIO.

¹ Quamvis comitiorum retardatio tempus diminuerat, quo milites in castris aestivis agunt.

² Huc illuc divisaente s' gros vastabant, villas expugnabant, a-

gebant certatim prædas ex pecore & mancipiis.

³ Namque comperior Metellum sustulisse primo edicto adjumenta ignaviæ.

NOTÆ.

^a Sine imperio.] Id est, qui ductus fuerat ab imperatoribus, qui auctoritatem suam tueri nesciverant, aut noluerant; quique militibus omnia condonaverant.

^b Mora.] Per Tribunorum contentio- nem, sicuti antea vidimus.

^c In imperio.] Albinus, donec Metellus advenisset, exercitui præfuit.

^d Stativis.] Id est, in quibus diu manebant, cum militiæ more sepius mutanda fuissent.

^e Odos.] Ex hominum & jumentorum ordibus.

^f Lixe.] Ita vocantur servi qui exercitum sequuntur, & militibus viissimam operam præstant, puta aquam portare, panem coquere, & id genus alia.

^g Panem.] Ipsi verò tenebantur panem suum coquere.

^h Ambitionem.] Hic per ambitionem, ratio & certus quidam agendi modus intelligitur, quo ad consequendam gratiam, minus milites vexantur, nec nisi à volentibus ministeria requiruntur.

ⁱ In agmine.] Id est, dum iter facit exercitus. Gall. Durant la marche.

^a arte modum statuisse : præterea, ^b transversis itineribus quotidie castra movere : juxta ac si hostes adessent, vallo atque fossa munire : ^c vigilias crebras ponere, & eas ipse cum legatis circuere : item in agmine in primis modò, modò in postremis, sæpè in medio adesse, ne quisquam ordine egredieretur : uti, ^d cum signis frequentes incederent, miles cibum, & arma portaret. Ita prohibendo à delictis magis quam vindicando, exercitum brevi ^e confirmavit. Interea Jugurtha ubi, quæ Metellus agebat, ex nunciis accepit ; simul de innocentia ejus certior Romæ factus, dissidere suis rebus, ac tum demum veram ditionem facere conatus est. Igitur legatos ad consulem cum suppliciis mittit, qui tantummodo ipsi, liberisque vitam peterent ; alia omnia dederent populo Rom. Sed Metello jam antea experimentis cognitum erat, genus Numidæ infidum, ingenio mobili, novarum rerum avidum esse. Itaque legatos alium ab alio diversos agreditur, ac paullatim tentando, postquam opportunos sibi cognovit, multa pollicendo persuadet, uti Jugurtham ^f maxumè vivum, sin id parum procedat, necatum, sibi traderent : cæterum palam, quæ ex voluntate forent, regi nunciari jubet. Dein ipse paucis diebus intento atque infesto exercitu in Numidiam procedit : ubi, contra belli ^g faciem, tuguria plena hominum, pecora, cultoresque in agris erant : ex oppidis, & ^h mapalibus, præfecti regis obviâm procedebant, parati frumentum dare, commeatum portare, postremò omnia, quæ imperarentur, facere. Neque Metellus idcirco minus, sed pariter ac si hostes adessent, munito agmine incedere ; latè explorare omnia, illa ditionis signa ostentui credere, & insidiis locum ⁱ tentare. Itaque ipse cum expeditis cohortibus, item funditorum & sagittariorum delectâ manu, apud primos erat : in postremo C. ^j Marius le-

INTERPRETATIO.

^a Brevi exercitum ad pristinam disciplinam revocavit.

^b Persuadet ut præsertim tradarent sibi Jugurtham vivum, si verò

id minus prosperè eveniret, necatum.

^c Contra id quod belli tempore conspici solet, tuguria erant plena hominum.

NOTE.

^a Arte.] Èa opus est omnino, eaque maximâ in ejusmodo occasionibus. Quâ verò in re sita sit, vix ullus dixerit ; ita sunt, aut certè videntur, exigui momenti innumera quæ ad id concurrunt.

^b Transversis.] Id est, non per vias stratas, sed per agros, sylvas, &c. ut iis omnibus, si uisus veniret, assueti essent.

^c Vigilias.] Gall. Des sentinelles. Sed tutiùs quam sit hodie, plures enim milites uno in loco, collocabantur.

^d Cum signis.] Ne scilicet, dispersis militibus, hostis interveniret : vel ipsi præda, aut fugæ, occasionem invenirent.

^e Mapalibus.] Hic vici aut pagi, per mapalia sunt intelligendi.

^f Tentare.] Omnino legendum arbitror tentari, à Jugurthâ scilicet, prout censuit Gronovius.

^g Marius.] Qui fuerit, tametsi aliunde nesciremus, satis superque ex Sallustio post modum cognosceremus.

gatus

gatus cum equitibus curabat: in utrumque latus equites auxiliarios tribunis legionum, & præfectis cohortium dispertiverat: uti cum ¹ his permixti ^a Velites, quocumque accederent, equitatus hostium propulsarent. Nam in Jugurthā tantus dolus, tantaque peritia locorum, & militiæ erat; ut, absens an præsens, pacem an bellum gerens, perniciosior esset, in incerto haberetur. Erat haud longè ab eo itinere, quo Metellus pergebat, oppidum Numidarum, nomine Vacca, forum rerum venalium totius regni maxumè celebratum; ubi & incolere, & mercari confueverant Italici generis multi mortales. Huc consul, simul ^b tentandi gratiâ, &, si paterentur opportunitates loci, ^c præsidium imposuit; præterea imperavit frumentum, & alia, quæ bello usui forent, comportare: ratus id quod res monebat, frequentiam negotiatorum, & ^d commeatum juvaturum exercitum, & jam paratis rebus munimentum fore. Inter hæc negotia Jugurtha impensis modò legatos supplices mittere, pacem orare, præter suam, liberorumque vitam, omnia Metello dedere. Quos item, uti priores, consul illeatos ad proditionem domum mittebat: regi pacem, quam postulabat, neque abnuere, neque polliceri; & inter eas moras ^e promissa legatorum expe&tare. Jugurtha ubi Metelli dicta cum factis composuit, ac suis se ^f artibus tentari animadvertisit; quippe cui verbis pax nunciabatur, cæterum re bellum asperrimum erat, urbs maxima alienata, ager hostibus cognitus, ^g animi popularium tentati: coactus rerum necessitudine, statuit armis certare. Igitur, explorato hostium itinere, in spem victoriæ adductus ex opportunitate loci, quâm maxumas potest, copias omnium generum parat, ac per tramites occultos exercitum Metelli antevenit. Erat in eâ parte Numidiæ, quam Atherbal in divisione possederat, sumen, oriens à meridie nomine Muthul; à quo aberat mons ferme millia passuum

INTERPRETATIO.

¹ Ut Velites permixti cum equitibus propulsarent equitatus hostium quamcumque in partem accederent.

tentandi, & præsidium imponendi, si opportunitates loci paterentur, deinde re cognita præsidium imposuit.

² Consul hoc ivit, simul gratiâ

NOTE.

^a Velites.] Levis erant armaturæ milites, gladio, jaculatoriâ hastâ, parmagâque, instruc-ti.

^b Tentandi.] Id est, Ut cognosceret quid eo in loco fieri posset, quidve Jugurtha conaretur, an re & verbis idem esset.

^c Præsidium.] Necesse fuit, ut sensus aperiretur, quod ellipticè à Sallustio dictum est, in interpretatione supplere.

^d Commeatum.] Certe commeatu, sicuti Ursino, mihi quoque placet.

^e Promissa.] Itaque polliciti erant legati, se Jugurham prodituros.

^f Artibus.] Dois scilicet, quibus Aulum, aliosque in laqueos induxerat.

^g Animi.] Scilicet, non modò legatos, sed quosvis Metellus à Jugurthâ alienare quæsivit.

xx. ^a traectu pari, ^b vastus ab naturâ, & humano cultu: sed ex eo medio quasi collis oriebatur, in immensum pertinens, vestitus oleastro ac myrtetis, aliisque generibus arborum, quæ humi arido, atque arenoso gignuntur. ^c Media autem planities deserta, penuria aquæ, præter fluminis propinqua loca. Ea confita arbustis, pecore atque cultoribus frequentabantur. Igitur in eo colle, quem ^d transverso itinere porrectum docuimus, Jugurtha ^e extenuatâ suorum acie consedit: elephantis, & parti copiarum pedestrum Bomilcarem præfecit; eumque edocet, quæ ageret: ipse propior ^f montem cum omni equitatu, & peditibus delectis suos collocat: dein singulas turmas, & manipulos circuiens monet, atque obtestatur, uti memores prislinæ virtutis, & victoriæ, sese, regnumque suum ab Romanorum avaritiâ defendant: cum his certamen fore, quos antea viatos sub jugum miserint: ducem illis, non animum, mutatum: quæ ab imperatore ^g decuerint, omnia suis provisa; locum superiorem; ^h uti prudentes cum imperitis; ne pauciores cum pluribus, aut rudes cum bello melioribus, manum consererent. Proinde parati, intentique essent, signo dato, Romanos invadere: illum diem aut omnis labores, & viatorias confirmaturum, aut maxumarum ærumnarum initium fore. Ad hoc viritim, uti quemque ob militare facinus pecuniâ, aut honore extulerat, commonefacere beneficij sui, & eum ipsum aliis ostentare: postremò, pro cuiusque ingenio pollicendo, minitando, obtestando, alium alio modo excitare: cum interim Metellus, ignarus hostium, monte, degrediens cum exercitu ⁱ conspicatur. Primò dubius,

I N T E R P R E T A T I O.

ⁱ Jugurtha monet milites se providisse suis ea omnia quæ decuerint provideri ab imperatore.

N O T A E.

^a *Tractu pari.*] Id est, tantum habens longitudinis, quantum à fluvio distabat.

^b *Vastus.*] Ubi nec arbores erant, nec frutices.

^c *Arido.*] Id est, ariditate, nam *humi*, quod postea in adverbium subit, hic, more antiquo, pro Genitivo positum est.

^d *Media.*] Hoc est, *Spatum* quod *collem* inter *flumen* *porrigebatur*.

^e *Transverso.*] Intellige, iter colli subiectum fuisse, ita ut Jugurtha ejusque exercitus transversibus immineret.

^f *Extenuatæ.*] Intellige agmen in longitudinem porrectum. *Les escadrons, ni les bataillons, n'avoient pas de profondeur.* Ita verò aciem instructam oportuit, ut, in angustiis, hostium in longum productos ordi-

nes, pluribus ex locis invaderet.

^g *Montem.*] Quâ felicet Metello transitus erat: atque hinc, vides eò infidias struxisse Jugurtham, ubi mons in collem detinebat.

^h *Uti.*] Ne ita accipias, quasi omnia quæ sequuntur effecta sint ejus quod dixit, locum superiorem suis provisum. Quæcumque enumerat commoda, seorsim formenda sunt, ita ut, quod à Jugurthâ profectum fuerit, uti prudentes *locorum* cum imperitis, certarent, seundum sit. Ut sensus apertior esset, interpunctionem mutavi.

ⁱ *Conspicatur.*] Passim, quod rarum est. Ita Varro apud Priscianum, *Paupertas* bæc non ita nutricata, ut nunc conspicatur.

quid-

quidnam insolita facies ostenderet (nam inter virgulta equi, Numidæque confederant, neque planè occultati humilitate arborum, & tamen ^a incerti quidnam esset, cùm natura loci, tum ^b dolo ipsi, atque signa militaria, ^c obscurati) dein, brevi cognitis insidiis, paulisper agmen ^d constituit. Ibi ^d commutatis ordinibus, in dextro latere, quod proximum hostis erat, triplicibus ^e subsidiis aciem instruxit; inter manipulos funditores, & sagittarios dispergit; equitatum omnem in ^f cornibus locat; ac pauca pro tempore milites hortatus, aciem, sicut instruxerat, ^g transversis principiis in planum ducit. Sed, ubi Numidas quietos, neque colle degredi animadvertisit, veritus ex anni tempore, & inopiâ aquæ, ne siti conficeretur exercitus; Rutilium legatum cum expeditis cohortibus, & parte equitum, præmisserat ad flumen, ut locum castris antè caperet. Existumans hostes crebro impetu, & transversis præliis iter suum remoraturos, & quoniam armis dissiderent, ^h lassitudinem & sitim militum tentaturos. Dein ipse pro re, atque loco, ⁱ sicuti monte descenderat, paulatim procedere: Marium post ^k principia habere, ipse cum sinistræ alæ equitibus esse, qui in agmine ^l principes facti erant. At Jugurtha, ubi extremum agmen Metelli ^m primos suos prætergressum videt, præsilio quasi duum millium peditum montem occupat, quæ Metellus descenderat: ne fortè cedentibus adversariis receptui, ac post munito, foret: dein, repente signo dato, hostis invadit. Numidæ ⁿ postremos cedere: pars à sinistrâ, ac dextrâ ⁿ tentare: infensi ad-

I N T E R P R E T A T I O .

ⁱ Deinde, intra breve tempus cognitis insidiis, paulisper exercitus iter suppressit.

N O T A E .

^a *Incerti.*] Intellige, delitescentium Numidarum eam fuisse speciem, ut nesciretur hominesne essent, an trunci, aut aliquid simile.

^b *Dolo.*] È causa pone arbores latitabant, ut incautus & imparatus Metelli exercitus illac transiret.

^c *Obscurati.*] Græca constructio, pro *Obscuratis signis militaribus*, aut *obscurata signa habentes*. Sic sèpissime loquitur Horatius.

^d *Commutatis.*] Gall. *Ayant changé l'ordonnance de l'aile droite.*

^e *Subsidii.*] Milites erant qui pone alios subsidentes, illis periclitantibus opem ferrent. Gall. *Des corps de réserve.*

^f *Cornibus.*] *Sur les ailes de l'Infanterie.*

^g *Transversis.*] Diffidens per hæc transversa incedo: interim ita me expedio, Me-

tellus collem cùm sequi nollet, ne Jugurthæ illuc insidianti opportunus fieret; aciem in clypeum, seu ad sinistram, ut loquimur nos, declinare jussit, adeoque in obliquum iter inflexit. Il fit marcher son avant-garde de travers, ^s étant détourné sur la gauche.

^h *Lassitudinem.*] Id est, milites per lassitudinem ^g sitim.

ⁱ *Sicuti.*] Refertur ad *Paulatim*.
^k *Principia.*] *Dans l' Arrière-garde.* In ultimo agmine.

^l *Principes.*] Id est, *primi*, hoc in loco.
^m *Primos.*] Non remotissimos intelligo, sed proximos, hoc est, eos qui primi transversis occurrerant.

ⁿ *Tentare.*] Illi eminus missilibus lacescebant.

esse, atque instare: omnibus locis Romanorum ordines conturbare, quorum etiam qui firmioribus animis obvii hostibus fuerant, ludificati ^a incerto p̄cilio, ipsi ¹ modò eminus sauciabantur, neque contrà feriundi aut conferendi manum copia erat. Antè jam docti ab Jugurthā equites, ubicumque Romanorum turma insequi cœperat, non confertim, neque in unum sese recipiebant; sed alius aliò quām maxumē divorsi, ita numero ² priores, si à persequendo hostes deterre nequiverant, disjectos ab tergo, aut lateribus circumveniebant: sin opportunior fugæ collis, quām campi fuerant: eò verò consueti Numidarum equi facilè inter virgulta evadere: nostros asp̄ritas, & insolentia loci retinebat: cæterū facies totius negotii varia, incerta, fœda, atque miserabilis: dispersi à suis, pars cedere, alii insequi: neque signa, neque ordines obseruare: ubi quemque periculum ceperat, ibi resistere, ac propulsare: arma, tela, equi, viri, hostes, cives permixti: nihil consilio neque imperio agi: fors omnia regere. Itaque multum diei processerat, cùm etiam tum eventus in incerto erat. Denique omnibus labore, & æstu languidis, Metellus, ubi videt Numidas minùs instare, paullatim milites in unum conductit: ordines restituit, & cohortes ^b legionarias quatuor aduersum pedites hostium collocat. ^c Eorum magna pars superioribus locis fessa confederat. Simul ³ orare, hortari milites, ne deficerent, neu paterentur hostes fugientis vincere: neque illis castra esse, neque munimentum ullum, quò cedentes tenderent: in armis omnia sita. Sed nec Jugurtha quidem interea quietus erat: circuire, hortari, renovare p̄ciliū, & ipse cum delectis tentare omnia: subvenire suis, hostibus dubiis instare, quos firmos cognoverat, eminus pugnando, ^d retinere. Eo modo duo imperatores, ^e summi viri, inter se certabant: ipsi pares, cæterū opibus disparibus. Nam Metello virtus militum erat, locus aduersus: Jugurthæ alia omnia, præter milites, opportuna. Denique Romani, ubi intelligunt neque sibi profugium esse, neque ab hoste copiam pugnandi fieri; (& jam diei vesper erat) ⁴ aduerso colle, sicuti

I N T E R P R E T A T I O.

¹ *Ipsi tantum eminus sauciabantur, & vulnerabantur.*

² *Ita, cùm essent plures numero, si nequiverant deterrire hostes à persequendo, circumveniebant eos disjectos à tergo aut lateribus.*

³ *Simul Metellus orare, hortari milites, ne deficerent, neve paterentur hostes, qui fugiebant, vincere.*

⁴ *Romani in aduersum collem, sicuti præceptum erat, evadunt.*

N O T A.

^a *Incerto.]* Quia Numidæ non stabant, sed accedebant, & recedebant, ils ne se ba-toient pas de pied ferme.

^b *Legionarias.]* Ut distinguantur ab auxiliis.

^c *Eorum.]* Numidarum.

^d *Retinere.]* Ne scilicet dubiis & ceden-tibus opem ferrent.

^e *Summi.]* Omnino summi, & à quibus plurima quicque discere queat,

præ-

præceptum fuerat, evadunt. Amisso ^a loco Numidæ fusi, fugatique pauci interièrē: plerosque velocitas, & regio ^b hostibus ignara, tutata sunt. Interea Bomilcar, quem elephantis, & parti copiarum pedestrum præfectum ab Jugurthā suprà diximus; ubi eum Rutilius prætergressus est, paullatim suos in æquum locum dedit: ac, dum legatus ad flumen, quò præmissus erat, festinans pergit; ^c quietus, uti res postulabat, aciem exornat: neque remittit, quid ubique hostis ageret, explorare. Postquam Rutilium confeditse jam, & animo vacuum accepit, simulque ex Jugurthæ prælio clamorem augeri, veritus ne legatus cognitā re, laborantibus suis auxilio foret; aciem, quam, diffidens virtuti militum, ^d arte statuerat quò hostium ^e itineri officeret, latiūs porrigit: eoque modo ad Rutilii castra procedit. Romani ex improviso pulvris vim magnum animadvertisunt. Nam prospectum ager arbustis consitus prohibebat. Et primò rati humum aridam vento agitari: post, ubi æquabilem manere, & sicut acies movebatur, magis magisque appropinquare vident: cognitā ^f re, properantes arma capiunt, ac pro castris, sicut imperabatur, consistunt. Dein, ubi propriūs ventum est, utrumque magno clamore concurritur. Numidæ tantummodo ^g remorati, dum in elephantis auxilium putant, postquam eos impeditos ramis arborum, atque ita disjectos circumveniunt, fugam faciunt: ac plerique, abjectis armis, collis, aut noctis, quæ jam aderat, auxilio integri abeunt. Elephanti quatuor capti, reliqui omnes numero ^h quadraginta interficiunt. At Romani quamquam itinere, atque ⁱ opere castrorum & prælio fessi, lassique erant; tamen, quòd Metellus amplius opinione morabatur, instruti, ^j intentique obviām procedunt. Nam dolus Numidarum nihil languidi, neque remissi patiebatur. Ac primò obscurā nocte, postquam haud procul ^k inter se erant; strepitu, veluti hostes adventarent alteri apud alteros formidinem simul, & tumultum facere: & penè imprudentiā ^l admissum facinus miserabile, ni utrumque præ-

INTERPRETATIO.

ⁱ Et, dum Rutilius legatus properat ad flumen, qui præmissus erat; Bomilcar per otium aciem instruit, uti res postulabat.

^a Porrigit latiūs aciem, quam instruxerat densis ordinibus, diffidens virtuti militum.

NOTÆ.

^a Loco.] Colle, scilicet.

^b Hostibus.] Romanis.

^c Itineri.] Si nimis Metello auxilium adferre voluissent.

^d Re.] Exercitum, scilicet, adventare.

^e Remorati.] Ils ne firent ferme que, &c.

^f Quadraginta.] In quibusdam, triginta tantum numerantur.

^g O'ree.] Scilicet castra munierant.

^h Intentique.] Hinc videoas quales fuerint Romani.

ⁱ Inter se.] De Romanis loquitur, quorum alii cum Metello, alii cum Rutilio erant.

^k Admissum.] Ut, scilicet, Romani in vicem pugnarent.

missi equites rem exploravissent. Igitur pro metu repente gaudium exortum: milites alius alium læti appellant: aucta edocent, atque audiunt: sua quisque fortia facta ad cœlum fert. Quippe res humanae ita sese habent: in victoriâ vel ignavis gloriari licet: advorsæ res etiam bonos: detrectant. Metellus in iisdem castris quatriduo mortatus, saucios cum curâ reficit: meritos in præliis more militiæ donat: universos in concione laudat, atque agit gratias: hortatur, ad cætera, quæ levia sunt, parem animum gerant: pro victoriâ satis jam pugnatum, reliquos labores pro prædâ fore. Tamen interim transfugas, & alios opportunos, ^a Jugurtha ubi gentium, aut quid agitaret, cum paucisne esset, an exercitum haberet, uti sese vicitus gereret, exploratum misit. At ille sese in loca saltuosa, & naturâ munita receperat; ibique cogebat exercitum numero hominum ampliorem, sed ^b hebetem, infirmumque, agri ac pecoris magis, quam belli, cultorem. Id eâ gratiâ eveniebat, quod præter equites regios nemo omnium Numidarum ex fugâ regem sequitur. Quod cujusque animus fert, eò discedunt. Neque id flagitium militiæ ducitur: ^c ita se mores habent. Igitur Metellus, ubi videt etiam ^d tum regis animum ferocem esse: bellum renovari, quod nisi ex illius lubidine ^e geri non posset: præterea ^f iniquum certamen sibi cum hostibus: minore detrimento illos vinci, quam suos vincere: statuit non præliis, neque acie, sed alio more, bellum gerendum. Itaque in loco Numidiæ opulentissima pergit: agros vastat: multa castella, & oppida, temerè munita, aut sine præsidio, capit, incenditque: puberes interfici jubet: alia omnia militum prædam esse. Eâ formidine multi mortales Romanis dediti ^g obsides: frumentum, & alia, quæ usui forent, affatim præbita:

I N T E R P R E T A T I O.

^a Res adversæ etiam honorum existimationem violent.

^b Tamen interim Metellus misit transfugas & alios opportunos exploratum, ubi gentium Jugurtha

ageret, aut quid agitaret, cum paucisne esset, an exercitum haberet, quomodo se gereret postquam vicitus esset.

N O T A E.

^a *Donat.*] Coronis, armillis, hastis, & id genus aliis.

^b *Transfugas.*] Valde illi sunt opportuni, quia maximè fideles esse coguntur: interim videndum ne iis dolis capiamur, quos in hostes parare videntur.

^c *Hebetem.*] Hebes dicitur cuius obtusa est acies. Hic itaque exercitus intelligitur ad belli munia ineptus. *Des gens mal-agueris.*

^d *Ita.*] Iis responderet qui pravam consuetudinem mirabuntur. Ejus nimirum vis est

tanta, ut pro alterâ lege sumatur.

^e *Tum.*] Postquam profligatus fuisset.

^f *Geri.*] Ille enim sylvis & desertis locis pelli non poterat.

^g *Iniquum.*] Multis de causis tale erat: nam Jugurtha loca perspecta; nisi opportuna essent, non pugnabat; vicitus, aciem instaurare poterat; &c. Hæc omnia Metello adversa erant.

^h *Obsides.*] Ut, scilicet, de eorum fide certi essent.

ubi-

ubicumque res postulabat, præsidium impositum. Quæ negotia multè magis, quām prælium malè pugnatum ab suis, regem terrebant. Quippe cuius spes omnis in fugâ sita erat, sequi cogebatur; & qui, sua loca defendere nequiverat, ¹ ^a in alienis bellum gerere. Tamen ² ex inopiâ, quod optimum videbatur, consilium capit: exercitum plerumque in iisdem locis operiri jubet: ipse cum delectis equitibus Metellum sequitur nocturnis & aviis itineribus, ignoratus, Romanos palantis repente aggreditur. ^b Eorum plerique inermes cadunt, multi capiuntur: nemo omnium intactus profugit: & Numidæ, priùs quām ex castris subveniretur, sicuti jussi erant, in proximos collis discedunt. Interim Romæ gaudium ingens ortum, cognitis Metelli rebus: uti seque, & exercitum more majorum gereret; in advorso loco victor tamen virtute fuisset; hostium agro potiretur; Jugurtham, magnificum ex Auli socordiâ, spem salutis in solitudine, aut fugâ, ³ coegisset habere. Itaque senatus, ob ea feliciter acta, diis immortalibus supplicia decernere: civitas trepida antea, & sollicita de belli eventu, lœta ⁴ agere: de Metello fama præclara esse. Igitur eò intentior ad victoriâm niti: omnibus modis festinare: ^c cavere tamen necubi hosti ⁵ opportunus fieret: ^d meminisse post gloriam invidiam sequi. Ita, quo clarior, eo magis anxius erat: neque post insidias Jugurthæ effuso exercitu prædari; ubi frumento, aut pabulo opus erat, cohortes cum omni equitatu præsidium agitabant: exercitus partem ipse, reliquos Marius ducebat: sed igni magis, quām prædâ, ager vastabatur. Duobus locis haud longè inter se castra faciebant. Ubi vi opus erat, cuncti aderant: cæterum, quò ^e fuga, atque formido, latius cresceret, divorsi agebant. Eo tempore Jugurtha per collis se-

INTERPRETATIO.

¹ Quippe Jugurtha cuius spes omnis in fugâ sita erat, cogebatur sequi hostem; ² & qui sua loca defendere nequiverat, cogebatur gerere bellum in alienis.

² Tamen, in afflictis rebus, capit optimum consilium quod videbatur.

³ Cognito etiam quomodo coe-

gisset Jugurtham gloriabundum ex Auli socordiâ, habere spem salutis in desertis & fugâ.

⁴ Urbs antea trepida & sollicita de belli eventu, in lœtitia degebat.

⁵ Cavebat tamen ne alicubi occasiōem præberet hosti opportunè suos invadendi.

NOTÆ.

^a In alienis.] Iis, scilicet, quæ Metellus expugnáverat. Cogebatur autem Jugurtha Metellum sequi, ne ille postquam omnes urbes sub potestatem coegisset, ipso regno spoliatus inveniretur.

^b Eorum.] Romanorum huc illuc prædæ & cornicatum cauſa divagantium.

^c Cavere.] Securitas enim mater est doloris.

^d Meminisse.] Utinam viis magnis hæc eadem quæ Metello semper obvertarentur; multos enim sua virtus perdidit, in invidiæ foveas incidentes, illam dum sequuntur.

^e Fuga.] Maximi est momenti in bello, latè incolas terrere & fugare.

qui:

qui : tempus, aut * locum pugnæ quæcere : quâ venturum hostem audierat, pabulum & aquarum fontis, quorum penuria erat, ^a corrumperet : modò se Metello, interdum Mario ostendere : postremos in agmine tentare, ac statim in collis regredi : rursus aliis, post aliis minitari : neque prælium facere, neque otium pati : tantummodo hostem ab incepto ^b retinere. Romanus imperator ubi se dolis fatigari videt, neque ab hoste copiam pugnandi fieri ; urbem magnam, & in eâ parte, quâ sita erat, arcem regni, nomine ^c Zamam, statuit oppugnare : ratus id quod negotium poscebat, Jugurtham laborantibus suis auxilio venturum, ibique prælium fore. At ille, quæ parabantur, à perfugis edoctus, ^d magnis itineribus Metellum antevenit : oppidanos hortatur mœnia defendant, additis auxilio perfugis : quod genus ex copiis regis, quia fallere ^e nequibat, firmissimum erat. Præterea pollicetur, in tempore semet cum exercitu affore. Ita compositis rebus, in loca quâm maxumè occulta discedit ; ac paulò post cognoscit, Marium ^f ex itinere frumentatum cum paucis cohortibus & Siccam missum : quod oppidum, primum omnium, post malam pugnam ab rege defecerat. Eò cum delectis equitibus noctu pergit, & jam egredientibus Romanis ^h in portâ pugnam facit : simul magnâ voce Siccenses hortatur, uti cohortes ab tergo circumveniant : fortunam illis præclari facinoris casum dare : si id fecerint, postea sese in regno, illos in libertate, sine metu ætatem acturos : ac ni Marius signa ⁱ inferre, atque evadere oppido ⁱ properavisset, profecto cuncti, aut magna pars Siccensium, fidem mutavissent : tanta mobilitate sese Numidæ gerunt. Sed milites Jugurthini paulisper ab rege sustentati, postquam majore vi hostes urgent, paucis amissis profugi discedunt. Marius ad Zamam pervenit. Id oppidum, in campo situm, magis ^k opere, quâm naturâ munitum erat ; nullius idoneæ rei

I N T E R P R E T A T I O.

ⁱ Et nisi Marius properavisset magni pars Siccensium fidem mutavissent.
inferre signa in hostem, atque evadere oppido, profecto cuncti, aut

N O T A E.

* *Locum.*] Opportunum, intellige.
a *Corrumperet.*] Veneno, scilicet.
b *Retinere.*] Ut tempus lucrifaceret, mo-
râque Metelli exercitum conficeret.
c *Zamam.*] A Carthagine quinque die-
rum itinere, versus occidentem, dissitam eam
fuisse volunt.

d *Magnis.*] Gall. dicimus, *A grandes*
journées.

e *Nequibat.*] Non equidem, si verè trans-
fugæ fuerint ; quia ab iis certò puniuntur
quos deseruerunt, si in manus venerint, in-
terim cautè cum his versandum.

f *Ex itinere.*] Gall. diceremus, *Qu'on*

avait detaché Marius pendant la marche.

g *Siccam.*] Vocatur & Sicca Veneria,
aut Venerea, item Venaria simpliciter. Pro-
pior est Carthaginem quâm Zama.

h *In portâ.*] Sicce urbis scilicet.

i *Properavisset.*] Nimurum Marius inju-
riæ opportunus fuisset, si in urbe remansisset,
ubi vel mulieres de fenestrâ prælium facere
potuissent : verum, cum oppidani rebellandi
occasione non haberent, in fide perfite-
runt.

k *Opere.*] Gall. diceremus, *Elle étoit plus*
forte par les travaux qu'on y avoit faits, que

egens :

egens: armis virisque opulentum. Igitur Metellus pro tempore atque loco paratis rebus, cuncta mœnia exercitu circumvenit: legatis imperat, ubi quisque curaret. Dein, signo dato, undique simul clamor ingens oritur, neque ea res Numidas terret: infensi intentique sine tumultu manent: prælium incipitur. Romani pro ingenio quisque, pars eminus ^a glande, aut lapidibus pugnare: ^b evadere alii, alii succedere, ac murum modò ^c suffodere, modò scalis aggredi, cupere prælium ^d manibus facere. Contra ea oppidani in proximos saxa volvere, fudes, pila, præterea pice & sulphure tædam ^e mistam, ardenti mittere. Sed ne illos quidem, qui procul manserant, timor animi satè muniverat. Nam plerosque jacula, ^f tormentis aut manu emissâ, vulnerabant; parique periculo, sed ^g famâ impari, boni atque ignavi erant. Dum apud Zamam sic certatur, Jugurtha ex improviso castra hostium cum magnâ manu invadit: remissis, qui in præsidio erant, & omnia magis, quâm prælium, expestantibus, ^f portam irrumpit. At nostri, repentina metu perculsi, sibi quisque pro moribus consulunt: alii fugere, alii armâ capere: magna pars vulnerati, aut occisi. Cæterum ex omni multitudine non amplius quadraginta memores ^h nominis Romani, grege facto locum capere paulò, quâm alii, editiorem: neque inde maxumâ vi depelli quiverunt: sed tela eminus missa remittere, pauci ⁱ in pluribus minùs frustrari: sin Numidæ propriùs accessissent, ibi verò virtutem ostendere, & eos maxumâ vi cædere, fundere, atque fugare. Interim Metellus, cùm acerrumè rem gereret, clamorem & tumultum hostilem à tergo accepit: dein, converso equo, animadvirtit fugam ad se vorsum fieri, quæ res indicabat popularis esse. Igitur equitatum omnem ad castra propè mittit, ac statim C. Marium cum cohortibus socrorum; eumque lacrumans, per amicitiam, perque rem public. obsecrat, ne quam contumeliam remanere in exercitu viatore, neve hostes inultos abire sinat.

INTERPRETATIO.

^a Cupiebant cominus pugnare, ^b Mittebant præterea tædas
& manus conserere. ^c pice & sulphure obductas.

NOTÆ.

^a Glande.] Plumbum erat in glandis tænudum effictum, quod fundis jaciebatur.

^b Evadere.] Scilicet, qui labore fessi, aut ab hostibus vulnerati sunt, sedecunt; alii in eorum locum succedunt.

^c Suffodere.] Ut eum dejicerent & diruerent.

^d Tormentis.] Machinæ erant, quibus magna vi, lapides, & id genus, in hostem ruabant.

^e Famâ.] Videlicet, non ii laudantur, qui in latibulis, vel fugientes in honesta vulnera accipiunt.

^f Portam.] Castrorum, scilicet, alteram; nam quatuor erant.

^g Nominis.] Id est, Gloria nominis Romani.

^h In pluribus.] Id est, Cùm pauci Romani in plures Numidas tela mitterent, singulis Jacobibus aliquem attingebant.

Ille

Ille brevi mandata efficit. At Jugurtha ^a munimento castrorum impeditus, cùm alii super vallum præcipitarentur, alii in ^b angustiis ipsi sibi ^c properantes officerent, multis amissis in loca munita sese recipit. Metellus, infecto negotio, postquam nox aderat, in castra cum exercitu revertitur. Igitur postero die, priùs quād ad oppugnandum egredetur; equitatum omnēm in eā parte, quā regis adventus erat, ^d pro castris agitare jubet: portas, & proxima loca tribunis dispergit: dein ipse pergit ad oppidum, atque, uti superiore die, murum aggreditur. Interim Jugurtha ex occulto repente nostros invadit. Qui in primo locati fuerant, paulisper territi perturbantur: reliqui citō subveniunt. Neque diutius Numidæ resistere quivissent, ne pedites cum equitibus permixti magnam cladem in congressu facerent: quibus illi freti, non ut equestrī prælio solet, sequi, dein cedere; sed ^e ad voris equis concurrere, implicare, ac perturbare aciem: ita, expeditis peditibus suis, hostis, ^f penē victos dare. Eodem tempore apud Zamam magnā vi certabatur. Ubi quisque legatus, aut tribunus curabat, eō acerrumē niti, neque aliis in alio magis quād in sese, spem habere: pariterque oppidani agere, oppugnare, aut parare omnibus locis: avidiūs alteri alteros fauciare, quād semet tegere. Clamor permixtus, hortatione, lātitiā, gemitu: item strepitus armorum, ad cœlum ferri: tela utrīmque volare. Sed illi, qui mœnia defensabant, ubi hostes paululum modò pugnam remiserant; intenti prælium equestrē prospectabant. Eos, uti quæque Jugurthæ res erant, lātos, modò, modò pavidos animadverteres: ac, sicuti audiri à suis, aut cerni possent: monere alii, alii hortari, aut manu significare, aut ^g niti corporibus: huc & illuc, quasi ^h vitabundi, aut jacientes tela, agitare. Quod ubi Mario cognitum est, (nam is in eā parte curabat) consulto leniūs agere, ac dissidentiam rei simulare: pati Numidas sine tumultu, regis prælium visere. Ita, illis studio suorum

I N T E R P R E T A T I O.

^a *Jubet omnem equitatum manere ante castra, in eā parte, quā rex adventare poterat.*

^b *In hanc & illam partem movebant corpus, quasi vitare, aut jacere, tela debuissent.*

N O T A E.

^a *Munimento.*] Vallo, fossā, &c.

^b *Angustiis.*] Portarum, scilicet.

^c *Properantes.*] Ita evenit: dum multi in locis angustis sese invicem pulsant & prement, vix unus & alter egreditur.

^d *Ad voris.*] Non illi, ut solet, circumstetis, (en coracolant) sed recta in hostem concitatis equis, pugnabant, ut scilicet, intrumperent & pervaderent.

^e *Penē.*] Certè difficile erat Romanis, simul Numidis peditibus & equitibus resistere, postquam sua acies turbata esset.

^f *Niti.*] Sic solentus, quando quæpiam videmus laborantem, qui res nostras tueruntur: eo ferè modo membra & nervi nostri moventur, ac si res ipsas nosmet exequemur.

¹ adstrictis, repente magnâ vi murum aggreditur; et jam scalis ² egressi milites propè summaceperant, cùm oppidani concurrunt; lapides, ignem, alia præterea tela ingerunt. Nostri primò resistere: dein, ubi unæ, atque alteræ scalæ comminutæ; qui supersteterant afflicti sunt; cæteri, quo quisque modo potuere, pauci integri, magna pars confecti vulneribus, abeunt. Deinde utrimque prælium nox diremit. Metellus postquam videt frustrâ inceptum, neque oppidum capi, neque Jugurtham, nisi ex insidiis, aut ³ suo loco pugnam facere; & jam æstatem exactam esse; ab Zamâ discedit: & in iis urbibus, quæ ad se defecerant, satisque munitæ loco, aut mœnibus erant, præsidia imponit. Cæterum exercitum in provinciam, quæ proxima est Numidiæ, hiemandi gratiâ collocat. Neque id tempus ex ^a aliorum more quieti, aut luxuriæ concedit; sed, quoniam armis bellum parum procedebat, insidias regi per amicos tendere, & eorum ^b perfidiâ pro armis uti parat. Igitur Bomilcarem, qui Romæ cum Jugurthâ fuerat, & inde clam, ^c vadibus datis, de Massivæ nece judicium fugebat; quod ^d ei per maxumam amicitiam maxuma copia fallendi erat, multis pollicitationibus aggreditur: ac primò efficit, ut ad se colloquendi gratiâ occultus veniat: dein fide datâ, si Jugurtham vivum, aut necatum sibi tradidisset; fore, ut illi senatus impunitatem, & ^e sua omnia concederet. Facile Numidiæ persuadet, cùm ingenio infido, tum metuenti, ne, si pax cum Romanis fieret, ipse per ^e conditiones ad supplicium traderetur. Is ubi primùm opportunum fuit, Jugurtham anxium, ac miserantem fortunas suas ac-

INTERPRETATIO.

¹ Ita dum illi anxiè occupati erant, affectu quo tenebantur erga suos, repente magnâ vi Marius murum aggreditur.

² Et milites, qui cum scalis advenierant, jam ferè ad murorum cacumen pervenerant.

³ Postquam Metellus videt illud, quod incepérat, frustrâ incep-tum fuisse; neque oppidum capi, neque Jugurtham pugnare nisi ex

insidiis, aut loco ipsi opportuno; & jam æstatem exactam esse; Zamâ discedit: & in iis urbibus imponit præsidia, quæ in suam fidem venerant, & loco, aut mœnibus satis munitæ erant.

⁴ Quia Jugurtham fallere faciliè Bomilcar poterat, ex maxumâ amicitiâ, eum Metellus multis pollicitationibus aggreditur.

NOTÆ.

^a Allorum.] Imperatorum scilicet, Auli puta.

^b Perfidia.] Videant proditores num satiis nomen placeat: etiam apud illos qui eâ utuntur, eorum ars perfidia vocatur: imò illis sunt detestabiles & execandi, quando quidem seipso, & fidem, ante omnia vendunt.

^c Vadibus.] Ideo istud addidit, ne cui mirum videatur, quod effugere ille potuerit.

^d Sua.] Id est, quæcumque bona Bomilcar poffidebat.

^e Conditiones.] Id est. Ne inter alias pacis conditiones b: e queque efficit, ut Bomilcar ad supplicium à Jugurthâ traderetur.

P

cedit:

cedit: monet, atque lactumans obtestatur, ut aliquando sibi liberisque, & genti Numidarum optumè merenti, provideat: omnibus præliis sese viatos: agrum vastatum: multos mortalis captos, occisos: regni opes comminutas esse: satis sæpè jam & virtutem militum, & fortunam tentatam: ^a caveat, ne, illo cunctante, Numidæ sibi consulant. His atque talibus aliis ad deditio[n]em regis animum impellit. Mittuntur ad imperatorem legati, qui Jugurtham imperata facturum dicent, ac ^b sine ullâ pactione sese, regnumque suum in illius fidem tradere. Metellus properè cunctos senatorii ordinis ex hibernis accersiri jubet: eorum, atque aliorum, quos idoneos ducebat, consilium habet. Ita more majorum, ex consilii decreto, per legatos Jugurthæ imperat, argenti ^c pondo ducenta millia; elephantos omnis; equorum, & armorum aliquantum. Quæ postquam sine morâ facta sunt, jubet per fugas omnis vincitos adduci. Eorum magna pars, uti jussum erat, adducti: pauci, cùm primum deditio cœpit, ad Regem Bocchum in Mauritiam abierant. Igitur Jugurtha, ubi armis, virisque, & pecuniâ spoliatus est; cùm ipse ad ^d imperandum ^e Tisidium vocaretur, rursus cœpit ^f flectere animum suum, & ex malâ conscientiâ digna timere. Denique, multis diebus per dubitationem consumptis, cùm modò tædio rerum adversarum omnia bello potiora duceret; interdum secum ipse reputaret, quâm gravis casus in servitium ex regno foret: multis, magnisque ^g præsidiis nequicquam perditis, de integro bellum sumit. Et Romæ senatus, de provinciis consultus, Numidiam Metello decreverat. Per idem tempus ^h Uticæ fortè C. Mario, per hostias diis supplicanti, magna, atque mirabilia portendi haruspex dixerat: proinde, quæ animo agitabat, fretus diis ageret: fortunam quam sæpius experiretur; cuncta prosperè eventura. At illum jam antea consulatus ingens cupidio exagitabat, ad quem capiendum, ⁱ præter vetustatem familiæ, alia omnia abunde erant: industria, probitas, militiæ magna scientia, animus ⁱ belli ingens,

I N T E R P R E T A T I O.

^a Omnia erant abunde, si excipias vetustatem familiæ.

N O T A E.

^a *Caveat.*] Vides ab improbo proditore, ne cavere quidem potuisse omnium perfidorum perfidissimum; illumque, alterum, de more, eum quem avertere videbatur, siccam in pectus defixisse.

^b *Sine ullâ.*] Illud est quod dicimus, *A Discretion.*

^c *Pondo.*] Quod Gallicè dicimus *un marc d'argent*, octo tantum continet uncias, pondo duodecim.

^d *Imperandum.*] Passivè, id est, ut impe-

raretur: ita loquutos esse veteres probat Servius in Virgilium.

^e *Tisidium.*] Inter Carthaginem & Uticam sitam fuisse volunt.

^f *Flectere.*] Id est, pedem referre, & ab institutâ deditio[n]e animum revocare.

^g *Præsidiis.*] Argento, videlicet, Elephantis, Armis, Equis, &c.

^h *Uticæ.*] Jam satis nota, non longè à Carthagine, versus occidentem.

ⁱ *Belli.*] Adverbialiter, sicut domi domi

domi modicus, lubidinis & divitiarum vicit, tantummodo gloriæ avitus. Sed is natus, & omnem pueritiam ^a Arpini altus, ubi primùm ætas militiæ patiens fuit, stipendiis faciundis, non Græcâ facundiâ, neque urbanis ^b munditiis sese exercuit: ita inter artes bonas ^c integrum ingenium brevè adolevit. Ergo ubi primùm tribunatum militum à populo petit, plerisque faciem ejus ignorantibus facilè, ^d notus, per omnis tribus declaratur. Deinde ab eo magistratu, alium post alium sibi peperit: semperque in potestatibus eo modo agitabat, ut ampliore, quām gerebat, dignus haberetur. Tamen is ^e ad id locorum talis vir (nam postea ambitione præceps datus est) consulatum appetere non audebat. Etiam tum alios magistratus plebes, consulatum nobilitas inter se ^f per manus tradebat. Novus nemo tam clarus, neque tam egregius factis erat, quin is indignus illo honore, & quasi pollutus haberetur. Igitur, ubi Marius haruspicis dicta eodem intendere videt, quō cupidus animi hortabatur; ab Metello ^g petundi gratiâ missionem rogat: cui quamquam virtus, gloria, atque alia optanda bonis ^h superabant, tamen inerat contemtor animus, & superbia, ⁱ commune nobilitatis malum. Itaque primùm commotus insolitâ re, mirari ejus consilium, & quasi per amicitiam monere, ne tam ^j prava inciperet, neu super fortunam animum gereret: non omnia omnibus cupienda esse: debere illi res suas satis placere:

INTERPRETATIO.

¹ *Ita ingenium incorruptum brevè adolevit inter artes bonas.*

² *Ergo, ubi primùm petit tribunatum militum à populo, quamquam plerique ignorant faciem ejus, cognitus tamen virtute bellicâ, declaratur facilè tribunus per omnes tribus.*

³ *Tamen vir ille, ad id usque*

tempus adeò clarus, (nam postea ambitione planè corruptus est) non audebat appetere consulatum.

⁴ *Cui, (quamvis virtutem, gloriam, atque alia, que boni desiderare debent, affatim baberet,) tamen inerat animus contemtor, & superbia, quæ sunt vitium commune nobilitatis.*

NOTÆ.

^a *Arpini.*] Arpinum urbs fuit Hirpinorum in Samnitibus, ad Lirim fluvium, patria etiam Ciceronis.

^b *Munditiis.*] Galanterie, Politesse.

^c *Per manus.*] Proverbialis locutio, Gall. dicimus, *de main en main.* Patres quasi ex compacto successivè consulatum administrabant, mutuasque sibi ad eum obtinendum operas invicem præbebant.

^d *Petundi.*] Consulatum, scilicet. Dixit Metello se ideo missionem rogare, ut ad petendum consulatum Romanum proficeretur.

^e *Commune.*] È re præceps pleraque ruit nobilitas; vixque aliter inter homines eve-

nire potest. Itaque caveant qui verè nobiles, aut boni cives esse volunt.

^f *Prava.*] Loquitur de petitione consulatus. Quis verò, cui modò virile ingenium sit, tantam injuriam tolerare queat; ut non illi virtutis laudibus & præmiis, fruantur, qui virtute ornati sunt, sed qui ejus qualia cumque à majoribus insignia habuerunt? Necessariò intereundum est illi reipublicæ, in quâ virtuti sua merces detrahitur; atque illi nobiles soli & deserti tandem vivere coguntur, qui aditum, per quem patres sui, qui mortui sunt, eos ad gloriam evexere, aliis occludunt.

postremò caveret id petere à populo Rom quod illi jure negaretur. Postquam hæc, atque alia talia dixit, neque animus Marii flectitur; respondit, ubi primum potuisset per negotia publica, ^a facturum sese, quæ peteret. Ac postea sæpius eadem postulant fertur dixisse, ne festinaret abire: satis mature illum cum filio suo consulatum petiturum. Is eo tempore ^b contubernio patris ibidem militabat, annos natus circiter xx. quæ res Marium cùm ^c pro honore, quem affectabat, ^d tum contra Metellum, vehementer accenderat. Ita cupidine, atque irâ, pessumis consultoribus, grassari: neque facto ullo, neque dicto abstinere, quod modò ^e ambitiosum foret: milites, quibus in hibernis præerat, ^f laxiore imperio, quam antea, habere: apud negotiatores, quorum magna multitudo Uticæ erat, ^g criminose simul & ^h magnificè de bello loqui: dimidia pars exercitū sibi permitteretur, paucis diebus Jugurtham in catenis habiturum: ab imperatore consultò ⁱ trahi, quod homo ^j inanis, & superbiæ regiæ, imperio nimis gauderet. Quæ omnia illis eo ^k firmiora videbantur, quod diuturnitate belli res familiaris corruperant, & ^l animo cupienti nihil sati festinatur. Erat præterea in exercitu nostro Numida quidam, nomine Gauda, Manastabalis filius, Masinissæ nepos, quem Micipsa testamento hæredem ^m secundum scripsérat; morbis confectus, & ob

I N T E R P R E T A T I O.

ⁱ Marius hæc dicebat, *Dimidia pars exercitū sibi permittere-
tur, paucis diebus se habiturum
Jugurtham in catenis; bellum de*

*industriâ ab imperatore Metello
prolongari, quia ille homo inanis,
& plenus superbiæ regiæ, nimium
imperio gauderet.*

N O T A E.

^a *Facturum.*] Loquitur de Marii mis-
sione.

^b *Contubernio.*] Contubernium, Gall. di-
ceremus, *une tente.* Figuratè verò, hoc in
loco significat, Marii filium admodum ad-
olescentem tunc temporis sub patre militiam
didicisse.

^c *Pro honore.*] Intellige, eò vehementius
Marium honorem concupivisse, quod obices
objicerentur.

^d *Tum.*] Nota vim istius voculæ, quæ
post *cum* significationem auget: quanquam
enim hic propè idem est animi inotus ac su-
perior; nam fieri nequit, ut quis bonum a-
liquod summo cum studio persequatur; quin
idem, si possit, omnia impedimenta remo-
veat; attamen maximus est animi impetus
contra id quod primò obstare videtur. At-
que hinc, qui volet, multa documenta pe-
dere poterit.

^e *Ambitiosum.*] Id est, quod ad favorem
& benevolentiam captandam comparatum effet.
Aliter alibi sumitur.

^f *Laxiore.*] Non omnia à militibus ex
militari disciplinâ exigebat.

^g *Criminose.*] Contra Metellum, scilicet;
quod aperte postea dicetur.

^h *Magnificè.*] Pro se, prout explicat prox-
imis verbis.

ⁱ *Inanis.*] Gall. dicimus, *un homme vain.*
Id est qui speciem ostentat earum rerum,
quarum corpus non habet.

^k *Firmiora.*] Id est, *Veritati magis con-
senteant, & firmius probata.*

^l *Animi.*] Dicit negotiatorum impati-
entiam & desiderium causam fuisse partim, ut
ii crederent bellum revera à Metello pro-
tractum fuisse.

^m *Secundum.*] Id est, *Qui bæreditatem ad-
iret, si absque omni bærede filii morirentur.*
eam

eam caussam mente paululūm ^a imminuta. Cui Metellus petenti, more regum, uti sellam ¹ juxta poneret, item postea ^b custodiæ caussâ turmam equitum Romanorum, utrumque negaverat: ² honorem, quod eorum modo foret, quos populus R. reges appellavisset: præsidium, quod contumeliosum in ^c eos foret, si equites Romani, satellites Numidæ traderentur. Hunc Marius anxium aggreditur, atque hortatur, uti contumeliarum in imperatorem ^d cum suo auxilio pœnas petat: hominem ob morbos animo parum valido ³ secundâ oratione extollit: ⁴ illum regem, virum ingentem, Masinissæ nepotem esse: si Jugurtha captus, aut occisus foret, imperium Numidæ sine morâ habiturum: id adeò mature posse evenire, si ipse consul ad id bellum missus foret. Itaque & illum, & equites Romanos, milites, & negotiatores, alios ^e ipse, plerosque pacis spes impellit, uti Romam ad suos necessarios a-sperè in Metellum de bello scribant; Marium imperatorem poscant. Sic ^f illi à multis mortalibus ^f honestissimâ suffragatione consulatus petebatur. Simul eâ tempestate plebes, nobilitate fusâ per legem ^g Mamiliam, novos extollebat. Ita Mario cuncta procedere. Interim Jugurtha, postquam, omisssâ ditione, bellum incipit, cum magnâ curâ parare omnia, festinare, cogere exercitum: civitates, quæ ab se defecerant, formidine, aut ostendendo præmia ⁶ affectare: communire suos locos: arma, tela, aliaque, quæ spe pacis amiserat, reficere, aut commercari: ⁷ servitia Romanorum allicere, & eos ipsos, qui in præsidiis

INTERPRETATIO.

¹ Cui Gaudæ, petenti, uti pone-
ret sellam juxta Metellum, sicuti
reges ponere consueverant, item pe-
tenti postea turmam equitum Ro-
manorum, custodiæ caussâ, Metel-
lus utrumque negaverat.

² Metellus negaverat honorem,
quod is honor esset tantum eorum,
quos P. Romanus appellavisset re-
ges; præsidium negaverat, quod
id contumeliosum esset in equites
Romanos, si ii traderentur, ut es-
sent satellites Numidæ.

³ Inflat oratione favente homi-
nem qui animo erat imbecilli ex
morbis.

⁴ Marius Gaudæ dicit, Illum
esse regem, &c.

⁵ Sic consulatus petebatur illi
(Mario) à multis mortalibus bone-
stissimâ suffragandi ratione.

⁶ Conabatur recipere formidine,
aut ostendendo præmia, civitates
quæ ab se defecerant.

⁷ Alliciebat servos Romanorum.

NOTÆ.

^a *Inminuta.*] Idem est quod dicit postea, fuisse eum animo parum valido. Gall. dici-
mus, *Un imbecille.*

^b *Custodiæ.*] *Pour sa garde.*

^c *Eos.*] *Romanos.* Sed substantivo præpo-
situs est pronomen, ut major sit indignitas,
quod proprius equites Numidæ conjungentur.

^d *Cum suo auxilio.*] Videtur Sallustius de
industriâ incultum Marii stilum cepisse,

Hoc vero dicebat Gaudæ, *Niteretur auxilio
quod ipsi præstaret, dum injurias cum Metello
expostularet.*

^e *Ipse.*] *Auctoritate & favore, quo apud
ipsos valebat.*

^f *Honestissimâ.*] Omnino; siquidem non
ipse petere, sed ipsi magistratus ultro con-
ferri videbatur.

^g *Mamiliam.*] *De quâ suprà
erant,*

erant, pecuniâ tentare: prorsus nihil intactum, neque quietum pati: cuncta agitare. Igitur Vaccenses, quo Metellus initio, Jugurthâ ¹ pacificante, præsidium imposuerat; fatigati regis suppliciis, neque antea ² voluntate alienati, principes civitatis inter se conjurant: (nam vulgus, uti plerumque folet, & maxumè Numidarum ingenio mobili, seditionis, atque ³ discordiosum, erat cupidum novarum rerum, quieti & otio advorsum) dein, compositis inter se rebus, in diem tertium ⁴ constituant, quod is festus celebratusque per omnem Africam, ludum & lasciviam magis, quam formidinem, ostentabat. Sed ubi tempus fuit, centuriones, tribunosque militares, & ipsum præfectum oppidi L. Turpilium Salanum, alius alium domos suas invitauit; eos omnis, præter Turpilium, inter epulas obtruncant: postea milites palantes, inermes, quippe in ⁵ tali die, ac sine imperio, aggrediuntur. Idem plebes facit, pars edocti ab nobilitate, alii ⁶ studio talium rerum incitati, quis, acta, consiliumque ignorantibus, tumultus ipse, & res novæ sati placebant. Romani milites, improviso metu, incerti ignarique quid potissimum facerent; ⁷ trepidare ad arcem oppidi, ubi signa, & scuta erant: præsidium hostium, portæ ante clausæ fugam prohibebant: ad hoc mulieres, puerique ⁸ pro tectis ædificiorum saxa, & alia, quæ locus præbebat, certatim mittere. Ita neque caveri ⁹ anceps malum, neque à fortissimis & infirmissimo generi resisti posse: juxta boni, malique, strenui, & imbellis, inulti obtruncati. In eâ tantâ asperitate, sævissimis Numidis, & oppido undique clauso, Turpilius præfetus unus ex omnibus Italicis profugit intactus: id misericordiâne hospitîs, an pactione, an casu ita evenerit, parum compemus; ¹⁰ nisi, quia illi in tanto malo turpis vita integrâ famâ potior

I N T E R P R E T A T I O.

¹ *Dum Jugurtha paci studeret.*

² *Romani festinanter & tumultuosè accurrunt ad arcem oppidi.*

³ *Mulieres & pueri, stantes pro tectis ædificiorum mittebant certatim, & quasi per æmulatio-*

nem, saxa & alia, que locus præbebat.

⁴ *Sed videtur improbus & instabilis, quia in tanto malo, ille pluris fecit turpem vitam, quam famam inviolatam.*

N O T .

^a *Voluntate.] Gall. d'Inclination.* Inviti Metello parabant.

^b *Discordiosum.] Vox Sallustio peculiaris, nisi forte ex veteribus desumta est.*

^c *Constituant.] Gall. Ils marquerent le jour de l'execution.* Diem assignant, quo præsidarios milites jugularent.

^d *Tali.] Quo se jucunditati dabant.*

^e *Studio.] Quia cædem & mutationes amabant. Cæterum ex hoc loco videant rerum publicarum moderatores, quanti sa-*

pientis illius sententia æstimanda sit, qui principiis obtandum esse voluit. Principiis & principibus occurendum est, nam postquam latè grassata est sedition, frustrâ furenti multitudini ea fræna injicias, quibus paucos regere nesciveris.

^f *Anceps.] Seu pugnare, seu fugere malent.*

^g *Infirmissimo.] Mulieribus, scilicet, & pueris.*

fuit,

fuit, improbus ^a intestabilisque videtur. Metellus, postquam de rebus Vaccæ actis comperit, ^b paulisper, mœstus è conspectu abit: dein, ubi ira, & ægritudo permixta sunt, cum maxumâ curâ ultum ire injurias festinat. Legionem, cum quâ hiemabat, & quâ plurimos potest Numidas equites pariter cum occasu solis expeditos educit; & ^c posterâ die, circiter horam ^d tertiam, pervenit in quamdam planitatem, locis paulò superioribus circumventam. Ibi milites fessos itineris magnitudine, & jam abnuentes omnia, docet oppidum Vaccam non amplius mille passuum abesse: decere illos reliquum laborem æquo animo pati, dum pro civibus suis, viris fortissimis, atque miserumis, pœnas caperent. Præterea ^e prædam benignè ostentat. Sic animis eorum arctis, equites in ^f primo latere, pedites quâ arctifsumè ire, & signa occultare jubet. Vaccenses ubi animadvertere ad se vorsum exercitum pergere, primò, uti res erat, Metellum esse rati, portas clausere; dein, ubi neque agros vastari, & eos, qui primi aderant, Numidas equites vident, rursus Jugurtham arbitrati, cum magno gaudio obvii procedunt. Equites peditesque, repente signo dato, alii vulgum ^g effusum oppido cædere: alii ad portas festinare: pars turres capere: ira, atque spes prædæ, amplius, quâ lassitudo, posse. Ita Vaccenses biduum modò ex perfidiâ lœtati: civitas magna, & opulens ^h pœnæ cuncta, aut prædæ fuit. Turpilius, quem præfectum oppidi unum ex omnibus profugisse suprà ostendimus, jussus à Metello caussam dicere; postquam se parum expurgat, condemnatus, verberatusque, capite pœnas solvit. ⁱ Nam is civis ex Latio erat.

Per

I N T E R P R E T A T I O .

¹ *Jubet equites esse in primâ & maxumè conspicuâ parte agminis.* *tham esse, procedunt illi obviâm cum magno gaudio.*
² *Ex adverso arbitrati Jugur-*

N O T A E .

^a *Intestabilis.*] Is est qui neque testimoniū dicere, neque testamentum facere; neque, ut nonnulli putant, testamento quicquam consequi potest. Sed pro homine nefario sumitur & execrando.

^b *Paulisper.*] Id est, *Postquam aliquantum, auditio nuncio, in eodem ioco, mœstus permanisset, postea abiuit.*

^c *Posterâ.*] Vide nomen *dies* in feminino genere, etiam cùm tempus certum denotat; contra quam nonnulli tradunt.

^d *Tertiam.*] Nobis nona esset matutina: nam Romanis, ab ortu solis ad occasum, duodecim semper horæ numerabantur, quæ ideo breviores, quandoque prolixiores erant. Sed notandum est, quod, si tempus, magis quâ numerandi ratio spectetur; hæc tercia hora, pro vario locorum situ & tempesta-

tibus, sextâ, septimâ, nonâ, aut circiter esse poterit.

^e *Prædam.*] Promittit se urbem relieturum direptioni. *Qu'il mettroit la ville au pillage.*

^f *Effusum.*] Populus urbe egressus erat, ut obviâm Jugurthæ procederet.

^g *Pœnæ.*] Interfecerunt, aut corruerunt ea omnia quæ ad suum usum non fuerunt accommodata.

^h *Nam.*] Interpretes miror, qui propè omnes ideo gravius hunc Turpilium punitum esse volunt, quod is tantum ex Latio civis esset; quia scilicet, ut illi arbitrantur, si Romanus fuisset, eum Lex Porcia & Valeria à securi liberâssent. Constat verò non modò non in castris, ut in urbe, legem Porciam Romanos cives ab imperatorum virgis

&

Per idem tempus Bomilcar, cuius impulsu Jugurtha ditionem, quam ^a metu deseruit, inceperat, suspectusque regi, & ipse eum suscipiens, novas res cupere: ad perniciem ejus dolum querere: diu noctuque fatigare animum: denique, omnia tentando, socium sibi adjungit Nabdalsam, hominem nobilem, magnis opibus clarum, acceptumque popularibus suis: qui plerumque ^b seorsum ab rege exercitum duclare, & omnis res exsequi solitus erat; quæ Jugurthæ fesso, aut majoribus adstricto, superaverant: ex quo illi gloria, opesque inventæ. Igitur utriusque consilio dies infidiis statuitur: cætera, uti res posceret, ^c ex tempore parari placuit. Nabdalsa ad exercitum profectus, quem ^d inter hiberna Romanorum jussus habebat, ne ager inultis hostibus vastaretur. Is postquam, magnitudine facinoris percusus, ad tempus non venit, ^d metusque rem impediebat; Bomilcar simul cupidinibus incepta patrandi, & ^e timore socii anxius, ne omisso vetere consilio, ^f novum quereret; litteras ad eum per homines fidelis mittit: in quibus mollitiem, socordiamque viri accusare: ^g testari deos, per quos juravisset: monere,

I N T E R P R E T A T I O.

^a *Nabdalsa profectus est ad exercitum, quem habebat, ex mandato Jugurthæ, prope ea loca in quibus*

Romani hibernum tempus transfigebant.

N O T A E.

& securibus vindicasse; sed insuper gravius in cives Romanos, quam socios, animadversum fuisse, prout illud ex Livii libro 30 probatur. Cæterum Plutarchus in Mario tradit, compertum esse postea, hunc Turpilium injuste damnatum fuisse: intactus enim ideo à Vaccensibus dimissus est, quod modestè humaniterque se in eos gessisset.

^a *Metu.*] Videlicet timuit Jugurtha, ne, si absolute & sine ulla pactione dedititius esset, Romani ipsum quoque morte mulcentarent.

^b *Seorsum.*] Intellige Jugurtham, Metelli exemplo, suas quoque copias in duas partes divisisse, quarum alteri Nabdalsam præfecerat.

^c *Ex tempore.*] Scilicet non omnia possunt provideri; plurima ex occasione pendunt, quæ melius quam hominum consiliares ipsa expedit. Itaque satis fuit duobus perduellibus de re ipsâ convenire, cætera invicem ad socii prudentiam remittentibus.

^d *Metusque.*] Nimis Nabdalsa ejusmodi criminibus non erat assuetus, prout Bomilcar: expavit itaque ad incepti facinoris maturiorem cogitationem.

^e *Timore.*] Ne ita intelligas, quasi Bomilcar Nabdalsæ timorem cognovisset; aut, quod idem est, eò quod Nabdalsa timeret, ipse anxius esset: verum credendum est Bomilcarem animo fuisse perturbato, quod, ne à Nabdalsa Jugurthæ traderetur, maximè reformidaret.

^f *Novum.*] Ab inceptâ proditione desisteret, atque Jugurthæ Bomilcaris infidias detegeret.

^g *Testari.*] Rem miram! Deos quoque testari hominem improbum, in re improbab! Imò, quanquam dictu horrendum est, inter eos homines qui se maximè Christianos dici volunt, nonnulli conspicuntur, qui, ut maximè sunt improbi, ita anxiè operam dant, ut non dæmonum turbam, sed verum Deum, scelerum suorum, non testem modò, sed participem & vindicem habeant. Quæ genera sacrilega, cùm propter frequentiam jam non licet admirari, utinam principibus aliquando atrocissimis pœnis licet & libeat profligare.

ne præmia Metelli in ^a pestem suam converteret: Jugurthæ ^b exitium adesse: ceterum, ^c suâne, an Metelli, virtute perire, id modò agitari: proinde reputaret cum animo suo, præmia an cruciatum mallet. Sed cùm eæ litteræ allatæ, fortè Nabdalſa, exercito corpore fessus, in lecto quiescebat: ubi, cognitis Bomilcaris verbis, primò cura, dein, ut ægrum animum solet, somnus cepit. Erat ei Numida quidam negotiorum curator fidus, acceptusque, & omnium consiliorum, nisi ^d novissimi, particeps. Qui postquam allatas litteras audivit, ex confuetudine ratus operâ aut ingenio suo opus esse, in tabernaculum introit; dormiente illo, epistolam, super caput in pulvino temerè positam, sumit, ac perlegit; dein properè, cognitis insidiis, ad regem pergit. Nabdalſa, pòst paulò expperrectus, ubi neque epistolam reperit, et rem omnem, ut acta erat, ex ^e perfugis cognovit; primò ^f indicem persequi conatus: postquam id frustrà fuit, Jugurtham placandi gratiâ accedit: ^g quæ ipse paravisset, perfidiâ clientis sui, facere præventum: lacrumans obtestatur per amicitiam, perque sua antea fideliter acta, ne super tali scelere suspectum fese haberet. Ad ea rex aliter, atque animo gerebat, placidè respondit. Bomilcare, aliisque multis, quos socios insidiarum cognoverat, interfectis, ^g iram oppresserat, ne quâ ex eo negotio seditio oriretur. Neque post id locorum Jugurthæ dies, aut nox ulla quieta fuit: neque loco, neque mortali cuiquam, aut ^h tempori satis credere:

I N T E R P R E T A T I O .

ⁱ Dicit Jugurthæ, se præventum perfidiâ clientis sui, facere, quæ ipse paravisset.

N O T A E .

^a P e s t e m .] Scilicet Metellus irrisus à Nabdalſa, si is minùs promissa servâset, injuriam, datâ occasione, ultus esset.

^b E x i t i u m .] Excusatio est facinoris, quasi dicat, *Quandoquidem necessariò Jugurthæ perreundum est, satiùs est eum perire solum, nosque amicos saltem in ejus morte jalutem nostram invenire.* Quàm verò vana & futilis sit excusatio, nihil attinet dicere.

^c S u â n e .] Bomilcaris, nempe, & Nabdalſæ.

^d N o v i s s i m i .] Proditionis, scilicet, Ju-

gurthæ.

^e P e r f u g i s .] Eos fuisse arbitror quibus

utebatur, quia minùs fallere audent; atque illi Numidam tabernaculo egredientem & festinantem viderant. Vel forte nonnulli transfugæ tunc advenerunt, qui interrogati, num in quemdam ita & ita ornatum incidunt, rem omnem aperuerunt.

^f I n d i c e m .] Clientem suum, quem eâ caulâ discessisse credebat, ut Jugurthæ conspirationem suam manifestam ficeret.

^g I r a m .] Simulavit Jugurtha se Nabdalſæ fidem habere, ne in euā talem si pariter fæviret, ut in Bomilcarem, seditio aliqua fieret.

^h T e m p o r i .] Id est, *Dies, noctes, omni de-*

nique tempore metuebat.

civis,

civis, hostisque juxta metuere: circumspectare omnia, & omni strepitu pavescere: alio, atque alio loco sæpè contra decus regium noctu re quiescere: interdum somno excitus arreptis armis tumultum facere: ita formidine, quasi vecordiâ, exagitari. Igitur Metellus, ubi de casu Bomilcaris, & indicio patefacto ex perfugis cognovit: rursus, tanquam ad integrum bellum, cuncta parat, festinatque: Marium fatigantem de a profectione, simul & invisum, & offensum, sibi parum idoneum ratus, domum dimittit. Et Romæ plebes, litteris, quæ de Metello ac Mario missæ erant, cognitis, b volentia de ambobus acceperant. Imperatori nobilitas quæ antea decori fuerat, c invidiæ esse: at illi alteri d generis humilitas favorem addiderat: cæterum in utroque magis studia partium, quam bona, aut mala sua, e moderata. Præterea f seditiosi magistratus vulgum exigitare: Metellum omnibus concionibus & capitibus arcessere: Marii virtutem in majus celebrare. Denique plebes sic accensa, ut opifices, agrestesque omnes, quorum res, h fidesque in manibus sitæ erant, relictis operibus i frequentarent Marium, & sua necessaria post illius honorem ducerent. Ita perculsa nobilitate, post multas tempestates novo homini consulatus mandatur: & postea populus à Tr. pl. L. Manlio Mantino rogatus, quem vellet cum Jugurthâ bellum gerere, frequens Marium iusserit. Sed senatus paulo antè Metello Numidiam

N O T A.

a *Profectione.*] De quâ suprà; avebat enim Romam proficiisci, consulatum petitus.

b *Volentia.*] Quandoquidem hæc vox eadem, eodem sensu, ab ipso Sallustio, 4. historiarum, repetitur, dubium non est quin ita scripserit. Posita vero est pro *Grata* aut *Placentia*. Nimirum plebs latabatur, quod, per litteras, quæ ex Marii mente scriptæ erant occasio data esset aliquem ex suis promovendi, nobilitatem deprimendi.

c *Invidiæ.*] Quia tunc plebes plūs poterat cui nobilitatis dominatio invisa erat.

d *Generis.*] Marius humili loco quia natus erat, ideo à plebe magis amabatur.

e *Moderata.*] Id est, non tam ex opinione virtutis, aut societatis, seu Metelli, seu Marii, plebs aut nobilitas Metello, vel Mario, favebat, aut nocebat; quam quia, suos promovere, alias deprimere, singulorum animo penitus insererat. Istud vero cuius sit momenti nemo non videt; ut mirari subeat, quomodo tam diu res publica Romana cum hac peste stare potuerit. Causa morbi, superbia, tum populorum, tum magistratum. Sed, quando ita nati sumus omnes, ut ne quidem ad summum bonum ullo modi cogi sustineamus, neque id unquam ipse deus cogitet;

hos decet in primis, qui rectores & moderatores sunt, sapientia stupidam multitudinem prævertere, ut duci se, quod cæca amat, non cogi, quod libera detestatur, semper cognoscat. Optimè Terentius in quodam prologo de iis amicis quos maximè commendare volebat,

Quorum, inquit, operâ in bello, in otio, in negotio, suo quisque tempore usu' est SINE SUPERBIA.

f *Seditiosi.*] Tribuni, scilicet, qui ad seditionem & discordiam tantum creati fuisse videntur.

g *Capitis.*] Id est, Earum rerum reum facere, & ad populum accusare, ex quibus libertas, dignitas, civitas, vita etiam quandoque amittatur.

h *Fidesque.*] Hic posita est pro fructu quem quis præcipue ex agro suo decerpit, qui fideliter eum fructum producit, cuique ille fidit. Eodem plane modo loquitur Hor. Od. 16. l. 3. Gall. dicimus, *Dont tout le bien & tout le revenu confissoit dans le travail de leurs mains.*

i *Frequentarent.*] Non quod cum eo essent: ad domum ejus obambulabant, eum sequebantur, &c.

decre-

BELLUM JUGURTHINUM. 123

decreverat. ^a Ea res frustrà fuit. Eodem tempore Jugurtha, amissis amicis, quorum plerosque ipse necaverat; cæteri formidine, pars ad Romanos, alii ad regem Bocchum profugerant: cùm neque bellum geri sine administris posset, & novorum fidem, in tantâ perfidiâ veterum, experiri periculosum duceret; varius incertusque agitabatur: neque illi res, neque consilium, aut quisquam hominum satis placebat: itinera, præfectosque in dies mutare: modò advorsum hostes, interdum in solitudines pergere: sæpè in fugâ, at pòst paulò in armis spem habere: dubitare virtuti popularium an fidei minùs crederet. Ita, quocumquè ^b intenderat, res adversæ erant. Sed inter eas moras repente se Metellus cum exercitu ostendit. Numidæ ab Jugurthâ pro tempore parati, instructique sunt: dein prælium incipitur. Quâ in parte rex pugnæ affuit, ibi aliquandiu certatum: cæteri omnes ejus milites primo congressu pulsi, fugatique: Romani signorum, & armorum, & aliquanto numero hostium potiti. Nam ferme Numidas in omnibus præliis magis pedes, quâm arma tutata sunt. Eâ fugâ Jugurtha impensiùs modò rebus suis diffidens, cum perfugis, & parte equitatûs, in solitudines, dein ^b Thalam pervenit; in oppidum magnum, & opulentum: ubi plerique thesauri, filiorumque ejus multus pueritiae ^c cultus erat. Quæ postquam Metello comperta sunt, quamquam inter Thalam flumenque proximum, in spatio millium quinquaginta, loca arida, atque vasta esse cognoverat, tamen spe patrandi belli, si ejus oppidi potitus foret, omnis asperitates supervadere, ac ^d naturam etiam vincere aggreditur. Igitur omnia jumenta sarcinis levari jubet, nisi frumento dierum x. cæterum ^e utris modò, & alia aquæ indonea portari. Præterea conquerit ex agris quâm plurimum potest domiti pecoris: eoque imponit vasa cujusque modi, sed pleraque lignea, collecta ex tuguriis Numidarum. Ad hoc finitumis imperat, qui se post regis fugam Metello dediderant, quâm plurimum quisque aquæ portaret: diem, locumque, ubi præstò forent, prædictit. Ipse ex flumine, quam proximum aquam oppido esse suprà diximus, jumenta onerat. Eo modo instructus ad Thalam proficiscitur. Dein ubi ad id loci ventum, quò Numidis præceperat; & castra posi-

INTERPRETATIO.

^b Itaque quocumquè animum converterat, res adversæ erant.

NOTÆ.

^a Ea.] Quòd, nimirum, senatus Metello Numidiam decreverat.

^b Thalam.] Satis constat Africæ propriæ urbem fuisse: Situs præcise non cognoscitur.

^c Cultus.] Id est, *Quicquid ad educationem*

^c recreationem pertinet.

^d Naturam.] De ariditate loci præcipue intelligitur.

^e Utris.] Uter pellis est quâ continentur liquores,

ta, munitaque sunt; tanta repente cœlo missa vis aquæ dicitur, ut ea modò exercitui satè supèrque foret. Præterea commeatus spe amplior, quia Numidæ, sicuti plerique in novâ deditione, officia a intenderant. Cæterum milites, religione, pluvia magis usi, eaque res multum animis eorum addidit. Nam rati sese diis immortalibus curæ esse: dein posterâ die, contra opinionem Jugurthæ, ad Thalam perveniunt. Oppidani, qui se locorum asperitate munitos crediderant, magnâ atque insolitâ re percussi, nihil segnius bellum parare: idem nostri facere. Sed rex, nihil jam Metello b infectum credens, quippe qui omnia arma, tela, loca, tempora, denique naturam ipsam, cæteris imperitatem, instruâ vicerat; cum liberis, & magnâ parte pecuniæ ex oppido noctu profugit: neque postea in ullo loco amplius unâ die, aut unâ nocte moratus; simulabat sese negotii gratiâ properare: cæterum proditionem timebat, quam vitare posse celeritate putabat. Nam talia consilia per otium & ex opportunitate capi. At Metellus ubi oppidanos prælio intentos, simul oppidum & operibus, & loco munitum videt, vallo, fossâque mœnia circumvenit. Dein jubet locis c ex copiâ maxumè idoneis vineas ² agere, d superque eas aggerem jacere; & e super aggerem impositis turribus opus & ministros tutari. Contra hæc oppidani festinare, parare; prorsus ab utrisque nihil reliquum fieri. Denique Romani, multo ante labore præliisque fatigati, post dies quadraginta, quæ eò ventum erat, oppido modò potiti: præda omnis à perfugis corrupta. Hi postquam murum f arietibus feriri, resque suas afflietas vident; aurum, argentumque, & alia, quæ prima ducuntur, domum regiam comportant: ibi vino & epulis onerati, illaque, & domum, & semet igni corrumpunt: & quas viæti ab hostibus pœnas metuerant, eas ipsi volentes pependere. Sed pariter cum captâ Thalâ legati, ex oppido Lepti, ad Metellum venerant: orantes uti præsi-

I N T E R P R E T A T I O.

¹ Nam Jugurtha sciebat talia consilia capi per otium & ex opportunitate.

² Deinde jubet vineas promoveri in locis maximè idoneis ex copiâ.

N O T A E.

a Intenderant.] Ils en avoient fait plus qu'on ne leur en avoit demandé. Sûra modum, uti in novo imperio solet, officiosi fuerant.

b Infectum.] Id est, Quod à Metello fieri non posset: verum illud Infectum cùm formam induat præteriti, maximam vim habet.

c Ex copiâ.] Non dicit abolutè, loca fuisse maximè idonea; sed vineas actas in locis, pro ratione situs & regionis, maximè idoneis.

d Superque.] Pro ultra positum arbitror; ita ut pone vineas latentes ministri, terram & alia propius muros jacerent, ad constitendum aggerem. Aliter alii, quibus non assentior.

e Super.] Jam super vulgato sensu positum est.

f Arietibus.] Aries machina fuit ad subruendos muros.

dium,

dium, præfectumque eò mitteret: Hamilcarem quendam, hominem nobilem, factiosum, novis rebus studere: aduersum quem neque imperia magistratum, neque leges valerent: ni id festinaret, in summo periculo suam salutem, ^a illorum socios, fore. Nam Leptitani, jam inde à principio belli Jugurthini, ad Bestiam consulem, & postea Romanam miserant; amicitiam, societatemque rogatum. Dein, ubi ea impetrata, semper boni, fidelesque mansere; & cuncta à Bestiâ, Albino, Metelloque imperata gnave fecerant. Itaque ab Imperatore facile, quæ petebant, adepti. Emissæ eò cohortes Ligurum quatuor, & C. Annus præfectus. Id oppidum ab ^b Sidoniis conditum est, quos accepimus profugos, ob discordias civilis, navibus in eos locos venisse: cæterum ¹ situm inter duas Syrtis, quibus nomen ex ^c re inditum. Nam duo sunt ^d sinus prope in ^e extremâ Africâ, impares magnitudine, pari naturâ: quorum proxima terræ ² præalta sunt, cætera, uti fors tulit, alta: alia in tempestate vadosa. Nam ubi mare magnum esse, & sævire ventis cœpit, limum, arenamque, & faxa ingentia fluctus trahant; ita facies locorum cum ventis simul mutatur. Syrtes ab tractu nominatæ. Ejus civitatis lingua modò ³ conversa connubio Numidarum. Legum, cultûsque pleraque Sidonica: quæ eò facilius retinebant, quod procul ab imperio ^f regis ætatem agebant. Inter illos, & ⁴ frequentem Numidiam inculti vastique loci erant.

Sed quoniam in has régiones per Leptitanorum negotia venimus, non ^g indignum videtur, egregium, atque memorabile facinus duorum Carthaginensium memorare: eam rem nos locus admonuit. Quâ tempestate Carthaginenses pleraque Africæ imperitabant, Cyrenenses quoque magni atque opulenti fuere. Ager in medio arenosus,

INTERPRETATIO.

¹ Cæterum oppidum positum est inter duas Syrtes. ² Quorum proxima loco terræ sunt maximè profunda. ³ Ejus civitatis lingua tantum

mutata per connubia Numidarum, ⁴ Inter illos, & hominibus frequentatam Numidiam loci inculti vastique erant.

NOTE.

^a *Idorum.*] Romanorum.

^b *Sidoniis.*] Sidon urbs fuit Palæstine antiquissima, plurimarum coloniarum māter; quanquam Tyro nonnulli Leptim adscribunt. Sed notandum, quod de illis urbis, propter vicinitatem, & similitudinem, etiam ipsius Christi unum & idem fuit judicium.

^c *Re.*] *Tractu* scilicet, ut dicetur postmodum ab ipso Sallustio. At Græca est origatio; nam σύρω Græcorum est *Trabo* Latinorum.

^d *Sinus.*] *Gal. Des golfs.*] Ita vocatur mare, cum alicubi littora curvat, & terras intrat.

^e *Extremâ.*] Versus orientem, & secundum veterem Geographiam.

^f *Regis.*] Quicunque tandem iis imperitaverit, sive *Masinissa*, *Micipsa*, aut quis alius fuerit.

^g *Indignum.*] Gall. *Hors de propos.*

^a unâ specie: neque flumen neque mons erat, qui finis eorum discerneret: ^b quæ res eos in magno diurnoque bello inter se habuit. Postquam utrimque legiones, item classes sæpè fusæ, fugataeque; & alteri alteros aliquantum attriverant: veriti ne mox viatos, viatoresque defessos alius aggredieretur; per inducias ^c sponzionem faciunt, uti certo die legati domo proficiscerentur: quo in loco inter se obvii fuissent, is communis utriusque populi finis haberetur. Igitur duo fratres Carthagine missi, quibus nomen Philæni erat, maturâvère iter pergere: Cyrenenses tardiùs ^d iere. Id socratiâne, an casu acciderit, parum cognovi. Cæterum solet in locis illis tempestas haud secus, atque in mari, retinere. Nam, ubi per loca æqualia, & ^e nuda gignentum, ventus coortus arenam humo excitavit; ea magnâ vi agitata, ora, oculosque implere: ita prospectu impedito, morari iter. Postquam Cyrenenses aliquantò ^f posteriores se esse vident, & ob rem corruptam, domi pœnas metuunt; ^g criminari Carthaginenses ante tempus domo digressos: conturbare rem: denique omnia malle, quam vieti abire. Sed cum ^h Pœni aliam conditionem tantummodo æquam peterent, ⁱ Græci ^j optionem Carthaginensium faciunt; uti vel illi, ^k quos finis populo suo peterent, ibi vivi obruerentur; vel eadem conditione se se, quem in locum vellent, processuros. Philæni, conditione probatâ, seque, vitamque suam reip. condonavere; ita vivi obruti. Carthaginenses in eo loco Philæni

INTERPRETATIO.

¹ Cyrenenses lentiore gradu processerunt.

² Cum ventus obortus excitavit humo arenam per loca plana & plantis omnibus destituta: ea arena agitata magnâ vi implet ora & oculos.

³ Postquam Cyrenenses vident se esse aliquantò posteriores, & timent ne domi puniantur ob rem perditam; cœperunt criminari & accusare Carthaginenses, quasi domo digressi essent ante tempus.

NOTE.

^a Unâ.] Locus erat, ubi neque mons, neque flumen, prout dicit autor, conspiciebatur; ubi denique facies una & eadem. Gall. *Une rase campagne.*

^b Quæ res.] Quodd, scilicet, fines nulli essent. Quæ verò, inquires, litibus materia? Multiplex nascitur vel ex sola jurisdicione, quia locus fuit viatoribus frequenteratus: libidini verò quid intactum esse potest?

^c Sponzionem faciunt.] Id est, convenerunt, & consenserunt. Gall. *Is convinrent.*

^d Posteriores.] Intellige eos ad medium campum non pervenisse, Philænosque plūs quam dimidiā partem itineris emensos

fuisse; atque adeò magnam agri partem civibus diligentiâ suâ lucrificisse.

^e Pœni.] Carthaginenses, Pœni dicti, quasi Phœni, a Phœnicibus, unde originem ducebant.

^f Græci.] Cyrenenses, quos antea Græcâ esse origine vidimus.

^g Optionem.] *Is leur donnerent le choix.* Ita loquitur Terentius alicubi in fabularum prologis, cum dicit, *Vestrum judicium fecit, pro, Vobis judicandum reliquit.*

^h Quos.] Hunc nota loquendi modum: sensus est apertissimus; sed phrasis extra ordinem constructionis.

fratribus aras consecravere, aliique illis domi honores instituti. Nunc ad rem redeo.

Jugurtha postquam, amissâ Thalâ, nihil satî firmum contra Metellum putat; per magnas ^a solitudines cum paucis profectus, pervenit ad Gætulos, genus hominum ferum, incultumque, & eo tempore ignarum nominis Romani. Eorum multitudinem in unum cogit, ac paulatim consuefacit ^b ordines habere, signa sequi, imperium observare; item alia militaria facere. Præterea regis Bocchi ⁱ proximos magnis muneribus, & majoribus promissis ad studium sui perducit; quis adjutoribus regem aggressus, impeilit, ut aduersum Romanos bellum suscipiat. Id eâ gratiâ facilius, prouisusque fuit, quod Bocchus initio hujusce belli legatos Romam miserat, foedus, & amicitiam petitum. Quam rem opportunissimam incepto ^c belli ^d pauci impediverant, cæci avaritiâ, quis omnia honesta, atque in honesta vendere mos erat. Etiam antea Jugurthæ filia Bocchi nupserat. Verum ea necessitudo apud Numidas, Maurosque levis dicitur; quod singuli pro opibus, quisque quam plurimas uxores, denas alii, alii plures habeant; sed reges eo amplius. Ita ^e animus multitudine distractur: ^f nullam pro ^g sociâ obtinet: pariter omnes viles sunt. Igitur in locum ambobus placitum exercitus conveniunt. Ibi, fide datâ, & acceptâ, Jugurtha Bocchi animum oratione accedit: Romanos injustos, profundâ avaritiâ, communes omnium hostis esse: ^h eandem illos causam belli cum Boccho habere, quam secum, & cum aliis gentibus; lubidinem imperitandi, quis omnia regna aduersa sint: ⁱ tum se, paulò antè Carthaginenses, item regem ⁱ Persen: ^k post, uti quisque opulentissimus videatur, ita Romanis hostem fore. His, atque aliis talibus dictis, ad Cirtam oppidum iter constituant:

I N T E R P R E T A T I O .

ⁱ Adducit ad sui studium familiares & amicos regis Bocchi magnis muneribus, & majoribus promissis.

² Dicit Boccho, se Jugur-

tbam esse tum hostem Romanis, Carthaginenses fuisse hostes paulò antè, item regem Persen: post, ita quemvis iis hostem fore, uti quisque videatur opulentissimus.

N O T A E .

^a Solitudines.] Des deserts.

^b Ordines babere.] A garder leurs rangs.

^c Belli.] Contra Jugurtham, scilicet, quia Bocchus vicinus erat.

^d Pauci.] Nobiles Romani.

^e Animus.] L'affection.

^f Nullam.] Mallem nulla.

^g Sociâ.] Matrona & matrefamilias, ut apud Romanos.

^h Eandem.] Cupit Jugurtha, Bocchum intelligere, ipsi, perinde ac sibi, & aliis regi-

bus Romanos hostes esse, quantumvis bellum non indixissent; quandoquidem unâ & eadem libidine in omnes successivè insurgerent.

ⁱ Persen.] Rex fuit Macedonie quem Paulus Æmilius debellavit, & in triumphum duxit.

^k Post.] In quibusdam codicibus vox ista cum præcedente, nullâ interpositâ virgulâ, colligatur; unde erat in Chronologiam inducitur; siquidem Perses antè, non post Carthaginenses, devictus est.

quod

quòd ibi Q. Metellus prædam, captivosque & impedimenta locaverat. Ita Jugurtha ratus, aut, captâ urbe, ^a operæ pretium fore; aut si Romanus auxilio suis venisset, prælio sese certaturos. Nam callidus id modo festinabat, Bocchi ^b pacem imminuere; ne, moras agitando, aliud, quām bellum, mallet. Imperator postquam de regum societate cognovit, non temerè, neque, uti sæpè, jam victo Jugurthâ, consueverat, omnibus locis pugnandi copiam facit: cæterum, haud procul ab Cirtâ castris munitis, reges opperitur: melius esse ratus, cognitis Mauris, quoniam is novus hostis acceperat, ex commodo pugnam facere. Interim Româ per litteras fit certior, Mario provinciam Numidiam datam. Nam consulem factum ante acceperat. Quibus rebus supra bonum atque honestum perculsus, neque lacrymas tenere, neque moderari linguam: vir egregius in aliis artibus, nimis molliter ægritudinem pati. Quam rem alii in ^c superbiam vortebant: alii bonum ingenium contumeliâ accensum esse: multi, quòd jam partâ victoriâ ex manibus eriperetur: nobis satî cognitum, illum magis honore Marii, quām injuriâ suâ, excruciatum; neque tam anxiè laturum fuisse, si ademptâ provinciâ alii quām Mario traderetur. Igitur eo dolore impeditus, & quia stultitiæ videbatur ^d alienam rem periculo suo curare; legatos ad Bocchum mittit, postulatum, ne sine causâ hostis populo Rom. fieret: habere eum magnam copiam societatis, amicitiæque conjungendæ, quæ potior bello esset: quanquam opibus suis confideret, tamen non debere incerta pro certis mutare: omne bellum sumi facile, cæterum ægerrumè desinere: non in ejusdem potestate initium ejus, & finem esse: incipere cuivis etiam ignavo licere: deponi, cum victores velint: proinde sibi, regnoque suo consulere: neu florentis res suas cum Jugurthæ perditis ^e misceret. Ad ea rex satî placidè verba facit: sese pacem cupere, sed Jugurthæ fortunarum misereri: si eadem illi ^f copia fieret, omnia conventiona. Rursus imperator, contra postulata Bocchi, nuncios mittit. Ille probare partim, alia abnuere. Eo modo, sæpè ab utroque missis remissisque nunciis, tempus procedere, & ^g ex Metelli voluntate bellum intactum trahi. At Marius, uti suprà diximus, cupientissimâ plebe

N O T A E.

^a Operæ pretium.] Gall. *Que se] seroit un coup d'importance, & qui en vaudroit bien la peine.*

^b Pacem.] Id est, *In eum locum & statum Bocchum adducere, ut amplius non posset de pace cum Romanis ineundâ cogitare.*

^c Superbiam.] Eam fuisse ex futilibus, quos addit aliorum conjecturis, satî patet.

^d Alienam.] Gloriam, scilicet, & triumphum Marii.

^e Misceret.] Vide an non ab ipsis Romanis prudentiam nullo tuo periculo querere possis.

^f Copia.] Id est, *Si sœdus cum Jugurthæ quoque sanctaretur. Paulò obscurius expedit: sed autor noster quæ leviora sunt expedit, et ad eventum festinat.*

^g Ex Metelli.] Illud est quod suprà dixit, Stultitiæ videri rem alienam periculo suo curare.

consul factus. Postquam ei provinciam Numidiam populus ^a jussit, antea jam infestus nobilitati, tum verò ^b multus, atque ferox instare: singulos modò, modò universos lædere: dicitare, sese consulatum ex victis illis ¹ spolia cepisse: alia præterea magnifica pro se, & illis dolentia: interim, quæ bello opus erant, prima habere: postulare legionibus supplementum: auxilia à populis, & regibus, sociisque accertere: præterea ex Latio fortissimum quemque, plerosque ^c militiâ, paucos ^d famâ cognitos accire: & ^e ambiendo cogere homines ^f emeritis stipendiis secum proficisci. Neque illi senatus, quamquam adversus erat, de ullo negotio negare audebat: cæterum supplementum etiam ketus decreverat: quia neque plebi militia ^g volenti putabatur, & Marius aut ^h belli usum, aut studia vulgi amissurus. Sed ea res frustrà sperata: tanta lubido cum Mario eundi plerosque invaserat. ² Sese quisque prædâ locupletem fore, victorem domum redditurum. Alia hujuscemodi animis trahebant, & eos non paulum oratione suâ Marius ³ arreverat. Nam postquam, omnibus, quæ postulaverat, decrevis, milites scribere vult; hortandi causâ, simul & nobilitatem, uti consueverat, exagitandi, concionem populi advocavit; deinde hoc modo differuit.

Scio ego, Quirites, plerosque non iisdem artibus imperium à vobis petere & postquam adepti sunt, gerere: primò industrios, supplices, ⁴ modicos esse: dein per ignaviam, & superbiam ætatem agere, sed mibi contra videtur. Nam, quò universa resp. pluris est quam consulatus, aut

I N T E R P R E T A T I O .

¹ *Marius dicitabat sese cepisse consulatum, tanquam spolia ex illis victis.*

² *Quisque credebat sese fore locupletem prædâ, & redditurum victorem domum: alia hujusmodi ani-*

mis volvebant.

³ *Et Marius non parum eos in spem erexerat oratione suâ.*

⁴ *Scio eos primò esse laboriosos, supplices, moderatos.*

N O T A E .

^a *Jussit.]* Populus jubet, senatus decernit.

^b *Multus.]* Id est, acer, & in exagitanda nobilitate assiduus.

^c *Militia.]* Id est, rei militaris peritia. Gall. *Par ce qu'il avoit vu de leur experience au metier de la guerre.*

^d *Famâ.]* Nota, non dicit Marium famæ credidisse, & paucos accivisse, qui eâ tantum clari essent. Bene sanè, nam, ut habet poetæ, fama.

^e *Tam fæti pravique tenax, quam nuntia veri.*

^f *Ambiudo.]* Quia ad bellum, nisi in tumultu, legibus non cogebantur.

^g *Emeritis.]* Qui militant, stipendia me-

rentur; unde emeriti & veterani illi dicuntur, qui stipendia impleverunt, atque id omne tempus militiae dederunt, quod legibus constitutum est.

^h *Belli usum.]* Nobiles arbitrabantur, vel Marium inteliciter bellum sine supplementis administraturum; vel, ea si invito populo scriberet, ejus gratiam amissurum. Sed vide mihi, quælo, quantum periculum ex superbâ, deinde discordiâ, reipublicæ immineat.

prætura, eò majore curâ illam administrari, quâm bæc peti ¹ debere. Neque me fallit, quantum, cum maximo beneficio vestro, negotii sustineam. Bellum parare, simul & ærario parcere: cogere ad militiam ² eos, quos nolis offendere: domi, forisque omnia curare: & ea agere inter invidos, b occurstantis, factiosos, ^c opinione, Quirites, asperius est. Ad hoc, alii si deliquerent, vetus nobilitas, majorum facta fortia, cognatorum & affinum opes, multæ ^d clientelæ, omnia bæc præsidio adiunt: mibi spes omnes in memet sitæ, quas neesse est & virtute, & innocentia tutari: nam ^e alia infirma sunt. ^f Et illud intelligo, Quirites & omnium ora in me ^h conversa esse: æquos, bonosque favere: quippe benefacta mea reip. procedunt: nobilitatem ² locum invadendi querere. Quò mibi acrius adnitendum est, uti neque vos ³ capiamini, & illi frustrâ sint. Ita ad hoc ætatis à pueritiâ fui, ut omnis labores, pericula consueta habeam. Quæ ante vestra beneficia gratuitâ faciebam, ea uti, acceptâ ⁱ mercede, deseram, non est consilium, Quirites. Illis difficile est in potestatibus ⁴ temperare, qui per ambitionem sese probos simulaverent: mibi, qui omnem ætatem in optimis artibus egi, bene facere jam ex consuetudine ^k in naturam vertit. Bellum me gerere cum Jugurthâ jussisti: quam rem nobilitas ægerrumè tulit. Quæso, reputate cum animis vestris, num id mutari melius sit: si quem ex illo ^l globo nobilitatis ad hoc, aut aliud tale, negotium mittatis; hominem veteris profaciæ, ac multa-

INTERPRETATIO.

¹ Nam mihi videtur, quò universa res publica pluris est quâm prætura aut consulatus; illam debere administrari eo majore curâ, quâm bæc peti.

² Intelligo nobilitatem querere occasionem sibi vendicandi dominationem.

³ Quapropter mibi vehementius adnitendum est, uti neque vos in fraudem incidatis, & illi frustrâ sint.

⁴ Difficile est illis modestè sese gerere in potestatibus, qui se probos simulaverunt, dum ambibant.

NOTÆ.

^a Eos.] De populo ipso loquitur, apud quem orationem habebat, in quâ plurima sunt certè, quæ non sine causa quivis memoria mandet.

^b Occurstantis.] De nobilibus agit, qui novorum hominum conatibus semper resistebant.

^c Opinione.] Gall. C'est une chose plus facile que qu'on ne pense.

^d Clientelæ.] Ita vocantur civitates seu multitudines hominum quæ alicui potenti adhærent, ejusque patrocinio utuntur.

^e Alia.] Dicit se neque cognatos, neque clientelas, neque id genus alia habere; sed solum virtute niti.

^f Et.] Gall. diceremus, Je fais d'autre part. Particularum vim ante omnia cognoscere debet, quisquis alicujus lingua ac curatam notitiam habere cupit.

^g Omnium.] Vestrum, scilicet, qui ex plebe estis.

^h Conversa.] Id est, qui omnia bona à me expectatis.

ⁱ Mercede.] Consulatu, videlicet, & in eum exercitum imperio, qui in Numidiâ est.

^k In naturam.] Istud maximè homines ad virtutis habitum inflammare debet.

^l Globo.] Istud est valde invidiosum.

rum ^a imaginum, & ^b nullius stipendii: scilicet ut in tantâ re ignarus omnium trepidet, festinet; ¹ sumat aliquem ex populo monitorem officii sui. Ita plerumque evenit, uti, quem vos imperare jussistis, is sibi imperatorem alium querat. ² At ego scio, Quirites, qui, postquam consules facti sunt, acta majorum, & Græcorum militaria præcepta legere cœperint: homines ^c præposteri! ³ ^d Nam gerere, quam fieri, tempore posterius, re, atque usu prius, est. Comparete nunc, Quirites, cum illorum superbiâ me hominem novum. Quæ illi audire, & legere solent, eorum partem vidi, alia egomet gessi. Quæ illi litteris, ea ego militando, didici. Nunc vos existumate, facta, an dicta pluris sint. Contemnunt novitatem meam, ego illorum ignaviam. Mibi fortuna, illis probra objec-tantur. Quamquam ego naturam unam, & communem omnium existumo; sed fortissimum quemque ^e generosissimum esse. Ac si jam ex patribus Albini, aut Besliæ queri posset, mene, an illos, ex se gigni maluerint; quid responsuros creditis, nisi, se liberos quam optumos voluissè? Quod si jure despiciunt me, ^f faciant idem majoribus suis; quibus, uti mibi, ex virtute nobilitas cœpit. Invident honori meo: ergo ^g invideant la-bori, innocentia, periculis etiam meis: quoniam per hæc illum cepi. Verum homines corrupti superbiâ ita aetatem agunt, quasi honores vestros contemnunt: ita hos petunt, quasi honestè vixerint. Næ illi falsi sunt, qui diversissimas res pariter expectant, ignaviae voluptatem, & ^h præmia virtutis. Atque etiam cum apud vos, aut in senatu, verba faci-

INTERPRETATIO.

¹ Sumat aliquem ex populo, qui de officio suo admoneat.

² At ego quosdam cognosco, Quirites, qui postquam consules facti sunt, cœperint legere acta majo-

rum, &c.

³ Nam gerere imperium est prius re & experientia, quam fieri imperator, quod est tempore poste-rius.

NOTÆ.

^a *Imaginum.*] Antea vidimus moris fu-isse, majorum imagines habere. Per ima-gines verò, veterem prosapiam intelligit, quam deridet.

^b *Nullius.*] Id est, qui nunquam fuit in exercitu.

^c *Præposteri.*] Ita vocantur qui, quod primum est, ultimum; quod ultimum, pri-mum exequuntur.

^d *Nam gerere.*] Sensus est, ni fallor, vi-ro opus esse antè bonas artes, quæ ad impe-rium aliquod gerendum requiruntur, didi-cisse & exercuisse, quam publico suffragio il-lud administret, aut ad id promoveatur.

^e *Generosissimum.*] Perinde est ac si dix-isset, virtute veram nobilitatem comparari.

^f *Faciant.*] Id est, Majores quoque suos despiciant.

^g *Invideant.*] Nobilitatis carpit ignavi-am, quasi dicat, *Cur non pariter illi se ob-jequant periculis?* *Cur non laborant?* &c.

^h *Præmia.*] Attende, quæso, ad Marii scopum: virtuti sicut & ignaviae, delicias suas esse dicit; sed quæ illius sunt ita ab his differre, ut nullus simul utriusque possit commoditatibus & oblectamentis gaudere. At enim voluptatis nomine, sicuti infames & obtusas notavit socordiæ dulcedines; ita verò præmii appellatione honestas & viriles virtutis illecebras insignit. Utinam omnibus hæc nota esset differentia! Qui volet, ea causa Cebetis tabulam videbit.

unt; pleraque oratione majores suos extollunt: eorum fortia facta memorando clariores sese putant, quod contra est. Nam quanto vita illorum praeclarior, tanto horum societatis flagitiosior. Et profecto ita se res habet, majorum gloria posteris lumen est; neque bona, neque mala eorum in occulto patitur. Hujus rei ego inopiam patior, Quirites. Verum id, quod multo praeclarius est, meam facta mibi dicere licet. Nunc videte, quam iniqui sint. Quod ex aliena virtute sibi arrogant, id mibi ex mea non concedunt. ^a Scilicet quia imagines non babeo, & quia mibi nova nobilitas est: ^b quam certe peperisse melius est, quam acceptam corrupisse. Evidet ego non ignoro, si jam mibi respondere velint, abunde illis facundam, & compositam orationem fore. Sed in maximo vestro beneficio, cum omnibus locis me, vosque maledictis lacerent; non placuit reticere, ne quis ^c modestiam in conscientiam duceret. Nam me quidem ^d ex animi sententiâ nulla oratio laedere potest. Quippe ^e vera, necesse est bene prædicet: falsam vita, moresque mei ^f superant. Sed quoniam vestra consilia accusantur, qui mibi summum bonorem, & maximum negotium imposuistis; etiam atque etiam reputate, num id ^g paenitendum sit. Non possum, ^h fidei causâ, imagines, neque triumphos, aut consulatus majorum meorum ostentare; at, si res postulat, bascas, vexillum, ⁱ phaleras, alia dona militaria; præterea cicatrices ^k aduerso corpore. Haec sunt meæ imagines, & nobilitas non hereditate relieta, ut illa illis; sed quæ ego plurimis meis laboribus, & periculis quæ-

I N T E R P R E T A T I O.

^e Nam si oratio vera est, necesse est bene de me prædicet; vita vero, & mores mei superant falsam orationem.

N O T A E.

^a Scilicet.] Sapienter de imaginibus loquitur, quia nobiles quantam inde fovebant superbiam, tantam illis indidem conciliat invidiam.

^b Quam.] Vis quædam latet & aculeus sub istâ brevi, & festinante, Marii response, quam omnes non sentiunt.

^c Modestiam.] Id est, ne quis, si omnino tacuisset, ideo me non respondere crederet, quod conscientia aliquid exprobaret.

^d Ex animi.] Id est, quo modo virtute mentem & animum composui.

^e Superant.] Beatus est certe, qui, conscientia recti, infractus & intactus famæ mendacia verè & ex animo ridere potest. Famæ probatio maximum est bonum, sed ple-

rumque fortunæ donum; quodque adeo, ut ejus omnia, neque nimis querere, neque nimis contemnere, sed quale est ferre decet.

^f Qui.] Construatio est extraordinaria, refertur enim relativum ad rem intellectam, non ad nomen.

^g Paenitendum.] Id est, mutandum. Metonymia est.

^h Fidei causâ.] Id est, ut vobis ea probem, quæ de me prædico.

ⁱ Phaleras.] Phaleræ quamquam sapienter ornamenti equorum veniunt, sunt tamen etiam virorum nobilium, & virtute bellicâ conspicuorum insignia.

^k Adverso.] Id est, quæ, dum ego strenue hostes ferirem, vulneratum me esse indicant.

sivi. Non sunt ^a comp̄posita verba mea. Parum id facio. Ipsa se virtus satis ostendit: illis artificio opus est, uti turpia facta oratione tegant. Neque literas Gr̄ecas didici: parum placebat eas discere, quippe quæ ad virtutem ^b doct̄oribus nihil profuerunt. At illa multò optima reip. doct̄us sum; hostes ferire, præsidia ^c agitari, nihil metuere, nisi turpem famam; biemem, & æstatem juxta pati; bumi requiescere; eodem tempore inopiam, & laborem tolerare. ^d His ego præceptis milites hortabor. Neque illos ^e arête colam, me opulenter, neque gloriam meam ^f labore illorum faciam. Hoc est utile, hoc ^g civile imperium. Namque, cùm tute per mollitatem agas, exercitum supplicio cogere, hoc est ^g dominum, non imperatorem esse. Hæc, atque talia majores vestri faciendo, sequi, remque publicam celebravére. ^h Quis nobilitas freta, ipsa diffimilis moribus, nos illorum æmulos contemnit; & omnis honores, non ex merito, sed quasi ⁱ debitos, à vobis repetit. Cæterum homines superbissimi procul errant. Majores eorum omnia, quæ ^j licebat, illis reliquere; divitias, imagines, memoriam sui præclararam. Virtutem non reliquere, neque poterant. Ea sola neque datur dono, neque accipitur. Sordidum me, & incultis moribus aiunt, quia parum scitè convivium exorno, neque histriōnem illum, neque ^k pluris pretii coquum, quām ^l villicum, babeo. Quæ mihi lubet confiteri, Quirites. Nam & ex parente meo, & ex aliis ^m sanctis viris, ita accepi, munditas ⁿ mulieribus, viris ^o laborem convenire, omnibusque bonis oportere plus gloria,

INTERPRETATIO.

¹ Neque mibi gloriam parabo ex labore ipsorum.

² Majores eorum reliquerunt illis omnia quæ potuerunt.

NOTE.

^a Composita.] Prout dicunt nobiles, scilicet. Nam oratio tota est ad eos inseständos.

^b Doct̄oribus.] Gr̄eci enim à Romanis victi sunt.

^c Agitare.] Savoir faire une bonne garde, ou, commander à une garrison.

^d His.] Sunt illi optimi præceptores qui rebus & exemplis docent, non qui vanâ & futili suâ loquacitate, quicquid refugint ipsi, aliis imperant.

^e Arête.] Id est, Militibus ea minus præbendo quæ ad vitam necessaria sunt, sicuti factum ab aliis imperatoribus.

^f Cr̄vile.] Id est, honestum, quodque liberos homines deceat.

^g Dominum.] Refertur vox ista ad servum; quasi dicat alios imperatores tyranorum more, militibus, tanquam servis imperitasse.

^h Quis.] Majoribus, scilicet.

ⁱ Debitos.] Supple, quoquo modo illi vixerint.

^k Pluris.] Scilicet illis dominis, undique coqui conquirendi sunt, quibus egregiè palatus sapiat. Non illud dicit Marius adversus nobiles, sed intelligitur.

^l Villicum.] Servus erat qui aliis in villa prærerat.

^m Sanctis.] Sanctus is dicitur, qui quod sancitum est servat, qui secundum leges vivit. Non idem est quem nos Saint dicimus.

ⁿ Mulieribus.] Id est, effeminatis, si Marium nobiles acriùs vellicasse credas.

^o Laborem.] Si in ea tempora, aut eos horines incidissemus, quanta suavitas in vita esset.

quām

quām divitiarum esse; arma, non suppelleūtitem, decori esse. Quin ergo, quod juvat, quod carum cestumant, id semper faciant: ament, potest: ubi adolescentiam babuērē, ibi senectutem agant, in conviviis, dediti ventri, & turpissimae parti corporis: sudorem, pulverem, & alia talia relinquant nobis, quibus illa epulis jucundiora sunt. Verū non ita est. Nam, ubi se flagitiis dedecoravere turpissimi viri, honorum præmia e-reptum eunt. Ita ^a injustissimè luxuriā, & ignaviā, pessimæ artes, illis, qui coluērē eas, nihil officiunt, reip. innoxiae cladi sunt. Nunc, quoniam illis, ^b quantūm mores mei, non illorum flagitia pœscabant, respondi: pauca de rep. loquar. Primum omnium de Numidiā bonum habete animum, Quirites. Nam quæ ad hoc tempus fugurtham tutata sunt, omnia removistis; ^c avaritiam, imperitiam, superbiam. Dein exercitus ibi est locorum sciens, sed mehercule magis strenuus, quām felix. Nam magna pars ejus avaritiā, aut temeritate ducum, attrita est. Quamobrem vis, ^d quibus militaris ætas est, adnitimini mecum, & capiſſite remp. neque quemquam ex ^e calamitate aliorum, aut imperatorum superbiam, metus cuperit. Egomet in agmine, in prælio consultor idem, & socius periculi vobiscum adero; meque, vosque in omnibus rebus juxta geram. Et profecto, diis juvantibus, omnia ² matura sunt, vietoria, præda, laus: quæ si dubia, aut procul essent, tamen omnis bonos reip. subvenire decet. Etenim nemo ignaviā immortalis factus, neque quisquam parentis liberis, ut æterni forent, optavit; magis, uti boni, honestique, vitam exigerent. Plura dicerem, Quirites, si timidis virtutem verba adderent. Nam strenuus abunde dictum puto.

Hujuscemodi oratione habitā, Marius, postquam plebis animos arrectos videt, properè commeatu, stipendio, armis, aliisque utilibus navis onerat; cum his A. Manlium legatum proficisci jubet. Ipse interea

I N T E R P R E T A T I O.

¹ *Eo modo, per maximam injuriam, luxuria & ignavia pessimæ artes nihil nocent illis, qui eas co-* *luerunt: sunt detimento & ruinæ reipublicæ innoxiae.*

² *Omnia sunt prona & facilitia.*

N O T A E.

^a *Injustissimè.*] Istud diligenter observandum est, nam luxuria & ignavia, quando in republikā coeunt, illi necessariò pestem important.

^b *Quantūm.*] Ita verò quisque magis quid se dignum sit, quām quid in alios fieri possit, consulere debet; eademque operā sœpissime luctum, semper verò magnam curam, magnumque laborem, sibi demserit.

^c *Avaritiam.*] Bestiam, Aulum, & Me-

tellum ordine carpit; deinde sibi, quām indirecēt, laudem maximam tribuit.

^d *Quibus.*] Antea vidimus populi voluntatem ad militiam non inclinatum fuisse.

^e *Calamitate.*] Causam removet, quā militiam populus detrectabat, dum spem injicit, non, ipso imperante, futurum, ut quisquam inopiā commeatum, aut ducis injuriā pereat.

milites scribere, non more majorum, neque ex ^a classibus; sed uti cu-
jusque lubido erat, ^b capite censos plerosque. Id factum alii inopâ
bonorum, alii per ambitionem consulis, memorabant; quod ab eo
genere celebratus, auctusque erat; & homini potentiam quærenti e-
gentissimus quisque opportunissimus; cui neque sua curæ, (quippe
quæ nulla sunt) & ^c omnia cum pretio honesta videntur. Igitur Ma-
rius cum aliquantò majore numero, quam decretum erat, in Africam
profectus, paucis diebus Uticam advehitur. Exercitus ei traditur à P.
Rutilio legato. Nam Metellus conspectum Marii fugerat, ^d ne vide-
ret ea, quæ audita animus tolerare nequiverat. Sed consul, expletis
legionibus, cohortibusque auxiliariis, in agrum fertilem, & prædâ
onustum, proficiscitur. Omnia ibi capta militibus donat: dein castel-
la, & oppida naturâ & viris parum munita aggreditur: prælia multa,
cæterum alia levia ^e aliis locis facere. Interim novi milites sine metu
pugnæ adesse: videre fugientis capi, aut occidi; fortissimum quem-
que tutissimum: armis libertatem, patriam, parentesque, & alia omnia
tegi; gloriam, atque divitias quæri. Sed brevi spatio novi veteresque
coaluere, & virtus omnium æqualis facta. At reges ubi de adventu
Marii cognoverunt, diversi in locos difficiles abeunt. Ita Jugurthæ
placuerat, speranti, mox effusos hostis invadi posse; Romanos, sicuti
plerosque remoto metu laxius, licentiisque, futuros. Metellus interea
Romam profectus, contra spem suam lætissimum animis excipitur;
plebi, patribusque, postquam ^f invidia decesserat, juxtâ carus. Sed
Marius impigrè, prudenterque suorum, & hostium rcs pariter attendere:
cognoscere quid boni utrisque, aut contra esset: explorare itinera re-

I N T E R P R E T A T I O .

¹ Ne videret ea, quæ animus
nequiverat tolerare, cum ab ipso
audita fuerant.

² Fecit multa prælia, cæterum
alia levia, diversis locis.

N O T A E .

^a Claffibus.] Servius Tullius, qui primus censum instituit, pro ejus ratione universum populum in classes & centurias descripsit & divisit. Classes quinque fuerunt: pro majoris, aut minoris, censu estimatione; nullâ habitâ ferè ratione multitudinis quæ ab omnibus oneribus, & militari operâ, immunita erat; quamquam numero quinque reliquas classes æquaret.

^b Capite censos.] Ita vocabantur quorum census nullus erat, seu multitudo illa, de qua modò, quæ sextam classem faciebat; sed vix in numerum relatam, ut, vel ex hoc Sallustii loco, cernere licet.

^c Bonorum.] Id est, eorum hominum qui

aliquo in numero fuissent.

^d Omnia cum pretio.] Id est, omnia quæ cum lucro conjuncta sunt.

^e Legionibus.] Romanorum, scilicet: sed illud vox ipsa exprimit.

^f Coaluere.] Id est, unum & ejusdem naturæ corpus facti sunt.

^g Invidia.] Quia, scilicet imperio spoliatus fuerat. Videant verò illi, quorum evadat superbia, qui sine virtute magnificè per omnium ora ambulant. Metellum sumnum virum, auctoritate senatus innixum, omnibus gratum, de gloriæ summo fastigio dejectus; usque adeò invidiosum & ruinosum est, quod nimium est,

gum:

gum: consilia, & insidias eorum antevenire: nihil apud se remissum, neque apud alios tutum, pati. Itaque in Gætulos, & Jugurtham, ex sociis nostris prædas agentes, sæpè aggressus in itinere fuderat; ipsumque regem, haud procul ab oppido Cirtâ, armis exuerat. Quæ postquam gloria modò, neque belli patrandi cognovit; statuit urbis, quæ viris, aut loco pro hostibus, & ad vorsum se opportunissimæ erant, singulas circumvenire: ita Jugurtham aut præsidis nudatum, si ea pateretur, aut prælio certaturum. Nam Bocchus nuncios sæpè ad eum miserat, velle populi Rom. amicitiam, ne quid ab se hostile timeret. Id simulaveritque, quò improvisus gravior accederet; an mobilitate ingenii, pacem atque bellum mutare solitus; parum exploratum est. Sed consul, uti statuerat, oppida, castellaque munita adire: partim vi, alia metu, aut præmia ostentando, avertere ab hostibus. Ac primò a mediocria gerebat, existumans Jugurtham ob suos tutandos in manus venturum. Sed ubi illum procul abesse, & aliis negotiis intentum accepit; majora & magis aspera aggredi tempus visum est. Erat inter ingentis solitudines oppidum magnum, atque valens, nomine Capsa; cuius conditor Hercules Libys memorabatur. Ejus cives apud Jugurtham immunes, b leví imperio, & ob ea fidelissimi habebantur: muniti ad vorsum hostes non mœnibus modò, & armis atque viris; verùm etiam multò magis locorum asperitate. Nam præter oppido propinqua, alia omnia vasta, inculta, egentia aquæ, infesta serpentibus: quarum vis, sicut omnium ferarum, inopiâ cibi acrior: ad hoc, natura serpentium ipsa perniciosa, siti magis, quām aliâ re, acceditur. Ejus potiundi Marium maxima cupido invaserat, cùm propter usum belli, tum quia res aspera videbatur: & Metellus oppidum Thalam magnâ gloriâ ceperat, haud dissimiliter situm, munitumque; nisi quòd apud Thalam non longè à mœnibus aliquot fontes erant.

I N T E R P R E T A T I O.

¹ Aggressus Gætulos & Jugurtham in itinere, qui prædas agebant de sociis nostris, sæpè eos fuderat.

² Quæ, postquam Marius videt esse tantum gloria, neque ad bellum finiendum spectare, statuit singulas urbes circumvenire, quæ viris, aut loco, erant opportunissimæ hostibus, & sibi adversæ.

³ Parum cognitum est, an id si mutaverit, ut accederet gravior,

cùm de improviso accederet; an quia solitus erat, ex mobilitate & levitate ingenii, mutare pacem atque bellum, & modò hoc, modò illam, sequi.

⁴ Hostibus adimebat, & ab iis alienabat oppida & castella.

⁵ Præterea natura serpentium per se perniciosa, acceditur magis siti quām re aliâ.

N O T A E.

a Mediocria.] Non statim difficultia aggressus est, ne forte difficultatibus circumventus à Jugurthâ oppimeretur.

b Levi.] Quibus gravia non imperantur.

Cap-

Capsenses unā modō, atque ea intra oppidum ^a jugi aquā, ^b cætera pluviā utebantur. Id ibique, & in omni ¹ Africā, quæ procul à mari incultiūs agebat, eò faciliūs tolerabatur; quia Numidæ plerumque lacte, & ferinā carne vescebantur, & neque salem, neque alia gulæ ^c irritamenta, quærebant. Cibus illis ad vorsum famem, & sitim, non lubidini neque luxuriæ, erat. Igitur consul, omnibus exploratis, credo diis fretus, (nam contra tantas difficultates consilio satīs providere non poterat: quippe etiam frumenti inopiā tentabatur, quòd Numidæ pabulo pecoris magis, quām ^d arvo student; &, quodcumque natum fuerat, jussu regis, in loca munita contulerant: ager autem aridus, & frugum vacuus eā tempestate, nam æstatis extremum erat) tamen pro rei copiā satīs providenter exornat: pecus omne, quod superioribus diebus præda fuerat, equitibus auxiliariis ^e agendum attribuit: A. Manlium legatum cum cohortibus expeditis ad oppidum ^f Laris, ubi stipendium & commeatum locaverat, ire jubet: dicitque se ^g prædabundum post paucos dies eòdem venturum. Sic incepto suo occultato, pergit ad flumen Tanam. Cæterū in itinere quotidie pecus exercitui per centurias, item turmas æqualiter distribuerat; & ex coriis utres uti fierent, curabat: simul & inopiam frumenti ^g lenire, & ignarissimis omnibus, parare, quæ ^h mox usui forent: denique sexto die, cùm ad flumen ventum est, maxuma vis utrium effec̄ta. Ibi castris levi munimento positis, milites cibum capere; atque, uti simul cum occasu solis egredierentur, paratos esse jubet: omnibus sarcinis abjectis, aquā modō seque, & jumenta, onerare. Dein, postquam tempus visum, castris egreditur; noctemque totam ⁱ itinere factō concedit. Idem proximā facit. Dein tertiā multò ante lucis adventum pervenit in locum tumulosum, ab Capsā non ampliū duūm millium intervallo: ibique, quām occultissimè potest, cum omnibus copiis, opperitur. Sed ubi dies cœpit, & Numidæ, nihil hostile metuentes, multi oppido

INTERPRETATIO.

¹ Atque inopiā tolerabatur faciliūs, & ibi, & inter omnes Afros, qui procul à mari incultiūs vivebant; quia Numidæ plerumque lacte & carne ferinā vescebantur.

² Et dicit se inter prædandum eò venturum post paucos dies.

³ Et castra posuit, postquam per totam noctem iter fecisset.

NOTÆ.

^a Jugi.] Quæ indefinenter scaturiebat & fluebat.

^b Cætera.] Adverbialiter positum: quoad cætera.

^c Irritamenta.] Ita vocantur aromata, & quæcunque palatum vellicant.

^d Arvo.] Id est, agriculturæ.

^e Agendum.] A fin qu'ils les touchaſſent

devant eux.

^f Laris.] In Genitivo, nam ita loquutos fuſſe aliquando, compertum est. Cæterū in quibusdam codicibus invenitur Larim.

^g Lenire.] Pecora maſtando simul inopiam frumenti leniebat, & coria quibus utres fierent, parabat.

^h Mox.] Ad aquam continendam. S egressi;

egressi; repente omnem equitatum, & cum his velocissimos pedites curru tendere ad Capsam, & portas obsidere jubet; deinde ipse intentus properè sequi, neque milites prædari sinere. Quæ postquam oppidani cognovere, res ^a trepidæ, metus ingens, malum improvsum, ad hoc pars civium extra mœnia in hostium potestate, coegerè, uti ditionem facerent. Cæterum oppidum incensum, Numidæ puberes interfecti, alii omnes venumdati, præda militibus divisa. Id facinus ^b contra jus belli non avaritiâ, neque scelere consulis, admissum; ^c sed quia locus Jugurthæ opportunus, nobis aditu difficilis; genus hominum mobile, infidum, antè neque beneficio, neque metu coercitum. Postquam tantam rem Marius sine ullo suorum incommmodo patravit, magnus, & clarus antea, major, atque clarius haberi cœpit. Omnia non bene consulta ^d in virtutem trahebantur. Milites ^e modesto imperio habiti, simul & locupletes, ad cœlum ferre: Numidæ magis, quam mortalem, timere: postremò socii, atque hostes credere, illi aut mentem divinam esse, aut deorum nutu cuncta portendi. Sed consul, ubi ea res bene evenit, ad alia oppida pergit. Pauca, repugnantibus Numidis, capit. Plura, ^f deserta propter Capsensium miseras, igni corrupti. Luctu, atque cæde omnia complentur. Denique multis locis potitus, ac plerisque exercitu incruento, aliam rem aggreditur, non eâdem asperitate, ^g quam Capsensium, cæterum haud secus difficilem. Namque haud longè à flumine Muluchâ, quod Jugurthæ, Bocchique regnum disjungebat, erat inter cæteram planitiem mons faxeus, mediocri ^h castello, satis patens, immensum editus, uno per angusto

I N T E R P R E T A T I O.

ⁱ *Milites liberaliter tractati, simul & locupletes, Marium ad cœlum ferebant.*

^j *Aggreditur aliam rem, non eâ-*

dem asperitate septam, quam fuerat res Capsensium, cæterum non minus difficilem.

N O T A E.

^a *Trepidæ.*] Quomodo, calamitatibus de-
repente ingruentibus, evenire solet: per tu-
multum omnia dum simul aguntur, eâ festi-
natione nihil promovetur.

^b *Contra jus.*] Jus hoc in loco rigidè non
est exponentum, sed autoris sensu, pro eo
quod vulgo faciebant Romani, ut supplici-
bus & deditiis parcerent. Aliâs, si per jus
planè id omne intelligas, contra quod nemo
facere audeat; scelus profectò fuerit à Ma-
rio patratum, cum Capsa incensa est. Ve-
rûm Capsenses, cum satis constet deditios
sine ullâ pactione fuisse: Mario, pro illo
summo & absoluto belli jure, licuit, de suis
sedibus deturbare, vendere, &c.

^c *Sed.*] Hinc vides Sallustium jus belli ex
eo quod victori bonum & commodum, hosti
perniciosem & exitiosum est constituere.

^d *In virtutem.*] Ita evenit inter homines:
sapientes vulgo creduntur, quibus fortuna
favit; desipientes, quibus refat. Nimirum
pauci cum sapienti, oinnes tamen loquuntur;
sed maximè plebs garrula, flulatorum ma-
gister, sibi omnia vendicat. Hinc, quam cau-
tione publica negotia suscipiat, videbit qui
sibi bene cupiet.

^e *Deserta.*] Scilicet, calamitatis famâ,
qua Capsentes protriverat; latè omnes suis
domibus expulerat.

^f *Castello.*] Florus urbem fuisse dicit.
aditu

aditu relicto: nam ¹ omnia naturâ, velut opere, atque consulto, præceps. Quem locum Marius, quod ibi regis thesauri erant, summâ vi capere intendit: sed ea res fortè, quâm consilio, melius gesta. Nam castello virorum, atque armorum satis magna vis, & frumenti, & fons aquæ: aggeribus, turribusque, & aliis machinationibus locus importunus. Iter ² castellanorum angustum admodum, utrumque præcisum. Vineæ cum ingenti periculo frustrâ agebantur. Nam cùm eæ paulò proceſſerant, igni, aut lapidibus corrumpebantur. Milites neque ³ pro opere consistere, propter iniquitatem loci; neque inter vineas ⁴ sine periculo administrare: optumus quisque cadere, aut sauciari: cæteris metus augeri. At Marius, multis diebus, & laboribus consumtis, anxius ⁴ trahere cum animo suo, omittitne inceptum, quoniam frustrâ erat, an fortunam ⁵ opperiretur, quâ sæpè prosperè usus fuerat. ⁵ Quæ cùm multos dies, noctesque æstuans agitaret; fortè quidam ⁶ Ligus, ex cohortibus auxiliariis, miles gregarius, castris aquatum egressus, haud procul ab latere castelli, quod ad vorsum præliantibus erat, animadvertisit inter saxa repentes cochleas; quarum cùm unam, atque alteram, dein plures peteret; studio legundi paulatim prope ad summum montis egressus est. Ubi postquam solitudinem intellectus, more humanæ cupidinis ignara visundi, animum vortit. Et fortè in eo loco grandis ilex coaluerat inter saxa, paululùm modò ⁷ prona, dein flexa, atque aucta in altitudinem, quo cuncta gignentium natura fert: cuius ramis modò, modò eminentibus faxis, nifus Ligus, castelli planitiem ⁸ perscribit; quod cuncti Numidæ intenti præ-

INTERPRETATIO.

¹ Nam ibi per omnia loca natura erat præceps quasi opere, atque de industria.

² Iter eorum hominum qui castellum incolebant erat admodum angustum, & ex utroque latere abruptum.

³ Milites neque poterant consistere ad opus faciendum, propter iniquitatem loci.

⁴ At Marius, multis diebus & laboribus consumtis, maximè sollicitus cum labore animo suo voluebat,

desereretne quod incepérat, quoniam non procedebat, an expeclaret fortunam.

⁵ Quæ cùm per multos dies & noctes Marius volveret, cùm animi maximâ fluctuatione & agitatione, fortè quidam Ligus, miles gregarius ex cohortibus auxiliariis, qui castris egressus erat ad petendam aquam, animadvertisit cochleas repentes inter saxa, non procul ab latere castelli, quod oppositum erat lateri, ubi prælium erat.

NOTÆ.

^a Sine periculo.] Quia vineæ igne & lapidibus subruebantur.

^b Opperiretur.] Non possunt istud non mirari, qui fortunæ auram non senserunt.

^c Ligus.] Qui erat ex Liguriâ. Us Genoës.

^d Prona.] Intellige arborem primò ex

saxo nascentem non potuisse statim in altum assurgere, sed paululùm versus ima montis inflexam fuisse, prout illud in locis declivibus conspicatur; deinde se se exisse, usumque scalæ præbuisse, ut saxum scanderetur.

^e Perscribit.] Il reconnaît bien la place. Il en prend le plan.

liantibus aderant. Exploratis omnibus, quæ mox usui fore ducebat, eodem regreditur; non temerè, ut ascenderat, sed tentans omnia, & circumspiciens. Itaque Marium properè adit, acta edocet, hortatur; ab eâ parte, quâ ipse descenderat, castellum tentet: pollicetur fese itineris periculique ducem. Marius cum Ligure promissa ejus cognitum ex præsentibus misit: quorum, ^a uti cujusque ingenium erat, ita rem difficultem, aut facilem, renunciavere. Consulis animus tamen paululùm arrestus. Itaque ex copiâ tubicinum, & cornicinum, quinque numero quâm volocissimos delegit; & cum his, ^b præsidio qui forent, quatuor centuriones: omnisque Liguri parere jubet, & ^c ei negotio proxumum diem constituit. Sed ubi ex præcepto tempus visum, paratis, compositisque omnibus, ad locum pergit. Cæterùm illi, qui centuriis præerant, prædocti ab ^d duce, arma, ornatumque mutaverant; capite, atque pedibus nudis, uti ^e prospectus, nisusque per saxa faciliùs foret: super terga gladii, & scuta; verùm ea Numidica, ex coriis, ^f ponderis gratiâ, simul & ^g offensa quò leniùs streperent. Igitur prægrediens Ligus, saxa, & si quæ vestutate radices eminebant, laqueis vinciebat, quibus allevati milites faciliùs adscenderent: interdum timidos insolentiâ itineris levare manu: ubi paulò asperior adscensus erat, singulos præ se inermes mittere: dein ipse cum illorum armis sequi: quæ ^h dubia nisui videbantur, potissimum tentare; ac sæpius eadem adscendens, ac descendens, dein statim ⁱ digrediens, cæteris audaciam addere. Igitur diu, multumque fatigati, tandem in castellum pervenient; desertum ab eâ parte, quòd omnes, sicut aliis diebus, advorsum hostes aderant. Marius, ubi ex nunciis, quæ Ligus egerat, cognovit; quanquam toto die intentos prælio Numidas

I N T E R P R E T A T I O.

ⁱ *Marius misit quosdam ex præsentibus cum Ligure, ad cognoscendum promissa ejus.*

N O T A E.

^a *Uti cujusque.*] Istud diligenter notandum, ut cuique, non secundum id quod ejus verba sonant, sed indolis & ingenii factâ æstimatione, fidem habeamus: quod nisi sit, sæpius in fraudem, & errorem, non magis alienâ quâm nostrâ culpâ incidemus.

^b *Præsidio.*] Id est, qui rem ipsam exequuntur & tuerentur: quippe centurio luos quisque milites habuit.

^c *Ei negotio.*] Non dicit auctor quodnam illud sit; verùm de castelli expugnatione sermonem esse satîs intelligitur.

^d *Duce.*] *Ligure*, scilicet.

^e *Prospectus.*] *Enimvero illis*, si ullo mo-

do caput obvelatum habuissent, viam in ascendendo videre, vel despicer, non licuisset; sed virgultis & radicibus impliciti fuissent.

^f *Ponderis.*] Id est, ut leviora essent.

^g *Offensa.*] Ferrum enim, quod in umbo lictorum Romanorum erat, sonum reddidisset, si ea ad saxum allisa essent.

^h *Dubia nisui.*] Id est, quod in ascensu inferre pedem satîs tutum non videbatur; cùm saxum solutum erat, aut labens, &c.

ⁱ *Digrediens.*] Ille, ut ita dicam, ludibundus & saltabundus per ea loca, quòd aliis animum adderet, incedebat.

habu-

habuerat, tum verò cohortatus milites, & ipse extra vineas egressus, a testudine acta succedere, & simul hostem b tormentis, sagittariisque, & funditoribus eminus terrere. At Numidæ, sèpè antea vineas Romanorum subversis, item incensis, non castelli mœnibus sese tutabantur; sed ¹ pro muro dies, noctesque agitare; maledicere Romanis; ac Mario vecordiam objectare; militibus nostris Jugurthæ servitium minari; secundis rebus feroceſ esse. Interim, Romanis omnibus hostibusque prælio intentis, magnâ vi utrimque, pro gloriâ atque imperio his, ^c illis pro salute certantibus; repente à tergo ^d signa canere: ac primò mulieres, & pueri, qui viſum proceſſerant, fugere; deinde, uti quisque muro proximus erat; postremò cuncti armati, inermesque. Quod ubi accidit, eò acriùs Romani instare, fundere, ac plerosque tantummodo fauciare; dein super occiforum corpora vadere, avidi gloriæ ^e certantes mūrum petere; neque quemquam omnium prædā morari. Sic forte correcta Marii ^f temeritas gloriam ex culpâ invenit. Cæterū, dum ea res geritur, L. Sulla quæſtor cum magno equitatu in caſtra venit; ^g quod, ut ex Latio, & à ſociis cogeret, Romæ relictus erat. Sed quoniam nos tanti viri res admonuit, idoneum viſum eſt de naturâ, cultuque ejus paucis dicere. Neque enim alio loco de Sullæ rebus dicturi ſamus, & L. ^h Sifenna optumè, & diligentissumè omnium, qui eas res dixere, ² persecutus parum mihi ⁱ libero ore locutus videtur. Igitur Sulla gentis patriciæ ^k nobilis fuit, familiâ propè jam extinctâ majorum ignaviâ; literis Græcis, atque Latinis ³ juxtâ,

I N T E R P R E T A T I O .

¹ Sed permanebant dies & noctes ante muros.

² Et L. Sifenna, qui persecutus eſt historiam optimè & diligentissimè omnium qui eas res dixere, vide-

tur mibi locutus parum libero ore.

³ Eruditus erat doctissimè & pariter literis Græcis atque Latinis.

N O T A E .

a *Testudine.*] Machina erat, quâ ad arcendos iectus utebantur, quæque pro multiplici uſu diversè connectebatur.

b *Tormentis.*] Machinæ fuerunt, quibus vi ſummâ lapides, & alia mīſſilia jaciebant.

c *Illis.*] Hinc videre licet, pronomen *bic*, *boc*, *boc*, non ſemper ad proximum referri, ſed quandoque poni pro *alius*, *alia*, *aliud*, &c.

d *Signa.*] Antea vidimus ideo cornicines & tubicines mīſſos, ut, ſcīlicet, terrorem augerent.

e *Certantes.*] Illud eſt quod Gall. dicimus, *A qui ſera le premier.*

f *Temeritas.*] Cūm arcem, ut videbatur, inexpugnabilem appetiſſet.

g *Quod.*] Intellige Syllam tunc, non maturius adveniſſe, quod Romæ ad cogendum equitatum relictus fuifſet. Fortè legendum *Quem.*

h. *Sifenna.*] Historicus fuit ex gente Corneliiā, ut teſtatur Festus, qui bellum civile Syllanum edidit: Ciceronis judicio melior quām qui ante ipsum Latinè historiam ſcripſerant; attamen diſtans à perfecto. Ejus reſtant aliquot fragmenta.

i *Libero.*] Quia Syllæ vitia noluit, aut non aſſus eſt deſcribere.

k *Nobilis.*] Multi nobiles erant, qui continuo patricii non erant.

atque

atque doctissimum eruditus; animo ingenti; cupidus voluptatum, sed gloriæ cupidior: otio luxurioso esse: tamen ab negotiis nunquam voluptas remorata, nisi quod ^a de uxore potuit honestius consuli: facundus, callidus, & ^b amicitia facilis: ^c ad simulanda negotia altitudo ingenii incredibilis: multartum rerum, ac maxumè pecuniæ largitor: atque illi, felicissimo omnium ante ^d civilem victoriam, nunquam super industriam fortuna fuit; multique dubitavere, fortior, an felicior esset. Nam, postea quæ fecerit, incertum habeo, ^e pudeat magis, an pigeat disserere. Igitur Sulla, uti suprà dictum est, postquam in Africam, atque in castra Marii cum equitatu venit; rudis antea & ignarus belli, solertissimus omnium in paucis tempestatibus factus est. Ad hoc milites benignè appellare: multis rogantibus, ^f aliis per se ipse dare, beneficia invitus accipere; sed ea properantiis, quām æs mutuum ^g reddere. ^h Ipse ab nullo repetere: magis id laborare, ut illi quām plurimi deberent; joca atque seria cum humillum agere. In operibus, in agmine, atque ad vigilias, multus adesse: neque interim, quod ⁱ ambitio prava folet, consulis, aut cuiusquam boni famam lēdere: tantummodo neque consilio, neque manu, priorem alium

I N T E R P R E T A T I O.

^a *Atque fortuna nunquam fuit illi major industria, quamquam omnium felicissimus fuerit ante victoriam civilem.*

N O T A E.

^a *De uxore.]* Istud fortè ideo dixit, quod Valeriam in theatro lascivè nimis blanditem sibi uxorem duxit. Vide Plutarchum.

^b *Amicitia facilis.]* Id est, qui sibi aliorum benevolentiam facile conciliabat, eisque benignum se pari lubentia præbebat. Gall. *Il savoit gagner le cœur des gens, & se communiquoit.*

^c *Ad simulanda negotia.]* Viro politico necesse est in primis, negotiis eam faciem effingere posse, quā voluntatem aliorum insectat, & ad scopum suum perducat. Vim eam Sylla innatam fuisse testatur Sallust. Gall. diceremus, *Il savoit donner aux choses le tour qu'il vouloit, les reprenter sous telle face qu'il lui plait.* Vel, si eam putas acceſſitam explicationem, intellige, Syllam ingenio fuisse tam acri, tamque expromptam habuisse memoriam, ut gestu & habitu, aut colloquio & congressu, quodcumque libuiflet hominibus persuadere potuerit.

^d *Civilem.]* Istud addidit, quia postquam Sylla, mortuo Mario, rerum potitus est;

Romam & Italiam, omnibus modis, civium languine cruentavit.

^e *Pudeat.]* Id est, *Respublica quamvis ad exitum perdueta fuerit, non tamen ejus major fuit clades, quām Syllæ vecordia.*

^f *Aliis.]* Istud, quod suprà dixit, explicat, Syllam amicitia facilem fuisse.

^g *Reddere.]* Quantò pluris est homo, quam pecunia, tantò accuratius ejus opera, gratia, aut amicitia, cum amplificatione compensanda.

^h *Ipse ab nullo.]* Nisi istud adsit, beneficium non est, sed mercimonium: quantumvis enim ingrati animi vitium intolerabile fuerit, nihilominus tamen qui beneficat, quid manus dextra agat, nescire debet sinistra, ut sapientissimè monuit ipse Christus Iesus, ne verius amicis onus imponamus, quām beneficium collocemus.

ⁱ *Ambitio prava.]* Nam bona est etiam, cùm quis sine cuiusquam detimento bona famæ studet.

pati:

pati: plerosque antevenire. Quibus rebus, & artibus brevi Mario, militibusque, carissimum factus. At Jugurtha postquam oppidum Capsam, aliosque locos munitos, & sibi utilis, simul & magnam pecuniam amiserat; ad Bocchum nuncios mittit, quam primum in Numidiam copias adduceret: praelii faciundi tempus adesse. ¹ Quem ubi cunctari accepit, dubium belli atque pacis rationes trahere: rursus, ut antea, proximos ejus donis corruptit; ipsique ^a Mauro pollicetur Numidiae tertiam partem, si aut Romani Africam expulsi, aut, ^b integris suis finibus, bellum compositum foret. Eo præmio illectus Bocchus cum magnâ multitudine Jugurtham accedit. Ita, amorum exercitu coniuncto, Marium jam in hiberna proficiscentem, vix decimâ parte ^c diē reliquâ, invadunt: rati noctem, quæ jam aderat, victis sibi munimento fore; &, si vicissent, nullo impedimento, quia locorum scientes erant: contra Romanis utrumque casum in tenebris difficiliorem fore. Igitur ^d simul consul ex multis de hostium adventu cognovit, & ipsi hostes aderant; & prius quam exercitus aut instrui, aut sarcinas colligere; denique, ante quam signum, aut imperium ullum accipere quivit; equites Mauri, atque Gætuli, non acie, neque ullo more prælii; sed catervatim, ut quosque fors congregaverat, in nostros incurunt. Qui omnes trepidi improviso metu, attamen virtutis memores, aut arma capiebant, aut capientis alios ab hostibus defensabant: pars equos ascendere, obviâ hostibus ire: pugna latrocinio magis, quam prælio similis fieri: sine signis, sine ordinibus, equites, pedites permixti, cædere alios, alios obtruncare: multos ^e contra adversos acerrimè pugnantes ab tergo circumvenire, neque virtus, neque arma satis tegeret; quod hostes numero plures, & undique circumfusi erant: denique Romani ^e veteres, novique; & ^f ob ea, scientes belli; si quos

INTERPREATIO.

¹ *Quem ubi accepit moras neele-
re, dum dubius anxiè perpendebat
rationes quæ pro bello aut pace fa-
ciebant.*

² *Circumveniebant multos ab
iergo, dum illi pugnarent acerrimè
contra hostes adversos.*

NOTÆ.

^a *Mauro*] Boccho scilicet.

^b *Integris.*] Hoc est, *Si nulla pars regni
fibi à Romanis detraheretur.*

^c *Diē.*] Proculdubio casus est genitivi, quandoquidem Plautus & Virgilius ita locuti sunt; atque hunc ipsum locum citat Gellius, qui *die* in patrio casu à Sallustio positum esse dicit, aliorumque argutias eâ de re contemnit.

^d *Simul.*] Dicit, tunc tantum Marium de hostium adventu cognovisse, cum ipsi aderent.

^e *Veteres.*] Non sunt veterani, prout quidam existimavit; verum ii, de quibus mentio facta est superius, qui sub Metello militaverant; quique, cum novis quos Marius adduxit, in unum corpus coaluerant.

^f *Ob ea.*] Id est, *Romani veteres & novi,
ideo scientes belli, quod bi cum illis, usu, Nu-
midarum more affectis, permixti essent, & in
unum corpus coaliuerent, orbes faciebant, si quos
locus aut casus conjunxerat.*

locus

locus aut casus conjunxerat, orbes ^a facere: atque ita ab omnibus partibus simul tecti, & instructi, hostium vim sustentabant. Neque in eo tamque aspero negotio Marius territus, aut magis, quam antea, demissio animo fuit. Sed cum turmâ suâ, quam ex fortissimis magis, quam familiarissimis paraverat, vagari passim: ac modò laborantibus suis succurrere; modò hostis, ubi confertissimi obstiterant, invadere: manu ^b consulere militibus, quoniam imperitare conturbatis omnibus non poterat. ^c Jamque dies consumptus erat, cum tamen barbari nihil remittere; atque, uti reges præceperant, noctem pro se rati, acrius instare. Tum Marius ex copiâ rerum consilium trahit, atque uti suis receptui locus esset, collis duos propinquos inter se occupat. Quorum in uno, ^d castris parum amplo, fons aquæ magnus erat; alter usui opportunus, quia magnâ parte editus, & præceps, pauca munimenta ^e egebat. Caeterum apud aquam Sullam cum equitibus noctem agitare jubet. Ipse milites dispersos paulatim, neque minus hostibus conturbatis, in unum contrahit: dein cunctos ^f pleno gradu in cellem subducit. Ita reges, loci difficultate coacti, prælio deterrentur; neque tamen suos longius abire sinunt, sed utroque colle multitudine circumdato effusi confedere. Dein, crebris ignibus factis, plerumque noctis barbari more suo lætari, exultare, strepere vocibus: & ipsi duces ferocius, quod non fugere, ac ^g pro victoribus agere. Sed ea cuncta Romanis ex tenebris, & editioribus locis facilia visu, magnoque ^h hortamento erant. Plurimum verò Marius imperitiâ hostium confirmatus, quam maximum silentium haberi jubet; ne signa quidem, uti per vigilias solebant, canere: dein, ubi lux adventabat, defessis jam hostibus, ac paulò antè somno captis; de improviso ⁱ vectigalis, item

I N T E R P R E T A T I O.

ⁱ Quorum in uno parum amplo ad castra ponenda, erat fons magnus aquæ.

^j Et ipsi duces gerebant se se ferociter, & quasi victores fuissent, quia non fugerant.

N O T A E.

^a Orbes.] Quid intelligat, per orbes, res ipsa satis superque indicat. Illi, scilicet in circulum se se componebant, ut eos ex omni parte adversos hostes invenirent, neq; à tergo circumvenirentur.

^b Consulere.] Intellige Marium huc illuc cursando, & quod ille cumque ivisset hostes profligando, aliquatenus suos juvisse, eorumque ordines restituisse.

^c Jamque dies consumptus erat.] Versus heroici haec verba constituant bonam partem, quod proculdubio, auctori, per incognitiam excidit.

^d Egebat.] Alii habent quærebat, non nulli gerebat. Malim retinere egebat, nec

me movet quod accusativum post se habeat; nam eiusmodi antiquitatis phrasibus gaudet Sallustius.

^e Pleno.] Id est, tantum illi non aufugerunt; Marius les fit retirer a grands pas.

^f Hortamento.] Quia holles cum securos & exultantes viderent, confidebant insuper eos defessos & sopitos fore, cum p:celium instauraretur.

^g Quam maximum.] Il commanda que l'on fit le moins de bruit que l'on pourroit.

^h Vectigalis.] Eorum conjicio fuisse tubicines qui superveniebant, & extraordinarii Romanis aderant.

cohortium, turmarum, legionum, tubicines simul omnes signa canere; milites clamorem tollere, atque ^a portis erumpere. ^b Mauri, atque ^c Gætuli ignoto atque horribili sonitu repente exciti, neque fugere, neque arma capere, neque omnino facere, aut providere quidquam poterant. Ita cunctos strepitu, clamore, nullo subveniente, nostris instantibus, tumultu, terrore, formidine, ^d quasi recordia cuperat: denique omnes fusi, fugatiique: arma, & signa militaria pleraque capta: pluresque eo prælio, quam omnibus superioribus, interemti. Nam somno, & metu insolito impedita fuga. Dein Marius, uti cœperat, in hiberna proficiscitur; quæ, propter commeatum, in oppidis maritimus agere decreverat: neque tamen victoriâ socors, aut insolens factus; sed pariter, atque in conspectu hostium, ^e quadrato agmine incedere. Sulla cum equitatu ^f apud dextimos, in sinistrâ parte A. Manlius cum funditoribus, & sagittariis, præterea cohortes Ligurum, curabat: primos, & extremos cum expeditis manipulis tribunos locaverat. Perfugæ, regionum scientissimi, hostium iter explorabant. Simul consul, ^g quasi nullo imposito, omnia providere: apud omnis adesse: laudare, increpare merentis. Ipse armatus, intentusque, item milites ^h cogebat; ⁱ neque secus, atque iter faceret, castra munire; excubitum, in portâ, cohortis ex legionibus; pro castris, equites auxiliarios, mittere: præterea alios super vallum in munimentis locare: vigilias ipse circuire, non tam diffidentiâ ^j futuri, quæ imperavisset; quam uti militibus exæquatus cum imperatore labos volentibus esset. Et sanè Marius illoque aliisque temporibus Jugurthini belli, ^k pudore magis, quam ^l malo, exercitum coercebant; ^m quod multi per ambitionem fieri aiebant, pars quod à pueritia consuetam duritiam, & alia,

I N T E R P R E T A T I O .

¹ Sylla erat cum equitatu in dextrâ parte.

² Simul consul providebat omnia, quasi neminem suo loco curare jussisset.

³ Non tam diffidens futura esse ea quæ imperavisset, quam ut labor exæquatus militibus cum imperatore, illis placeret.

N O T A E .

^a Portis.] Castrorum, scilicet.

^b Mauri.] Quibus Bocchus imperitabat.

^c Gætuli.] Quos ordines fervare Jugurtha instituerat.

^d Quasi.] Vox ista cum recordiâ jungi debet, ut conjunctim eam vesaniam & dementiam significant, quâ ii affliguntur, qui nimio metu correpti sunt. Idem proponendum præstat quod illud quod vocant, *Unterur panique*.

^e Quadrato.] Ut, quacumquè hostis ingueret, parati essent.

^f Cozebat.] Pudore, scilicet, cum imperatore suum intentum animadverterent.

^g Neque secus.] Dicit Marium, cum in itinere semper paratissimus fuisse, eodem modo in castris se geffisse. Locus obscurus est, nisi advertas.

^h Pudore.] Intellige Marium tantum laborem cepisse, ut, illo ita intento, neminem otari non puduisse.

ⁱ Malo.] Pœnâ aut supplicio.

^k Quod.] Quod, nimurum, sibi laborem cum militibus communem faciebat.

T

quæ

quæ cæteri miserias vocant, voluptati habuisset. ^a Nisi tamen resp. pariter, ac sævissimo imperio, bene, atque decore gesta. Igitur quarto denique die, haud longè ab oppido Cirtâ, simul undique ^b speculatores citò sese ostendunt; quâ re hostis adesse intelligitur. Sed quia divorsi redeuntes, alius ab aliâ parte, atque omnes idem significabant; consul incertus quonam modo aciem instrueret, nullo ordine commutato, aduersum omnia paratus ibidem operitur. Igitur Jugurtham spes frustrata, qui copias in quatuor partis distribuerat, ratus ex omnibus ^c æquè aliquos ab tergo hostibus venturos. Interim Sulla, quem primum hostes attigerant, cohortatus suos, turmatim, & quâm maxumè confertis equis, ipseque aliquique Mauros invadunt: cæteri in loco manentes, ab jaculis eminus emissis corpora tegere; &, ^d si qui in manus venerant, obtruncare. Dum eo modo equites præliantur, Bocchus cum peditibus, quos Volux filius ejus adduxerat, neque in priori pugnâ, ^e in itinere morati, adfuerant, postremam Romanorum aciem invadunt. Tum Marius apud primos agebat, quod ibi Jugurtha cum plurimis erat. Dein ^f Numida, cognito Bocchi adventu, clam cum paucis ^g ad pedites convertit; ibi Latinè (nam apud Numantiam loqui didicerat) exclamat, nostros fristrâ pugnare: paulò antè Marium suâ manu interfectum: simul gladium sanguine oblitum ostendere, quem in pugnâ, satis impigrè occiso pedite nostro, cruentaverat. Quod ubi milites accepere, magis atrocitate rei, quâm fide nuncii, terrentur; simulque barbari animos tollere, & in perculsus Romanos acriùs incdere. Jamque paulum à fugâ aberat, cum Sulla, profligatis iis, quos aduersum ierat, rediens, ab latere Mauros incurrit. Bocchus statim avertitur. At Jugurtha, dum sustentare suos, & propè jam adeptam victoriam retinere cupit, circumventus ab equitibus dextrâ, sinistrâ; omnibus occisis, solus inter tela hostium vitabundus erumpit. Atque interim Marius, ^h fugatis equitibus, accurrit auxilio suis, quos pelli

I N T E R P R E T A T I O.

ⁱ Et si qui Mauri in Romanorum manus venerant, eos obtruncarent.

^j Neque in priore pugnâ adfuerant, quod in itinere morati essent.

N O T A E.

^a Nisi.] Positum est pro sed; aut verum, ut sæpè alibi. Gall. diceremus. *Avec tout cela, aut, Quoi qu'il en soit.*

^b Speculatores.] Perfugas fuisse suprà dixit.

^c Æquè.] Id est, Indiscriminatim ex quadruplici agmine alterum à tergo hostes invaserunt, cum tamen nesciret Jugurtha cuinam istud obtineret. Gall. *Que les uns, ou les autres indifferemment, pourroient prendre en queue l'armée des Romains.*

^d Numida.] Jugurtha, proculdubio; ut mirum videatur hoc in loco hæsisse viros doctos.

^e Ad pedites.] Romanos scilicet atque eos arbitror contra quos Bocchus pugnabat qui in postremâ acie locati fuerant, quod patet attendenti.

^f Fugatis.] Eos fuisse arbitror, qui cum Jugurthâ fuerant, à quibus se ipse subducerat, ut stratagemate adversus Romanos pedites uteretur.

jam

jam acceperat. Denique hostes jam undique fusi. Tum spectaculum horibile in campis patentibus: sequi, fugere; occidi, capi; equi, atque viri afflerti: ac multi, vulneribus acceptis, neque fugere posse, neque quietem pati; ^a niti modò, ac statim concidere: postremò omnia, quā visus erat, constrata telis, armis, cadaveribus, & inter ea humus infecta sanguine. Postea loci consul, haud dubiè jam viator, pervenit in oppidum Cirtam, quō initio profectus ¹ intenderat. Eò post diem quintum, quam ^b iterum barbari male pugnaverant, legati a Boccho veniunt; qui regis verbis à Mario petivèrè duos quām fidissimos ad eum mitteret: velle de suo, & de populi R. commodo cum iis differere. Ille statim L. Sullam, & A. Manlium ire jubet; qui ^c quamquam acciti ibant, tamen placuit verba apud regem facere; ingenium aut avorsum uti fletterent, aut cupidum pacis vehementius accenderent. Itaque Sulla, cuius ^d facundiæ, non ætati, à Manlio concessum, pauca verba hujuscemodi locutus:

Rex Bocche, magna lætitia nobis est, cùm te talem virum dii monuere, ut al quando pacem, quām bellum, malles; neu te optimum cum pessimo omnium Jugurthā miscendo commaculares; simul nobis demeres acerbam necessitudinem, pariter te errantem, & illum sceleratissimum, persequi. Ad hoc, populo R. jam ² à principio inopi, melius visum, amicos, quām servos, quærere: tutiusque rati, volentibus, quām coætis ^e imperitare. Tibi verò nulla opportunior amicitia nostrā; primū quòd procul absimus, in quo ^f offensæ minumum, gratia par, ac si propè adessemus; dein quòd ³ parentes abunde habemus, amicorum neque nobis neque cuiquam

I N T E R P R E T A T I O .

¹ Quòd consilium fuerat perver-
nire initio cùm discesserat.

² Præterea melius visum populo
Romano, jam à principio, cùm ad-

modum inops erat & egenus, quæ-
rere amicos quām servos.

³ Deinde quia habemus abunde
homines qui nobis pareant.

N O T A E .

^a *Niti.] Ils tacboient de se relever.*

^b *Iterum.]* De hâc postremâ pugnâ lo-
quitor: priorem superiùs vidimus, quando
Romani in colles eaverunt, deinde hostes
profligaverunt.

^c *Quamquam.]* Hoc dicit, quia non eo-
rum fuit, qui acciti erant, antè loqui, quām
quid exponeret barbarus cognitum habuiss-
sent.

^d *Facundiæ.]* An ob rem, necne, postea
cognosces.

^e *Imperitare.]* Hinc vides imperii nomen
quamquam sæpius dominium notat, hone-
stum quoque esse; graviusque & stabilius

arbitratos esse Romanos illud, quod libera-
litate & amicitia adjungitur, quām vi quod
fit & superbiâ. Nostris verò hominibus,
plerisque ne quidem isthuc odorari licet; sed
superbiæ suæ omnia proculcanda à diis ipsis
tradita esse arbitrantur. Litteris Græcis &
Latinis nihil opus est: satis fuit, ut primi
essent omnium rerum, superbia eos omnia
contemnere docuerit. Itaque ergo aman-
tunt; à Gnathonibus scilicet, non eleganti-
bus & cordatis viris.

^f *Offensæ.]* Id est, sibi non possumus no-
cere.

omnium, satis fuit. Atque a hoc utinam à principio tibi placuisset: profecto ex P. R. ad hoc tempus multò plura bona accepisses, b quām mala perpeccus es. Sed quoniam humanarum rerum fortuna pleraque regit; cui scilicet placuit & vim, & gratiam nostram c experiri: nunc, quando per illam licet, festina, atque, uti cœpisti, perge. Multa, atque opportuna babes, quō facilius errata officiis superes. Postremò hoc in pectus tuum demitte, nunquam populum Rom. beneficiis victum esse. Nam, bello quid valeat, tute sis.

Ad ea Bocchus placidè, & benignè simul, pauca pro delicto suo verba facit; se non hostili animo, sed ob regnum tutandum arma cepisse. Nam Numidiæ partem, unde Jugurtham d expulerit, jure belli suam factam: eam vastari à Mario pati nequivisse: præterea missis antea Romam legatis 1 repulsum ab amicitiâ. Cæterum vetera omittere, ac tum, si per Marium liceret, legatos ad senatum missurum. Dein, 2 copiâ factâ, animus barbari ab amicis e flexus, quos Jugurtha, cognitâ legatione Sullæ, & Manlii, metuens id quod parabatur, donis corruperat. Marius interea, exercitu in hibernaculis composito, cum expeditis cohortibus, & parte equitatûs, proficiscitur in loca sola, obsesum turrim regiam, quō Jugurtha perfugas omnis f præsidium imposuerat. Tum rursus Bocchus, seu reputando quæ sibi duobus præliis evenerant, seu admonitus ab aliis amicis, quos incorruptos Jugurtha reliquerat; ex omni copiâ 3 necessiariorum quinque de legit, quorum & fides cognita, & ingenia validissima erant. Eos ad Marium, ac dein, si placeat, Romam legatos ire jubet: agendarum rerum, & quocunque modo belli componendi, & licentiam ipsis permittit. Illi mature ad hiberna Romanorum proficiscuntur, dein à

INTERPRETATIO.

1 Præterea dixit se repulsum ab amicitiâ, cùm antea mississet legatos Romam.

2 Deinde, occasione datâ, animus barbari flexus est ab amicis, quos Jugurtha corruperat donis,

metuens id quod parabatur, postquam cognovisset legationem Syllæ & Manlii.

3 De legit quinque ex omni numero amicorum.

NOTÆ.

a Hoc.] Pacem cum Romanis babere.

b Quām mala p̄s̄p̄f̄s̄ es.] Quanquam contra fidem eorum codicūm, quos videre contigit, confidenter tamen eff̄s̄ delevi, et reposui, ne ridicule Sylla locutus esse videatur; neque scio, quomodo hunc locum intelleixerint qui eum intactum præterierunt.

c Experiri.] Id est, quæ voluit experientis vim, & gratiam nostram cognoscere.

d Expulerit.] Hinc patet, nisi forte va-

nissimus homo delictum mendacio excusat, Bocchum cum Jugurthâ bellum gessisse.

e Flexus.] Tametsi Bocchus homo fuit maximè inanis, optimè tamen reges docebunt, quales amicos à se propellere debeant.

f Præsidium.] Imposuerat perfugas præsidium, id est, præsidium ex perfugis constituerat. Hoc loquendi genus Grammatici Appositionem vocant.

g Licentiam.] Ils étoient plenipotentiaries.

Gætulis

Gætulis latronibus in itinere circumventi, spoliati, pavidi, & sine decore ad Sullam profugiunt; quem consul, in expeditionem proficisciens, pro prætore reliquerat. Eos ille non pro ^b vanis hostibus, uti meriti erant, sed accurate & liberaliter habuit. Quare barbari & famam Romanorum avaritiae falsam, & Sullam ob munificentiam in se esse amicum, rati. Nam etiam tum ^c largitio multis ignota erat: munificus nemo putabatur, nisi pariter volens: dona omnia in benignitate habebantur. Igitur quæstori mandata Bocchi patefaciunt, simul ab eo petunt, uti fautor, consultorque sibi adsit; copias, fidem, magnitudinem regis sui, & alia, quæ aut utilia, aut ^d benevolentia esse credebant, oratione extollunt: dein, Sullæ omnia pollicito, docti, quo modo apud Marium, item apud senatum verba facerent, circiter dies XL. ibidem opperiuntur. Marius postquam infecto negotio, ^e quod intenderat, Cirtam redit; de adventu legatorum certior factus, illosque, & Sullam venire jubet, itemque L. ^e Bellienum prætorem Uticæ, præterea omnis undique senatorii ordinis; quibuscum mandata Bocchi cognoscit, ^f in quibus, legatis potestas eundi Romam sit: ^g ab consule interea induciæ postulabantur. Ea Sullæ, & ple-

INTERPRETATIO.

¹ Deinde, postquam Sylla illis omnia promisisset, docti quomodo apud Marium, item apud senatum verba facerent, expe&ellant ibidem

circiter dies 40.

² Postquam Marius redit Cirtam, negotio infecto, ad quod perficiendum profectus erat.

NOTÆ.

^a Sine decore.] Id est, absque dignitatis suæ insignibus; imò habitu deteriore quam solent homines vulgares, quia spoliati fuerant.

^b Vanis.] Id est, mendacibus, levibus, & inconstantibus.

^c Largitio.] Intellige paucis eorum hominum artem cognitam fuisse, qui turpissime ut gallinaceum emendicent, ovum magnificè largiuntur; aliorumque ex imperitiâ rem suam faciunt, eorum gratiam præfertim aucupando, eosque corrumpto.

^d Benevolentia.] Id est, ut volunt, quæ benevolentiam & amicitiae studium declararent. Alii codices habent benevolentiae. Sed neutrum placet: verum exponendam esse crediderim hanc vocem benevolentia eo modo, quo antea Sallustium volentia usurpasse vidimus; ut benevolentia sicut & utilia ad Romanos referatur: atque Bocchi legatos, ut sibi demererentur, Sullæ omnia quæ aut illis utilia, aut jucunda, seu benevolentia es-

sent, exposuisse intelligamus. Durior fortè aliis videbitur expositio, sed eò dicit sensus, ut patebit attendenti.

^e Bellienum.] Catilinæ avunculum dicit Asconius.

^f In quibus.] Glareanus hæc verba dedit, deinde aliquid mutat ex fide codicum; quanquam, ut ille ait, non ex omnibus omnina, sed ex singulis tamen aliquid ad plenam lectionem eruendam, decerpserit. Ego verò nihil mutem, sed ita intelligo. Inter alia Bocchi mandata, hoc unum fuisse, ut legati sui Romam proficerentur, quod Sylla eis concessisset: sed elliptica est oratio, cuius pars prior ex posteriore facilè intelligitur.

^g Ab consule.] Ne ita intelligas, quasi consul Marius inducias petiverit; sed potius Bocchus, ipsiusque legati. A Boccho postulabantur induciæ, quas consul concederet.

risque

risque placuere: pauci ferocius decernunt: scilicet ignari humana-
rum rerum, quæ fluxæ, & mobiles semper in adversa ^a mutant. Cæ-
terum Mauri, impetratis omnibus, tres Romam profecti sunt cum
Cn. Octavio Rufone, qui ^b quæstor stipendium in Africam portave-
rat: duo ad regem redeunt. Ex his Bocchus cum cætera, tum max-
imum benevolentiam, & ^c studium Sullæ, accepit. Romæque legatis
eius, postquam errasse regem, & Jugurthæ scelere lapsum, ^d depre-
cati sunt, amicitiam & fœdus potentibus hoc modo respondet:

*S. P. Q. R. beneficii & injuriæ memor esse solet. Cæterum Boccho,
quoniam pœnitet, delicti gratiam facit, fœdus & amicitia dabuntur,
cum meruerit.*

Quibus rebus cognitis, Bocchus per litteras à Mario petivit, uti Sul-
lam ad se mitteret; cuius arbitratu communibus negotiis consulere-
tur. Is missus cum præsidio equitum, atque peditum, funditorum
^e Balearium: præterea iere sagittarii, & cohors ^f Pæligna cum ^g veli-
taribus armis, itineris properandi causâ: neque his ^z fecus atque aliis
armis, adversus tela hostium, quod ea levia sunt, muniti. Sed in iti-
nere, quinto denique die, Volux, filius Bocchi, repente in campis pa-
tentibus cum mille non amplius equitibus fese ostendit; qui temere
& effusè eentes, Sullæ aliisque omnibus & numerum ampliorem
^z vero, & hostilem metum, efficiebant. Igitur se quisque expedire;
arma, atque tela tentare, ^h intendere: timor aliquantus, sed spes

I N T E R P R E T A T I O.

¹ *Et respondetur hoc modo lega-
tis ejus Bocchi qui orabant fœdus
& amicitiam, postquam dixissent
regem suum errasse, ipsique veni-
am petiissent quod scelere Jugurthæ
lapsus effet.*

² *Neque erant minùs muniti bis
armis quam aliis, adversus tela bo-*

stium, quod ea levia sunt.

³ *Qui equites eentes temere, &
alii ab aliis dispersi, faciebant ut
numerus amplior videretur Sullæ
& aliis omnibus, quam revera esset,
& ut eos reformidarent tanquam
hostes.*

N O T A E.

^a *Mutant.*] Eleganter, si Gellio credi-
mus, pro *mutantur*, quod est in aliis codicibus.

^b *Quæstor.*] Non Marii, nam Sylla is-
erat; sed hic in Africâ quæstor fuit, vel fortè
ex urbanis unus.

^c *Studium.*] Illud est de quo suprà: dixit
enim Sallustius egregiè legatos à Syllâ ac-
ceptos fuisse.

^d *Deprecati.*] Ita loquitur Cicero, *Orat.*
² *contra Rullum, Si quid deliquerò, inquit,
nullæ sunt imagines, quæ me à vobis deprecen-
tur.* Ita & alibi.

^e *Balearium.*] Alii, *funditorumque Balearium.* Baleares veò duæ sunt insulæ, ho-
die *Majorca* & *Minorca* dictæ, in mari Me-
diterraneo, è regione Hispaniæ, cuius olim
incolæ peritissimi fuerant funditores.

^f *Pæligna.*] Pæligni populi fuerunt Ita-
liax inter Appenninos montes, magis ad mare
superum, inter Campaniam & Hetruriam
ad Septentrionem.

^g *Velitaribus.*] Gladium, hastam, & par-
mam fuisse testatur Polybius.

^h *Intendere.*] Id est, *quilibet intentus &
paratus erat.*

amplior;

amplior; quippe victoribus, & aduersum eos, quos sæpè vicerant. Interim equites, exploratum præmissi, rem, ut erat, quietam nunciant. Volux adveniens quæstorem ¹ appellat: se à patre Boccho ^a obviā illis simul, & præsidio, missum. Dein eum & proximum diem, sine metu, conjuncti eunt. Post, ubi castra locata, & diei vesper erat; repente ^b Maurus, incerto vultu, pavens, ad Sullam accurrit; dicitque sibi ex speculatoribus cognitum Jugurtham haud procul abesse: simul, uti noctu clam secum profugeret, rogat, atque hortatur. Ille animo feroci negat se toties fusum Numidam pertimescere: virtuti suorum satis ² credere: etiam si certa ³ pestis adesset, mansurum potius, quām proditis quos ducebat, turpi fugā incertæ, ac forsitan post paulo morbo interituræ, vitæ parceret. Cæterū ab eodem monitus, uti noctu proficerentur, consilium adprobat; ac statim milites cœnatos esse in castris, ignisque quām ^c creberrimos fieri, dein ^d primā vigiliā silentio egredi, jubet. Jamque nocturno itinere fessis omnibus, Sulla pariter cum ortu solis castra metabatur; cum equites Mauri nunciant, Jugurtham, circiter duum millium intervallo, ante eos confidisse. Quod postquam auditum est, tum verò ingens metus nostros invadit: credere se proditos à Voluce, & insidiis circumventos. Ac fuere qui dicerent ^e manu vindicandum, neque apud illum tantum scelus inultum relinquendum. At Sulla, quamquam eadem existumabat, tamen ab injuriā Maurum prohibet: suos hortatur, uti fortem animum gererent: sæpè antè paucis strenuis aduersus multitudinem bene pugnatum: quanto sibi, in prælio, minus pèpercissent; tanto tutiores fore: nec decere quemquam, qui manus armaverit, ab inermis pedibus auxilium petere; & in maximo omnium metu nudum & ^f cæcum corpus ad hostes vortere. Dein Volucem, quoniam ^g hostilia faceret, Jovem maximum ⁴ obtestatus, uti sceleris atque perfidiæ

I N T E R P R E T A T I O .

¹ Volux adveniens appellat, & ad colloquium vocat Syllam quæstorem.

² Dicit, se satis confidere virtuti suorum.

³ Dicit, quamquam certum existum sibi adesset, se mansurum po-

tiūs, quām proditis iis, quos ducebat, parceret, turpi & flagitiosâ fugā, vitæ incertæ, ac forsitan post paulo morbo interituræ.

⁴ Postquam Jovem precatus maximo cum affectu maximum esset, ut testis adesset sceleris.

N O T A E .

^a Obviā.] Honoris cauſā

^b Maurus.] Volux.

^c Creberrimos.] Ut exercitum numero ampliorem, ibique pernoctaturum, Jugurtha crederet.

^d Primā.] Nox in quatuor vigilias, easque trium horarum singulas, Romanis divisa erat.

^e Manu.] Hoc est, Volucem esse interficiendum.

^f Cæcum.] Scilicet, cæcum & inerme corpus hostibus obvertunt, qui fugiunt. Cæterū digna est tali viro Syllæ oratio.

^g Hostilia.] Credebant enim monitu ejus cuncta gerere Jugurtham, sed Jugurthæ monitore nihil opus fuit.

Bocchi

Bocchi testis adesset, castris abire jubet. Ille lacrumans orare, ne ea crederet: nihil a dolo factum, ac magis calliditate Jugurthae: cui videlicet speculanti iter suum cognitum esset. Cæterum, quoniam neque ingentem multitudinem haberet; & spes, opesque ejus ex patre suo penderent; credere illum nihil palam ausurum, cum ipse filius testis adesset. Quare optimum factu b videri, per media ejus castra palam transfire; sese, vel, præmissis, vel ibidem relictis Mauris, solum cum Sullâ iturum. Ea res, ut in tali negotio, probata: ac statim profecti, quia de improviso accesserant, dubio atque hæsitante Jugurthâ, incolumes transeunt. Dein paucis diebus, quo ire intendabant, perventum est. Ibi cum Boccho Numida quidam, Aspar nomine, multum, & familiariter agebat; præmissus ab Jugurthâ, postquam Sullam accitum audierat, orator, & subdolè speculatum Bocchi consilia. 3 a Præterea Dabar, Massugradæ filius, ex gente Massinissæ, cæterum materno genere impar, (nam pater ejus ex concubinâ ortus erat) Mauro ob ingenii multa bona carus, acceptusque, quem Bocchus fidum esse Romanis multis antea tempestatibus expertus, illico ad Sullam nunciatum mittit, paratum sese facere, quæ populus Rom. vellet: colloquio diem, locum, tempus ipse deligeret: consulta sese omnia cum illo f integrâ habere: neu Jugurthæ legatum pertimesceret, g quo res communis licentiùs gereretur: nam ab insidiis ejus aliter caveri nequivisse. Sed ego comperior, Bocchum magis Punicâ

INTERPRETATIO.

¹ Cæterum Volux dicebat, quoniam neque Jugurtha ingentem multitudinem haberet, & spes opesque ejus ex patre suo penderent, se credere illum nihil ausurum aperire, cum ipse filius Bocchi testis adesset.

² Ibi Numida quidam, nomine

Aspar, agebat multum & familiariter cum Boccho, præmissus ab Jugurthâ, ut legationem obiret, & subdolè specularetur consilia Bocchi, postquam audierat ab eo Syllam advocatum fuisse.

³ Præterea Dabar cum Boccho erat.

NOTÆ.

^a Dolo.] Suo, scilicet, aut patris.

^b Videri.] Verba sunt Volucis.

^c Dubio.] Non enim datum est spatum cogitandi, utrum utilius foret; vel magnanimitatis stimulo concitatum Romanos virtute delinire, vel infelitum eosdem perseguiri.

^d Præterea.] Non fuerat hic à Jugurthâ missus.

^e Mauro.] Boccho.

^f Integra.] Id est, se, quicquid invicem statuissent, approbaturum. Gall. Qu'il tiendroit pour bien fait.

^g Quo.] Supple, Accitum fuisse Asparem. Hoc dicebat Bocchus, ne à se Sylla proditionem metueret, quod Jugurthæ legatum

videret, vel cum ipso ad concilium vocaretur; & videlicet accitum eum fuisse, ut facilius quæ vellent, & tutiùs, exequerentur.

^h Nam.] Dicit, ab Jugurthæ insidiis non potuisse caveri, nisi ille spe pacis illeatus, ab iis deteritus fuisse. Cæterum, nisi quia faciundum fuit, haud scio an satis cautè Romani cum ejusmodi perfido res suas communicaverint. Qui enim alium decipit, quamobrem nobis quoque dolos non paret, rationem habere debemus. Bene succedit Romanis, at certè orbis terrarum magistris eventus non satis idoneus fuit magister.

fide,

^a fide, quām ^b ob ea, quæ prædicabat, simul Romanos, & Numidam spe pacis attinuisse; multūmque cum animo suo volvere solitum, Jugurtham Romanis, an illi Sullam, traderet: ^c lubidinem ad vorsum nos, metum pro nobis suasisse. Igitur Sulla respondit, pauca se coram Aspare locuturum; cætera occulte, nullo, aut quām paucissimum præsentibus: simul edocet quæ sibi ^d responderentur. Postquam, sicuti voluerant, congressi; dicit se missum à consule venisse quæsitum ab eo, pacem an bellum agitaturus foret. Tum rex, uti ^e præceptum fuerat, post diem decimum redire jubet, ac nihil etiam nunc decrevisse, sed ^f illo die responsurum. Dein ambo in castra sua digressi. Sed ubi plerumque noctis processit, Sulla à Boccho occulte accersitur: ab utroque tantummodo fidi interpres adhibentur. Præterea Dabar internuncius, sanctus vir, ^g ex sententiâ ambobus jurat; ac statim rex sic incipit.

Nunquam ego ratus sum fore, uti rex maximus in hac terrâ; & omnium, quos novi, opulentissimus; privato homini gratiam deberem. Et bercule, Sulla, ante te cognitum multis orantibus, aliis ultro egomet opem tuli, nullius indigui. Id ^h imminutum, quid cæteri dolere solent, ego lætor. Fuerit mibi ⁱ pretium, egiisse aliquando tuæ amicitiæ; quâ apud animum meum nihil carius habeo. ^k Id adeò experiri licet: arma, viros, pecuniam; postremò, quidquid animo lubet, sume, utere: & quoad vires, nunquam tibi redditam ^l gratiam putaveris: semper apud me integra erit: denique nihil me sciente frustrâ voles. Nam, ut ego existimo, regem armis, quām munificentia, vinci, minus ^m flagitiosum. Cæterum de rep. vestrâ, cuius curator hic missus es, paucis accipe. ⁿ Bellum ego populo Rom. neque feci, neque factum umquam volui: finis meos ad vorsum armatos armis tutus sum. ^o Id omitto: quando vobis ita

I N T E R P R E T A T I O .

¹ *Id bellum desero.*

N O T A E .

^a *Fide.*] Id est, *fraude*; utraque enim pro eâdem in proverbium abiit. Bocchus cæ gratiâ Romanorum simul & Jugurthæ legatos acciverat, ut ex commodo suo de utrisque consuleret.

^b *Ob ea.*] Ut, scilicet, Jugurthæ dolii præcaverentur.

^c *Lubidinem.*] Odio enim habebat Romanos.

^d *Responderentur.*] A Boccho, scilicet, quando coram Aspare Jugurthæ legato colloquerentur.

^e *Præceptum.*] A Syllâ per Dabarem.

^f *Illo.*] Qui, scilicet, post decimum illucescerit.

^g *Ex sententiâ.*] Se, scilicet, fideliter concreta servaturum.

^h *Imminutum.*] *Quia nunc ope alienâ indigo.*

ⁱ *Pretium.*] *Gall. Il me sera avantageux.*
Mihi lucro vertetur.

^k *Id.*] *An, scilicet, amicitia tua mibi cara fit.*

^l *Gratiam.*] Sylla Bocchi legatos optimè accepérat, illisque quæcumque ad ejus commodum spectabant, providerat.

^m *Flagitiosum.*] Hinc videre licet flagitium magis peccatum notare quod infamiam adfert.

ⁿ *Bellum.*] In aliis codicibus ita legitur; *Bellum pop. Romano nunquam paravi, neque factum volui.*

U

placit,

placet, gerite, uti vultis, cum Jugurthā bellum. Ego flumen Mulucham, quod inter me & Micipsam fuit, non egrediar, neque id intrare Jugurtham sinam. Præterea, ^a si quid meque vobisque dignum petiveris, haud repulsus abibis.

Ad ea Sulla pro se breviter, & ^b modicè; de pace, & de communibus rebus multis, differuit. Denique regi patefecit, ¹ quod polliceatur, senatum & populum Rom. quoniam armis amplius valuissent, non in gratiâ habituros: faciendum aliquid, quod illorum magis, quam sua, retulisse videretur: id adeò in promptu esse, quoniam ² copiam Jugurthæ haberet; quem si Romanis tradidisset, fore ut illi plurimum deberetur: amicitiam, fœdus, Numidiæ partem, quam nunc ^c peteret, tunc ultro adventuram. Rex primùm negitare: ³ cognationem, affinitatem, præterea fœdus intervenisse: ad hoc metuere, ne ^d fluxâ fide usus popularium animos averteret: quis & Jugurtha carus, & Romani invisi essent. Denique sèpius fatigatus, lenitur, & ex voluntate Sullæ, omnia se facturum promittit. Cæterum ad simulandam pacem, cuius Numida, defessus bello, avidissimus, ⁴ quæ utilia visa, constituunt. Ita, composito dolo, digrediuntur. Et rex postero die Asparem, Jugurthæ legatum, appellat: dicitque sibi per Dabarem ex Sullâ cognitum, posse conditionibus bellum componi: quamobrem regis sui sententiam exquireret. Ille latus in castra Jugurthæ proficiscitur. Dein ab illo cuncta edocitus, properato itinere, post diem octavum redit ad Bocchum; & ei nunciat, Jugurtham cupere omnia, quæ imperarentur, facere; sed Mario parum fidere: sèpè antea, cum imperatoribus Romanis pacem conventam, frustrâ fuisse. Cæterum Bocchus, si ^e ambobus, consultum, & ratam pacem vellet, daret operam, ut unâ ab omnibus, quasi de pace, in colloquium veniretur, ibique sibi Sullam traderet: cum talem virum in pote-

I N T E R P R E T A T I O.

¹ Denique patefecit regi, senatum & pop. Romanum non pro gratiâ accepturos illud quod polliceatur, quoniam armis amplius valuissent.

² Quoniam Jugurtham in potestate haberet.

³ Bocchus causabatur cognatio-

nem, affinitatem, præterea dicebat fœdus cum Jugurthâ intervenisse.

⁴ Cæterum constituunt quæ visa sunt utilia ad simulandam pacem, cuius Jugurtha, defessus bello, erat avidissimus.

N O T A E.

^a Si quid.] Absque hâc exceptione, quæ minùs urbana est, reliqua aptissimè cohæbant.

^b Modicè.] Multo officio Syllam Bocchus prosecutus erat, ideoque Sallustius ad ea Syllam cum modestiâ respondisse dicit.

^c Peteret.] Non satè cognoscitur bellone, an pacto, Numidiæ partem aliquam Bocchus

obtinuerit; an verò totum istud sit de spe intelligendum, quam Jugurtha, si finibus integris fœdus cum Romanis pangeretur, Bocco maximam fecerat.

^d Fluxa.] Erga Jugurtham, quocum fœdus inivisse eum, neminem latebat.

^e Ambobus.] Bocco & Jugurthæ.

state habuisset, tum fore uti jussu S. P. Q. R. foedus fieret; neque hominem nobilem, non suâ ignaviâ, sed ob rempub. in hostium potestate relictum iri. Hæc Maurus secum ipse diu volvens, tandem premisit. Cæterum ^a dolo, an ^b verè cunctatus, parum comperimus. Sed plerumque ^c regiæ voluntates, uti vehementes, sic mobiles, sæpè ipse sibi advorsæ. Postea, tempore & loco constituto, in colloquium ^d uti de pace veniretur; Bocchus Sullam modò, modò Jugurthæ legatum appellare: benignè habere: idem ambobus polliceri. Illi pariter leti, ac spei bonæ pleni esse. Sed nocte eâ, quæ proxima fuit ante diem colloquio decretum; Maurus adhibitis amicis, ac statim ^e immutatâ voluntate, remotis cæteris, dicitur secum ipse ^f multùm agitavisse; vultu, colore, ac motu corporis pariter atque animo varius: ^g quæ scilicet, tacente ipso, occulta pectoris, oris immutatione patefecisse. Tamen postremò Sullam accersi jubet, & ex illius sententiâ Numidæ insidias tendit. Deinde ubi dies advenit, & ei nunciatum est, Jugurtham haud procul abesse; cum paucis amicis, & ^h quæstore nostro, quasi obvius, honoris caussâ, procedit in tumulum ⁱ facilium visu insidiantibus. Eodem Numida cum plerisque necessariis suis inermis, uti dictum erat, accedit: ac statim signo dato, undique simul ex insidiis invaditur. Cæteri obtruncati: Jugurtha Sullæ vinclitus traditur, & ab eo ad Marium ^k deductus. ^l Per idem tempus advorsum ^k Gallos ab ducibus nostris Q. Scipione, & M. Manlio

I N T E R P R E T A T I O .

¹ Postea loco & tempore constituto, Bocchus appellabat modò Sullam, modò legatum Jugurthæ, ut veniretur in colloquium de pace.

² Ipse Bocchus vultu, colore ac motu corporis, pariter atque animo, varius dicitur multùm agitavisse

ea, quæ, scilicet occulta pectoris, dicitur, ipso tacente, patefecisse oris immutatione.

³ Procedit in locum editiorem, quem facile insidiantes prospicere poterant.

N O T A E .

^a Dolo.] Ut magis crederet Jugurtha, optimâ fide Bocchum cum ipso agere; cùm rem ipsam diu ab illo ante agitatam videret, quâm polliceretur.

^b Verè.] Id est, cùm Numidæ tradere Sullam Bocchus statuisset.

^c Regiæ.] Rem ipsam verissimè expressit Sallust. Videant itaque & sibi caveant, quibus omnia ex voto successerunt. Periculum est maximum, ne voluntas omnia cum impietate pervadere assueta, sæpius cum dolore, eadem relegere cogatur.

^d Immutatâ.] Id est, Dimissis omnibus.

^e Multùm. Alii habent multa.

^f Quæ.] Scilicet ex ejus incerto vultu, & oris immutatione, animi fluctuatio & du-

bitatio cognita est: nesciebat enim an Jugurthæ Syllam, vel Syllæ Jugurtham, tradere melius esset.

^g Quæstore.] Syllâ.

^h Deductus.] Florus ex Livio, in carcere necatum Jugurtham fuisse; alii fame contabuisse volunt.

ⁱ Per idem.] Istud ad Jugurthæ historiam non facit, sed additum est, ut cognosceretur, quamobrem contra leges Mario absenti consulatus mandatus fuisse.

^k Gallos.] Alii magis istud Germanis adscribunt: optimè verò & verissimè noster autor qui Gallis, propter Helvetios scilicet qui tum, cum Cimbris, belli adversus Romanos concitatoribus, ter ipos profligaverunt.

malè pugnatum. Quo metu Italia omnis contremuerat. ¹ Illique & usque ad nostram memoriam Romani sic habuere, alia omnia virtuti suæ prona esse; cum Gallis pro salute, ^a non pro gloriâ certari. Sed postquam bellum in Numidiâ confectum, & Jugurtham Romam vinclum adduci, nunciatum est; Marius consul ^b absens factus est, & ei decreta provincia Gallia: isque ^c Kalendis Januar. magnâ gloriâ consul triumphavit. Ex eâ tempestate spes, atque opes civitatis in illo sitæ erant.

I N T E R P R E T A T I O.

** Et Romani, qui illis temporibus vivebant, & usque ad nostram memoriam, sic animo reputaverunt;* *aliam omnia suæ virtuti prona esse & facilia, at cum Gallis pro salute certari, non pro gloriâ.*

N O T A E.

^a *Non pro gloriâ.*] Quandoquidem de gloriâ cum Gallis non ausi sunt contendere, qui orbis terrarum Domini reliquorum populorum honorem proculcaverant. Illa, Deo

adjuvante, nunquam peribit.

^b *Absens.*] Contra morem.

^c *Kalendis.*] Quo tempore consules magistratum inibant.

Finis Belli Jugurthini.

Tomar. Hawell.

C. SAL-

C. SALLUSTII CRISPI HISTORIARUM FRAGMENTA.

L I B E R I.

ES populi R. M. ^a Lepido, Q. ^b Catulo Cost. ac de-
inde militiae & domi gestas ^c composui. *Donatus* &
Pomp. Messalinus.

^d Cato Romani generis disertissimus multa paucis
absolvit. *Serv.* & *Acron.*

^e Fannius verè. *Victorinus.*

Nos in tantâ ^f doctissimorum hominum copiâ. *Serv.*

Neque me diversa pars in civilibus armis movit à vero *Arufianus.*

N O T A.

^a *Lepido.*] Hic est, qui, cùm proscriptos
à Syllâ revocare studeret, bellum ci-
vile movit, quod penè citius oppressum est
quam inciperet.

^b *Catulo.*] Hic insensum capitolium, an-
no ab urbe conditâ 684. restitutum dedica-
vit.

^c *Composui.*] Donatus sub initium Aenei-
dos h̄ic historiam Sallustium cœpisse scri-
bit; & Messalinus hanc vocat Sallustianam
periodum. Unde conjicere licet autorem
nostrum, qui se, ab initio belli Catilinarii,
res gestas P. Rom. carptim scripturum esse
dicit, in eo non perstittiſſe; sed postquam de
bello scripſiſſet, quod Catilina aliquot annis
à Lepidi & Catuli consulatu excitavit; at-
que eo quod multò antè eundem consulatum
P. Rom. adversus Jugurtham gesserat; ad
historiam unâ serie, non interruptè posteris
transmittendam, animum adjecifſe. Vide-

tur itaque de Sertorio & Pompeio, item de
Mithridate, Tigrane & Lucullo, præcipue,
& iis quæ ab his à Lepidi consulatu ad bel-
lum Catilinarium usque, acta sunt, menti-
onem feciſſe. Quæ verò ex ejus fragmentis
hinc inde dissipata, collecta sunt; in tantâ
caligine, vix quisquam in locum suum & or-
dinem possit restituere, neque certè tanti
esse judicamus.

^d *Cato.*] Censorinus est.

^e *Fannius.*] Duo fuerunt, quorum Cicero
meminit in Bruto.

^f *Doctissimorum.*] De Cælio, Rutilio, Pi-
etore, Quadrigario, Antiate, Sisenna, Veno-
rio, præcipuis ante Sallustium historicis,
intelligi volunt: quibus adde Catonem hi-
storicum eximium, ex quo multa sumfisſo
autorem nostrum, ei etiam exprobratum
est.

Nobis

Nobis ^a primæ dissensiones vitio humani ingenii evenere: quod, inquies, atque ^b indomitum, semper in certamine libertatis, aut gloriæ, aut dominationis agit. *Prisc.*

Nam à primordio orbis ad bellum ^c Persi Macedonicum. *Idem.*

Res Romana plurimū imperio valuit, Ser. Sulpitio & M. Marcello Coss. omni ^d Galliā cis ^e Rhenum, atque inter mare ^f nostrum, atque Oceanum, nisi quæ à paludibus in viâ fuit, perdomita. ^g Optimis autem moribus, & maxumā concordiā egit populus Rom. inter secundum atque postremum bellum Carthaginense. *Victorinus & Augustinus.*

At discordia, & avaritia, atque ambitio, & cætera secundis rebus oriri ^h fueta mala, post Carthaginis excidium maxumè aucta sunt. Nam injuriæ validiorum, & ob eas discessio plebis à patribus, aliæque dissensiones domi fuere jam inde à principio: neque amplius, quam regibus exactis, dum metus à ⁱ Tarquinio & bellum grave cum ^k Etruriā positum est, æquo & modesto jure agitatum: dein, servili imperio patres plebem exercere: de vitâ atque ^l tergo regio more consulere: agro pellere; &, cæteris expertibus, soli in imperio agere. Quibus fævitii, & maxumè fœnoris onere, oppressa plebes, cum assiduis bellis tributum simul & militiam toleraret; armata montem ^m sacrum, atque Aventinum, insedit: tumque ⁿ Trib. pl. & alia sibi jura paravit. Discordiarum & certaminis utrumque finis fuit secundum bellum Punicum. *Augustinus.*

I N T E R P R E T A T I O.

[•] *Neque amplius Romæ agitatum est æquo & modesto jure, quam dum metus à Tarquinio, &* *bellum grave positum est cum Etruriā, postquam reges pulsi essent.*

N O T A E.

^a *Primæ.*] De seditionibus videtur agere, quæ ob fœneratorum potentiam præcipue, atque potentiorum superbiam, ortæ sunt. Cæterum locutus fuerit de primis omnino Romanorum divisionibus, an non, nostrâ parum interest: illud est maximum, quod nobis verum discordiarum nostrarum fontem ostendit, quem obstruet qui volet & poterit.

^b *Indomitum.*] Id est, quod domari non potest.

^c *Perfi.*] A nominativo Perseus: alias Perses dicunt, quem regno Macedoniae Romanî spoliaverunt.

^d *Galliā.*] Hinc patet, quod & alii abunde probaverunt, Germaniam veteribus sub Galliā comprehensam fuisse.

^e *Rhenum.*] Rhenus notissimus hodie Germaniae fluvius.

^f *Nostrum.*] Mediterraneum.

^g *Optumis.*] Hoc illud est quod dixit in Jugurthâ, senatum & P. Romanum placide inter se, modestèque rempublicam tractâsse.

^h *Sueta.*] Ab iis itaque sibi cavendum esse intelligent qui favente utuntur fortunâ.

ⁱ *Tarquinio.*] *Superbo*, scilicet, regum Romanorum postremo, qui unâ cum filiis adversus Romanos bellum movit, eos manu in regnum reducente Etruscorum rege Porfenâ.

^k *Etruriā.*] Italiae regio ad Urbis Occiduum. *Hodie Toscane.*

^l *Tergo.*] *Quia* verberibus in damnatos sœvabant.

^m *Sacrum.*] *Capitolium.*

ⁿ *Trib.*] Per quos à potentiorum injuriâ tui agitarent.

Postquam, remoto metu Punico, similitates exercere vacuūm fuit; plurimæ turbæ, seditiones, & ad postremūm bella civilia orta sunt: dum pauci potentes, quorum ^a in gratiā plerique concesserant, ^b sub honesto patrum, aut plebis, nomine dominationes affectabant; boni-que & mali cives appellati, non ob merita in rempublicam, omnibus pariter corruptis, sed uti quisque locupletissimus, & injuriā validior, ^c quia præsentia defendebat, pro bono ducebatur. ^d Ex quo tempore majorum mores, non paulatim, ut antea, sed torrentis modo, ^e præcipitati: adeò juventus luxu atque avaritiā corrupta est, uti meritò dicatur, genitos esse, qui neque ipsi habere possent res familiares, neque alios pati. *Agellius, & Augustinus.*

^f Igitur venditis proscriptorum bonis, aut dilargitis. *Agellius.*

Id bellum excitabat ^g metus Pompeii victoris ^h Hiempalem in regnum restituentis. *Idem.*

Maxumèque ferocia regis ⁱ Mithridatis in tempore bellaturi. *Do-*
natus & Arusianus.

Quin lenones & vinarii, laniique, quorum præterea vulgus in dies usum habet, pretio ^k compositi. *Carissus.*

Genus armis ferox, & servitii insolitum. *Arusianus.*

M. Æmili Lepidi Cſ. ad P. R. Oratio contra Sullam.

Clementia & probitas vestra, Quirites, quibus ^l per cæteras gentes maxumi, & clari estis, plurimum timoris mihi faciunt aduersus ^l tyrannidem L. Sullæ; ne aut ipsi, nefanda quæ æstumatis, ea parum credendo

I N T E R P R E T A T I O.

^l *Quibus maximi eslis inter cæteras gentes.*

N O T A E.

^a *In gratiā.*] Arusianus à Sallustio dictum notat concedere in gratiā. Augustinus qui fragmentum hoc totum conservavit, in gratiam concesserunt, scriptum reliquit.

^b *Sub honesto.*] Patres pro dignitate senatus, tribuni pro libertate plebis dum contendere videbantur, quisque pro gloriā suā certabat.

^c *Quia presentia.*] Hinc discere possunt qui reipublicæ student commoditatibus, quanto cum molimine, quantâque prudentiâ, ex prædonum manibus ea sit retrahenda.

^d *Ex quo tempore.*] Hæc cum præcedentibus una serie non refert Augustinus.

^e *Præcipitati.*] Hunc locum diligenter excusisse non pœnitibit eos, qui ad reipublicæ sedent gubernacula.

^f *Igitur.*] De Syllâ hoc loco sermonem

esse quando non probaret Augustinus, res ipsa sat is declararet.

^g *Metus.*] Gellius Pompeii metum explicat, non quod ille metueret, sed quod metueretur.

^h *Hiempalem.*] Huic Numidiam cum Gætulis Pompeius tradidit, cuius filium Jubam Cæsar profligavit.

ⁱ *Mithridatis.*] Rex fuit Ponti Mithridates Romanorum accerrimus hostis, usque adeò veneno assuetus, ut eo tandem malè tentatum spiritum, ferro coactus sit expellere.

^k *Compositi.*] Nonius exponit redempti.

^l *Tyrannidem.*] Dictaturam ante Lepidi consulatum depulisse Syllam, non est dubium: adeoque de ejus dominatione hic agitur, quatenus eam per satellites, posito nomine tantum, exercebat.

de aliis, circumveniamini: præsertim cum illi spes omnis in scelere atque perfidiâ sit, a neque se aliter tutum putet, quam si pejor atque instabilior^b metu vestro fuerit; ^c quò captivis libertatis curam miseria eximat: aut si provideritis, in tutandis periculis magis, quam in ulciscendo, ^d teneamini. Satellites quidem ejus, homines maximi nominis, ^e non minus optumis majorum exemplis, nequeo satis mirari, dominationis in vos, servitium suum ^d mercedem dunt; & utrumque per injuriam malunt, quam optumo jure liberè agere: præclara ^e Brutorum atque Æmiliorum & ^f Lutatiorum proles, geniti ad ea, quæ majores virtute peperere, subvertunda. Nam quid à ^g Pyrrho, Hannibale, ^h Philippoque & ⁱ Antiocho defensum est aliud, quam libertas, & suæ cuique sedes; neu cui, nisi legibus, pareremus? quæ cuncta sævus iste ^k Romulus, quasi ab externis raptæ, tenet, non tot exercituum clade, neque ^l consulis, & aliorum principum, quos fortuna belli consumferat, satiatus; sed tum crudelior, cum plerosque secundæ res in miserationem ex irâ vertunt. Quin solus omnium, post memoriam hominum, supplicia in ^m post futuros composuit: quis prius injuria quam vita certa esset: pravissimumque per sceleris immanitatem adhuc tutus furit; dum vos, metu gravioris servitii, à repetundâ libertate terremini. Agendum atque obviâ eundum est, Quirites, ne spolia vestra penes illum sint: non prolatandum, neque votis paranda auxilia; nisi fortè speratis, per tedium jam, aut pudorem tyrrannidis, esse eum per scelus occupata ⁿ periculosius

INTERPRETATIO.

¹ Ut miseria adimat vobis captivis curam libertatis.

² Aut, si provideritis, magis

attenti sitis ad vos à periculis liberandos, quam ad injurias ulciscendas.

NOTÆ.

^a Negue.] Igitur, vel principiis obstantum; vel semel & maturè, cui ea lubet arripere, tradenda sunt reipublicæ gubernacula.

^b M.tu.] Quem vobis incusserit Sylla, scilicet, ne, si parum tyrannus esset, aut vos aliquid puderetis, ipsum acerbissime puniretis.

^c Non minus] Id est, qui, præter nomen, exempla insuper optima à suis majoribus babuerunt.

^d Mercedem dant.] Id est, Illi, ut vobis imperent, servi fiant.

^e Brutorum.] Hujus præsertim meminit, quia tyrannorum hostis fuit acerrimus, qui que Tarquinium Superbum expulit, ejusque filium planè quasi ad inferos usque persecutus est.

^f Lutatiorum] A Lutatio Catulo, ipse Lepidus, bellum civile movens, retro pulsus est.

^g Pyrrho.] Id est, *adversus ipsum.*] Fuit autem Pyrrhus rex Epirotarum.

^h Philippoque.] Rex fuit Macedonie.

ⁱ Antiocho.] Rex fuit Syriæ, quem luxuriam suâ debellatum, nullo negotio R. Rom. superavit.

^k Romulus.] De Syllâ invidiosè loquitur.

^l Consulis.] Videtur de Marii filio loqui.

^m Post futuros.] Hoc dicit, quia proscriptorum liberos Sylla à republicâ submovit, eosque petendorum honorum jure privavit.

ⁿ Periculosius.] Nullus itaque injustè dominetur, qui se pessimum fieri metuit.

dimissurum. At ille èò processit, utì nihil gloriosum, nisi tutum, & omnia ^a retinendæ dominationis honesta, existumet. Itaque illa quies, & otium cum libertate, quæ multi probi potiùs, quàm laborem cum honoribus, capessebant, nulla sunt. Hâc tempestate serviundum, aut imperitandum: habendus metus est, aut faciundus, *Quirites*. Nam quid ultra? Quæve humana superant, aut divina impolluta sunt? Populus Romanus, paulò antè gentium moderator, exutus imperio, gloriâ, jure; agitandi inops, despectusque; ne ^b servilia quidem alimenta reliqua habet. Sociorum & Latii magna vis, civitate pro multis & egregiis factis, à vobis datâ, per unum prohibentur; & plebis innoxiae patrias sedes occupavere pauci satellites, mercedem scelerum leges, judicia, ærarium, provinciæ, reges, penes unum: denique necis ci-vium, & ^c vitæ licentia. Simul humanas hostias vidistis, & sepulchra infecta sanguine civili. Estne viris reliqui aliud, quàm solvere injuriā, aut mori per virtutem? Quoniam quidem unum omnibus finem naturâ, vel ferro, septis statuit; neque quisquam ^d extremam necessitatem nihil ausus, nisi muliebri ingenio, exspectat. Verùm ego seditionis, uti Sulla ait, qui præmia turbarum ^e queror; & bellum cupiens, quia jura pacis repeto. Scilicet, quia non aliter salvi, satisque tuti, in imperio eritis; nisi Vettius Picens, ^f scriba Cornelius, aliena, bene parata, prodegerint: nisi approbaveritis omnis proscriptiones innoxiorum, ^g ob divitias; cruciatus virorum illustrium; vastam urbem fugâ, & cædibus; bona civium miserorum, quasi ^h Cimbricam prædam, venum, aut dono datam. At objectat mihi possessiones ex bonis pro-

N O T A E.

^a *Retinendæ.*] Id est, *ad retinendum*. Sub-intelligitur, *cauſā*.

^b *Servilia.*] Quinorum frumenti modi orum fuisse ea, in singulos menses ex Donato, ad Terentii Phormionem discimus. Cæterum hinc licet conjicere, aliquid in frumenti distributione à Sylla mutatum fuisse.

^c *Vitæ licentia.*] Nemo enim, illo invito, nec bona, nec patriam, nec vitam, retinere poterat, ut teatatur Cicero.

^d *Extremam.*] *Mortem.*

^e *Queror.*] Gronovius legendum esse putat *queror*; at pace tanti viri nihil mutandum censeo: quin sensum meliorem, magisque ex Lepidi ingenio, *queror* videtur efficer. Intendit enim Syllæ criminaciones eo modo proponere, ut per se diluantur; quod quidem in posteriori perspicuum est, cùm dicit, *Et bellum cupiens, quia jura pacis repeto*. Si in priori pro *qui*, legas *quia*, nam sèpè eam vim obtinet, res erit clarissima. Lege modò, & videbis: perinde enim est ac si diceret, *Ineptè Sylla me seditionum vocat, cùm*

in eo sim, ut querar, quid præmia antebac seditionis collata fuerint.

^f *Scriba.*] Ita vocati sunt qui in tabulas rationes publicas referent. Quorum quidem ordo honestus erat, quid eorum hominum fidei tabulæ publicæ, periculaque magistratum committuntur, ut ait Cicero: *at officium mercenarium, nec magni testimoniī aut pretii: si Alex. Neapolitano, aliisque unde & istud colligi potest, fides est adhibenda*. Hic verò Cornelius & Vettius ex eo numero fuerunt, qui malo publico creverant, satellites Syllæ tyrannidis & crudelitatis, atque aèdò maximè exosi, ut vel ex hoc loco appareat.

^g *Ob divitias.*] Dicit divitias causam fuisse, ut innoxii quòque proscriberentur.

^h *Cimbricam.*] Cimbræ populi fuerunt Germaniæ, supra Saxones, ad Septentriōnem, in peninsulâ ab ipsis Cimbrica dicta, quos ab extremis Galliæ profugos, cum Theutonis & Tigurinis, Marius novissimè conciderat.

scriptorum, quod quidem scelerum illius vel maximum est, non me, neque quemquam omnium satis tutum fuisse, si recte ^a faceremus. Atque illa quæ tum formidine mercatus sum, precio soluto, ^b jure, dominis tamen restituo; neque pati consilium est, ullam ex civibus prædam esse. Satis illa fuerint, quæ, rabie contractâ, toleravimus; manus conserentes inter se Romanos exercitus, & arma ab externis in nosmet versa. Scelerum & contumeliarum omnium finis fit. Quorum adeò Sullam non pœnitet, ut & facta ^c in gloriâ numeret, &, si liceat, avidius fecerit. Neque jam, quid existumetis de illo, sed quantum vos audeatis, vereor; ne, alius alium principem exspectantes, antè capiamini, non opibus ejus, quæ fuitiles & corruptæ sunt; sed vestrâ socordiâ, quam captum ire licet; & ^d quam audeat tam videri felicem. Nam præter satellites commaculatos, quis eadem vult? Aut quis non omnia mutata præter victoriam? ^e Scilicet milites, quorum sanguine, Tarrulæ, Scyrroque, pessumis servorum, divitiae partæ sunt. An, quibus prælatus in magistratibus capiundis Fusidius, ^f ancilla turpis, honorum omnium dehonestamentum? Itaque maxumam mihi fiduciam parit vîctor exercitus, cui per tot vulnera & labores, nihil præter ^g tyrrannum quæsitus est. ^h Nisi fortè tribuniciam potestatem eversum profecti sunt per arma, conditam à majoribus suis; ⁱ utique jura & judicia sibimet extorquerent: egregiâ scilicet mercede, cùni ^k relegati in paludes & silvam, contumeliam atque invidiam ^l suam, præmia penes paucos intellegent.

I N T E R P R E T A T I O.

¹ Cùm intelligerent, postquam relegati essent in paludes & silvam, contumeliam atque invidiam tan-

tum esse pro se, præmia verò penes paucos.

N O T A E.

^a Faceremus.] Pro fetiffemus: ita & Tarentius, sèpè.

^b Jure.] Suivant les formes de justice.

^c In gloriâ.] Videtur ad id respicere quod Plutarchus, palam in foro Syllam dixisse, testatur, cùm publicum præsidium à se dimisisset, *Sese omnium à se gestarum rerum patratum esse rationem reddere.*

^d Quam audeat.] Hic aliquid deesse putant, deinde quodlibet mutant & addunt. Difficile non est, neque ea res agitur. At sensus nullus est; nullus sit: nam malum equidem ego scire me aliquid perdidisse, quam pro eo aliquid per imperitiam sumere, & gestare. At verò videamus, annon sensus aliquis ex istis verbis possit erui. Hac ipsâ periodo dixit Lepidus, *Verer quantum*

vos audeatis. Potuerit & dicere, *Verer quidam Sylla audeat, & quam audeat videri felicem:* atque istud egregiè quadrabit, cùm omnes à felicitate sciant Syllam cognominatum fuisse.

^e Scilicet milites.] Ironia est.

^f Ancilla.] Per maximum contemptum ita loquitur.

^g Tyrannum.] Syllam, scilicet.

^h Nisi.] Ironica dubitatio.

ⁱ Utique.] Respondet ironicæ dubitationi, vel, si mavis, ejus est continuatio, quod magis probo.

^k Relegati.] Ita, per contemptum, loquitur de agris, quos suis militibus Sylla dividebat; quamquam cù divites colonos multos effecerat,

Quare

Quare igitur tanto agmine atque animis ^a incedit? Quia secundæ res mirè sunt vitiis ^b obtentui, ^c quibus labefactatis, quām formidatus antea est, tam contemnetur; nisi fortè ^d specie concordiæ & pacis, quæ sceleri & parricidio suo nomina indidit. Neque aliter populo Romano esse belli finem ait, nisi maneat expulsa agris plebes, præda civilis acerbissima, jus, judiciumque omnium rerum penes se, quod populi Romani fuit. Quæ, si vobis, pax, & concordia ^e intelleguntur, maxima turbamenta reip. atque exitia ^f probate: annuite legibus impositis: accipite otium cum servitio: & tradite exemplum posteris ad populum Romanum suimet sanguinis ^g cæde circumveniendum. Mihi, quamquam per hoc summum imperium satiæ ^h quæsitus erat nomini majorum, dignitati, atque etiam præsidio; tamen non fuit consilium ⁱ privatas opes facere: potiorque visa est periculosa libertas quieto servitio. Quæ si probatis, adeste Quirites, &, bene juvantibus dñs, M. Æmilius ^j Consulem, ducem & autorem sequimini ad recipiundam libertatem.

Tunc verò & ^k posci: dum cæteri ejusdem causâ ducem senatûs rati, maximo gaudio bellum irritare. *Nonius, irritare, provocare.*

^k Curionem ^l quæsivit, ut adolescentior, & populi suffragiis ^m integer,

I N T E R P R E T A T I O.

¹ Quæ, si pro pace & concordiæ veniunt apud animum vestrum, probate igitur maxima turbamenta atque exitia reipublicæ.

² Quamvis satiæ consuleram,

per hoc summum imperium, & consulatum, nomini & gloriæ majorum meorum, dignitati atque etiam præsidio.

N O T A E.

^a *Incedit.*] Id est, *Quis fit igitur, ut tam magnificè per ora nostra Sylla ambulet, cùm jam omnes ejus dominationes p'geat?* Peropus verò fuit sibi istud Lepidus à parte populi objiceret, ut ejus postea timor dissolveretur.

^b *Obtentui.*] Id est, *mirè vitia tegunt, faciuntque ut quid splendidum videantur.*

^c *Quibus.*] *Rebus secundis, scilicet.*

^d *Specie.*] Hic corruptam esse scripturam ut sentit clarissimus Douza, nullus dubito: correctionem quam modellissimè conjecturam dicit, non possum non amplecti, cùm propemodum nihil mutet. *Pro specie* reposuit, *spes eft*, atque conjecturam, ex loco planè simili, in hac ipsâ oratione, confirmat, ubi dixit Lepidus, *Nisi fortè speratis per iædium jam aut pudorem tyrannidis, &c.*

^e *Probate.*] Efficacissima est ista agendatio, cùm quis adversario, quod ipsum maximè urgeat, concedit.

^f *Cæde.*] *Mercede reponendum esse con-*

tendit Douza. Cædes equidem sanguinis, duriter sonet, sed nolim tamen ex durâ oratione eam extrudere.

^g *Privatas.*] Id est, *mibi soli prospicere, vel, me solum tutum, & felicem agere.*

^h *Consulem.*] *Illum ipsum, scilicet.*

ⁱ *Posci.*] Videtur deesse nomen proprium ducis, quod ex his reliquiis, licet corruptis, concinnandum est, legendumque: *Tum V— posci, cùm cæteri ejusdem causâ ducem se natos rati, &c.* Verba sunt Urfini.

^k *Curionem.*] Consul fuit, anno, à Lepidi consulatu, altero.

^l *Quæsivit.*] A Verbo *Quæso*, ex quo *Quæso* & *Quæsumus* tantum manferunt.

^m *Integer.*] Id est, *qui neque ad id tempus honores petiverat, neque ambiverat; cuique populus nondum suffragatus erat.* Atque hinc licet conjicere hunc Lepido sese præpositum studuisse.

ætati concederet ^a Mameri. *Priscianus lib. x.*

Philippus, qui ætate & consilio cæteros anteibat. *Servius lib. ix.*

Oratio L. Philippi contra Lepidum.

Maxumè vellem, P. C. remp. quietam esse ; aut in periculis à promtissimo quoque defendi : denique prava incepta consultoribus noxæ esse. Sed contrà, seditionibus omnia turbata sunt, & ab iis, quos prohibere magis decebat. Postremò, quæ pessimi & stultissimi decrevère, ea bonis & sapientibus facienda sunt. Nam bellum, atque arma, quamquam vobis invisa, tamen, quia Lepido placent, sumenda sunt. Nisi fortè cui pacem ¹ præstare, & bellum pati, consilium est. Pro dii boni, ^b qui hanc urbem, omissâ curâ, adhuc regitis ; M. Æmilius omnium flagitiosorum postremus, qui, pejor aignavior sit, deliberari non potest ; exercitum opprimundæ libertatis habet, & se è contemto metuendum effecit : vos mussantes, & ² retractantes verbis & vatum carminibus, pacem optatis magis quā defenditis ; neque intelligitis mollitiâ decretorum vobis dignitatem, illi metum detrahi. Atque id ^c jure ; quoniam ex rapinis consulatum, ob seditionem provinciam cum exercitu adeptus est. Quid ille ob benefacta cepisset, cujus sceleribus tanta præmia tribuistis ? ^d At scilicet, ii, qui ad postremum usque, legatos, pacem, concordiam, & alia hujuscemodi decreverunt, gratiam ab eo peperere. Imò despici & indigni rep. habiti, prædæ loco æstumantur ; quippe ^e metu pacem repetentes, quo habitam amiserant. Evidem à principio, cum Etruriam conjurare, proscriptos accersiri, largitionibus rempubl. ^f lacerari videbam ; muturandum putabam, & Catuli consilia cum paucis fecutus sum. Cæterum illi, qui gentis Æmiliae benefacta

I N T E R P R E T A T I O.

¹ *Nisi fortè alicui mens est pacem dare, & bellum pati.*

² *Vos dum tacetis, vel relucta-*

mini verbis & carminibus vatum, optatis magis pacem, quā eam defenditis.

N O T A E.

^a *Mamerti.*] Lepidus intelligitur, illud enim fuit prænomen Æmiliorum. Sed notandum duos continenter & annis subsequentibus consules factos fuisse.

^b *Qui.*] Istud qui, non ad deos referuntur, sed ad homines, senatores scilicet, quos Philippus appellabat. Quasi diceret, *Annon istud stupendum, vos, qui hanc urbem regitis, non prævidisse, ne Lepidus, &c.*

^c *Jure.*] Id est, *id vobis pro merito accedit.*

^d *At scilicet.*] Amara ironia, quā adversarios seu repugnantes inducit, sibi, quod illos maximè urgeat, objectantes.

^e *Metu.*] Certè eorum mirè expressit & irrisit insaniam, qui per socordiam, rempublicam administrant.

^f *Lacerari.*] Id est, *in partes & factiones dividi.*

extol-

* extollebant, & ignoscendo populi Romani magnitudinem ¹ auxisse; nusquam etiam tum Lepidum progressum videbant: cùm ^b privata arma opprimundæ libertatis cepisset, sibi quisque opes aut patrocinia ^c quærendo, consilium publicum corruerunt. At tum erat Lepidus latro cum ^d calonibus, & paucis ^e sicariis; quorum nemo non diurnâ mercede vitam ^f mutaverit: nunc est proconsul cum imperio, non ^g emto; sed dato à vobis, cum legatis adhuc ^h jure parentibus: & ad eum concurrere homines hominum ordinum corruptissimi; flagrantes inopiâ & cupidinibus; scelerum conscientiâ exagitati: quibus quies, in seditionibus; in pace, turbæ sunt: hi tumultum ex tumultu, bellum ex bello, ferunt. ⁱ Saturnini olim, pòst ^k Sulpitii, dein Marii, ^l Damasippique, nunc Lepidi, satellites. Præterea Etruria, atque omnes ^m reliquiae belli arrectæ: Hispaniæ armis sollicitatæ: Mithridates in latere vèctigalium nostrorum, quibus adhuc sustentamur, diem bello circumspicit: quin, præter idoneum ducem, nihil abest ad subvertendum imperium. ⁿ Quod ego vos oro, atque obsecro, P. C. ut animaduortatis; neu patiamini licentiam scelerum, quasi rabiem, ad ^o integros contactu procedere. Nam ubi malos præmia sequuntur, haud facile quisquam gratuitò bonus est. An

I N T E R P R E T A T I O.

¹ Cæterùm illi, qui gentis *Æmiliae* benefacta extollebant; & dicebant magnitudinem *P. R.* crevisse ignoscendo; nusquam adhuc videbant Lepidum progressum.

² Neve patiamini licentiam scelerum quasi rabiem procedere contactu ad eos qui non sunt corrupti.

N O T A.

^a *Extollebant.*] Ut, scilicet, senatum ad misericordiam, erga Lepidum faciliùs adducerent.

^b *Privata.*] Id est, *Sine senatus auctoritate.*

^c *Quærendo.*] Rem istam Catonis verbis ita proferas, *Sibi quisque consilium capiendo, eo factus est impetus in vacuam rem publicam.*

^d *Calonibus.*] Servi sunt militum. *Des Goujas.*

^e *Sicariis.*] Gall. dicunt, *Des Affaffins: des Coupe-jarrets.*

^f *Mutaverit.*] Hoc dicit per maximum eorum nebulonum contemptum; ut vilissimos fuisse intelligatur, qui vitam suam pro alimentorum pretio condonare non dubitarent.

^g *Emto.*] Prout antea, quamdiu Lepidus pecuniâ suâ conductis sicariis stipatus incedebat.

^h *Jure.*] Scilicet imperatori suo parere tenentur Legati.

ⁱ *Saturnini.*] Hic Gracchanas leges afferens, seditionem antè aliquod tempus morerat.

^k *Sulpitii.*] Hic tribunus plebis, anniente Mario, legem tulit, ut exiles revocarentur, & ut ipse Marius adversus Mithridatem dux crearetur: proscriptus deinde à Syllâ, à servo proditus, retractus & occisus est. Servum verò quod attinet, ob indicium manumissus, sed itatim, ob scelus erga dominum de faxo Tarpeio dejectus, simul ejusdem facti præmium & pœnam consequutus est.

^l *Damasippique.*] Hic Prætor fuit, nullâ virtute præditus, qui ex Marii voluntate, Syllani nominis defensores crudelissimè matavat.

^m *Reliquiae.*] De iis loquitur, qui à Marii parte steterant.

ⁿ *Quod.*] *Propter quod.*

expectatis

expectatis dum, exercitu ^a rursus admoto, ferro, atque flammâ urbem invadat? Quid multò propius est ab eo, quo agitat, statu; quād ^b ex pace & concordiâ ad arma civilia: quae ille ad vorsum divina & humana omnia cepit, non pro suâ, aut quorum simulat injuriâ, sed legum ac libertatis subvertundæ. Angitur enim, ac laceratur animi cupidine, & ^c noxarum metu, expers consilii, inquies: ^d hæc atque illa tentans, ^e metuit otium, odit bellum, luxu atque licentiâ carendum videt, atque interim abutitur vestrâ focordiâ. Neque mihi satis consilii, metum, an ignaviam, an dementiam eam appelle; qui videmini ^f intenta mala, quasi fulmen, optare se quisque ne attingat; sed prohibere ne conari quidem. Et quæso considerate quād conversa rerum natura sit. Antea ^g malum publicum, occulte; auxilia palam instruebantur, & eo boni malos facile anteibant; nunc pax & concordia disturbantur palam, defenduntur occulte. Quibus ^h illa placent, in armis sunt: vos in metu. Quid expectatis? Nisi forte

INTERPRETATIO.

ⁱ Qui videmini optare quisque, ne objecta mala, quasi fulmen, attingat se; sed ne quidem conari prohibere.

NOTÆ.

^a *Rursus.*] Istud contra historiæ fidem esse contendit Douza, atque ex eo præser-tim, quod nullibi, Lepidum ante postremam expeditionem, & pugnam cum Catulo commissam, ad Romæ moenia exercitum admo-visse; multò minùs, urbem ferro & flammâ invasisse, legatur. At certè, quod cùm tanti viri bonâ veniâ dictum sit, non videtur probare Douza quod intendit; non enim licet quæ rhetorice à Philippo adversus Lepidum dicta sunt, statim ad historiæ rigorem exigere; quasi revera ille voluerit dicere, Lepidum ferro & flammâ Urbem invasisse: vel, si id maximè, non ideo tamen locum hunc corrigere opus fuerit, cùm potuerit orator, quod à nefariis satellitibus antea patratum esset, ipsi Lepido, quamquam novo eorum duci, tribuere. Nihil tamen eâ de re historia. Quid inde? Fortè res à trox non fuit, vix forlè erupit; adeòque ab historicis negligtam fuisse possumus suspicari. Verùm quid opus est rationes congerere, cùm ex hâc ipsâ oratione, cuivis cum aliquâ attentione legenti, Lepidum antè aliquid turbâsse, quād cum Catulo pugnaret, satis superque probetur.

^b *Ex pace.*] Haud dubiè mendosam esse

scripturam hanc idem Douza arbitratur, quam juxtâ cum ignarissimis, sese intelligere, dicit; adeòque totum locum interpolandum censet: Cæteri tacent. Fortè sensus aliquis ex hâc paraphrasi eruetur; perinde enim mihi videtur, ac si dixisset Philippus; *Non jam prolatare tempus est, ut factum antea; cùm Lepidus contemnendus magis quād profligandus videbatur, quamdiu cum paucis sicariis nihil amplius quād civitatem aliquo modo poterat commovere: nunc ille in eo non versatur; cives ad arma compellere non studet, cùm per vos exercitum habeat; & ci-tius eveniet, ut ille ferro & flammâ urbem invadat, quād ut cives ad arma capienda sollicitet.*

^c *Noxarum.*] Optimè; nam pœnam comitem habet culpa.

^d *Hæc atque illa.*] Id est, *Omnia, etiam diversissima.*

^e *Metuit.*] Lepidum insanum miserumque facit, cùm ita fluctuantem & incertam fингit.

^f *Malum.*] Id est, *si quis contra leges & senatus auctoritatem aliquid auderet, clam illud parabat, &c.*

^g *Illa.*] *Omnia perturbare.*

pudet,

pudet, aut piget, rectè facere. An Lepidi ^a mandata animos movent? Qui placere ait, sua cuique reddi, & aliena tenet: belli jura rescindi, cùm ipse armis cogat: civitatem confirmari, qui ^b adeptam negat: concordiæ gratiâ plebi tribuniciam potestatem restitui, ex quâ omnes discordiæ accensæ. ^c Pessume omnium, atque impudentissime, tibine egestas civium, & luctus curæ sunt; cui nihil est domi, nisi armis partum, aut per injuriam? Alterum consulatum petis, ^d quasi primum reddideris: bello concordiam quæreris, quo parta disturbatur: nostri proditor, ^e ipsis infidus, hostis omnium bonorum. ^f Ut te neque hominum, neque deorum pudet, quos perfidiâ aut perjurio violâsti! Qui, quando talis es, maneas in sententiâ, & retineas arma, te hortor: neu prolatandis seditionibus inquies ipse, nos in solicitudine retineas. Neque te provinciæ neque leges, neque dii penates civem patiuntur. Perge, quâ cœpisti; ut quâm maturumè merita invenias. Vos autem, P. C. quoique cunctando remp. intutam patiemini, & verbis arma ^g tentabitis? Delectus aduersum vos habiti; pecuniæ publicè, & privatim, extortæ; præsidia deducta atque imposita; ex lubidine leges imperantur: cùm interim vos ^h legatos & decreta paratis. Et quantò, mehercule, avidius pacem petieritis, tantò bellum acrius erit; cùm intelleget se metu magis, quâm æquo & bono sustentatum. Nam qui turbas, & cædem civium odiſſe ⁱ ait, & ob id, armato Lepido, vos inermes retinet; ^j quæ vičis toleranda sunt, ea, cùm facere

I N T E R P R E T A T I O.

¹ Nam quicumque dicit se odiſſe | patiamini ea quæ sunt toleranda
turbas & cædem civium, & ideo | vičis, cùm ea possitis aliis infli-
retinet vos inermes, dum Lepidus | gere.

N O T A E.

^a *Mandata.*] Invidiosè de inceptis Lepidi agit, ut eos qui ipsi auscultabant, quasi ejus servi obsequentes fuissent, acerbè vulneret.

^b *Adeptam.*] Considerenter pro *ademptam adeptam* reposui. Ita enim sensus postulat, mirorque quomodo ali⁹ præterierint.

^c *Pessume.*] Lepidum tanquam præsentem & quidem ad persuadendum modo maximè efficaci Philippus alloquitur.

^d *Quasi primum.*] Rhetorico artificio Lepido objicit, quod te adhuc pro consule gereret; cùm ex consulatu, exercitui præfueret.

^e *Iſis.*] Iſis, scilicet, qui Lepido fidem habebant.

^f *Ut te.*] Cùm Syllæ acta, multùm retinente plerāque nobilitate, Lepidus rescindet; sacramento, ne patriæ bellum inferret,

cùm ipſi concreditus est exercitus, à senatu adactus est. Jam illi istud objicitur.

^g *Tentabitis.*] Id est, *conabimini verbis armorum vim repellere.* Vix majus aliud malum in republicâ, quâm cùm ejus habenæ in manus infirmas inciderunt: eò enim fit, ut, qui bonum & honestum turpi lucro anteponunt, paucorum sceleratorum dolis & crudelitati objiciantur. Pessimi sunt hâc in parte, quos nostri *bonos homines* vocant; quanquam illorum quisque eam laudem salutationibus & prensationibus aucupetur.

^h *Legatos.*] Qui Lepidi ferociam mulcent, cùm potius ea re magis augeatur.

ⁱ *Ait.*] Quidam, quem nominare prohibet viri de bonis literis bene meriti, elegantiâ, lectionem receptam esse fatetur; sed se-
cum

cere possitis, patiamini potius censem. ¹ Ita illi à vobis pacem, vobis ab illo bellum, ^a suadent. Hæc si placent; si tanta torpedo animos oppressit, ut oblii scelerum ^b Cinnæ, cuius in urbem reditu, decus, atque ordines omnes interierunt; nihilominus vos, atque conjuges, & liberos, Lepido permissuri sitis: quid opus decretis? Quid auxilio Catuli? Quin is & alii boni remp. frustrâ curant. Agite, uti lubet: parata vobis Cethegi, atque alia proditorum ^c patrocinia, qui rapinas & incendia instaurare cupiunt; & rursum ad vorsum deos penates manus armare. Sin libertas & bella magis placent, decernite digna nomine, & augete ^d ingenium viris fortibus. Adeſt novus exercitus, & ad hoc, ^e coloniæ veterum militum; nobilitas omnis, duces optumi, fortuna meliores sequitur. Jam ^f illa, quæ fœcordiâ nostrâ collecta sunt, dilabentur. Quare ita censeo: quoniam Lepidus exercitum ^g privato

I N T E R P R E T A T I O.

¹ *Ita ille suadendo inducit pacem Lepido à vobis, vobis verò bellum ab illo.*

N O T A E.

cum & cum Sallustianâ elegantia pugnare contendit: numeri rationem in verbis illis tribus, *ait, retinet, censem*, perperam à sciolis inversam, & locum, vel suo periculo, castigandum esse, fidenter pronuntiat: deinde à nato nemine usque adhuc animadversum demiratur illud, sine quo sibi alii quomodo satisfecerint, nescit: denique magnificè sese effert, quod primus pro *ait, aiunt*; pro *retinet, retinent*, &c. legendum esse intellexerit. Fundamentum istius applausus est, quod ille putavit pronomen *qui* non posse nisi ad Lepidum referri; quod, quia ridiculum visum est, ideo, in aliorum hæret stupiditate, ipsummet stupidus scilicet. Ipse ego omnium fortè stupidissimus: ne id quidem mirabor, (quoniam res mihi usque adeò aperta videatur) ut supervacaneum habeam quicquam addere interpretationi. Ita enim evenit, ut, vel ea, quæ oculis & manibus attractamus, & comprimimus, cum curâ investigemus, nec videamus. Hæc ideo annotavi, quia, cæteris plorare jussis, sibi tam bellè assentari; eosque, qui non vident tametsi oculorum aciem maximè intendunt, vituperare, aut contemnere, injurium visum est.

^a *Suadet.*] De quovis loquitur, qui pro Lepido in senatu verba faceret.

^b *Cinnæ.*] Hic ab Octavio Româ pulsus: postea, ei abrogato consulatu, cum exercitu

ad urbem venit, & Romanos commeatu interclusit; deinde cùm Romam intrasset, confule Octavio, plurimisque aliis, ejus jussu interemtis, multa fœvitiae exempla exhibuit.

^c *Patrocinia.*] Id est, *Homines qui in Lepidi gratiam, quos vellent p̄fſſent deducere.*

^d *Ingenium.*] Ille idem, qui tam graviter superius hallucinatus est, optimè pro *ingenium, imperium* videtur reposuisse. Ita verò illud exponit, *Augete imperium, id est rem publicam vestrā viris fortibus.* Non probo. Per *Imperium* supremam potestatem intelligo, quâ extra ordinem muniti erant, quibus, more Romano, *Ne quid res publica detinenti caperet*, dicebatur: atque hanc nostram interpretationem in primis confirmat, quod solemnibus ipsis verbis orationem suam Philippus concludit.

^e *Coloniæ.*] Fortè de Syllanis militibus intelligit, quos per Hetruriam, pulsis incolis, qui adversus ipsum steterant, Sylla diviserat.

^f *Illa.*] Loquitur de iis omnibus quæ Lepidus contra rem publicam paraverat.

^g *Privato.*] Ille quidem cum imperio erat, atque eo à senatu dato, ut suprà dixit Philippus; sed privato consilio exercitum auxerat, & ad urbem ducebat.

confilio, paratum cum pessumis, & hostibus reip. contra hujus ordinis auctoritatem ad urbem dicit; ut Appius Claudius a interrex cum Q. Catulo proconsule, & cæteris quibus imperium est, urbi præsidio sint: operamque dent, ne quid resp. detrimenti capiat.

Uti Lepidus, & Catulus, decretis exercitibus maturumè proficiscentur. *Carif. l. ii.*

M. Lepido cum omnibus copiis Italâ pulso, segnior neque minùs gravis, sed multiplex cura patres exercebat. *Servius, Marius Viatorinus in Ciceronem.*

Obviâm ire, & commori ^b hostibus. *Arusianus, Messus.*

Lepidus pœnitens consilii. *Carif. l. iii.*

Sic verò quasi formidine attonitus, neque animo, neque auribus aut linguâ competere. *Nonius: Competere, rei cujusque meminisse, aut constanter valere.*

Prudens omnium, quæ senatus censuerat. *Arusianus.*

Magnis operibus ^c profectus, oppidum cepit, per L. Catilinam legatum. *Feflus.*

Domitium proconsulem ex citeriori Hispaniâ cum omnibus copiis; quas paraverat, arcessivit. *Prisc. l. x. Arcessivit, inquit, & laceſſivit.*

Sanctus aliter, & ingenio validus. *Carif. l. i. Aliter pro aliâs.*

Gens raro egressa finis suos. *Ser. ad. lib. xi. Æneid. Arusian. Messus.*

Nisi cùm ira belli desenuisset. *Prisc. l. x.*

Muturaverunt exercitum ^d Dyrrachium cogere. *Arusian. Mess.*

Illò profectus, vicos, castellaque incendere, &, fuga cultorum deserta, igni vastare: neque elato, aut fecuro esse animo, metu gentis ad ^e furta belli perdoneæ. *Non Serv. ad xi. Æneidos.*

Liberis ejus avunculus erat. *Donatus ad Phormionem Terentii.*

Nihil ob tantam mercedem sibi abnuituros. *Arusianus, Messus.*

Insanum aliter suâ sententiâ, atque aliarum mulierum. *Carif. l. i. Aliter pro aliâs.*

Solis vii. *Donatus Phorm. act. v. scen. viii.*

Jussu Metelli cornicines occanuerunt. *Priscianus, lib. x. Serv. xi. Georg. Virg. Diom. lib. i. cap. iv.*

Nexuit Catenæ modo. *Prisc. l. x.*

N O T A E.

^a *Interrex.*] Ita vocabatur qui medius inter duos reges, imperium habebat, donec priore mortuo, alias sufficeretur. Origo fuit à morte Romuli: munus verò post exactos reges præcipue comitiorum causâ & ad quinque dies tantum, duravit, idemque quod consulum.

^b *Hostibus.*] Id est, *cum ipsis.*

^c *Profectus.*] Alii *profectis*, alii *operibus confectis* legunt. Locus corruptus, ni fallo.

^d *Dyrrachium.*] Urbs est Macedonie, ad mare Adriaticum, aliter Epidamnus dicta. Hodie Durazzo.

^e *Furta.*] *Les stratagemes.*

Doctus militiam. *Arusian. Messus.*

Equi sine rectore exterriti, aut saucii consternantur. *Idem. l. iv.*

Neque se recipere, aut instruere proelio quivere. *Prisc. l. x.*

Occupatusque collis editissimum apud ^a Hilerdam, & cum multâ operâ circumdata. *Prisc. l. v.*

At inde nullâ munitionis, aut requie morâ, processit ad oppidum.

Prisc. l. xviii. requie pro requie.

Agreste. *Caris. l. i.*

Ardebat omnis Hispania citerior. *M. Fabius Victor. de invent. Cic. l. i.*

^b Et ponere validam urbem multos dies ^c restantem pugnando vicit.

Non.

Itaque ^d Sertorius, levi praesidio relicto in Mauritaniâ, noctus obscuram noctem, æstu secundo, furtivâque celeritate, vitare proelium in transgressu conatus est. *Agellius l. x. c. 26. Non. Marcel.*

Transgressos omnis recipit mons Ballera, praceptus à Lusitanis. *Idem, ibidem.*

Earum aliæ paululum progressæ, nimio simul & incerto onere, cùm pavor corpora agitaverat, deprimebantur. *Idem.*

Locum editiorem, quâm victoribus decebat, capit. *Serv. ad viii. Æneidos, Arusian. Messus.*

Ex mox ^e Fusidius adveniens cum legionibus, postquam tantas asperitates, haud facilem pugnantibus vadum, cuncta hosti, quâm suis, opportuniora videt. *Nonius.*

Cùm Sertorius neque erumperet, tam levi copiâ navibus fugam maturabat. *Serv. Fuldanus, Messus.*

Itineris eorum Metellus per litteras gnarus. *Arusianus.*

Itaque Servilius ^f ægrotum ^g Tarenti collegam prior transgressus, iter vortit ad Corycum urbem inclutam: pastusque nemore, in quo crocum dignitur. *Prisc. Non.*

N O T A E.

^a *Hilerdam.*] Hilerda, seu Ilerda, ut alii scribere malunt, urbs est Tarragonensis Hispanæ, hodie *Lerida* dicta.

^b *Et ponere.*] Pro his vocibus in quibusdam Nonii manuscript. Digonem se reperiisse testantur viri docti, unde Vizionem legendum esse conjectit Putchius. Probo, ut ille ait, duce, qui in voce ZO, se nullum nomen hâc syllabâ terminatum reperiisse testatur, nisi unum barbaræ civitatis, lectum in Sallustio, *Vizo, Vizonis.*

^c *Restantem.*] Id est, restantem.

^d *Sertorius.*] Vir fuit summæ, sed calamitose, virtutis; cui, à Syllâ proscriptio cùm Hispaniam armasset, res Romana uno imperatore resistere non potuit: quique non prius bello, quâm suorum, scelere extinctus est.

^e *Fusidius.*] Lipsius *Aufidius*, & de bello Sertoriano accipit, ex Plutarcho.

^f *Ægrotum.*] Potius est ut Sallustium scripsisse credam, ægrotu collegâ, idque de Leipzianâ sententiâ, inquit Douza.

^g *Tarenti.*] Tarentum urbs est Calabriæ, à Phalanto Lacone condita.

Ad ^a Olympum atque Phaselida. *Prisc.*

Apud ^b Corycum. *Idem.*

Apud ^c Læte oppidum cui nomen oblivionis condiderant. *Idem.*
Serv. ad i. Aeneidos.

Repulsus à Læte oppido. *Idem. Prisc.*

Apud ^d Mutinam. *Idem.*

Apud ^e Prænestē locatus. *Idem.*

Medio diei. *Messus.*

Quietam à bellis civitatem. *Idem.*

Militiæ peritus. *Idem.*

Sertorius portis turbam morantibus, & nullo, ut in terrore solet, generis aut imperii discrimine, per calonum corpora, ^f ad medium quasi deinsuper adstantium manibus in murum attollitur. *Nonius.*
Serv.

Neque detrusus aliquoties terretur. *Prisc. l. xv.*

Dubitavit acie pars. *Idem.*

Quos inter maxumè. *Caris.*

Rumore primo. *Caris.*

Idem fecere Octavius & Q. Cæpio sine gravi cuiusquam expectatione, neque sanè ambiti publici. *Serv. ad l. iv. Aeneid. Ambire significat & rogare.* Sallustius in Jugurthâ: *Quos ego audio ambire, fatigare vos singulos.* Dicebatur & ambio illum, pro rogo. Sallustius, in i. Idem fecere, &c.

Cùm aræ & alia diis sacrata, supplicium sanguine fœdarentur. *Id.*

Postremò ipsos colonos per miseras & incertas humani generis orare.

Idem ad illud xi. Aeneidos.

— per everæ genitor fumantia Troæ

Excidia obtestor.

Ea paucis quibus peritia & verum ingenium est abnuentibus. *Id.*

^g Perpenna tam paucis profectus, vera est æstimanda. *Id. ad xii. Aeneidos.*

N O T A.

^a Olympum atque Phaselida.] Urbes fuerunt Lyciæ maritimæ & validissimæ, quas, deturbatis latronibus qui illuc prædas suas pyraticas comportabant, P. Servilius evertit.

^b Corycum.] Plinio Mons est, & antrum, & oppidum Ciliciæ. Mons seu promontorium ab aliis, Strabone puta, propter optimum crocum celebratur; ab aliis oppidum. Est item Corycus Cretæ promontorium.

^c Læte.] Urbs est Macedoniæ non longè à Thermaico sinu, ad Septentrionem.

^d Mutinam.] Galliæ togatæ oppidum: hodie Italiciæ adscribitur, vocaturque Modene.

^e Prænestē.] Urbs Latii, non longè à Româ.

^f Ad medium.] Quid hic sibi velit autor, difficile non est conjicere. Sertorium, scilicet, calonum humeris sublatum, in muros ab iis, qui super stabant, receptum fuisse, cùm olim alti non amplius essent, quâm ad arcendum impetum.

^g Perpenna.] Non crediderim hoc loco de illo sermonem esse qui Aristonicum viet; sed de eo de quo postea, qui Sertorium in convivio trucidavit.

L I B E R II.

ARDINIA ^a in Africo mari facie vestigii humani, in orientem, quām in occidentem latior prominet. *Agellius, lib. xiii. cap. xviii.* Non. Faciem totius corporis formam πρόσωπον, id est, os, posuit antiquitas prudens; ut ab aspectu species, & à fingendo figura, ita à facturā corporis facies, *Sallust. l. xi. Sardinia, &c. Isidorus.*

Inde ^b Ichnusa appellata *Solinus*.

Dubium an Insula sit, quod ^c Euri atque ^d Austrī superjectis fluībus circumlavit. *Nonius lavit, pro lavat.*

Nam Sullam consulem de reditu ejus legem ferentem ex composito trib. pl. C. Herennius prohibuerat. *Notat Agel. l. x. c. xx.* *Sallustiūm proprietatis in verbis retinentissimum consuetudini concessisse, & privilegium, quod de Cn. Pompeii Magni patris reditu ferebatur, legem appellasse.*

Nam procul & diversis ex regionibus. *Carifius, Asper, procul, inquit, est è loco.*

Obviām fuere. *Carifius, ibidem. Asper, ait, vetus è obviām fure; adverbio, quām nomine, uti maluit.*

Urbe, patriāque extorres. *Messus.*

Genus militum suetum à pueriā latrociniis. *Idem.*

Inter lēva mōnūmētū, & dextrum flumen ^e Turiam, quod ^f Valentiam parvo intervallo præterfluit. *Prisc. l. v. & vi. Turiam dixit, qui accusativus generis masculini est, non neutri.*

In fiduciā, quām argumentis, purgatiōres dimittuntur. *Donat. Phor. act. i. sc. iii. & Hecyr. act. iv. sc. iv. Nonius. Fiducia est audacia, Servius.*

N O T A E.

a *Sardinia.*] Mediterranei maris insula, Douza hoc fragmentum ex Isidoro augere conetur.

b *Ichnusa.*] Id est, *Sardinia*: à vestigii similitudine Græcā etymologiā sic nuncupata.

c *Euri.*] Eurus ventus est spirans ab ortu æquinoctiali, Subsolanus quoque dicitur.

d *Austrī.*] Ventus à meridie, qui & No-

tus, nomine à Græcis, mutuato, vocatur.

e *Turiam.*] Turia rivus est Hispaniæ Tarragonensis, qui non est cum Durio flumine confundendus, cum ille in mare Mediterraneum, hoc verò in oceanum, devolvatur.

f *Valentiam.*] Urbs est Hispaniæ Tarragonensis.

Antequam regressus Sertorius instrueret pugnæ suos. *Arusianus.*

Ipse animi atrox. *Idem.*

Copis integra. *Idem.*

Eodem anno in Macedoniâ C. Curio, principio veris cum exercitu profectus in ^a Dardaniam, quibus potuit modis dictas pecunias coegerit. *Nonius, dicere, est promittere.*

Post, ubi fiduciâ nimius. *Arusianus.*

Sed ipsi ferunt taurum ex grege, quem prope litora regebat ^b Corsa nomine Ligus mulier. *Prisc. l. vi.*

^c Nam quædam Corsa nomine, Ligus mulier, cùm taurum ex grege, quem prope litora regebat, transnatare solitum, atque per intervalla corpore ^d aucto remeare videret; cupiens scire incognita sibi pabula, taurum à cæteris degredientem usque ad insulam navigio prosecuta est. Cujus regressu insulæ fertilitatem cognoscentes Ligures, ratibus eò profecti sunt, eamque nomine mulieris auctoris & ducis appellaverunt. *Isidorus, l. xiv. c. vi.*

Ne illa tauro parata sint. *Donatus, aet. iv. sc. ii. Andriæ.*

^e Dædalum ex Siciliâ profectum, cùm ^f Minois fugeret iram, atque opes. *Prisc. l. vi. Servius.*

Quem ex Mauritaniâ rex Leptasta proditionis insimulatum cum custodibus miserat. *Prisc. lib. i.*

Quos ad vorsum multi ex ^g Bithyniâ volentes occurrere, ^h falsum filium arguituri. *Prisc. l. x.*

Ut actione desisteret. *Messus.*

Vespera. *Caris. l. xi.*

Argentum mutuum arcessivit. *Prisc. l. x.*

Eam ditionem senatus, per nuncios Orestis cognitam, approbat. *Prisc. l. vi.*

Nisi quâ flumen Lurda ⁱ Tauro monte defluens. *Idem, ibidem.*

N O T A.

^a *Dardaniam.*] Regio est supra Macedoniâ, ad septentrionem.

^b *Corsa.*] De Corsicæ insulæ exordio agitur.

^c *Nam.*] Et istud fragmentum ex eodem Isidoro studet augere Douza. Sed nihil certi video.

^d *Aucto.*] Quia, scilicet, luxuriante herba egregiè pastus erat.

^e *Dædalum.*] Faber fuit Atheniensis ingeniosissimus, idemque insignis mathematicus, qui omnium primus vela & antennas navi aptasse dicitur; unde ejus alarum nata est fabula. De Labyrintho verò, quem Minoi in Cretâ insulâ construxit, nihil opus est loqui, cùm ejus irremediables vias fama apud omnes vulgaverit,

^f *Minois.*] Minos rex fuit Cretæ, quem ob insignem justitiam, judicem apud inferos poëtæ fabulati sunt.

^g *Bithynia.*] Asie minoris regio, ad septentrionem.

^h *Falsum.*] Optimè de Nusâ Nicomedis filio hic agi, suspicatus est Douza. Vide eâ de re epistolam Mithridatis ad Arsacem.

ⁱ *Tauro.*] Mons est Taurus omnium nobilissimus & maximus, qui universam Asiam in duas partes dividit, quarum altera quæ ad septentrionem spectat, Asia intra Taurum; altera quæ meridiem, Asia extra Taurum, dicitur.

Frugum, pabulique latus ager. *Arusianus*, *Serv. l. i.* *Aeneid.*

Neque virgines nuptum à parentibus mittebantur, sed ipsæ belli promptissimos delegebant. *Meffus*.

Modestus ad omnia alia, nisi ad dominationem. *Donatus Pbor. aet. i. sc. II.*

Noctu, diuque stationes, & vigilias tentare. *Caris. l. xi.*

At ^a Lucullum regis curâ machinata fames brevi fatigabat. Multique commeatus interierant infidiis latronum. *Prisc. l. vii.* & *Nonius*.

Namque primum ^b Jasonem novo itinere maris ^c Æëtæ hospitis domum violâsse. *Prisc. l. viii.*

^d Tartessum Hispanæ civitatem, quam nunc Tyrii, mutato nomine, ^e Gaddir habent. *Prisc. l. v.*

Neque subsidiis, ubi soluerat, compositis. *Prisc. l. x.* Soluerat autem est solitus fuerat.

Neque inermos ex prælio viros quemquam agnoturum. *Idem ibid.*

Èâ continentia vir gravis, & nullâ arte cuiquam inferior. *Arusian.* *Non. in Gravis.*

Omnes qui circum sunt, ^f præminent altitudine millium passuum duorum. *Arusian.*

Et Pœni ferunt adversus A. N. C. M. *Donatus*.

Quia corpore, & linguâ percitum, & inquietum, nomine histrionis vix sani, Barbuleum appellabant. *Prisc. l. vi.*

Audaciter. *Idem. l. xv.*

Ibi Fimbrianâ seditione, qui regi per obsequiam orationis, & maxime odium Sullæ, graves, carique erant. *Nonius*: *Obsequium neut. genere, obsequela fæm.*

Mœnibus deturbat. *Non. deturbare.*

È muris canes sportis demittebant. *Idem.*

Ad hoc rumoribus, aduersa in pravitatem; secunda in casum; fortunam in temeritatem declinando, corrumpebant. *Idem.*

At Metellus in ulteriore Hispaniam post annum regressus, magnâ

N O T A.

^a *Lucullum.*] Consul fuit Lucullus, vir clarissimus & ditissimus, qui bellum adversus Mithridatem feliciter gessit; deinde pri-vatus factus, in ædificiis, convictibus & apparatiis, profuse adeo fuit luxuriæ, ut Xerxes togatus vocaretur.

^b *Jasonem.*] Dux fuit Argonautarum, nulli poëtarum non decantatus.

^c *Æëtæ.*] Æëtes, vel Æëtea, rex fuit Colchorum, Medæz pater.

^d *Tartessum.*] Tartessus opulentissima fuit civitas inter duo Bætis, vel, prout hodie dicitur, *Guadalquivir* fl. ostia.

^e *Gaddir.*] Per errorem Tartessi nomen Gaddibus, & Gadium seu Gaddir Tartesso tributum esse docet in *Geographiâ sacrâ* vir incomparabilis Bocchartus.

^f *Præminent.*] Lipsius legit *præminent*, ut de monte quopiam reliquis editiore, intelligatur.

gloriâ concurrentium undique virile & muliebre & secus, per vias aucta omnium visebatur: cùm quæstor C. Urbinus, aliique cognitâ voluntate, eum ad cœnam invitaverant; ultra Romanorum, & mortalium etiam morem curabant; exornatis ædibus per b aulaæ & insignia, scenisque ad ostentationem histrionum fabricatis: simul c croco sparsa humus, & alia, in modum templi celeberrumi. Præterea cùm sedenti d transenna demissum Victoriæ simulacrum cum machinato strepitu tonitruum coronam capiti imponebat: tum, venienti thure, quasi Deo supplicabatur. Toga e piëta plerumque f amiculo erat ei accumbenti: epulæ quæsitissimæ: neque per omnem modò provinciam, sed trans maria, ex Mauritaniâ volucrum, & ferarum incognita antea plura genera. Quibus rebus, aliquantam partem gloriæ Dempserat, maxumè apud veteres & sanctos viros, superba illa, gravia, indigna R. imperio existumantes. *Macrob. Sat. I. iii. c. 13.* *Nonius & Sosipater, l. i.*

Ruuntque pars magna suis metu, aut proxumorum telis, cæteri vice pecorum obtruncabantur. *Nonius.*

Occurrere duci, & prælium accendere, adeò ut Metello in g sagum, Hirtuleio in brachium, tela venirent. *Idem.*

h Avidisque ita, promtisque ducibus, uti Metellus iactu i tragulæ fauciaretur. *Idem.*

Sed Metellus in vulnere. *Don. aet. v. sc. 11. And.*

Primò incidit fortè per noctem in k renunculo pescantis. *Non.*

Ad hoc pauca piraticæ adjungit l actuaria navigia. *Idem in Piratica navicula.*

Omnia m sacrata corpora in ratem imposuisse. *Arrianus.*

N O T A.

a *Secus.*] Id est, *sexus*: atque ita veteres locutos esse multis & bene persequitur Carrio.

b *Aulæa.*] Gall. *Des tapifferies.*

c *Croco.*] Eum in odoribus habebant, & ideo aquâ diluebant; unde ab Apuleio *odorus*, à Senecâ *odoratus imber* dicitur. Optimus ex Ciliciâ mittebatur; hinc Martialis, *Et Cilices nimbis hic maduere fuis.*

d *Transenna.*] Servius extensem funem, Nonius fenestrâ, interpretatur.

e *Piæta.*] Intelligendum vel de palmatâ, quam merebantur ii, qui de holib⁹ palmas reportabant, quod victorias cum palmis intextas haberet, ut placet Isidoro: vel potius de togâ ab Etruscis sumtâ, purpurei coloris, auro distinctâ, à triumphantibus geri solitâ.

f *Amiculo.*] Id est, *loco simplicis togæ*; nam ea quoque amiculi nomine intelligitur.

g *Sagum.*] Vestimentum erat militare à Gallis mutuatum.

h *Avidisque.*] Douza hîc de pugnâ agi credit, in Saguntinis campis à Sertorio commissâ, in quâ Metellus à Sertorio fauciatus est.

i *Tragulæ.*] Genus est teli, similitudine haftæ.

k *Renunculo.*] Carrio hanc vocem pro navigio pescatorio Gellum accipere dicit, sed in Gellii codicibus, remunculus scribitur; & pro eo Lenunculum reponi volunt. Lenunculus certè navigii genus est: at sine manuscriptorum auctoritate non ausim vocem aliquam extra Latinam linguam eliminare.

l *Actuaria.*] Naves erant velocias ad impetus, & recursus, flexuque capiendos, aptæ.

m *Sacrata.*] Morti & diis Manibus devo- ta.

Suos equites hortatus vado transmittit. *Idem.*

Ictu eorum qui in flumine ruebant, necabantur. *Don. Adelph.* *act.* *iii. sc. 2.*

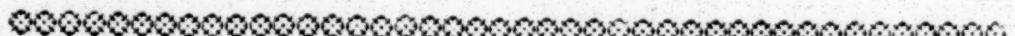
Circumventi dextrâ, unde ferrum erat, faxa aut quid tale capiti affligebant. *Arusianus.*

Sed Metellus in ulteriore provinciâ. *Don. ad Phorm.* *act.* *i. sc. 4.*

Immane quantum animi exarsere. *Non. nomen positum pro Adver.* *bis.*

^a At illi quibus res incognita erat, ivere cuncti ad portas, incognita tendere. *Serv. F. Ursini.*

Murum ab angulo dextri lateris ad paludem haud procul remotam duxit. *Serv. Fuldanus.*

L I B E R III.

XAUDIRIQUE sonus ^b Bacchanaliorum. *Macr.* *l. i. c. 4. Saturn.* *Non.*

Diversa, uti solet rebus perditis, capeſſunt, namque alii fiduciâ gnaritatis locorum in occultam fugam sparsi; alii ^c globis eruptionem tentavere. *Prisc. l. x. Non.*

Unus constitit in agro ^d Lucano, gnarus loci, nomine ^e Publipor. *Idem, l. vi. Probus Catholicis.*

Malè jam affuetum ad omnis ^f vis controversiarum. *Prisc. l. vi.*

Conjuratione claudit. *Idem, l. x.*

Quasi par in oppido festinatio, & ingens terror erat, ne ex latere nova munimenta ^g madore infirmarentur; nam mœnia oppidi stagnabant, redundantibus cloacis adverso æstu maris. *Non in Mador.*

N O T A E.

^a At illi.] In Servio Danielis, qui Fulano præstantior est, hoc fragmentum ita legitur, *At illi quibus aderant, ruere cuncti ad portas, incondita tenere: ex quo corrupte in illo altero ivere pro ruere positum esse, mihi quidem, clarum videtur.*

^b Bacchanaliorum.] *Bacchi Festorum.*

^c Globis.] Vide suprà.

^d Lucano.] Lucani populi fuerunt Italiae ad mare Tyrrhenum, Picentinis & Brutii

contermini, in extremâ propemodum Italiae ab Ortu.

^e Publipor.] Id est, *Publii puer, seu servus.* Mirum ni hoc in loco, de quopiam ex Spartaci commilitonibus sermo eit.

^f Vis.] Numero plurari: ita quoque extulisse veteres ait Priscianus, atque ita loquutus est Lucretius.

^g Madore.] Id est, *humiditate.*

Equis & armis decoribus cultus. *Prisc. I. vi.*

Dedecores, inultique ^a terga ab hostibus cædebantur. *Idem.*

Contra ille ^b calvi ratus quærebat num somnio thesaurus portendebatur. *Idem, I. viii. Non in Calvitur.*

^c Parte consumtâ, reliqua cadaverum ad diuturnitatem usûs fallerent. *Prisc. I. x.*

Epistola Cn. Pompeii ad Senatum.

^d Si aduersus vos, patriamque & deos ^e penates, totiens labores & pericula suscepissem; quotiens à primâ adolescentiâ ductu meo scelestissimi hostes fusi, & vobis salus quæsita est: nihil amplius in absensem me statuissetis, quâm adhuc agitis, P. C. quem ^f contra ætatem projectum ad bellum fævissimum, cum exercitu optumè merito, quantum est in vobis, fame, miserrimâ omnium morte, confecistis. Hâc in spe populus R. liberos suos ad bellum misit? Hæc sunt præmia pro vulneribus; & totiens ob remp. fuso sanguine? Fessus scribundo, mittundoque legatos, omnis opes & spes privatas meas consumsi: cùm interim à vobis per triennium vix annuus sumtus datus est. Per deos immortalis utrum censetis, me ^g vicem ærarii præstare, an exercitum sine frumento & stipendio habere posse? Evidem fateor me ad hoc bellum majore studio quâm consilio, proœctum; quippe qui nomine modò Imperii à vobis accepto, diebus quadraginta exercitum paravi; hostisque, ^h in cervicibus jam Italæ agentis, ab Alpibus in Hispaniam summovi. Per eas iter aliud atque Hannibal, nobis opportunius patefeci. Recepit Galliam, ⁱ Pyrenæum, ^k Laletaniam, ^l Ilergetum; & primum impetum Sertorii victoris, novis quidem militibus, & multò paucioribus sustinui: hiememque in castris inter fævissimos hostis, non per oppida, neque ^m ex ambitione meâ

N O T A.

^a *Terga.*] Græcisimus; id est, secundum terga, vel per terga.

^b *Calvi.*] Id est, Decipi.

^c *Parte.*] Douza de Calaguritanis à Pompeio obssis intelligit, qui cibi inopâ uxores natosque ad usum nefariæ dapis verterunt; & cadaverum reliquias salierunt, ut testatur Val. Max. Unde idem Douza concludit malè hoc fragmentum ante Pompeii epistolam collocatum esse, quod quidem nullus credo non confitebitur.

^d *Si.*] Scripta fuit hæc epistola pro habendo stipendio. Fiducia plena est; unde Pompeium juvenem magnifico & incorrupto animo fuisse, concludere licet.

^e *Penates.*] Dei sunt domestici, maximè nostri, & quasi penes nos nati.

^f *Contra ætatem.*] Quia ne quidem, eo tempore, 30 annos natus erat.

^g *Vicem ærarii.*] Id est, Me debere bellum sumtus ex proprio censu tolerare: sed acrius expressit.

^h *In cervicibus.*] Id est, qui non longè ab Italâ erant, eamque urgebant.

ⁱ *Pyrenæum.*] Pyrenæi vocantur montes qui Hispaniam à Galliâ dividunt.

^k *Laletaniam.*] Regio est Hispaniæ, quæ postea Gotholania, hodie *Catalo*ngæ dicitur.

^l *Ilergetum.*] Alii legunt *Indigetes*: funtque cum iis, quos *Livius* *Ilercaones* vocat, Tarragonenses Hispania populi.

^m *Ex ambitione.*] Id est, ad serviendum ambitioni & commoditatibus meis.

egi. Quid dein prælia, aut expeditiones hibernas, oppida excisa, aut recepta enumerem? Quando res plūs valent quām verba. Castra hostium apud ^a Sucronem capta, & prælium apud flumen ^b Durium, & dux hostium C. Herennius cum urbe Valentiā, & exercitu deleti, satis clara vobis sunt; pro quīs, ò grati patres, egestatem, & famem redditis. Itaque meo, & hostium exercitui, par conditio est. Namque stipendium neutri datur: viator uterque in Italiam venire potest. Quod ego vos moneo, quæsoque ut animadvortatis; neu cogatis necessitatibus privatim mihi consulere. Hispaniam citeriorem, quæ non ab hostibus tenetur, nos aut Sertorius ad internectionem vastavimus; præter maritimas civitates, quæ ^c ultro nobis sumtui, onerique. Gallia, superiore anno, Metelli exercitum stipendio, frumentoque aluit; & nunc ^d malis fructibus ipsa vix agitat. Ego non rem familiarem modò, verū etiam ^e fidem, consumsi. Reliqui vos estis, qui nisi subvenitis, invito & prædicente me; exercitus hinc, & cum eo omne bellum Hispaniæ, in Italiam transgreditur.

Namque his præter solita vitiosis magistratibus, cùm per omnem provinciam in fœcunditate biennii proxumi grave pretium fructibus esset. *Non. Grave, multum.*

Hi saltibus occupatis ^f tum externorum agros invasere; frumentique, ex inopiâ gravi, satias facta. *Idem, Satias pro satietas.*

Neque jam sustineri poterat immensum aucto mari, & vento gliscenti. *Idem. Gliscit, est congelascit, colligitur, ignescit, crescit.*

Ac tum maxumè, uti solet extremis in rebus, sibi quisque carissimum domi recordari, cunctique omnium ordinum extrema munia sequi. *Idem Munia, Officia.*

Et fortè in navigando cohors una, grandi ^g faselo vecta, à cæteris deerravit; marique placido à duobus prædonum ^h myoparonibus circumventa. *Idem, in voce Fasetus, & Myopara.*

Eum, atque Metrophanem senatus magnâ industriâ perquirebat, cùm per tot ⁱ scaphas, quas ad ostia cum paucis fidis percunctatum miserant. *Idem, & Carifus, l. i.*

N o T A E.

^a *Sucronem.*] Sucro Hispaniæ Tarraconen sis urbs est & fluvius.

^b *Durium.*] Durius fluvius est Hispaniæ, qui Lusitaniam terminat à Meridie.

^c *Ulro.*] Id est, quæ, dum in nostris usus servandas judicamus nobis sunt oneri.

^d *Malis.*] Propter anni & tempestatis infœcunditatem. Gall. dicimus, *La mauvaise année*; *La mauvaise saison.*

^e *Fidem.*] Indicat se undiquaque ab amicis, à quibus jam non amplius ausit petere, mutuam pecuniam pro republicâ sumuisse.

^f *Tum externorum.*] Lipsius ingeniosè pro tum externorum, Termeſtinorum reposuit: sunt enim illi citerioris Hispaniæ populi.

^g *Faselo.*] Navigii genus est, quod velis & remis agi potest.

^h *Myoparonibus.*] Myoparo navis est piratica, ex duabus dissimilibus formata.

ⁱ *Scaphas.*] Scaphæ sunt naviculæ quæ onerariis imponuntur, aut iis alligantur, ut per eas nautæ loca vadofa subeant. Gall. *Un esquis.*

Duos quām maximos utres levi tabulæ subjecit, quā super omni corpore quietus, invicem traectu pedis quasi gubernator existere; eā inter molem, atque insulam mari, vitabundus classem hostium, ad ^a oppidum pervenit. *Idem.*

Nam qui ¹ enare conati fuerant, iēti sāpē ferramentis navium, aut vulnerati à suis, aut afflīti ^b alveis undarum vi, ^c multato fōdē corpore, postremō tamen periēre. *Idem, & Arusianus Messus.*

Nam tertia tunc erat, & sublima nebula cōclūm obscurabat. *Non.*
Illum nautis ^d forum. *Idem.*

Oratio e Macri Licinii tribuni plebis ad plebem.

Si, Quirites, parum existumaretis, quid inter jus à majoribus relictum vobis, & hoc à Sullā paratum, ^f servitium interestet; multis mihi differendum fuisset, docendumque, quas ob injurias, & quotiens à patribus armata plebes secessisset; utique vindices paravisset omnis juris sui tribunos pleb. Nunc hortari modō reliquum est & ^g ire primūm viā, quā capessundam arbitror libertatem. Neque me præterit quantas opes nobilitatis solus, impotens, ^h inani specie magistratus, pellere dominatione incipiam; quantōque tutiū factio noxiōrum agat, quām soli innocentes. Sed præter spem bonam ⁱ ex vobis, quæ metum vicit, statui certaminis adorfa, pro libertate potiora esse forti viro, quām omnino non certavisse. *Quamquam omnes* alii creati pro jure vestro ⁱ vim cunctam, & imperia sua gratiā, aut

I N T E R P R E T A T I O.

¹ *Qui tentaverant natando a-* *induxi; ea quæ pōffunt esse adver-*
quā evadere. *sa in certamine quod pro libertate*

² *Sed præter spem bonam quam* *incipitur, esse potiora forti viro*
concepi ex vobis, quæ metum me- *quām omnino non certāsse.*

N O T A E.

^a *Oppidum.*] Cyzicum scilicet. Videtur enim de Luculli stratagemate hīc agi, qui ut re suspensum nuntium ad Cyzicenos misit, qui adventare se eos doceret; quā de re vide sis Florum, lib. iii. cap. 5.

^b *Alveis.*] Id est, *Carinis, aut imis navium partibus.*

^c *Multato.*] Fortē *mulcato.* Gall. *Froiffé.*

^d *Forum.*] Antiquē; usitatus est enim numerus pluralis *fori* pro navium tabulatis, per quæ nautæ feruntur. Gall. *Le Tillac.*

^e *Macri Licinii.*] Sequutus sum eorum correctionem, qui pro Lepido Licinium pōfuerunt; eō præfertim inductus quōd *Le-*
pidi Aemiliae gentis cognomen fuerit, quæ *Patricia*, cuique aditus ad tribunatum non uit. *Oratio difficultis est, utpote incitata,*

concisa ex pectore denique veri & maximē politici Romani extorta.

^f *Servitium.*] Hoc dicit qui tribunatus jura & potestatem imminuerat, & tantūm non penitus fūtulerat Sylla.

^g *Ire primūm.*] Necessarium est omnino, ut qui aliis viam ostendit, ipse eam primus calcet. Neque aliud magis ineptum videatur quām aliis onus imponere, quod tute digitulo attingere nolis.

^h *Inani.*] Dixi antea tribunis à Syllā inane nomen relictum esse.

ⁱ *Vim.*] De tribunitiā potestate loquitur, quā non ad populi subsidium sed ad potentiorum gratiam promerendam, plerumque tribuni abutebantur.

spe, aut præmiis in vos convertere; meliusque habent, mercede delinquere, quam gratis recte facere. Itaque omnes concessere jam in paucorum dominationem, qui ^a per militare nomen, ærarium, exercitus, regna, provincias occupavere; & ^b arcem habent ex spoliis vestris: cum interim, more pecorum, ^c vos multitudo singulis ^d habendos, fruendosque præbetis; exuti omnibus, quæ majores reliqueré: ^e nisi quia vosmet ipsi per suffragia, uti præfides olim, nunc ^f dominos destinatis. Itaque concessere ^g illuc omnes, & mox, si vestra receperitis, ad vos redibunt plerique. ^h Raris enim animus est ad ea quæ placent defendenda. Cæteri ⁱ validiorum sunt. ^j An dubium habetis, ne officere quid vobis uno animo pergentibus possit, quos languidos socordesque pertimuere? ^k Nisi forte C. Cotta ex ^l factione mediæ consul, aliter quam metu jura ^m quedam tribunis pleb. restituit; ⁿ & quam-

I N T E R P R E T A T I O.

¹ *Paucis enim ex vobis animus est ad ea defendenda & tuenda, quæ vobis placent: cæteri stant à partibus validiorum.*

² *An veremini ne aliquid possit*

vobis nocere, quando uno animo idem optabit & efficietis; vobis, inquam, quos languidos & socordes pauci nobiles maximè reformidaverunt.

N O T A E.

^a *Per militare nomen.*] Id est, quia dicuntur imperatores; specie enim obeundi numeris quodlibet efficiunt.

^b *Arcem habent.*] Id est, tuti sunt quia vos spoliaverunt.

^c *Vos multitudo.*] Apposito est, quam vocant; id est, vos multi estis.

^d *Habendos.*] Vim vocis, & quicquid in ea invidiosum est tum demum intelliges, quando cogitabis quomodo brutis, quæ in nostrâ sunt potestate, utamur & abutamur. Nihil magis ad commovendos animos efficax esse potuit.

^e *Nisi.*] Excipit ironice quod ipsos maximè mordeat & percellat.

^f *Dominos.*] Dominus respectum habet ad servum; adeoque quod gravissimum erat Romanis his tribunus noster objecit; quod scilicet sibi ipsi catenas nectarent.

^g *Illuc.*] In paucorum partes

^h *Validiorum.*] Paucorum nobilem.

ⁱ *Nisi forte.*] Ea ironice internectit, quibus quod intendit maximè conficiatur.

^k *Factione.*] Postquam scilicet, respublica per Syllam ejusque satellites, tota in paucorum manus devenisset.

^l *Quædam.*] Legum ferendarum, cænacionis habendæ jure tribunes Sylla privaverat: prohibuerat ne ad eos provocaretur: sanxerat insuper ut ne tribuno aditus pataret ad alium magistratum. Posterioris illud, altero à Syllæ obitu anno, C. Aurelius Cotta consul abrogavit; reliqua Pompeius post aliquot annos, in primo consulatu restituit, quod etiam Sallustius suprà admonuit.

^m *Et quamquam.*] Locus maximè difficultis, mihi quidem, nam alii præterierunt. In eo autem posita videtur difficultas, quod eo quo cœperit modo sententiam suam Mæcer non absolvit. Interrogativè initio proposuerat, cum dixit, *An dubium habetis, &c.* Jam simpliciter rem ipsam concludit. Semotis itaque omnibus figuris, & iis quibus vir acer vibrantem orationem munivit, paucis sensum istius periodi, & scopum auctoris ita comprehendere, quasi populum hoc modo alloquutus esset; *Nemo poterit vobis nocere, quando omnes in unum conspirabitis,* cum vos paucos nobiles pertimuereint, factorumque & tyrannidis suæ invidiam reformidaverint; *vel eo ipso tempore, quo unicum hominem pro vobis loqui ausum, perdididerint;* & prius quam

^a quamquam. L. ^b Sicinius primus de potestate trib. loqui ausus, ^c mussantibus vobis circumventus erat; tamen prius illi invidiam metuere, quām vos injuriæ pertæsum est. Quod ego nequeo sati mirari, Quirites. Nam spem frustrā fuisse intellexistis. Sullā mortuo, qui scelestum imposuerat servitium, finem mali credebat. Ortus est longè sævior Catulus. ^d Tumultus intercessit Bruto, & Æmilio Mamerco Coss. dein C. ^e Curio ad exitium usque infontis tribuni dominatus est. Lucullus superiore anno quantis animis ierit in L. ^f Quinctium, vidistis; quantæ denique ^g nunc mihi turbæ concitantur! ^h quæ profecto incassum agerentur, ⁱ si, prius quām vos serviundi finem, illi dominationis facturi erant: præsertim cùm his civilibus armis ^k dicta alia, sed certatum ^l utrumque de dominatione in vobis sit. Itaque cætera ^m ex licentiâ, aut

N O T A E.

quām vos eorum injuriæ, & uestri servitii, tæduisset. Ut verò illius hominis mente in propius assequaris, & aculeos, quibus ille populum perstrinxit, non sentias modò, sed videas; hæreas, si placet, in iis que postea leviter attingam.

a Quamquam.] Argumentum est quod vocant à minore ad majus: quasi dicat, *Nobiles vos timuerunt, etiam cùm ille unicus uestor defensor oppressus esset, qui, utpote in maximâ servitute, loqui ausus erat: ergo maximè metuerunt quando vos omnes jura uestra repetere videbunt.*

b Sicinius.] Ita legendum ex vet. codice, & Asconio, &c. Fuit hic tribunus plebis.

c Muffantibus.] Non potuit alio verbo melius eorum hominum exprimi socrisia, qui cùm reipublicæ damna & sentiunt & vident, alios tempestati objiciunt, ipsis latitant, itaque suum commodum vel in ipsâ peste querunt. Nebulones profecto in solas terras deportandi, cùm sibi tantum, in commune nolint consulere. Verum ad rem. Ideo addidit vocem istam autor noster, ut obviām iret populi tacitæ objectioni; diceret enim, *Oppressi sunt antebac qui nobis consenserunt: unum triburum nostrum ne quidem audire nobiles sustinuerunt: frustrā itaque nos aliquid audibimus.* Respondebat Macer, *Muffantibus, tacentibus & latitantibus vobis, oppressus est uester ille tribunus; quod, in posterum ne fiat, in manu uestrâ est.*

d Tumultus.] De quo vidimus, cuius au-

tor Lepidus.

e Curio.] Hic consul fuit post Lepidum, anno altero.

f Quinctium.] Hic quoque Syllæ acta re-scindere aggressus est.

g Nunc.] Hinc clarissimè tempus quo habita est hæc concio, cognoscitur: Lucullo, scilicet, & Varo Consulibus; quo anno Spartacus Gladiator plusquam servile, sed grave bellum, adversus Romanos movit: decennio ante Catilinæ coniurationem.

h Quæ profecto.] De turbis loquitur, & omni mo imine, quo pauci plebem oppri-mere festinabant.

i Si, prius.] Sensus est, si verba ex orationis texturâ abilrhas. *Frustrâ speratis nobiles vobis quicquam de servitio uestro remisfuros, nisi vobis ipsis jugum excusseritis; quandoquidem illi in eo sunt toti, ut vobis majus onus imponant, quantumvis illis usque & usque obsequentes faceritis.*

k Dicta alia.] Id est, *aliud prætexuerunt.*

l Utrumque.] Cave ita intelligas, quasi hinc pauci nobiles, illinc steterint tribuni, aut quicunque jura populi reposcebant: sed intelligendum est, omnes qui rempublicam agitaverunt, quicunque tandem illi fuerint, ad unum quæsivisse, ut populo servitium imponerent, & ipsis dominarentur.

m Ex licentiâ.] Deploratus est reipublicæ status, quando cuivis, quia & alii impunè faciunt, malè facere licet.

odio, aut avaritiâ, ^a in tempus ^a arsere. ^b Permansit una res modò, quæ utrumque ^c quæsita est, & erepta in posterum; vis tribunitia, telum à majoribus ^d libertati paratum, quod ego vos moneo, quæsoque ut animadvertis; neu nomina rerum ^e ad ignaviam mutantes, otium pro servitio appellatis; ^f quo jam ipso frui, ^g si vera & honesta ^h flagitium superaverit, non est ⁱ conditio: ^k fuisset, si omnino quiessetis. Nunc animum advortite, &, nisi viceritis, quoniam omnis injuria ^l gravitate tutior est, artius habebunt. Quid censes igitur? Aliquis vestrûm subjecerit. Primum omnium omittendum morem hunc quem agitis: ^m impigræ linguae, animi ignavi: non

INTERPRETATIO.

* *Itaque cætera maximo cum affectu quæsita sunt, secundum licentiam, aut odium, aut avaritiam, pro aliquo tempore.*

NOTÆ.

^a *Arſere.*] Id est, quanquam durissima, tamen præterierunt.

^b *Permansit.*] Id est, unum remansit semper, quod rixæ perpetuæ ansam dedit.

^c *Quæsita.*] Hoc dicit, Syllam, Catulum, Curionem, Lucullum, singulos denique, per ea tempora, pacis & boni publici specie, civiles discordias movisse; cùm illud modò quæsivissent, quâ ratione, plebi ademtâ tribunitiâ potestate, & tribunis defensoribus, eâ placidâ ad arbitrium uterentur. Jocus est itaque verborum, in re maximè feriâ, cùm dicit; *remansisse & quæsumum esse* id ipsum quod *eruptum est.*

^d *Libertati.*] Antea vidimus, quod à potibus oppimeretur, secessisse plebem, eoque defensores sibi parâsse tribunos.

^e *Ad ignaviam.*] Id est, ut sordidæ vestræ bonefis nominibus patrocinemini.

^f *Quo.*] Hic est sensus, *Si per maximum flagitium, cum quo nunc agitis statum, cùm durum sit servitium, otium appellare libet; ne eo quidem jam frui licebit, cùm vestrôs dominos, paucos nobiles, scilicet, eorum detractando imperium, pro tribunos jugum quod imposuerant excutere conati, in vos irritaveritis.*

^g *Si vera.*] Id est, si per flagitium, omnino servitio vestrô otii nomen imponere vultis.

^h *Flagitium.*] Flagitium dicit, nomina rerum commutare; & servitium otium ap-

pellare. Maximum est certè, quandoquidem per nomina res quoque, quoad nos, mutantur. Unde Cato, in suâ illâ adverbi Catilinam admirabili oratione, *Quia bona aliena largiri, liberalitas; malorum rerum audacia, fortitudo vocatur; & res publica in extremo sita est.* Quâm pestiferum, quamque penetrabile adolecentium præsertim animis, illo scelere, vocabulorum, dico permutatione, virus instilletur; dici non potest.

ⁱ *Conditio.*] Terminus est juris: hîc verò idem valet quod *status, locus, aut aliquid simile.* Non est conditio, id est, Non licet.

^k *Fuisset.*] Conditio scilicet.

^l *Gravitate.*] Omnino: nosque illud maximè ut principiis obtemperamus admonet; neque cuiquam malum intentemus, neque à quoquam, quando licet, intentatum admittamus. Rixa enim rixam, dolus dolum trahit: neque finis ullus esse potest certaminum, donec dissidentium alter, aut sapienter, quod rarum est, litibus desistat; aut per vim ab altero frangatur & opprimatur.

^m *Impigræ.*] Populus sic est, Gerro, Iners, &c. Sed ad earum rerum, quas tractamus, cognitione, omnis nostra actio initium sumit, atque in eâ fundamentum habet sapientia politica. Ideo dico, ne quis, quod primum est, ex ingenio suo cæteros metiat.

ultra concionis locum memores libertatis. ¹ ^a Dein, ne vos ad ^b virilia illa vocem, quò tribunis plebei mandando patricium magistratum, ^c libera ab auctoribus patriciis suffragia majores vestri paravere: ^d quamvis Quirites, invobis sit, uti, ^e quæ jussa nunc pro aliis toleratis, pro vobis agere aut non agere certè possitis. ^f Jovem aut alium quem deum consultorem expectatis? Magna illa consulum imperia & patrum decreta, ^g vos, exsequendo rata efficitis, Quirites; ultiroque licentiam in vos auctum atque adjutum properatis. ^h Neque ego vos ultum injurias hortor; magis uti requiem capiatis: neque discordias, ut ⁱ illi criminantur; sed earum finem volens, jure gentium ^k res repeto: &, si pertinaciter retinebunt, non arma, neque secessionem; ^l tantummodo ne amplius sanguinem vestrum præbeatis censeo. Gerant, habeantque suo modo imperia: querant triumphos: Mithridatem, Sertorium & reliquias exulum persequantur cum ^m imaginibus suis. Absit periculum & labos, quibus nulla pars fructus

I N T E R P R E T A T I O.

¹ Dein, Postquam de ineptâ vestrâ ratione in mentem venit, vosque admonui, ut immutato more, tardi sitis ad loquendum, prompti ad agendum; ne nolite ut vocem & impellam vos ad illa viri-

lia, quo quâ re, majores vestri paraverunt sibi suffragia libera ab auctoribus patriciis mandando, eo ipso tempore quo decretis suis commiserunt, tribunis plebis magistratum patricium.

N O T A E.

^a Dein.] Opus fuit, ut sensus apertus es-
set, paulò fusiùs interpretationem instituere.
^b Virilia.] Loquitur de populi à patribus
secessione.

^c Libera.] Antea vidimus frustâ fuisse
patres, qui Metello provinciam Numidiam
decreverant, cùm postea eandem populus
Mario jussit.

^d Quamvis.] Id unum studet hic noster
tribunus, ut plebem commoveat; at perplexâ
suâ oratione, quod cupit magis divinandum
relinquit, quâm apertè exponit. Prohibet,
ut quid sit agendum indicet; fugam simu-
lat, ut pugnæ locum inveniat.

^e Quæ jussa.] Bellum intellige, sanguinem
suum profundere, &c. ad quæ populus
adigebatur. Sensus verò totius periodi hic
esse videtur, *Nolo vos ad arma impellere,*
quamquam vobis liberum est videre, an vos,
qui pro aliorum tyrannide tantos labores toleratis;
eosdem pro vobis, & vestrâ libertate, sumere velitis.

^f Jovem.] Satìs supèrque plebem arre-
xerat, adeòque nunc ipsam agitat. Nam ideo

istud paratum est; quasi dicat; *Me indig-
nabundi, tanquam in re desperatâ quid ego
sentiam, interrogatis, atque Jovis oraculo opus
babere videm ni?* Ridiculi, annon res ipsa
clarissima est, cuique nota.

^g Vos.] Populum dicit, per militare ob-
sequium imperatores suos magnos facere,
sine quo inane nomen tantùm obtinerent.

^h Neque ego.] Imò id unum revera stu-
debat.

ⁱ Illi.] *Pauci nobiles.*

^k Res.] Potestatem tribunitiam, & ju-
ra; ut postea per suffragia sua, quem vellet
populus rebus præficeret.

^l Tantummodo.] Ad illud tantummodo om-
nia secum trahit, & potentioribus sanguinem
vimque omnem adimit.

^m Imaginibus.] Utinam verò hodie Ma-
cer aliquis exoriretur, qui inertis & impu-
denti nobilitati non istud modò ingereret,
sed eò, vanissimos homines, de quibus tan-
tum verba facio, ad parentum virtutes com-
pelleret.

est;

est; a nisi fortè repentinâ istâ frumentariâ b lege munia vestra pensantur. Quâ tamen quinis modiis c libertatem omnium æstumavere, qui profecto d non amplius possunt alimentis carceris. Namque ut illis exiguitate mors e prohibetur, senescunt vires: sic neque absolvit cura familiaris e tam parva res, & ignavissimi quique tenuissimâ spe f frustantur: quæ tamen quamvis ampla, quoniam g servitii pretium ostentaretur, cuius torpedinis erat decipi & vestrarum rerum ultro h injuriâ gratiam debere? Namque alio modo, neque valent in universos, neque conabuntur. k Cavendus tamen dolus est. l Itaque simul comparant

INTERPRETATIO.

^l Quâ tamen lege æstimaverunt qui profecto non amplius possunt libertatem omnium quinis modiis, prodeesse quam alimenta carceris.

NOTÆ.

a Nisi fortè.] Jam sepius ejusmodi, quibus isti gaudent, vidimus ironias: populum verò nisi libertatem suam vindicet, pro viibus mancipiis habet; quibus, demensum suum si præbeatur, quivis facile ad nutum uti possit.

b Lege.] Hinc, latam suisse aliquam, pro frumento in populum distribuendo, claram est.

c Libertatem omnium.] Nihil singi poterat magis invidiosum: quinque enim modios, singulis mensibus pro demenso servis metebantur. Neque verò res ipsa modò, seu voces ipsæ invidiam faciunt; dixit enim omnium libertatem carceris alimentis æstimatam.

d Prohibetur.] Intellige tantum, id est, non amplius possunt hæc alimenta quam mortem prohibere.

e Tam parva res.] Dicit quinque modios familiae alendæ non fatis esse.

f Frustantur.] Decipiuntur. Istud verò maximo artificio intextum est: non enim modò plebem, lege frumentariâ, à patribus in fraudem illecatam esse dicit, sed assentando etiam per vocem maximè contumeliosam, quando dicit ignavissimos frustari, quasi scilicet arbitraretur paucissimos in eum dolum incidisse, plebem eandem ex illo patrum laqueo retrahit. Non est certè minimi momenti, ad impellendum homines, ad virtutem, illis ingenitam esse similare: eo modo impunè licet ea vitia, quæ illi defenserent, insecati.

g Servitii pretium.] De quinque modiis agit, atque indicat, libertatem quâ à nobilibus plebeii intercludebantur, nullo posse pretio compensari.

h Injuriâ.] Perinde est ac si diceret, Fru-

mentum quod vobis isti pollicentur, vestrum est; illud in vos pro servitio vestro, quasi mancipia effets, distribuunt. An usque adiò ignavi eritis, ut sponte contumeliam tantam pro gratiâ insuper accipiatiss?

i Namque.] Rationem reddit, quamobrem, per maximam foscordiam, frumentum, servitutis pretium, non oporteat à patribus accipere: quia, scilicet, illi per id tantum plebi jugum imponere conentur.

k Cavendus.] Nobiles dixit aliter quam per populi foscordiam imperium retinere ne quidem conari; de eo nunc quodammodo aliquid excipit, populumque ut caveat dolos admonet.

l Itaque.] Sensus pendet; hæc tamen ut neque alibi, nihil muto, prout fecerunt alii ad libitum per totam hanc orationem; quia, scilicet, me nescire malim dicere, quam quidlibet somniare. Quis igitur sensus? Dicam quod videtur. Id unum studuit hic tribunus nosler, ut populum erigeret, atque eò impelleret ut tribuniciæ potestatis omnia jura revocaret. Durum verò videbatur; quod Pompeium omnes metuerent, neque metum augere opus fuit. Ille igitur arte tractat populum, (quod postmodum magis patebit) & obiter illud in quo hædere posset, attingit; imò de illo Pompeii metu, quasi in eo patrum dolus positus esset, agit. Dico igitur, ex hominis ingemio, cuius mens est involvere & obscurare, vocem itaque esse exponendam, ejusque vim, per respectum ad scopum magis quam ad orationem, esse intelligendam. Puta, si voles, transitionem esse, vel proximè ad hanc sententiam referri, patres vobis parant dolos; itaque, &c. hæc enim propositio in illâ alterâ includitur, Cavendus tamen dolus est.

dele-

^a delenimenta, & differunt vos in adventum Cn. Pompeii; quem ipsum ubi pertimuere, ^b sublatum in cervices suas, mox demto metu lacerant. Neque eos pudet vindices, ^c uti se ferunt, libertatis, tot viros sine ^d uno, aut ^e remittere injuriam non audere, aut ^f jus non posse defendere. Mihi quidem satis spectatum est, Pompeium tantæ gloriæ adolescentem malle principem ^g volentibus vobis esse; quam illis dominationis socium, ^h auctoremque in primis fore tribunitiæ potestatis. Verum, Quirites, antea singuli cives in pluribus, non in uno cuncti ⁱ præsidia habebatis; neque mortalium quisquam dare, aut eripere, talia unus poterat. Itaque verborum satis dictum est. Neque enim ⁱ ignorantis res claudit. Verum occupavit vos nescio quæ torpedo, quia neque ^k gloriæ movemini, neque ^l flagitio; cunctaque præsenti ignaviæ mutatis: abunde libertatem rati, quia ^m tergis abstinetur, & huc ire licet atque illuc, ⁿ munere ditium dominorum. ^o Atque hæc eadem non fiunt agrestibus; sed ^p cæduntur, inter potentium inimicitias, donoque dantur in provincias magistratibus. Ita

I N T E R P R E T A T I O.

¹ *Neque enim res fruстрat vos ignaros.*

N O T A E.

^a *Delenimenta.*] Illud est quod propriè dicunt *des audiūcissēmens*; sed magis politice, *des biais, ménagemens.*

^b *Sublatum.*] Ferunt, supple, aut aliquid simile. Impetum vero auget orationis hæc ellipsis, atque adeò metuentium, sed maxime dissimulantium, applausus audire videor.

^c *Uti se ferunt.*] Id est, prout volunt haberi.

^d *Uno.*] Pompeio.

^e *Remittere injuriam.*] Id est, *Plebi jus suum & tribunitiæ potestati suam autoritatem, reddere.*

^f *Jus non posse defendere.*] Id est, *non posse plebi cordatè resistere; vel, eidem, omnem auctoritatem penè senatum esse, non posse aperte declarare.*

^g *Volentibus.*] Quando, scilicet, liberis omnium suffragiis, vobis licebit, per tribunos vestros, ipsum Pompeium rebus præfere.

^h *Auctoremque.*] Ipse Pompeius tribuni-

tiæ potestatem postea restituit, eundemque restitutæ poenituit.

ⁱ *Præsidia.*] Innuit regiam dignitatem aut tyrannidem induci.

^k *Gloriæ.*] Vestrâ, scil.

^l *Flagitio.*] Inimicorum nobilium.

^m *Tergis.*] Id est, quia domini vestri in vos, ut in domèstica mancipia, verberibus non sœviant.

ⁿ *Munere.*] Munus hoc maximè est invidiosum; supponit enim, penè eosdem esse dominos istas ambulationes prohibere: atque etiam invidiam auget vox *ditium*, quâ dominorum felicitatem ob oculos ponit.

^o *Atque.*] Arbitror istud sibi objecisse tribunum nostrum, ex parte eorum, qui cum extra urbem agerent, jus tamen habebant suffragii.

^p *Cæduntur.*] Responsio est, quæ maximè illos exasperare possit, ad quos dirigitur oratio; quasi cum stomacho diceret, *Suntne illi multi feliciores qui cæduntur?* &c.

pugnatur, & vincitur à paucis: plebes, quodcunque accidit, pro victâ est; & in dies magis erit: si quidem majore curâ dominationem illi retinuerint, quâm vos repetiveritis libertatem.

Postquam egressus angustias. *Meffus.*

Ad Cyzicum perrexit firmatus animi. *Ex eodem.*

Ut sustinere corpora plerique nequeunt, ^a fessi, arma sua quisque stantes incumberent. *Idem, & Servius.*

Ac statim fugitivi, contra præceptum ducis, rapere ad stuprum virgines, matronasque. *Nonius.*

Quibus à Scritorio triplices insidiæ per idoneos saltus positæ erant: ^b prima, quæ fonte venientes exciperet. *Servius.*

Ingens ipse virium atque animi. *Arufianus.*

Locum nullum nisi in quo armati institiissent. *Idem.*

At Oppius, postquam orans nihil proficiebat; timidè veste tectum pugionem expedire conatus, à Cottâ, Vulcioque impeditur. *Non. Pugio est brevis gladius.*

Castrisque collatis, pugna tamen ingenio loci prohibebatur. *Idem.*

Sed Pompeius à primâ adolescentiâ, sermone fautorum, similem fore se credens Alexandro regi, facta, consultaque ejus quidem æmulus erat. *Nonius.*

Dubius consilii. *Arufian.*

Post redditum eorum, quibus senatus belli Lepidani gratiam fecerat. *Idem.*

Quod ubi frustrâ tentatum est, socordiùs ire milites occœpere, non ^c aptis armis, ut in principio, & laxiore agmine. *Non.*

Atque eum Curio laudatum, accensumque præmiorum spe, quibus cùm optavisset, ire jubet. *Idem.*

Eodem tempore Lentulus dupliaciie locum editum multo sanguine suorum defensus, postquam ex sarcinis ^d paludamenta adstari, & delectæ cohortes intelligi cœpere. *Idem.*

Si nihil ante adventum suum inter plebem & patres convenisset, coram se daturum operam. *Prisc. l. xiv.*

Fine inguinum ingrediuntur mare. *Arufian.*

N O T A.

^a *Feffi.*] Hanc vocem ex interpretamento additam fuisse Douza contendit: totumque fragmentum ex Frontone ita constituit. *Ut sustinere corpora nequeunt, arma sua quisque infans incumberet.*

^b *Prima.*] Nunc insidiæ usurpantur tantum numero plurali.

^c *Aptis.*] Id est, *aptatis & ad usum expeditis.*

^d *Paludamenta.*] Paludamentum uestis est militaris & imperatoria, plerumque coccinea: quanquam etiam militibus trahitur.

M. ^a Antonius perdundæ pecuniæ genitus, vacuusque curis, nisi instantibus. *Idem.*

Muros successerant. *Idem.*

Saxaque ingentia, & ^b axe vinclæ trabes per primum incitabantur, axibusque eminebant in modum ^c ericii militaris ^d veruta binum pedum. *Non. Serv.*

Octavum mitem, & captum pedibus. *Arufian.*

^e Igitur discubuere Sertorius inferior in medio, super eum L. ^f Fabius Hispaniensis senator ex proscriptis; in summo Antonius, & infra scriba Sertorii Versius; & alter scriba Mæcenas in imo, medius inter Tarquitium, & dominum Perpennam. *Non. Serv.*

Quarum unam epistolam forte cum servo naucti prædatores Valeriani ^g scorpione in castra misere. *Non.*

L I B E R IV.

T Cn. Lentulus patriciæ gentis, collega ejus, cui cognomentum Clodiano fuit, per incertum stolidior an vanior, legem de pecuniâ, quam Sulla emtoribus bonorum remiserat, exigundâ, promulgavit. *Agellius, l. xviii. c. iv.*

Omnis, quibus actas senecta corpore, animus militaris erat. *Prisc. l. ix, & x.*

N O T A E.

^a *Antonius.*] Hic pater fuit triumviri, qui re adversus Cretones male geflâ, mo:bo interiit. Homo fuit nullius virtutis, qui Cotta consul & Cethegi gratiâ, oræ maritimæ curationem nauctus, Siciliam & Provincias omnes depopulatus est.

^b *Axe.*] Turnus legit, *Axe vinclæ orbes.*

^c *Erici.*] Ericius machina est bellica, verutis, seu majoribus clavis, undique horrida.

^d *Veruta.*] Verutum spiculi seu jaculi species est; vel etiam quod vulgo ensis laminam vocant. *La lame d'une épée.*

^e *Igitur.*] Ut fragmentum istud intelligatur, sciendum est, quod optimè enarrat doctissimus Salmatius, tres fuisse lectulos quibus accumbebant veteres, cum cibum sumerent; summus, scilicet, medius, & imus. Dominus convivii in primo loco tertii, seu

imi, lecli accubabat: locus honestissimus ultimus erat secundi, five medii lecti, quod convivii dominum contingeret, ut docet Plutarchus. His bene intellectis, nulla supereft in hoc fragmento difficultas. Sertorius honoratissimum locum occupaverit, cui proximus erat in eodem lecto, medio scilicet, Fabius Hispaniensis. In summo lecto erant Antonius & Versius, duo tantum, sicut & in medio lecto. In tertio ve:ò & imo, superior erat dominus convivii Perpenna, scriba Mæcenas deinde, & Tarquitius ultimus.

^f *Fabius.*] Hujus plurimam mentionem esse in numismatibus, quanquam nulla fit in libris veteribus, tellatur Carrio.

^g *Scorpione.*] Scorpio species erat ballista, sed minor quam Vegetius *Manuballistam* dicit vocari.

Dicin lenitâ jam irâ, postero die liberalibus verbis permulcti sunt.
Idem, l. ix.

Implicitæ rates ministeria prohibebant. *Idem, ibid.*

Igitur legiones pridie in monte positas arcessivit. *Idem, l. x.*

Anxius animi, atque incertus. *Arusian.*

Magnam exorsus orationem. *Idem.*

Impotens, & nimius animi est. *Idem.*

^a Amisumque ^b assideri sine præliis audiebat. *Prisc. l. viii. Obsideo & assideo activa sunt, faciunt enim Assideor & obsideor.*

Qui quidem mos, uti tabes, in urbem conjectus. *Festus.*

Castella ^c custodiâs thesaurorum in ditionem acciperentur. *Serv. Caris. l. i.*

Reliqua cadavera salita. *Diomedes, l. i. c. iv.*

Epistola Regis Mithridatis scripta ad Regem Arsacem.

REX MITHRIDATES REGI ^d ARSACI. S. Omnes, qui secundis rebus suis ad bellum societatem orantur, considerare debent, liceatne tum pacem agere. Dein quod quæritur, satisne pium, tutum, gloriostum, an indecorum sit. Tibi perpetuâ pace frui liceret, nisi hostes ^e opportuni, & scelestissimi. Egregia fama, si Romanos oppresferis, futura est. ^f Neque petere audeam societatem; & frustrâ mala mea cum tuis bonis misceri sperem. Atque ea, quæ te morari posse videntur, ^g ira in Tigranem récentis bellum, & meæ res parum prosperræ, si vera æstumare voles, maxumè hortabuntur. Ille enim obnoxius, qualem tu voles, societatem accipiet: mihi fortuna, multis rebus ereptis, usum dedit bene suadendi: & quod florentibus optabile est, ego ^h non validissimus præbeo exemplum, quo rectius tua componas. Namque Romanis, cum nationibus, populis, regibus cunctis, una &

N O T A.

^a *Amisumque.*] Amisus Galatæ oppidum.

^b *Assideri.*] Pro *obsideri*.

^c *Custodiâs.*] Pro *custodiæ*, genitivus antiquus.

^d *Arsaci.*] Arsaces rex fuit Pérsarum, aut Parthorum, nam confunduntur apud antiquos autores.

^e *Opportuni.*] Hic aliquid deesse arbitratur Douza, neque orationem cohærente. Ed verò recurrere ego non necesse habeo, quanquam enim non ita statim sensus videatur apertus, bonus est tamen: nam Arsaci rationem reddit Mithridates, quamobrem ille bellum adversus Romanos movere debeat; quia, scilicet, hostes habeat opportunos quoque cum liceat, debeat profligare.

^f *Neque.*] Hic obscurior videtur sententia, neque tamen ideo quicquam mutare ausim; nam voculam *frustrâ* si ex posteriore periodi membro huc retrahas optimè hæc omnia cohærehabunt. *Nolle,* inquit, *frustrâ, & nullo tuo commodo per societatem quam à te peto, bello pacem tuam minuere.*

^g *Ira.*] Hinc Arsacem cum Tigrane bellum gesuisse conjicias.

^h *Non validissimus.*] Quò spectet hæc oratio primâ fronte non apparet, patebit postea: vult enim, per avaritiam & invidiā, bellum potentissimis indicere Romanos, ut eorum divitias explicant.

ea vetus causa bellandi est, cupidus profundi imperii & divitiarum; qua primū cum rege Macedonum Philippo bellum sumfere. Dum à Carthaginiensibus premebantur, amicitiam simulantes, ei subvenientem Antiochum, concessione Asiae, per dolum avertere; ac mox a Philippo, Antiochus omni cis Taurum agro b & decem millibus talentorum spoliatus est. Persen deinde Philippi filium, post multa & varia certamina, apud c Samothracas deos acceptum in fidem, callidi, & repertores perfidiæ, qui pacto vitam dederant, d insomniis occidere. Eumenem, cuius amicitiam gloriose ostentant, initio prodidere Anticcho, pacis mercedem; post, f Attalum custodem agri captivi sumtibus & contumeliis ex rege miserrimum servorum effecere: simulatoque impio testamento, g filium ejus Aristonicum, quia patrium regnum petiverat, hostium more per triumphum duxere: Asia ab ipsis obfessa est: postremò totam Bithyniam, h Nicomedem mortuo, diripiēre, cùm filius Nusæ, quam reginam appellaverant, genitus haud dubiè esset. Nam quid ego me appelle? Quem disjunctum undique regnis, & i tetrarchiis ab imperio eorum; quia fama erat, divitem, neque servitum esse, per Nicomedem bello lacesiverunt; sceleris eorum haud ignarum, & eā, quæ accidere, testatum, antea, k Cretentes solos omnium liberos eā tempestate, & regem Ptolemæum. Atque ego ultus injurias, Nicomedem Bithyniā expuli; Asiamque m spolium regis Antiochi recepi; & Græciae demsi grave n servitum. Incepta mea postremus servorum o Archelaus,

N O T A E.

a *Philippo.*] Cave ita intelligas, quasi annitentibus Romanis, Antiochum Philippus spoliaverit; nam hæc oratio ambigua est: verū id puta, quod historia testatur, Antiochum post Philippum à Romanis debellatum, regni parte etiam multatum fuisse.

b *Decem.*] Livius & Appianus quindecim dicunt.

c *Samothracas.*] Samos, vel Samothrace, insula est maris Ægei, ad prospectum Thraciæ, versus Orientem. Hunc verò locum explicabit Florus, cuius verba refero. *Absens ergo* (de Perse loquitur) *viatus fugit in maria insulamque Samothracem, fretus celebri religione quasi templo & aræ possit defendere quem nec montes sui, nec arma, potuissent.*

d *Insomniis.*] Probatur istud ex Diodoro, qui eum somno, à custodibus quos offendebat, cùm in carcere, Romæ detineretur, prohibitum fuisse refert.

e *Eumenem.*] Rex fuit Pergami in Asiā.

f *Attalum.*] Hic Pergami rex fuit ultimus.

g *Filium.*] Alii aliter: Florus regii sanguinis ferocem juvenem dicit, Justinus filium Eumenis.

h *Nicomedes.*] Populum Romanum fecerat hæredem.

i *Tetrarchiis.*] Tetrarchia quarta est pars regni, aut cuiuspiam Provinciæ.

k *Cretenses.*] Creta, hodie Candie, Medierranei insula notissima, unde Cretenses.

l *Ptolemæum.*] Rex fuit Ægypti.

m *Spolium.*] Id est, eam Asia partem quā Antiochus à Romanis spoliatus fuerat.

n *Servitum.*] Quo premebatur à Romanis.

o *Archelaus.*] Unus fuit ex Mithridatis ducibus, quem ingenti instructum exercitu, parvā manu Sylla apud Chæroneam cecidit.

exercitu prodiit, impedivit; illique, quos ignavia aut ^a prava calliditas, uti ^b meis laboribus tuti essent, armis ⁱ abstinuit, acerbissimas pœnas solvunt. Ptolemæus precio diem belli ² prolatat. Cretenes impugnati semel jam, neque finem ^c nisi excidio habituri. Evidem cum mihi, ob ^d ipsorum interna mala, dilata prælia, magis quam pacem datam, intelligerem; abnuente Tigrane, qui mea dicta sero probat, te remoto procul, omnibus ^e aliis obnoxiiis, rursus tamen bellum cœpi: Marcumque Cottam Romanum ducem apud ^f Chalcedona terrâ fudi: mari exui classe pulcherrumâ. Apud ^g Cyzicum magno cum exercitu in obsidione moranti frumentum defuit, nullo ³ circumadnitente: simul hiems mari prohibebat. Ita, ^h sine vi hostium, regredi coactus in patrium regnum; naufragiis apud ⁱ Param, & ^k Heracleam, militum optumos cum classibus amisi. Restituto deinde apud ^l Cabira exercitu, & variis inter me atque Lucullum præliis, inopia rursus ambos incessit. Illi suberat regnum ^m Ariobarzaniis bello intactum: ego vastatis circum omnibus locis, in ⁿ Armeniam concessi: secutique Romani, non me, sed morem suum, omnia regna subvertendi: quia multitudinem artis locis pugnâ prohibuere,

I N T E R P R E T A T I O.

¹ *Et illi quis ignavia aut prava calliditas avertit ab armis, ut tuti essent meis laboribus, solvunt pœnas acerbissimas.*

² *Ptolemæus profert diem belli argento.*

³ *Frumentum mihi defuit, cum nullus circum me adjuvaret, dum ego commorarer magno cum exercitu, in obsidione, apud Cyzicum.*

N O T A E.

^a *Prava calliditas.*] De iis loquitur qui ipsum, quamdiu opes suas adversus Romanos contererit, quieti cernerent, aut eo etiam augerentur. Prava est profecto ea calliditas; nam ille qui potentior est, postquam hunc aut illum bello minorem opprescit, victor utens, alios majore etiam impetu invadit.

^b *Ut meis laboribus.*] Aliis regibus à Romanis nihil fuisse metuendurum inuit, ipsum si levissimis auxiliis adjuvissent.

^c *Nisi.*] Isthuc confirmat Florus: Romanos enim fatetur, sola nobilis insulam vincendi cupiditate, bellum Creticum fecisse.

^d *Ipsorum Romanorum.*] Nam bellum Mithridaticum illis temporibus gestum est, quibus res publica cœlibus armis, maximè per Marium, Syllam, Sertorium, aliosque, conflictabatur.

^e *Aliis obnoxiiis.*] Id est, se Romanorum imperio submittentibus.

^f *Chalcedona.*] Chalcedon, vel ut alii scribunt, Chalcedone, urbs est Asiatica ad Bosporum Thraciæ.

^g *Cyzicum.*] Cyzicus urbs est & insula, vel, ut aliis placet, peninsula ad Propontidem.

^h *Sine vi.*] Non istud dicunt Romanæ historiæ scriptores: imò Plutarchus Lucullum testatur, non sine Mithridatis magnâ clade, Cyzico eum depulisse.

ⁱ *Param.*] Locus maritimus circa Hellespontum aut Euxinum mare.

^k *Heracleam.*] Urbs est Bithyniæ ad Pontum Euxinum.

^l *Cabira.*] Inferioris Asiæ oppidum Stephano. Plutarchus alicubi circa Myssiam collocat.

^m *Ariobarzaniis.*] Rex fuit Cappadociæ.

ⁿ *Armeniam.*] Armenia notissima est Asiæ regio, inter Cappadociam & mare Caspium; cuius pars hodie dicitur Turcomanie.

impru-

imprudentiam Tigranis, pro victoriâ, ostentant. Nunc quæso considera, nobis oppressis utrum firmiorum te ad resistendum, an finem belli futurum putes? scio equidem tibi magnas opes, virorum, armorum, & auri esse; & eâ re à nobis ad societatem, ab illis ad prædam peteris. Cæterùm consilium est Tigranis, ^a regno integro, meis militibus belli prudentibus, procul ab domo, parvo labore, per nostra corpora bellum confidere; quando neque vincere, neque vinci, sine tuo periculo possumus. An ignoras, Romanos, postquam ad occidentem pergentibus finem ^b oceanus fecit, arma huc convertisse; neque quicquam à ^c principio nisi raptum habere, domum, ^d conuges, agros, imperium; convenas, olim sine patriâ, sine parentibus, peste conditos orbis terrarum? Quibus non humana ulla, neque divina obstant, quin socios, amicos, procul juxtâque fitos, inopes potentisque trahant, excidantque; omniaque ^e non serva, & maxumè regna, hostilia ducant. ^f Namque pauci libertatem, pars magna justos dominos volunt: nos suspecti sumus æmuli & in tempore vindices affuturi. Tu verò, cui ^g Seleucia maxuma urbium, regnumque Persicis inclutis divitiis est; quid ab illis, nisi dolum in præsens, & postea bellum exspectas? Romani in omnis arma habent, acerruma in eos quibus victis spolia maxuma sunt: audendo & fallendo, & bella ex bellis ferendo, magni facti. Per hunc morem extinguent omnia, aut ^h occident ⁱ quod difficile non est, si tu ^k Mesopotamiâ, nos Armeniâ, circumgredimur exercitum sine frumento, sine auxiliis: ⁱ fortuna autem nostris vitiis adhuc incolmis: teque illa fama sequeatur, auxilio profectum magnis regibus, latrones gentium oppressisse. Quod uti facias moneo, hortorque, neu malis pernicie nostrâ ^m unum imperium prolatare quâm societate victor fieri.

N O T A E.

^a *Regno.*] Intelligo de regno Arsacis.

^b *Oceanus.*] De Atlantico intellige, quo terminatur Hispania.

^c *Principio.*] Romam primò latronum receptaculum magis quâm urbem suisse neminem latet.

^d *Conuges.*] Illi enim per dolum, simulatis ludis equestribus, Sabinas rapuerunt.

^e *Non serva.*] Id est, quæ ab ipsis servitate non effient oppressa.

^f *Namque.*] Aliter & magis ex nostro stylo ita scribas. *Cum enim pauci inter homines statu populari gaudeant, sed regiam dominationem querant, nos suspecti sumus æmuli, &c.*

^g *Seleucia.*] Hæc est, proculdubio, quæ non semel apud scriptores antiquos cum Ba-

bylone confunditur; quod ejus opes exhaustit, in proximo sita, ad ripam Tigris.

^h *Occident.*] *Ipsi peribunt.*

ⁱ *Quod difficile.*] De Romano excidio loquitur, quod semper quæsivit Mithridates.

^k *Mesopotamia.*] Asia regio inter Tigrim & Euphratrem; hodie *Dia becb.*

^l *Fortuna.*] Itud parenthesi includendum, quod per dolorem effert Mithridates, qui saepius Romanorum ruinam animo præsumserat.

^m *Unum.*] Alii legunt, *tuum imperium: alii tua: vetus verò editio optimè, ut videatur, tuam (ruinam, scilicet, aut perniciem) prolatare, id est, differre.* Si tamen *unum imperium* retineas, *prolatare pro ampliare, positum erit.*

Curio ^a Vulcanaliorum die ibidem moratus. *Nonius de mutatâ declinatione. Caris. l. i.*

Scalas pares mœnium altitudine. *Arusian.*

Dissidere inter se cœpere, neque ^b in medium consultare. *Idem.*

Multisque suspicionibus volentia plebi facturus videbatur. *Nonius.* *Volentia quæ plebs vellet.*

Suspectusque fuit, incertum verò an per negligentiam, societatem prædarum cum latronibus composuisse. *Id. Componere, conjungere.*

Collegam minorem, & sui cultorem exspectans. *Arusian.*

Quàm maxumis itineribus, per regnum Ariobarzanis, contendit ad flumen ^c Euphratem; quâ in parte Cappadocia ab Armeniâ disjungitur. Et quamquam ad id naves ^d codicariæ occultò per hiemem fabricatæ aderant. *Nonius. Codicariæ naves, quæ in flumine usui esse possunt.*

Qui prætergrediebantur equites cataphracti, ^e ferrea omni specie. *Idem.*

Cùm interim, lumine etiam tum incerto, duæ Galliæ mulieres conventum vitantes ad ^f menstrua solvenda montem ascendunt. *Idem.*

^g Pluteosque rescindit, ac munitiones demolitur; locoque summo potitur: *Idem. Demoliri est diruere.*

Exercitum dimisit ut primùm Alpes digressus est. *Arusian.*

Tetrarchas, regesque territos animi fūmavit. *Idem.*

Simul eos, & cunctos jam inclinatos laxitate loci, plures cohortes atque omnes, ut in secundâ re, pariter acrè invadunt. *Nonius.*

Hi locorum perignari, soliti nectere ex viminibus vasa agrestia, ibi tum, quòd inopia scutorum fuerat, ad eam artem se quisque in formam parvæ equestris armabat. *Nonius. Parva est scutum breve.*

De pecore coria recens detracta, quasi glutino adolescebant. *Carisius, l. i. Servius.*

Avidior modò properandi factus. *Arusian.*

Consilii æger. *Idem.*

Reversi postero die, multa, quæ properantes deseruerant in castris nacti, cùm se ibi cibo, vinoque læti invitarent. *Nonius. Invitare est repleri.*

Atque hiavit humus multa, vasta & profunda. *Idem, Hiare, aperiri.*

N O T A E.

^a Vulcanaliorum.] Vulcanalia, dies erant Vulcano festi.

^b In medium.] Id est, *in commune.*

^c Euphratem.] Euphrates fluvius est Asia nobilissimus.

^d Codicariæ.] Id est, secundum Festum, ex tubulis crassioribus facta.

^e Ferrea.] Equi enim & ipsi ferreis laminis muniti erant.

^f Menstrua.] Id est, *Sacra quæ quoque mense peragerentur:* idque prolixè & Lipsiâ sententiâ, & Plutarchi auctoritate, Douza confirmat.

^g Pluteosque.] Plutei machinæ erant bellicæ, corio intectæ, quorum usus idem propè qui vinearum, ad muros suffodiendos.

Rursus jumenta nocti ad oppidum ire contendunt. *Nonius.*

Ubi se laniata navigia fundo emergunt. *Arusian.*

Tum verò Bithyni propinquantes jam amnem ^a Tartanium. *Idem.*

^b Eos qui hoc malum publicum clandestinis conciliis comparaverunt. *Nonius.*

In quis notissimum quisque, aut malo dependens verberabatur, aut immutilato corpore improbo patibulo eminens affigebatur. *Idem. Patibulum est crux.*

Ad Siciliam vergens faucibus, non amplius patet millibus v. & xxx. *Messus.*

Clausi lateribus ^c pedem. *Idem.*

Naphthas. *Probus Catholicis.*

L I B E R V.

T Lucullus, auditio Q. ^d Marcium Regem pro consule per ^e Lycaoniam cum tribus legionibus in ^f Ciliciam tendere. *Prisc. l. xviii.*

Legiones Valerianæ comperto, ^g lege Gabiniâ Bithyniam, & Pontum consuli datam: ^h missos esse. *Id. ibidem.*

Regem aversabatur. *Arusian.*

N O T A E.

^a *Tartanium.*] In Bithyniâ.

^b *Eos.*] Fragmentum istud, non Sallustii, sed Sisenae esse arbitratur Putschius; ideo quod in Nonii veterioribus manuscriptis illi ascribatur.

^c *Pedem.*] Quandoquidem Sallustii auctoritate confirmare studeat Fronto, probè oppidò ac Latinè dici *Altus pedes tot, & quidem hunc locum citans; optimè, ut videatur, vocem altis Sallustio Douza redonavit, legitque clausi lateribus pedem altis.*

^d *Marcium Regem.*] Hic mortuo collegā Metello, & eo qui in ejus locum suffectus fuerat, solus consulatum gessit.

^e *Lycaoniam.*] Minoris Asiæ regio, in Cappadociâ.

^f *Ciliciam.*] Minoris Asiæ regio ad Mediterraneanum.

^g *Lege Gabiniâ.*] Gabinius tribunus fuit

plebis quo tempore Lucullus adversus Mithridatem bellum gerebat.

^h *Missos.*] Quidam, in manuscriptis probè & planè exaratum esse, *Consuli datam esse missos esse*, testatur; unde pro priori esse, sese rescribendum esse putat; deinde ut sensus absolvatur, *prætendentes* supplet, aut *causantes*; ut ita legendum sit, *Sese missos esse causantes*. Atque de legionibus accipit quas Clodius per iram & invidiam sollicitavit, ut ne amplius Lucullum adverlus Mithridatem sequerentur: quibus ille persuasit ipsos missos, & a sacramento liberos esse, cum alium imperatorem, Glabriōnem consulem, ad Mithridaticum bellum, senatus mitteret. Cui opinioni non possum planè non assentiri; nisi quod, non Glabriōni, sed Pompeio, Mithridaticum bellum mandatum invenio.

B b

Cæteri

Cæteri negotia ^a sequebantur familiaria legatorum, aut tribunorum; & pars sua ^b commeatibus mercatis. *Nonius.*

Et uxori ejus frater erat. *Arusian.*

Sæpè celebritatem nominis intelligo timentem. *Prisc. l. xviii.*

Video ingentia dona quæsitum ire properantem. *Idem, ibid.*

Nam si Pompeio ^c quid humani evenisset. *Arusian.*

^d Quibus de caassis Sullam in victoriâ dictatorem, equo descendere, sibi uni assurgere de sellâ, caput aperire solitum. *Nonius, Arusian, Servius.*

N O T A E.

^a *Sequebantur.*] Eidem anonymo, ex quo priorem conjecturam decerpsumus legendum videtur *Ex sequebantur.*

^b *Commeatibus.*] Id est, *Abeundi licentia pretio emta.*

^c *Quid humani.*] Mortem intellige, de Pompeio autem videtur hîc agi, quem Cætulus, cùm præclarum quidem, sed nimium liberæ reipublicæ crederet, nolletque omnia ut in eo uno reponerentur, hæc verba in

concione legem dissuadens, adjecit, *Si quid buic acciderit, quem in ejus locum substituetis?* ut habet Paterculus.

^d *Quibus de caufis.*] Hîc iterum de Pompeio sermo est, cui uni Syllam assurgere solitum Appianus tradidit. Quatuor verò fuerunt, autore Servio, quæ apud Romanos ad honorem pertinuerunt: equo desilire, caput aperire, viâ decedere, assurgere.

C. SALLUSTII CRISPI
FRAGMENTA,
INCERTORUM LIBRORUM.

E ^a inrumiendi po—
b sublicibus cavata.—
sent. *Festus.*

Cujus ^c duas insulas propinquas inter se, & ^d de-
cem stadiūm procul à Gadibus sitas constabat suop-
te ingenio alimenta mortalibus gignere. *Nonius.*

Philarg. ad Georg. Virgilii.

Illi tertio mense pervenere in ^e Pontum multò celeriùs spe Mithri-
datis. *Arusian.*

Ergo senati decreto serviundum ne sit. *Donatus, Aet. II. sc. II.*

Pompeius oris ^f improbi, animoque inverecundo. *Suet. de claris
Gram. c. XV.*

N O T A.

^a *Inrumiendi.*] Id est, *laetandi*; quamquam omnes, quos quidem inspicere licuit, excerptores, *Irrumare*, habent tantum, non *Irrumre*. Vox verò ista, execranda libidine, ad obsecna traducta est.

^b *Sublicibus.*] Sublicæ trabes sunt longæ; quibus pons innititur. Sed, pro iis, *Festus* habet *sublices*, nomine, secundum aliquos, à *Volscis* mutuato.

^c *Duas insulas.*] Quæ sint istæ nescire se fatetur *Ortelius*, nisi ex *Plutarchi Sertorio*, qui eas *Atlantidum* nomine describit; in-
telligit autem de duabus ex *Asoris*, *S. Mi-
chaëlis* scilicet, & *D. Mariæ*.

^d *Decem stadiūm.*] Idem *Ortelius* *decem
millibus stadiorum* ex *Plutarcho* reſcribit.

^e *Serum.*] Grammatici *crudele* atque *ſæ-
vum* interpretantur; eodemque ſenſu apud *Virgilium*, & *Valerium Flaccum*, legitur.

^f *Pontum.*] *Pontus* *Asiæ minoris* provin-
cia ad mare *Euxinum*.

^g *Improbi.*] Multis contendit *Douza pro-
bi* legendum esse; præſertim quod illud alterum sit contra omnium librorum auctori-
tatem; & à *Sallustii* ſcribendi ratione alie-
num: arbitratur enim fieri non posse, ut aliquis ore fit improbo, qui non pariter animo inverecundo fuerit; adeoque *Sallustium* bis idem dixisse, si *improbi* ſcripſerit. Prima
ratio valet.

Simulans ^a sibi alvum purgari. *Isidorus*, l. xi. *in voce Alvus Serv. ad l. iii. Aeneidos.*

Fecit ut nunciis confestim lugubribus. *Caris. l. ii.*

Communem habitum transgressus. *Prisc. l. xiv.*

Inter arma civilia æqui boni famam petit. *Seneca, l. xx. epist. cxv.*

Haud impigrè, neque inultus occiditur. *Donat ad Andr. Ter. aet. i. sc. ii.*

Festinantibus in summâ inopiâ patribus. *Idem ad Eunuch. aet. iv. sc. iii.*

Hostes oppressi, aut delapsi forent. *Isidorus, l. xviii.*

Exercitum argento fecit. *Seneca, l. xx. epist. cxv.*

^b Togam paludamento mutavit. *Isidorus, l. xix. Serv.*

Hiero rex Syracusanorum bellum fecit. *Seneca.*

Ibi triennio frustrâ trito. *Servius ad iv. Aeneidos.*

Oratio ^c C. Cottæ Consulis ad Populum.

Quirites, multa mihi pericula domi, militiæ multa advorsa fuere; quorum alia toleravi, partim repuli deorum auxiliis, & virtute meâ: in quâ omnibus, neque animus negotio defuit, neque decretis labos. Malæ, secundæque res ^d opes, non ingenium mihi mutabant. At contra in his miseriis cuncta me cum fortunâ deseruere. Præterea senectus, per se gravis, curam duplicat: cui misero, senectâ jam ætate, ne mortem quidem ^e honestam sperare licet. Nam, si parricida vestri sum, & ^f bis genitus hîc deos penates meos, patriamque & summum imperium ^f vilia habeo; quis mihi vivo cruciatus satis est, aut quæ pœna mortuo? Cùm omnia ^g memorata apud inferos supplicia scelere meo ^h vici. A primâ adolescentiâ in ore vestro privatus,

I N T E R P R E T A T I O.

^a *Malæ secundæque res mutabant mibi opes, non mutabant ingenium.*

N O T A E.

^a *Sibi.*] Servius habet, *Simulans alvum purgare*; quod magis est ex adstrictâ Salustii oratione.

^b *Togam palud.*] Id est, *Pacem bello.*

^c *C. Cottæ.*] In quibusdam libris scriptum inveni *Gn. Cottæ*, quod forte p. M. Cottâ scripturæ similitudine positum est. Uterque enim C. & M. ille quidem prior, hic anno sequenti, *consul* fuit: sed *Marcum*, non *Caium*, à *Mithridate magnâ clade* apud *Chalcedonem* cæsum fuisse constat, quod quidem huic orationi occasionem dedit.

^d *Honestam.*] Ille equidem post casum suum in civitatem receptus, etiam consulatum suum peregit; attamen ne sibi per iniuriorum dolum fraudi esset, quod fortunæ

iniquitate evenerat, vir prudens reformatabat.

^e *Bis genitus.*] Hoc ideo dicit, quia, vivus, in civitatem receptus erat.

^f *Vilia babeo.*] Id est, *parum istis omnibus consulo*. Sed terminis usus est cause sue faventibus; minùs enim sit verisimile, ut quis summum imperium, quo gaudet, contemnat, quam ut parum, ex officio reipublicæ invigilat.

^g *Memorata.*] De his plurima apud poetas.

^h *Vici.*] Id est, *majus est scelus quam ut atrocissimis inferorum pœnis satis possit puniri.*

& in magistratibus egi: qui ^a lingua, qui consilio meo, qui pecuniâ voluere, usi sunt: neque ego callidam facundiam, neque ingenium ad malefaciendum exercui: ¹ avidissimus privatæ gratiæ maxumas inimicitias pro republicâ suscepit: qui vix cum illâ simul, cum e- gens alienæ opis, plura mala expectarem, vos, Quirites, rursus mihi patriam, deos penates, cum ingenti dignitate dedistis. Pro quibus beneficiis vix satis gratus videar, si singulis animam, ² quam nequeo, concesserim. Nam vita & mors jura naturæ sunt; uti sine dedecore cum civibus, famâ & fortunis integer agas, id dono datur atque accipitur. Consules nos fecistis, Quirites, ^b domi bellique impeditissimâ repub. Namque ^c imperatores Hispaniæ stipendum, milites, arma, frumentum poscunt; & id res cogit: quoniam post defectionem sociorum, & Sertorii per montis fugam, neque manu certare possunt, neque utilia parare. Exercitus in Asiam Ciliciâque ob nimias opes Mithridatis aluntur: Macedonia plena hostium est: nec minus Italiae marituma, & provinciarum, cum interim vectigalia parva, &, ^d bellis incerta, vix partem sumtuum sustinent: ³ Ita classe, quâ commeatus vehebatur, minore quam antea, navigamus. ^e Hæc si dolo aut socordiâ nostra contracta sunt, agite, & uti lubet, ita supplicium sumite: fin communis fortuna asperior est, quare indigna vobis, nobisque, & rep. incipitis? Atque ego, cuius ætati mors propior est non deprecor, si quid ea vobis incommodi demitur; neque mox ^f ingenuo corpori honestius, quam pro vestrâ salute, finem vitæ fecerit. Adsum, en Cn. Cotta consul, facio quod sæpe majores asperis bellis fecere; voveo, dedoque me pro rep. quam deinde cui mandatis circumspicite. ^g Nam talem honorem bonus nemo volet, cum

I N T E R P R E T A T I O.

¹ Cùm essem avidissimus privatae gratiæ, suscepit multas inimicitias pro republicâ.

² Si dederim animam pro singu-

lis, quam pro singulis nequeo dare.

³ Ita navigamus classe minore quam ea, quâ commeatus vehebatur antea.

N O T A E.

^a Lingua.] Arbitror hunc esse Cottam quem Cicero disertissimum prædicat, contra quem etiam mulierem quandam defendit.

^b Domi.] Bellis civilibus, per Marium, Syllam aliosque exhaustæ fuerant vires impérii.

^c Imperatores.] Vidimus eâ de re Pompeii epistolam, quocum Metellus adversus Sertorium imperator creatus fuerat.

^d Bellis.] Piratae enim, Mithridati bellis oblatâ occasione, maria bello, quasi tempestate perculserant; alii repellebant: Sertorius in Hispaniâ multa intercipiebat, &c.

^e Hæc.] Casus reipublicæ variis.

^f Ingenuo.] In aliis est, ingenio corporis quod non placet; quanquam illud quomodo explicem non satis video. Nisi fortè consul noster qui jam supra de inferis verba quædam injecit, philosophicè, sese noluerit virum ingenuum, se corpus tantum morti tradere; quod quidem ad persuadendum & commovendum aptum quoque fuerit.

^g Nam talem.] Tacitè innuit, se adhuc utilem fore reipublicæ, nec tam culpâ suâ exercitum à Mithridate cæsum fuisse.

fortunæ, & pacis, & belli ab aliis acti, ratiō reddenda, aut turpiter moriendum sit. Tantummodo in animis habetote non me ob scelus, aut avaritiam cæsum, sed volentem pro maxumis beneficiis animam dono dedisse. Per vos igitur, Quirites, & gloriam majorum, tolerate advorsa, & consulite reip. Multa cura summo imperio inest; multi ingentes labores; quos ¹ nequicquam abnuitis & pacis opulentiam quæritis; cùm omnes provinciæ, regna, maria, terræque aspera aut fessa bellis sint.

Germani ^a intectum ^b renonibus corpus tegunt. *Isidorus.*

Unde pons in oppidum pertinens explicatur. *Arufian.*

Et ei voce magnâ vehementer gratulabantur. *Donatus.*

Et Marius victus duplicaverat bellum. *Servius.*

Atque eos à tergo incurrerunt. *Rufinianus.*

In hunc modum differuit. *Frisc.*

Inde ortus sermo percunctantibus utrumque, Satin; salve' quâm grati ducibus suis quantis familiaribus copiis augerentur. *Donatus.*

Fugam nostris fecere. *Seneca.*

Quæ audita ^c Panormitanos dedere Romanis fecere. *Idem.*

Quò cupidiūs in ore ducis fese quisque bonum & strenuum ostentantes. *Isidorus, Servius.*

Ventis per cava terræ citatis, rupti aliquot montes, tumulique sedere. *Isidorus, Servius.*

Ubi multa nefandè casu super ausi atque passi. *Frisc.*

^a Saguntium. *Carisius.*

Tota autem insula modica, & cultoribus inanis est. *Martianus.*

Immodicus animi. *Arufian.*

Pugnam illam pro omni belli futuram. *Serv.*

Tantum ^e antiquitatis, curæque majoribus pro Italicâ gente fuit.

Idem.

Opprobrii gratiâ. *Agrætius.*

Maxumis ducibus, fortibus strenuisque ministris. *Diomedes, l. xi.*

Non repugnantibus modò, sed ne deditis quidem. A. B. C. M; *Donatus.*

In silvâ ^f Silâ fuerunt. *Serv.*

I N T E R P R E T A T I O.

¹ Quos frustrâ refugitis, dum pacis copiam quæritis.

N O T A E.

^a *Intectum.*] Magnâ corporis parte nudos agitare solitos esse Germanos ex Tacito discimus, aliisque. Colerus mallet *Intecti.*

^b *Renonibus.*] Alii scribunt *Rberonibus.* Sunt autem Rhenones Gallorum & Germanorum tegumenta pellicea, ab humeris ad umbilicum usque dependentia.

^c *Panormitanos.*] Panormus insignis Sici-

liæ civitas. Hodie *Palermo.*

^d *Saguntium.*] Pro Saguntinorum, ut placet *Carisio.*

^e *Antiquitatis.*] Gronovius cum Servio antiquitatis retinet. Douza *anxietatis* reportnit, cui ego quidem assentior.

^f *Silâ.*] Sita erat in *Bruttiis.*

- In nuda injecta corpora. *Diomedes.*
 Apollinis filia & Cyrenes. *Probus.*
 Ne simplici quidem morte moriebantur. *Serv.*
 Cùm prædixero positum insulæ. *Donatus.*
 Cujus ^a adversa voluntate, colloquio militibus permisso, ^b corrup-
 tio facta paucorum, & exercitus Sullæ datus est. *Idem.*
 A Graccho seditiones graves ortæ. *Augustinus.*
 M. Atilius Palicanus humili loco, Picens, loquax magis quam fa-
 cundus. *Quintilianus*, l. iv. c. 2.
^c Insolens vera accipiundi. *Donatus.*
 Quæ pecunia ad Hispaniensem bellum Metello facta erat. *Idem.*
^d Curubis. *Probus.*
^e Tharros. *Idem.*
^f Camisos. *Idem.*
^g Luces. *Sergius.*
 Primam modò ^h Japydiam ingressus. *Serv.*
ⁱ Carbo turpi formidine Italiam, atque exercitum deseruit. *Idem.*
 Quæ pacta in conventione non præstitissent. *Donatus.*
 Crebritate fluctuum, ut Aquilo solet. *Serv.*
 Mithridates corpore ingenti perinde armatus. *Quin. l. viii. c. 3.*
 Tyrannumque, & Cinnam appellantes. *Victorinus Serv.*
 Nomenque ^k Danubium habet. *Acron.*
 Cui nisi pariter obviām iretur. *Donat.*
 Septimum, neque animo, neque linguâ satis compotem. *Idem.*
 Vulgus amat fieri. *Quint.*
 Non ^l pœniturum. *Idem.*
 Pompeius cum alacribus saltu, cum velocibus cursu, cum validis
 yecte, certabat. Neque enim ille aliter potuisset par esse Sertorio,

N O T A.

- ^a *Adversa.*] Cognitâ.
^b *Corruptio.*] De Syllâ intelligendum,
 qui, ut docet Plutarchus, viribus impar,
 Scipionum alterum consulem dolo ad fœde-
 ra invitavit; deinde inter congressum mo-
 ras, & colloquiorum, pecunia & promissis,
 ejus exercitum, per milites corruptit.
^c *Insolens.*] Fortè de Tigrane loquitur,
 qui fortunâ tuâ ebrius, nil nisi quod ad vo-
 luntatem factum esset, audire poterat. Cu-
 jus stultitiam non pœnitit vidisse apud
 Appianum.
^d *Curubis.*] Ptolemæo urbs est Africæ
 propriæ.
^e *Tharros.*] Ortelius eam urbem ponit
 in Africâ.
- ^f *Camiso.*] Urbs Camisanæ regionis, in
 Parthiâ, ut eidem placet Ortelio.
^g *Luces.*] Volunt esse à Lux singulari.
^h *Japydiam.*] Japydia, quæ & Histria di-
 cta, in extrema est Italâ, versus Dalmatiam.
ⁱ *Carbo.*] Prolixè de eo Appianus.
^k *Danubium.*] Observavit Acro, vel alius
 aliquis, ad Horatium, Danubium in genere
 neutro à Sallustio positum, ut Rhenum ab
 Horatio. Danubius verò dicitur usitatiùs
 maximus ille & notissimus Europæ fluvius,
 cui & nomen Ister datum est.
^l *Pœniturum.*] Pro pœnitentiam æturum.

nisi se, & milites frequentibus exercitiis præparavisset ad prælia. *Vc-*
getius, l. i. c. ix. *Joban. Sareb.*

Cicero caninam facundiam, ut Appius inquit, exercuit. *Laetant.*
Primus Græcorum Achilles. *Serv.*

Cupientissimus legis. *Diomedes.*

Magnâ gloriâ ^a tribunus militum in Hispaniâ T. ^b Didio imperante, magno usu bello Marsico, paratu militum, & armorum fuit. Multaque tum ductu ejus curata, primò per ignobilitatem, deinde per invidiam scriptorum celebrata sunt: cominus faciem suam ostentabat, aliquot aduersis cicatricibus, & effosso oculo. Quo ille de honestamento corporis maximè lætabatur, neque illis anxius, quia reliqua glorioſius retinebat. *Agellius.*

^c Curetes, quia principes intelligendi divina fuerunt, vetustatem uti cætera in majus componentem altores Jovis celebravisse. *Laetant.*
& Isidorus.

Italiam conjunctam ^d Siciliæ constat fuisse, sed medium spatium aut per humilitatem obrutum est aquis, aut propter angustiam scissum: inde Rhegium nominatum. *Isidorus.*

Pompeius de viis Hispanis tropæa in Pyrenæis jugis constituit. *Serv.*

Atque edita undique, tribus tamen cum muris, & magnis turribus. *Donat.*

Et in præliis actu promptus. *Idem.*

Factione amissio Publio legato. *Idem.*

Ipsum mare Ponticum dulcius quam cætera. *Serv.* *Prisc.* *Macrobius.*

Equis paria operimenta erant, quæ linteal ferreis laminis in modum plumæ adnexuerant. *Serv.*

Rebus supra votam fluentibus. *Idem.*

^e Ænum, & ^f Maroneam, & viam militarem. *Idem.*

Impediebant iussa nautarum. *Idem.*

Nihil socrdiâ claudebat. *Donat.*

^g Ut tanta repente mutatio non sine deo videretur. *Idem.*

N O T A.

^a *Tribunus.*] De Sertorio agitur.

^b *Didio.*] Legatus fuit Pompeii, in Hispaniâ, aduersus Sertorium.

^c *Curetes.*] Totam hanc opinionem, quasi à poëtis fictam Sallustius respuit, voluitque ingeniose interpretari, cur Jovis cultores dicantur Curetes fuisse. *Laetantius.*

^d *Sicilia.*] In hac sententiâ fuerunt plurimi autores contra quam facit Cluverius, qui, cum Hesiodo aggeribus, versùs Pelorum promontorium, auctam fuisse insulam arbitratur: nedium abscissa fuerit.

^e *Ænum.*] Ænus urbs Thraciæ maritima, ab Æneâ condita.

^f *Maroneam.*] Non longè ab Æno, ad occasum.

^g *Ut tanta.*] Videtur hoc de inexpectata intelligendum conversione, quæ Romæ accidit, foro omnium rerum venalium copiâ superfluente postquam piratas annonam intercipientes Pompeius profligavit.

- ^a In ore gentibus agens, populo, civitati. *Idem.*
 Pressi undique multitudine. *Idem.*
 Hunc igitur redarguit Tarquitius. *Idem.*
 Dein campi ^b Thémysciri, quos habuere ^c Amazones, à ^d Tanai
 flumine incertum quamobrem digressæ. *Serv.*
 Ubi eum totâ concione ab exercitu cogit discedere, dicit se ejus
 opera non usurum, eumque ab armis dimittit. *Idem.*
 Et Metello procul agente ^e longa spes auxiliorum. *Idem.*
 More equestris prælii sumptis tergis, atque redditis, & egressi ad fa-
 ciliores iectus loco cedebant. *Idem.*
 Castra sine vulnere introitum. *Idem.*
 Multos tamen ab adolescentiâ bonos insultavit. *Id.* & *Donat.*
^f Cosa. *Serv.*
 Equis, atque armis insignibus. *Idem.*
^g Fessus in Pamphyliam se receperat. *Idem.*
 Profectus quidam Ligus ad requisita naturæ. *Quint.*
 Apud latera ^h certos collocaverat. *Serv.*
 Apertæ portæ, repleta arva cultoribus. *Idem.*
ⁱ Hispaniam sibi antiquam patriam esse. *Idem.*
^k Lyciæ, ^l Pisidiæque agros despectantem. *Idem.*
 Sorte duos fusti necat. *Idem.*
 Omnis Italia coacta in angustias scinditur in duo ^m promontoria,
ⁿ Bruttium, & ^o Salentinum. *Idem.*
 Italia plana ac mollis. *Idem.*
 Quâ tempestate ex Ponto vis piscium erupit. *Idem*, & *Scholia* *les Juvénal.*
^p Introrsus prima Asiæ Bithynia est, multis antea nominibus appella-
 lata.

N O T A E.

- ^a *In ore.*] De Pompeio intelligit Douza.
^b *Themysciri.*] Sunt illi in Ponto.
^c *Amazones.*] Fuerunt mulieres, quæ reg-
 num, viris omnibus interfectis, obtine-
 runt, rem postea habentes cum peregrinis.
 De his mentio fit apud plurimos; interim
 fuerint, necne, quidam affirmant, quidam
 negant. Crediderim multa fabulosa esse,
 non tamen omnia.
^d *Tanai.*] Tanais fluvius est qui Euro-
 pam ab Asiâ dividit. Hodie *Dan* dicitur.
^e *Longa.*] Id est, *longè posita*, autore Ser-
 vio.
^f *Cosa.*] Civitas Etruriæ.
^g *Fessus.*] Id est, *e gens confilii*, Servio in-
 terprete: nam corpore fatigatum dicimus
 animo fessum.
^h *Certos.*] Certus aut velocem significat,
 aut fidelem; aliquando etiam firmum, ut
 ait Sallustius, *Apud latera certos collocat.*
Servius.
- ⁱ *Hispaniam.*] Annotant grammatici pro-
 vinciam pro patriâ positam, cum civitas
 propriè sit patria.
^k *Lyciæ.*] Minoris Asiæ regio, ad Me-
 diterraneum.
^l *Pisidiæ.*] Ciliciæ regio, in minore A-
 siâ.
^m *Promontoria.*] Sunt montes, qui in
 mare incurvant. *Gall.* *Cap.*
ⁿ *Bruttium.*] Inferius est, ad meridiem,
 juxta Siciliam.
^o *Salentinum.*] Superius est ad Septentri-
 onem.
^p *Introrsus.*] Hæc Crispi cum citet Ser-
 vius, ut doceat Bythyniam dictam quoque
 esse Bebriciam, nullaque ejus rei in frag-
 mento hoc, extet mentio, non dubitat Sal-
 lustium ex Isidoro augere Putschius, post
 Porygra, hoc modo, *prius Bebricia dicta*,
mox à Bythynio rege Bithynia.

Ipsa enim est Major Phrygia. *Serv.*

Sed Mithridates extremâ pueritiâ regnum ingressus: matre vene-
no interfectâ. *Idem.*

Exercitum a vertere. *Idem.*

Creta altior est, quâ parte spectat orientem. *Idem.*

Se regibus devovent & post eos vitam refutant: adeò illis ingenita
est sanctitas regii nominis. *Idem, & Philargyrius.*

Dum inferior omni viâ grassaretur. *Joannes Grammat.*

^b Narbone concilia Gallorum. *Pompeius in Artem Donati.*

Post defectionem sociorum & Latii. *Donatus.*

^c Ad Jovis mandem nostra. *Idem.*

Morbi graves ob inediā insolita vescentibus. *Idem.*

Atque ea cogentes, non coactos, scelestos magis quâm miseris di-
stringi. *Idem.*

Graviori bello, qui prohibituri venerant socii, frigere. *Idem.*

Nam quidem Pyrrho, Hannibali, æquor & terra. *Idem.*

Nam Sullæ dominationem audebat. *Idem.*

^d Neque est defensus dominationum Sullæ. *Idem.*

Neu quis miles neve pro milite. *Serv.*

Ex insolentiâ avidus malefaciendi. *Idem.*

Tergis vinciebant. *Idem.*

^e Charybdis quæ fortè illata ^f naufragia sorbens gurgitibus occultis
millia sexaginta ^g Tauromenitana ad litora trahit. *Idem.*

Saguntini fide atque ærumnis incluti per mortarium studium ma-
iores quâm opibus, quippe quâs etiam tum semiruta mœnia, domus
intectæ, parietesque templorum ambusti, manus Punicas ostentabant.
Hieron. in Habaccuc.

Apud ^h Corduennos ⁱ amomum & alii leves odores gignuntur. *Phi-
larg. in iv. Georg. Virgil.*

Quem trans stagnum omnis usque ad flumen. *Idem.*

N O T A E.

^a *Vertere.*] Servius interpretatur *Conside-
rare.*

^b *Narbene.*] Narbo Galliæ Narbonensis
urbs est maritima.

^c *Ad Jovis.*] Douza corrigit, *Id Jovi
mandem nostra.* Id est, *Jupiter ista viderit.*

^d *Neque est.*] Alii habent *dominationem.*
Colerus legit, *Neque est defessus dominatio-
nem Syllæ.*

^e *Charybdis.*] Poëtis decantatissimus gur-
ges, inter Siciliam & Italianam, circa Messa-
nam.

^f *Naufragia.*] Hic naufragium pro ipsius
rebus quaflatis & fractis, positum est.

^g *Tauromenitana.*] Tauromenia, vel Tau-
romenium, urbs Siciliæ maritima ad fre-
tum.

^h *Corduennos.*] Corduenni, gens circa
mare Hyrcanum.

ⁱ *Amomum.*] Aliud alii esse comminiscun-
tur, multumque de eo rixantur Medici.

Repentè incautos invasit. *Idem.*

Belli sanè sciens. *Acron.*

Namque omnium ferocissimi ad hoc tempus ^a Achæi atque ^b Tauri sunt, quod, quantum conjicio, locorum egestate rapto vivere coacti.

Glossa Juvenalis.

Atque ipse cultus rei. *Acron.*

^c Triplici fluctu. *Serv. Fuldanus.*

Charybdi mare vorticosum. *Idem.*

Sed ubi tempore anni mare classibus pâtesactum est. *Idem.*

Sanè bonus eâ tempestate contra pericula & ambitionem. *Idem.*

Simul immanis hominum vis ex locis invasere patentes, cùm & pacis modò effusas. *Idem.*

Genua patrum advolvuntur. *Idem.*

Perrexere in Hispaniam an Sardiniam. *Idem.*

Quæ mapalia sunt circumiecta civitati, suburbana ædificia. *Idem.*

Et onere turrium incertis navibus. *Idem.*

Traditur fugam in longinqua oceani agitavisse. *Idem.*

Ad mutandum modo in melius servitum. *Serv. ad primum Æn.*

Magna vis hominum convenerat agris pulsa aut civitate ejecta.

Idem, ibidem.

Cùm murum hostium successisset pœnas dederat. *Idem ad Eclogam quintam.*

Quippe vasta Italia rapinis, fugâ, cædibus. *Idem.*

Hi sunt qui secundum pocula, & alias res aureas, diis sacrata instrumenta convivio mereantur. * *Idem ad viii Æneidos.*

In secundâ festinas cohortes composuerat. *Idem ad ix.*

Jam repente visus sœvire Taguns. *Idem ad x.*

Exuant armis equisque. *Idem.*

Solas festinare. *Idem.*

Lusitanæ gravem civitatem. *Idem.*

Ex parte cohortium præcipere instructâ, & stationes locatæ pro castris. *Idem.*

Bellum quibus posset conditionibus defineret. *Idem.*

In quâs longissimo ævo plura, de bonis falsa, in deterius composuit.

Idem.

Cultu corporis ornata egregio. *Idem.*

At Sertorius vacuus hieme augere copias. *Acro in Horatium.*

Sin vis obsistat, ferro quam fame æquiùs perituros. *Serv.*

Confedit in valle virgultâ nemoroflâque. *Idem.*

N O T A.

^a *Achæi.*] Sunt populi circa pontum Euxinum, in Sarmatiâ Asiaticâ; nam de his hoc in loco agitur, non de illis qui Thessaliam incoluerunt.

^b *Tauri.*] Fuerunt isti in Sarmatiâ Europæ.

^c *Tripli.*] Id est, *magno.*

Paululum requietis militibus. *Idem.*

Qui nullo certo exilio vagabantur. *Idem.*

Nubes fœdavere lumen. *Idem.*

Sanctus alia. *Idem.*

Geronis. *Idem.*

Quæ causa fuerat novandis rebus. *Idem.*

Radicem montis excessit. *Statii interpres.*

Ut res magis quam verba gererentur, liberos parentesque in mutis locaverant. *Idem.*

Inculta est fortitudo dum pendet. *Idem.*

In quibus plausta sedes sunt. *Acro ad Horatium.*

Luxo pede. *Probus.*

Maurique vanum genus, ut alia Africæ, contendebant Antipodas ultra Æthiopiam cultu Persarum justos & egregios agere. *Prisc.*

Et Perpennam fortè cognoscit mulio redemptoris. *Acro in Horat.*

Omnium fluminum quæ in maria quæ imperium Romanum est fluunt, quam Græci την θάσω θάλασσαν appellant, maximum esse Nilum consentitur; proxumâ magnitudine esse Histrum scripsit Sallustius. *Agell.* l. x. c. vii.

a Ex omnibus quæ tractavimus, Æbuti Liberalis, potest videri nihil tam necessarium, aut magis, ut ait Sallustius, cum curâ dicendum, quam quod in manibus est. *Seneca.*

Turbinum motus vagus est, & disjectus, & uti Sallustii verbis utar, vorticofus; cometatum autem, compositus, & certum iter carpens. *Idem.*

Sallustius, auctor certissimus, asserit Tigrim, & Euphratem uno fonte manare in Armeniâ, qui per diversa eentes longius dividantur, spatio medio relicto multorum millium; quæ tamen terra, quæ ab ipsis ambitur, Mesopotamia dicitur. *Idem.*

Pelorum promontorium Siciliæ respiciens Aquilonem, juxta Sallustium, dictum à gubernatore Hannibal illic sepulto, qui fuerat occisus per ignorantiam regis, cum se ejus dolo crederet esse deceptum. *Servius & Isidorus.*

b Aristæus, uti Sallustius docet, post laniatum à canibus **c** Actæonem filium, matris instinctu Thebas reliquit, & **d** Ceam insulam tenuit, primò adhuc hominibus vacuam: postea eâ reliquâ, cum Dædalo in Sardiniam transivit: post delatus est **e** Cumas. *Serv.*

N O T A.

a *Ex omnibus.*] Nullus non ea facile dignoscat quæ sunt Sallustii in his sequentibus fragmentis.

b *Aristæus.*] Apollinis & Cyrenes filius, ut plurimis placet olei & mellis inventor.

c *Actæonem.*] Hic, irâ Dianæ, quam in-

sciis sine veste viderat, in cervum mutatus à suis canibus laceratus est.

d *Ceam.*] Cea vel, ut alii scribunt, Ceos, insula eis maris Ægei, juxta Eubœam.

e *Cumas.*] Cumæ, urbs Campaniæ maritima.

Sallustius duces laudat, qui victoriam incruento exercitu deportâ-
tunt. *Serv.*

^a Cares Insulani populi fuerunt, piraticam exercentes, famosi, victi
^{à b} Minoë, ut Sallustius, & Thucydides tradunt. *Idem.*

A Trojâ ^c Capys Campaniam, ^d Helenus Macedoniam, alii Sardi-
niam, secundum Sallustium, tenuerunt. *Idem.*

^e Dardania à Dardano Jovis & Electræ filio, aut secundum Sallu-
stium, à Midâ Dardanorum rege, qui Phrygiam tenuit. *Idem.*

Sallustius ^f Scyllam saxum esse dicit, simile formæ ^g celebratæ
procul videntibus. *Idem.*

In Siciliâ est ^h Enceladus, ⁱ Othus in Cretâ, secundum Sallustium.
Idem.

Sallustius ait, Hispanorum morem fuisse, ut in bella euntibus ju-
venibus parentum facta memorentur à matribus. *Idem.*

^k Orion juxta Sallustium, oritur juxta solis æstivi pulsus. *Idem.*

In ^l Flaminia est civitas quæ ^m Cale dicitur, & in Galliâ hoc no-
mine, quam Sallustius à Perpennâ captam commemorat. *Idem.*

Getæ sunt ⁿ Mysii, quos Sallustius à Lucullo dicit esse superatos.
Idem.

Trojanorum tempore invadendarum terrarum causa fuerat navi-
gatio, ut Sallustius meminit. *Idem.*

Curribus falcatis usos esse antiquos, Livius & Sallustius docent.
Idem.

N O T A.

^a *Cares.*] Cos insula est maris Ægæi
non longè à Cariâ, quæ & ipsa hoc nomine
dieta est, autore Stephano. Probus in Mil-
tiade, *Cares* in Lemno confidit se testatur:
adèoque hi fuerunt piratæ errores habitati-
onem suam mutantes.

^b *Minoë.*] Minos rex fuit Cretæ, Jovis
ex Europâ filius, apud inferos, ob insignem
iustitiam, judex à poëtis constitutus.

^c *Capys.*] Unus fuit ex Æneæ comitibus,
qui in Italiam venit.

^d *Helenus.*] Priami filius. Epiri verò
partem habuisse Virgilius autor est.

^e *Dardania.*] Pars est Illyriæ, supra Ma-
cedoniam. Sed hîc de Trojâ agitur.

^f *Scyllam.*] Scylla scopulus est in freto
Siculo, non longè à Charybdi.

^g *Celebratæ.*] A poëtis scilicet, apud quos
passim monstrum foemineo vultu, cætera
canum latrantium, quibusdam lupi, ac ser-
pentis specie, descriptum invenies.

^h *Enceladus.*] Unus ex gigantibus, quem

Jupiter, fulmine iustum, Ætnæ monte sup-
ponuit.

ⁱ *Oribus.*] Hic fuit Neptuni filius ex Iphi-
mediâ Alœi uxore, quem, cum Ephialte ip-
sius Othi fratre, Alœus auxilio misit gigan-
tibus aduersus deos.

^k *Orion.*] Ex trium deorum, Jovis, sci-
licet, Neptuni, & Mercurii urinâ, vel fe-
mineo natus, & à Dianâ imperfectus, ut qui-
busdam placet, in sydus mutatus fuit; cu-
jus ortu tempestates maximæ excitantur:
si tamen verum est quodcumque vulgo ho-
minum ore teritur.

^l *Flaminia.*] Regio Italæ ad mare supe-
rum, ubi Ravenna.

^m *Cale.*] Calem Gallicum non longè ab
urbe Parisiorum ponunt; haud procul à
Matronâ.

ⁿ *Myssi.*] Mysia in Asiâ est: sed hîc
Mæsia est intelligenda, quæ olim Mysia
dicta. Europæ regio est ad Danubium.

Vices significant pugnam, quia per vicissitudinem pugnabatur, ut inquit Sallustius. *Idem.*

Creta medio jacet insula ponto, id est, secundum Sallustium, procul à continenti. *Idem.*

Primo mense veris dicitur novum ver, secundo ver adultum, tertio præceps: sicut etiam Sallustius dicit ubique, nova æstas, adulta, præceps. *Idem.*

Sallustius in Historiis tradit, Sertorium vietum voluisse fugere ad insulas ^a Fortunatas. *Acron.*

Insulas Fortunatas Sallustius inclutas esse ait Homeri carminibus. *Serv.*

Proximum dicebant veteres, non solum adhærens, & adjunctum, verum etiam longè remotum, si tamen inter duo discreta ^bnihil medium exstisset. *Virgil. Aen. I. v.*

Proximus huic, longo sed proximus intervallo,

Insequitur Salius. —

Ita & Sallustius in situ Ponti, de promontoriis ^c Paphlagonum, & quod ^d Κέρας μέτωπον appellavit, posuit. *Nonius.*

Interrogasti, si tenes, Mæotici

Situs quis esset æquoris. Sallustium

Noram id dedisse, dicta & ejus omnibus

Præjudicatæ auctoritatis ducier,

Non abnuebam. Festus Avienus.

Portus ab Eō fluctu curvatus in arcum.

In arcus similitudinem. Sic de Ponto Sallustius, unde hic tulit colorem, nam speciem efficit Scythici arcus. *Serv. ad iii Aeneidos.*

— *Freta lata reluent.*

Lata autem ideo, quia se angustiæ Pontici oris illè dilatant, uti dicit Sallustius. *Serv.*

Teïa autem dicta est à Teïo Anacreontis Poëtæ Lyrici oppido, quod in Paphlagoniâ esse Sallustius indicat, cùm de situ Pontico loquitur. *Comment. in Horat.*

Porrò Sallustius auctor certissimus asserit, tam Tigris, quam Euphratis in Armeniâ fontes demonstrari. *Heron. de locis Heb.*

Cùm multi evaserint Trojanum ^e periculum, uti Capys, qui

N O T A E.

^a *Fortunatas.*] Sunt illæ in mari Atlantico. Hodie, *Les Canaries.*

^b *Nil Medium.*] Ejusdem naturæ, scilicet.

^c *Paphlagonum.*] Paphlagonia Aka minoris regio ad pontum Euxinum.

^d Κέρας.] Arietis banc rupem simulantem vertice frontem.

Pro merito Graii Κέρας dixerunt μέτωπον. Priscian.

^e *Periculum.*] Quando Troja à Græcis eversa est.

Campaniam tenuit; ut Helenus, qui, ^a ut alii, Sardiniam, secundum Sallustium. *Serv.*

Sallustianus Calpurnius. *Hieronymus adversus Ruf.*

Calpurniani discipuli. *Idem, ibidem.*

^b Tamen vulgata jam res est gentilium proprietatum. Comici Phrygas timidos illudunt. Sallustius vanos Mauros, & feroce Dalmatas ^c pulsat. *Tertull. de anima.*

Sarcasmus Chleuasmo proxima est, & similis figurâ, quâ adver-
sariorum facta, cum exacerbatione admissi eorum, laceffimus. Ut
apud Sallustium de Sullæ crudelitate. Ut in M. Mario cùm fracta
priùs crura per artus expiraret. *Jul. Rufinianus de schematis lexeos.*

Mesopotameni homines effrenatae lubidinis sunt, ut Sallustius me-
minit in utroque sexu. *Glossæ in Juvenalem.*

^d Antonius ille trium Antoniorum corruptor, ille Sallustius, qui
oræ maritumæ quâ Romanum esset imperium, contrarius piratis. Si
omnes socios & maxumè Græcos Asiaticos ac Siculos fortunis om-
nibus spoliaverunt. *Eadem Glossæ.*

Σαλλούτιος δὲ θαυμάζω, τότε περιττού, ὥφδαι Ῥωμαίοις καμήλαις, λέγονται, εἰ μήτε περιττού τότε μετὰ Σκιτσίων οικήσαντας Ἀντιοχον ὥπετο, μήτε τότε ἐναγγέλλοντες. Ορχομενῶν καὶ περὶ Χαιρώνειαν Ἀρχελάω μεμαχημέναις, ἐγνωκένται καμηλοι. *Id est*: Sallustium demiror, qui autumat, tum primum viros Romanis Camelos, quod neque olim illos qui duce Scipione Antiochum devicerunt, neque hos qui ad ^e Orchomenum & Chæroneam certaverunt cum Archelao, nōnse putaverit Camelum. *Plutarchus in Lucul.*

Σαλλούτιος μὲν ἐν φοσὶ, χαλεπῶς διατεθῆναι τότε στρατιώτας περὶ αὐτὸν, εὐθὺς ἐν ἀρχῇ τῷ πολέμῳ περὶ Κυζίκων καὶ πάλιν περὶ Ἀμισῶν δύο χειμῶνας ἤξη: ἐν χαρακὶ διαγαγεῖν ἀναγκασθέντας. *Id est*: At Sallustius quidem fuisse milites jam inde à principio male, ait, in eum (Lucullum) animatos, quod ad Cyzicum, & iterum ad Amisum duas hiemes eos in castris continuisset. *Idem.*

N O T A E.

^a *Ut alii.*] Quod hinc deesse clarum est ex loco superiori, qui de hâc ipsâ re agit, factile cognoscere.

^b *Tamen.*] Id est, omnes sciunt quomodo invicem sibi quædam innata vicia populi exprobrent.

^c *Pulsat.*] Arguit, notat.

^d *Antonius.*] Pessimè depravatum est istud fragmentum.

^e *Orchomenum.*] Orchomenus & Chæronea duæ sunt Bœotiae urbes ad amnem Cephisum; quanquam priorem Sophianus magis ad meridiem collocat.

L E C T O R I.

Hactenus Fragmenta florentissimi rerum Romanorum scriptoris, quæ extare putamus. Cætera quæ sequuntur, in M. S. Servio legi auctor est V. Cl. Andreas Schottus: in optimâ tamen illâ Honorati editione à Petro Daniele I. C. procuratâ non comparent.

* m or Trequii præter s r ciem necessariam haud multò secus quām ferro noceri poterat. At Varinius, dum hæc aguntur à fugitivis ægrâ parte militum autumni gravitate, neque ex postremâ fugâ; cùm severo edito juberentur, ullis ad signa redeuntibus, & qui reliqui erant per suinma flagitia detrectantibus, militiam Quæstorem suum C. Thoranium ex quo præsente vera facillimè noscerent, *** commiserant, & tamen interim quum volentibus numero quatuor.

* ingre, tantæ setui debacritur, nefandum in modum perverso vulnere & interdum lacerum corpus semianimum omittentes: alii in tecta jaciebant ignes, multique ex loco servi quos ingenium socios dabat, abdita à dominis aut ipsos trahebant ex occulto; neque sanctum aut nefandum quicquam fuit iræ barbarorum, & servili ingenio: quæ a Spartacus nequiens prohibere multis precibus cùm oraret, celeritate *** nuntios.

Aliquot dies contra morem fiducia augeri nostris cœpit, & promi lingua. Qua Varinius contra spectatam rem incautè motus novos incognitosque & aliorum casibus perculsus milites, ducit tamen ad castra fugitivorum. Presso gradu sistentes jam, neque tam magnificè sumentes prælium quām postulaverant. Atque illi certamini concii intér se juxta seditionem erant. Crixo & gentis ejusdem Gallis atque Germanis obviām ire, & ultro offerre pugnam cupientibus contra Spartacum.

N O T A E.

a *Spartacus.*] Hic est qui unâ cum Crixo & Oenomao, effracto Lentuli ludo, cum

triginta aut amplius ejusdem fortunæ viris

Capuâ erupit; servisque ad vexillum & ad auxilium vocatis, Romanis grave, idemque probrosum bellum intulit.

O R A.

ORATIONES DUÆ
AD C. CÆSAREM,
SALLUSTIO ADSCRIPTÆ,
De Republicâ Ordinandâ.

ORATIO I.

POPULUS R. antea ¹obtinebat, regna atque imperia, fortunam dono dare; item alia, quæ per mortalis avidè cupiuntur: quia & apud indignos, sæpè erant, quasi per lubidinem data; neque cuiquam incorrupta permanerant. Sed res docuit ^c id verum esse, quod in carminibus ^d Appius ait, fabrum esse suæ quemque fortunæ; atque in te maxumè, qui tantum alios ^e prætergressus es, uti priùs defessi sint homines laudando facta tua, quam tu laude digna faciendo. Cæterum uti fabricata, sic virtute parta, quam magnâ industriâ haberi decet; ne incuria deformentur, aut corruant infirmata. Nemo enim alteri imperium volens concedit: & ² quamvis bonus atque clemens sit, qui plus potest; tamen, quia

INTERPRETATIO.

¹ Antea vulgo credebatur fortunam dare dono regna atque imperia.

² Et quamvis qui potentior est, sit bonus atque clemens, tamen reformidatur, quia licet illi esse malo.

NOTÆ.

ORATIONES.] Multis probat Douza esse epistolas; quod etiam postea ex ipso Sallustio cognoscetur. Nam, ejus esse eas idem, ut & ipse arbitror, contendit.

b Populus Romanus.] Ab imperitis, quibus vox obtinebat prospœcta non esset, additas esse has duas voces *Pop. Romanus*, Cesaibonus contendit; qui illustrissimam sententi-

am eâ additione tenebris involutam dicit. Tanto viro non possum non suffragari.

c Id.] Refertur ad sequentem sententiam.

d Appius est.] Hic est, ut videtur, quem Cicero sapientem vocat poëtam.

e Prætergressus.] Omnes libri habent prægressus. Carrio.

D d malo

malo esse licet, formidatur. ^a Id evenit, quia plerique rerum potentes perverè consulunt, & eò se munitiores putant, quò illi, quibus imperit, ^b nequiores fuêre. At contrà id eniti decet; cùm ipse bonus, atque strenuus sis, uti quàm optumis imperites. Nam pessumus quisque asperrumè rectorem patitur. Sed tibi hoc gravius est, quàm ante te omnibus, armis parta componere. Bellum aliorum pace ^c mollius gessisti: ad hoc victores prædam petunt, victi cives sunt. Inter has difficultates ^d evadendum est tibi; atque in posterum firmando resp. non armis modò, neque adversum hostes, sed, quòd multò majus, multòque asperius est, bonis pacis ^e artibus. Ergo omnes magnâ ^f mediocrique sapientiâ res huc vocat: quæ quisque optuma potest, uti dicat. Ac mihi sic videtur: qualicumque modo tu viðotoriam composueris, ita alia omnia futura. Sed jam quò meliùs faciliusque constituas, paucis, quæ me animus monet, accipe. Bellum tibi fuit, imperator, cum ^g homine claro, magnis opibus, avido potentiae, majore fortunâ, quàm sapientiâ: quem secuti sunt pauci, per suam injuriam tibi inimici; item quos affinitas, aut alia necessitudo, traxit. Nam particeps dominationis neque fuit quisquam; neque ^h si pati potuisset, orbis terrarum bello concussus foret. Cætera multitudo vulgi, more magis quàm judicio, post aliis alium, quasi prudentiorem, secuti. Per idem tempus ⁱ maledictis iniquorum occupandæ reip. in spem adducti homines, quibus omnia probro, ac luxuriâ polluta erant, concurrere in castra tua; & apertè ^k quietis mortem, rapinas, postremò omnia, quæ corruptus animus jubebat, minitari. Ex quâ magna pars, ubi neque ^l creditum condonare, neque

INTERPRETATIO.

¹ Ex quibus magna pars, ubi vident te neque pecuniam creditam condicare, aut novas tabulas proponere.

NOTE.

^a Id.] Quòd, scilicet, qui plùs potest formidatur.

^b Nequiores.] Id est, homines nibili, quia nullâ sunt virtute; qui nibil nec possunt, nec audent.

^c Mollius.] Cæsari assentatur.

^d Evadendum.] Id est, Reipublicæ ita, ut & tibi consulas, providendum.

^e Artibus.] Legum optimarum, quas tu sanxeris, observatione, & vindicatione.

^f Mediocrique.] Sibi ipsi viam sternit, ne impudenter fecisse videatur, qui principi consulere satagat. Atque optimo fundamento nititur: non enim minimam præstant aliquando reipublicæ operam qui tra-

ditores sunt, & minùs perspicaces; quippe qui graviori passu progredientes, ea advertunt quæ fervidiores præterierant.

^g Homine claro.] Pompeio, scilicet.

^h Si pati.] Testatur Florus, neque patrem Pompeium; neque superiorem Cæsarem ferre potuisse.

ⁱ Maledictis.] Hoc dicit, multos eò ad Cæsaris partes adductos fuisse, quòd malevolis quibusdam, qui eum rempublicam occupaturum prædicabant, fidem haberent; & per ejus gratiam se potentes evasuros sperarent.

^k Quietis.] Iis qui nullis partibus erant addicti.

te civibus, sicuti hostibus, uti vident, defluxere: pauci restitere, quibus majus otium in castris, quam Romæ, futurum erat: ^a tanta vis creditorum impendebat. Sed ob easdem caussas, immane dictu est, quanti & quam multi mortales postea ad Pompeium discesserint; coque, per omne tempus belli, quasi sacro, atque ^b inspoliato, fano debiteres usi. Igitur, quoniam tibi victori de bello atque pace agitandum est; hoc uti ^c civiliter deponas, illa ut quam justissima, & diurna sit; de te ipso primùm, ^d quia compositurus es, quod optimum factu est, existuma. Evidem ego cuncta imperia crudelia, magis acerba, quam diurna, arbitror; neque quemquam à multis metuendum esse, quin ad eum ex multis formido recidat: ^e eam vitam bellum æternum atque anceps gerere: ^f quoniam neque adversus, neque ab tergo, aut lateribus tutus sis; semper in periculo, aut metu agites. Contrà qui benignitate, & clementiâ, imperium temperavere, his lœta & candida omnia visa; etiam hostes æquiores, quam ^g aliis cives. An ^h qui me his dictis corruptorem victoriæ tuæ, nimisque in victos bonâ voluntate prædicent? ⁱ Scilicet quod ea, quæ externis nationibus, naturâ hostibus, nosque majoresque nostri sœpè tribuere, ea civibus danda arbitror; neque barbarico ritu cædem, sanguine sanguinem, expiandum. ^j An illa, quæ paullò ante hoc bellum in Cn. Pompeium victoriamque Syllanam increpabantur, oblivio abstulit? ^k Domitium, Carbonem, Brutum, alios item

INTERPRETATIO.

¹ An aliqui prædicent me corrup-
torem esse victorie tuæ bis
dictis?

² An oblivio abstulit, Domiti-
um, Carbonem, &c.

NOTÆ.

^a Tanta vis.] Id est, quia generorum impotentiam experti essent.

^b Inspoliato.] Id est, ex quo abhuiisse quicquam, nefas fuerit. Vult plurimos ad Pompeium, tanquam ad asylum concurrisse.

^c Civiliter deponas.] Duabus hinc vocibus, quæ proponit propemodum conticit vir summè politicus. Curandum est enim ut bello tu, non aliis, finem imponas, idque revera & bona fide præstes: curandum ut id civiliter, hoc est, quam maximè populibus & civibus tuis parcendo. Atque ex ejusmodi exemplis discere debent blaterones quomodo loquendum, imò & legendum, sit.

^d Quia.] Alii, Qui cæd.

^e Eam.] Arbitratur Sallustius, ejus vitam, qui le aliis metuendum præbet, bellum æternum esse. Optimè, ut sunt ejus, propemodum, omnia.

^f Quoniam.] Intelligit eum, de quo loquitur, nihil sperare posse in futurum, omnia timere ex præterito, & in præsenti turbatum esse.

^g Alii.] Illis nempe, qui per saevitiam imperium obtinent.

^h Scilicet.] Ironice sibi ex parte adversariorum illud aspexit, quod ipsos maximè refellit.

ⁱ Domitium.] Hos tres Pompeius, primum quidem in Africâ, alterum in Siciliâ, tertium circa Lilybæum mori coegerit. Cæterum tantorum virorum ludibrio fata habita autor Cæsar is ob oculos ponit, ut ipsum ad misericordiam, in quam pronus erat, magis inclinet; generosissimumque imperatorem, quæ facile capiebatur, uti par est, tenet.

^a non armatos, neque in prælio belli jure, sed postea supplices, per summum scelus interfertos: plebem Romanam in ^b villâ publicâ, pecoris modo, conscißam. Heu quâm illa occulta civium funera, & repentinæ cædes in parentum, aut liberorum sinum, fuga mulierum, & puerorum, vastatio domorum! Ante partam à te victoriam omnia fæva, atque crudelia erant. At quæ te illi iidem hortantur: ^c & scilicet id certatum esse ¹ utrius vestrûm arbitrio, injuriæ uti fierent; ² neque receptam, sed captam, à te remp. & eâ causâ exercitus stipendiis confectis optumos & veterrimos omnium, ad vorsum fratres, parentesque, alii liberos, armis contendere; ut ex alienis malis deterrimi mortales ventri, atque profundæ lubidini sumtus quærerent; atque essent opprobria victoriæ, quorum flagitiis commacularetur bonorum laus. Neque enim te præterire puto, quali quisque eorum more, aut modestiâ, etiam tum dubiâ victoriâ, sese gesserit; quoque modo in belli administratione scorta, aut ^d convivia exercuerint nonnulli; quorum ætas ne, per otium quidem, tales voluptates sine dedecore attigerit. De bello satîs dictum. De pace firmandâ quoniam tuque, & omnes tui agitatis, primum id, quæso, considera, quale id sit, de quo consultas: ita, bonis, malisque ^e dimotis, patenti viâ ad verum perges. Ego sic existumo; quoniam orta omnia ^f intereunt, quâ tempestate urbi Romanæ fatum excidii adventârit, cives cum civibus manus conserturos: ita defessos, & exsangues regi, aut nationi, prædæ futuros. Aliter non orbis terrarum neque cunctæ gentes conglobatae, movere, aut contundere queunt hoc imperium. Firmando igitur sunt concordiæ bona, & discordiæ mala expellenda. Id ita eveniet, si sumtuum, & rapinarum licentiam demferis; non ad vetera ^g instituta revocans, quæ, jam pridem corruptis moribus,

INTERPRETATIO.

¹ Et scilicet illi volunt certatum esse, ut sciretur utrius vestrûm arbitrio injuriæ fierent.

² Neque volunt receptam & liberatam, sed captam esse à te

rempublicam; & eâ causâ exercitus optimos, & veterrimos omnium stipendiis confectis, contendere armis ad vorsum fratres & parentes, alii adversus liberos.

NOTÆ.

^a Non armatos.] Animadversum in eos qui se sponte dediderant, inquit Florus.

^b Villa.] Ea fuit in Campo Martio, ubi quatuor, & secundum aliquos, octo & novem millia deditorum inermium civium Sylla interfici jussit.

^c Et scilicet.] Adversariis rationes adscribit ridiculas, ut eorum institutum ridiculum videatur.

^d Convivia.] De hoc omni castorum

Pompeii dedecore Plutarchus, & ipse Cæsar loquitur.

^e Dimotis.] Id est, seorsum positis, & accurate peniculatis. Ita verò, quicunque decipi metuit, facto opus est.

^f Intereunt.] Quâm appositi, & ad ingenium Cæsarii accommodatè isthuc injecit.

^g Instituta.] De sumtuariis legibus loquitur, quas adversus grassantem corruptionem satis firmas non credit.

Iudibrio sunt; sed si suam cuique rem familiarem, finem sumtuum
^a statueris: quoniam is incessit mos, ut homines ^b adolescentuli, sua
atque aliena consumere; nihil lubidini, atque aliis rogantibus dene-
gare; pulcherrimum potent; ^c eam virtutem & magnitudinem ani-
mi; pudorem atque modestiam pro socordiâ æstument. ^d Ergo ani-
mus ferox, pravâ viâ ingressus, ubi consueta non suppetunt, fertur
accensus in socios modò, modò in cives: movet composita, & res
novas ^e veteribus acquirit. Quare ^f tollendus fœnector, in posterum,
uti suas quisque res curemus. Ea vera, atque simplex via est, ma-
gistratum populo, non creditor, gerere; & magnitudinem animi in
addendo, ^f non demendo reip. ostendere. Atque ego scio, quâm
aspera hæc res in principio futura sit; præsertim iis, qui se in victo-
riâ licentiùs liberiusque, quâm artius, futuros credebant: quorum si
saluti, potius quâm lubidini consules; illosque, nosque, & socios,
in pace firmâ constituens. Si ^g eadem studia, artesque juventuti e-
runt; næ ista egregia tua fama, simul cum urbe Româ brevi conci-
det. Postremò sapientes pacis causâ bellum gerunt, ^h laborem spe-
otii sustentant. Nisi illam firmam efficis, vinci, an viciisse, quid re-
tulit? Quare capesse per deos remp. & omnia ⁱ aspera, uti soles, per-
vade. ^k Namque aut tu mederi potes, aut omittenda est cura omni-
bus. Neque ^l quisquam te ad crudeles pœnas, aut acerba judicia, in-

INTERPRETATIO.

¹ Ob has causas animus ferox | non suppetunt, fertur accensus,
ingressus pravâ viâ, ubi consueta | modò in socios, &c.

NOTÆ.

^a Statueris.] Discordiæ vires maximas subtraxerit, qui hoc autoris monito uti dicerit: ut enim optimè Florus, *Magnificus apparatus conviviorum, & sumptuosa largitio, nonne ab opulentia paritura mox egestatem?* *Hæc Catilinam patriæ suæ impegit.*

^b Adolescentuli.] Utinam aliquando apud viros principes ea rerum humanarum cura exoriatur, ut post futuris consulant, dum venientium institutioni prospiciunt.

^c Eam.] Id est, in eo positam.

^d Veteribus.] Hoc est, *Aliena consumendo, nihil lubidini denegando.* Cæterum vide mihi, quælo, quomodo sententiam suam exprefserit. Petita res est ex ipsis naturæ visceribus, ubi omnia iisdem conservantur principiis quibus generata sunt. Verum jocus est ex rerum veterum & novarum oppositione; quæ ed minus bene composita videntur, quod ex veteribus nova non soleant emergere.

^e Tollendus.] Istud certè maximæ est dis-

quifitionis: multa enim incommoda ex fœnere tangit Sallustius, in eo abusus plurimus, attamen, quomodo in totum tolli possit, non video.

^f Non demendo.] Magis istud rhetorice, quâm politicè, dictum; nisi Sallustius nimia fœnectorum licentiæ obviâm ire conatus est. Quamvis enim aliquid videaris debitori per fœnus detrahere, per idem illi sœpè multum addideris.

^g Eadem.] De quibus suprà, *Sua scilicet, & aliena consumere;* &c.

^h Laborem.] Militare præsertim intellege.

ⁱ Aspera.] Quæ videlicet in ordinandâ republicâ occurront.

^k Namque.] Cæsari assentatur.

^l Quisquam.] Bonus scilicet. Verum ideo non addidit, quia rem ipsam terminis usque adeò invidiosis proposuit, ut, qui maximè cupiant, eam non auant defendere.

vocat;

vocat; quibus civitas vastatur magis, quam corrigitur: sed uti pravas artes, malasque lubidines, ab juventute prohibeas. Ea vero clementia erit, consuluisse, ne immerito cives patriam a expellerentur; retinuisse ab stultitia, & falsis voluptatibus, pacem concordiamque stabilivisse: b non, si, flagitiis obsecutus, delicta perpestus praesens gaudium cum mox futuro malo concesseris. Ac ⁱ mihi animus, quibus rebus alii timent, maximè ^c fretus est, negotii magnitudine: & quia tibi ^d terræ, & maria simul omnia componenda sunt; (quippe res parvas e tantum ingenium attingere nequit) magnæ curæ magna merces est. ^f Igitur provideas oportet, uti plebes, largitionibus, & publico frumento ^g corrupta, habeat negotia sua, quibus ^h ab malo publico detineatur: ⁱ juventus prebitati, & industriæ, non sumtibus, neque divitiis, studeat. Id ita eveniet, si pecuniae, quæ maxima omnium pernicies est, ^k usum, atque ^l decus demseris. Nam sœpè ego cum animo meo reputans, quibus quisque rebus ^m clarissimi viri magnitudinem invenissent: quæ res populos, nationesve magnis ⁿ auctoribus auxissent; ac deinde quibus caussis amplissima regna & imperia, corruissent: eadem semper bona, atque mala reperiebam; omnesque viatores divitias contempsisse, & ^o viatos cupivisse. Neque aliter quisquam extollere sese, & divina mortalis attingere potest; nisi

INTERPRETATIO.

ⁱ *Ac animus meus maximè nititur iis rebus quas alii timent, negotii, scilicet, magnitudine.*

NOTE.

^a *Expeillerentur.*] Ciacconius mallet *expellantur.*

^b *Non.*] Supple, *Clementia fuerit.*

^c *Fretus.*] Bene de Cæsare se ideo sperare innuit, quod ille res soleat exequi difficultimas, viris enim cordatis difficultas animum auget.

^d *Terræ.*] Potius est ut Sallustium, *Terra & mari,* scripsisse credamus. *Douza.*

^e *Tantum.*] Cæsari iterum afferentur. Cæterum maxima laus est, minima etiam cum maximis procurare.

^f *Igitur.*] Non poterunt ad suum usum satis hanc periodum excutere politici.

^g *Corrupta.*] Supple, *ut quidem nunc est:* neque vero intendit Sallustius, ut populus in eo permaneat.

^h *Ab malo.*] Homines vero pravo otio perdit, lues sunt & pestis reipublicæ.

ⁱ *Juventus.*] Optimè auctor, qui rerum caput attingit. Atque equidem haud istud dico per impudentiam, quasi in viro summe politico aliquid ausim alibi reprehendere;

verum quia quantum in juventutem peccatur, poenitet.

^k *Usum.*] Non in totum, sed illum quem antè habuit.

^l *Decus.*] Cum, non homines modò, sed omne quod est, esse porrò, & bene esse per naturam querat; primum est ut id illi ante omnia suum faciant, per quod reliqua comparantur. Ex quo perspicuum est, quam pessimè & flagitiosè reipublicæ consulant; qui virtutem, honorem, omnia denique ariento subiiciunt.

^m *Clarissimi.*] In omnibus libris *clari* legi, autor est Carrio.

ⁿ *Auctoribus.*] In quibusdam scriptum est *auctoribus,* pro quo Ciacconius reponit *auctoribus,* phrasi Livio & Tacito usitatâ.

^o *Viatores.*] Scilicet in iis progressus facimus, quibus incumbimus: neque fieri potest ut, qui maximo cum labore accumulandis divitiis studuit, sine eo virtutem nactus fuerit.

omissis

omissis pecuniae & corporis gaudiis, animo indulgens, non assentando, neque concupita præbendo, a perversam gratiam gratificans: sed in labore, patientia, bonisque præceptis, & factis fortibus exercitando. Nam domum, aut villam extruere, eamque signis, aulæis, aliisque operibus, exornare, & omnia potius, quam semet visendum efficere; b id est, non divitias decori habere, sed ipsum illis flagitio esse. Porro ii quibus bis die ventrem onerare, nullam noctem sine scorto quiescere, mos est; ubi animum, quem dominari decebat, servitio oppressere; nequicquam eo postea hebeti, atque claudio, pro exercito uti volunt. Nam imprudentia pleraque, & se præcipitant. Verum hæc, & omnia mala pariter cum honore pecuniae desinent; si neque magistratibus, neque alia vulgo cupienda, venalia erunt. Ad hoc providendum est, quonam modo Italia, atque provinciæ tutiores sint: id quod factu haud obscurum est. Nam iidem omnia vastant, suas deserendo domos, & per injuriam alienas occupando. Item ne, ut adhuc, militia injusta, aut inæqualis sit; cum alii triginta, pars nullum stipendum faciet: & frumentum id, quod antea præmium ignavie fuit, per municipia, & colonias illis dare conveniet; cum, stipendiis ^c emeritis, domos reverterint. Quæ reipublicæ necessaria tibique gloria ratus sum, quam paucissimis absolvvi. Non pejus videtur pauca nunc de facto meo differere. Plerique mortales ad judicandum satis ingenii habent, aut simulant; verum tamen ad ^d reprehendenda aliena facta, aut dicta, ardet omnibus animus: vix satis apertum os, aut lingua prompta videtur, quæ meditata pectori evolvat: quibus me subiectum haud penitet, magis ^e reticuisse pigeret. Nam sive hæc, seu meliore aliâ, viâ perges; à me, quidem, pro virili parte dictum, & adjutum fuerit. Reliquum est optare, uti, quæ tibi placuerint, ea dī immortales approbent, beneque evenire sinant.

NOTÆ.

a *Perversam.*] Id est, Quæ plus doloris & mali esse at quam voluptatis.

b *Id est.*] Utinam istud aliquando illi animo reputarent, qui se, per divitiarum arbitrium, non modo illustres fieri arbitrantur; sed, spretis insuper quibus gloriari velle videntur, titulis, & Christi nomine, ejus membra sanguinemque, pro libitu, peribus proculant.

c *Emeritis.*] Id est, postquam legibus definitum tempus militiae defiuit.

d *Reprehendenda.*] Illos carpit qui suum studium & scripturam reprehendebant.

e *Reticuisse.*] Id est, de iis non mouisse Cæsarem quæ optima esse credebat.

DE REPUBLICA ORDINANDA.

ORATIO ^a II.

CIO ego, quām difficile, atque asperum factu sit, consilium dare regi, aut imperatori; postremō cuiquam mortali, cuius opes in excelsō sunt: quippe cūm & illis consultorum ^b copiæ adsint; neque de futuro quisquam satīs callidus, satīsque prudens sit. Quin etiam sāpē prava magis, quām bona, consilia prosperè eveniunt; ^c quia plerasque res fortuna ex lubidine suā agitat. Sed mihi studium fuit adolescentulo rempublicam capeſſere, atque in eā cognoscendā multam, magnamque curam habui: non ita, uti magistratum modō caperem, quam multi malis artibus adepti erant; sed etiam uti ^d rempublicam domi, militiæque, quantūmque armis, viris, opulentiā posset, cognitum haberem. Itaque mihi, multa cum animo agitant, consilium fuit, famam ^d modestiamque meam post tuam dignitatem habere; & cuius rei lubet periculum facere, dum quid tibi ex eo gloriæ accederet. Idque non temerè, aut ex fortunā tuā, decrevi; sed quia in te, præter cæteras, artem tuam egregiè mirabilem comperi; semper tibi majorem in adversis, quam in secundis, rebus animum esse. Sed ^e per cæteros mortales illa res clarior est, quod priū defessi sint homines laudando atque admirando munificentiam tuam, quām tu faciendo quæ gloriā digna essent. Evidem mihi decretum est, nihil tam ex alto reperiri posse, quod non cogitanti tibi in promtu sit. Neque ego, quæ visa

INTERPRETATIO.

^a Sed etiam uti haberem rempublicam cognitam, & cognitum haberem quantūm respublica posset domi & militiæ, armis, viris, opulentiā.

NOTÆ.

^a II.] Nemini, qui utramque orationem, seu epistolam legerit, dubium esse potest, quin hæc prior sit.

^b Copiæ.] Maximam facit consulendi difficultatem consultorum numerus, dum ignarissimi loquacitate, aut pravo studio, bonorum consulta depravatum eunt.

^c Quia.] Hinc sit ut imperiti perversa sua consilia veris anteponant, bonosque agitent.

^d Modestiamque.] Iniqua plerumque hominum judicia & perversam voluntatem experiuntur qui aliis consulere satagunt: adēque viam sibi munit Sallustius, ne per imprudentiam aut impudentiam Cæsari consilium deditse videatur.

^e Per cæteros mortales.] Alii habent per deos immortales.

funt,

sunt, de rep. tibi scripsi, quia mihi consilium, atque ingenium meum a amplius æquo probaretur; sed inter labores militiæ, interque prælia, victorias, imperium, statui admonendum te de negotiis urbanis. Namque tibi^b si id modò in pectore consilii est, uti te ab inimicorum impetu vindices, quoque modo contra^c adversum consulem beneficia populi retineas: indigna virtute tuâ cogitas. Sin in te ille animus est, qui jam à principio nobilitatis factionem disturbavit; plebem Rom. ex gravi servitute in libertatem restituit; in præturâ inimicorum arma inermis disjecit; domi militiæque tanta, & tam præclara facinora fecit; uti ne inimici quidem queri quidquam audent, nisi de magnitudine tuâ: quin accipe tu ea, quæ dicam^d de summâ reip. quæ profectò aut tu vera invenies, aut certè haud procul à vero. Sed quoniam Cn. Pompeius aut animi pravitate, aut quia nihil maluit quâm quod tibi obesset, ita lapsus est, ut hostiis tela in manus jaceret: quibus ille rebus remp. conturbavit, eisdem tibi^e restituenda est. Primum omnium^f summam potestatem moderandi, de vectigalibus, sumtibus, judiciis, senatoribus paucis tradidit; plebem Romanam, cujus antea summa potestas erat,^g nosque his quidem legibus, in servitute reliquit. Judicia, tametsi,^h sicut antea, tribus ordinibus tradita sunt; tamen iidem illi factiosi regunt, dant, adimunt quæ lubet: innocentes circumveniunt: suos ad honorem extollunt. Non facinus, non probrum, aut flagitium obstat, quò minus magistratus capiant: quod commodum est trahunt, rapiunt, postremò, tanquamⁱ urbe captâ, libidine, ac licentiâ suâ, pro legibus utuntur. Ac me quidem mediocris dolor angeret, si virtute partam victoriam more suo^k per servitium exercent. Sed homines inertissimi, quorum omnis vis, virtusque in lingua sita est; forte, atque^l alterius socordiâ dominationem oblatam insolentes agi-

N O T A E.

^a Amplius æquo.] Qui alteri consilium dat, superior esse videtur: illud excusat Sallustius.

^b Si id.] Tacitè innuit injurias vindicandas, & supremam potestatem invadendam.

^c Adversum consilem.] Marcellum intendo, cùm Æmilium, alterum consulem pecuniâ Cæsar suum fecisset: his enim, non, ut quidam existimavit, Marcello, & Lentulo consulibus, scriptam fuisse hanc epistolam crediderim.

^d De summâ.] Omnes libros de summâ republicâ, quomodo serè prisci loquuti sunt, scriptum habere, testatur Carrio.

^e Restituenda.] In omnibus libris restitendum legi testatur Carrio; phrasî antiquâ.

^f Summam.] Si vera loquitur Sallustius,

hinc, ideo tantum tribunitiam potestatem restituisse Pompeium intelligemus, quod eum antea fecisse vidimus, ut auram popularem captaret, volentibusque servitium imponeret.

^g Nosque.] Ordinem equestrem intellige.

^h Sicut antea.] Lege Plautiâ plebi communicata judicia, ordini senatorio à Syllâ translata fuerant. Lege verò Aureliâ quam tulit L. Aurelius Cotta prætor, inter senatores, equites, & tribunos ærarios, judicia eadem, ex Pompeii voluntate divisa sunt.

ⁱ Urbe captâ.] Ab hostibus, scilicet, qui omnia pro libidine agunt.

^k Per servitium.] Id est, cum civibus veluti cum servis, agendo.

^l Alterius.] Id est, aliorum; neque hic quemquam singulatim designat.

tant. Nam, quæ seditio, ac dissensio civilis, tot tamque illustres familias ab stirpe evertit? Aut quorum unquam victoriâ animus tam præceps, tamque immoderatus fuit? L. Sulla, cui omnia in victoriâ lege belli licuerunt; tametsi ^a à Sulpicio hostium partes muniri intelligebat, ^b tamen, paucis interfectis, cæteros beneficio, quæ metu, retinere maluit. At hercule nunc ^c cum Catone, L. Domitio, cæterisque, ejusdem factionis; quadraginta senatores; multi præterea cum spe bonâ adolescentes; sicuti hostiæ, maestati sunt: cum interea importunissima genera hominum, tot miserorum civium fanguine satiari nequiverunt: non orbî liberi, non parentes exactâ ætate, non gemitus virorum, luctus mulierum, immānem eorum animum inflexit: quin, accerbius indies malefaciendo, ac dicundo, dignitate alios, alios civitate, eversum irent. Nam quid ego de te dicam, ^d cujus contumeliam homines ignavissimi vitâ suâ commutare volunt? Scilicet neque illis tantæ voluptati est ^e (tametsi insperantibus accidit) dominatio, quanto mœrori tua dignitas; qui optatius habent, ex tuâ calamitate ^f periculum libertatis facere, quæ per te populi Rom. imperium maximum ex magno fieri. Quò magis tibi etiam atque etiam animo ptespiciendum est, quonam modo rem stabilias, communiasque. Mihi quidem quæ mens suppetit, eloquì non dubitabo. Cæterum tui erit ingenii probare, quæ vera, atque utilia factu putes. In duas partes ego civitatem divisam arbitror, sicut à majoribus accepi; in patres, & plebem. Antea in patribus summa auctoritas erat, vis multò maxima in plebe. Itaque sèpius

INTERPRETATIO.

Qui magis optant libertatem perium, ex magno, per te fieri maximum in discrimen adducere, ex calamitate tuâ, quam Romanum im-

NOTE.

A Sulpicio.] Carrio veteribus libris, ut ille ait, manuductus, pro *Sulpitio, suppicio* repuluit; idque auream correctionem vocat, quam quidem cuivis, qui sensum communem habeat, probatum iri non dubitat. Me verò minimè puduerit cum paucis, quibus sensus bonus fuerit, à communi recedere; eo præsertim inductus, quod nisi, Sulpitii mentione, sententiam suam Sallustius, tamquam metis quibusdam coarctaverit, falsissima ejus oratio fuerit. Cæterum, ad plenarii hujus loci intelligentiam omnino videndus est Paterculus. Histor. lib. 2.

b Tamen, paucis interfectis.] Assumit auctor quod cōmodum, &c, pro tempore, verum fuit; antequam Sylla in Asiam adver-

fus Mithridatem proficeretur. Illi verò in laudem vertit quod, tunc temporis, coactus fecit: aliqui post ultimam & firmam victoriam, non alias unquam in cives Syllâ crudelior fuit.

c Cum Catone.] Intellige senatores à Catone, Domitio, aliquique ex factione Cæsari aduersa, interfectos fuisse; dummodo ne quid ex irâ & dolore, senatu motus Sallustius admisceat. Nota verò phrasum, quâ facile, nec aliter quæ in re notissimâ utaris.

d Cujus.] Id est, *Qui neque vitam perdere dubitant, modò tibi aliquam faciant contumeliam.*

e Tametsi.] Major est autem ea voluptas quæ insperanti accidit.

In civitate & secessio fuit, semperque nobilitatis opes diminutæ sunt, & jus populi amplificatum. Sed plebes eò liberè agitabat, quia nullius potentia super leges erat; neque divitiis, aut superbiâ, sed bonâ famâ, factisque fortibus, nobilis ignobilem anteibat: humillimus quisque in ^b armis, aut militiâ, nullius honestæ rei egens, satis sibi, factisque patriæ, erat. Sed, ubi eos paullatim expulso agris, inertia, atque inopia incertas domos habere subegit; cœpere alienas opes petere, libertatem suam cum republicâ venalem habere. Ita paullatim populus, qui dominus erat & cunctis gentibus imperitabat, dilapsus est; & pro communij imperio, privatim sibi quisque servitutem peperit. Hæc igitur multitudo primùm malis moribus imbuta, deinde in artes, vitasque varias ^c dispalata, nullo modo inter se congruens, parum mihi quidem idonea videtur ad capessendam rem pub. Cæterum, additis novis civibus, magna me spes tenet, fore, ut omnes expurgiscantur ad libertatem: quippe cùm illis libertatis retinendæ, tum his servitutis amittendæ, cura orietur. Hos ego censeo, permixtos cum veteribus novos, in coloniis constituas; ita & res militaris opulentior erit, & plebes bonis negotiis impedita malum publicum facere desinet. Sed non inscius, neque imprudens sum, cùm ea res agetur; quæ sævitia, quæve tempestates hominum nobilium futuræ sunt; cùm indignabuntur omnia funditus misceri, antiquis civibus ^d hanc servitutem imponi, regnum denique ex liberâ civitate futurum, ubi unius munere multitudo ingens in civitatem pervenerit. Evidem ego sic apud animum meum statuo, malum facinus in se admittere, qui incommode reip. gratiam sibi conciliat. ^e Ubi bonum publicum etiam privatim usui est, id verò dubitare aggredi, socordiæ, atque ignaviæ duco. M. Livio ^f Druso semper consilium fuit, in tribunatu summâ ope niti pro nobilitate; neque ullam rem in principio agere intendit, nisi illi auctores fierent: sed homines ^g factiosi, quibus dolus, atque malitia, fide cariora erant; ubi intellexerunt, per unum hominem ^h maximum beneficium multis mortalibus dari; videlicet & ⁱ sibi quisque conscius, malo

INTERPRETATIO.

ⁱ Et scilicet quisque conscius sibi se esse animo malo atque infido, existimaverunt de Druso juxta ac de se.

NOTE.

^a Secessio.] De iis jam sèpium vidimus.

^b Armis.] Ingeniosè, ad vitandam tautologiam, Sallustio indignam: Douza pro *ar-*
mis, unius litteræ levi mutatione, *arvis* re-
posuit.

^c Dispalata.] Id est, *disparsa*, cùm aliud
alius genus vitæ sequerentur.

^d Hanc servitutem.] Id est, bæc omnia in
civitatem induci ut veteribus civibus servitus
imponeretur.

^e Ubi bonum.] Directè dixisset, *Ubi bo-*
num privatum etiam publicè usui est; verum
honestiùs expressit, cùm primò publici boni
rationem habuit.

^f Druso.] Politicum virum de isto Vel-
leium adivisse nequaquam pigebit.

^g Factiosi.] De nobilibus loquitur, item-
que senatu, qui Drusum senatui ipsi faven-
tem per invidiam oppresserunt.

^h Maximum.] Civitatem, scilicet.

E e 2 atque

atque infido animo esse ; de M. Livio Druso juxta, ac de se, existimaverunt. Itaque metu, ne per tantam gratiam solus rerum potiretur, ^a contra eam nixi, ^b sua ipsius consilia disturbaverunt. Quò tibi, imperator, majore curâ fideque amici, & multa præsidia paranda sunt. Hostem adversum opprimere, strenuo homini haud difficile est ; occulta pericula neque facere, neque vitare, bonis in promptu est. Igitur, ubi eos in civitatem adduxeris, quoniam quidem revocata plebes erit, in eâ re maxumè animum exercitato, uti colantur boni mores ; concordia inter veteres & novos coalescat. Sed multò maximum bonum patriæ, civibus, tibi, liberis, postremò humanæ genti, pepereris ; si studium pecuniæ aut sustuleris, aut, quoad res feret, minueris. Aliter neque privata res, neque publica, neque domi, neque militiæ, regi potest. Nam ubi cupido divitiarum invasit, neque disciplina, neque artes bonæ, neque ingenium ullum satis pollet ; quin animus magis, aut minus maturè, postremò tamen succumbit. Sæpè jam audivi, qui reges, quæ civitates, & nationes, per opulentiam magna imperia amiserint ; quæ per virtutem inopes ceperant. Id adeò haud mirandum est. Nam ubi bonus deteriorum divitiis magis clarum, magisque acceptum videt ; primò æstuat, multaque in pectore volvit : sed ubi ^c gloria honorem magis in dies, virtutem opulentia vincit ; animus ad voluptatem à vero deficit. Quippe ^d gloriâ industria alitur ; ubi eam demferis, ipsa per se virtus amara, atque aspera est. Postremò ^e ubi divitiæ claræ habentur, ibi omnia bona vilia sunt ; fides, probitas, pudor, pudicitia. Nam ad virtutem ^f una, & ardua via est ; ad pecuniam, ^g quâ cuique lubet, nititur ; & malis, & bonis, rebus ea creatur. Ergo in primis auctoritatem pecuniæ demito : neque de capite, neque de honore, ex copiis quisquam magis, aut minus, judicaverit ; si neque prætor, neque

INTERPRETATIO.

^a *Quisque nititur ad pecuniam viâ quâ cuique lubet.*

NOTÆ.

^a *Contra eam.*] Adeòque reipublicæ qui benefacit, illud quoque dissimulare debet ; ne ipsius beneficii invidiâ, etiam ab iis quibus benefacit, opprimatur.

^b *Sua ipsius.*] Alii, *Sua & ipsius* ; Gronovius mallet, *Sua ipsorum*. Cæterum locus politicorum, si aliis uspiam, meditatio dignus.

^c *Gloria.*] Inanis illa, scilicet, cuius fundamentum non est virtus.

^d *Gloriâ.*] Hic verò gloriâ veram, aut quamlibet intellige.

^e *Ubi.*] Jam diu usque adeò istud comprobatum est, ut omnium sæculorum, & totius orbis, oraculum videatur : interim, eo sperto, hodieque propemodum omnes pereunt.

^f *Una.*] Et istud consideratione dignum simplex est siquidem & simplicissima virtus ; atque in angustum ita coarctata, ut neque in hanc, neque in illam, partem deflectere queat.

^g *Neque de capite.*] Id est, nullus dignitatem, vel existimationem auxerit, vel minuerit ; quod divitiis auctus, vel substitutus, fuerit.

consul,

consul, ex opulentia, verum ex dignitate, creetur. ^a Sed de magistratu facile populi judicium sit. Judices a paucis probari, regnum est; ex pecunia legi, dishonestum. Quare omnes primae ^b classis judicare placet, sed ^c numero plures, quam judicant. Neque ^c Rhodios, neque alias civitates, unquam suorum judiciorum pœnituit: ubi promiscue dives, & pauper, ^f uti cuique fors tulit, de maxumis rebus, juxta ac de minumis, disceptat. Sed de magistratibus creandis haud mihi quidem absurdè placet lex, quam C. Gracchus in tribunatu promulgaverat; ut ex confusis quinque classibus sorte ^g centuriæ vocarentur. Ita coæquati dignitate, pecunia, virtute anteire alius alium properabit: hæc ego magna remedia contra divitias statuo. Nam perinde omnes res laudantur, atque appetuntur, ut earum rerum usus est: malitia præmiis exercetur. Ubi ea demeritis, nemo omnium ¹ gratuitè malus est. Cæterum avaritia, bellua fera, immanis, intoleranda est: quò intendit, oppida, agros, fana, atque domos, vastat; divina cum humanis permiscet; neque exercitus neque mœnia obstant, quò minus vi suâ penetrat: famâ, pudicitia, liberis, patriâ, atque parentibus, cunctos mortales spoliat. Verum, si pecuniae decus ademeris; magna illa vis avaritiæ facile bonis moribus vincetur. Atque hæc ita se habere, tametsi omnes æqui atque iniqui memorent; tamen tibi cum factio nobilitatis haud mediocriter certandum est: cuius si dolum caveris, alia omnia ² in proclivi erunt. Nam hi, si virtute satis valerent, magis æmuli bonorum, quam invidi, essent. Quia desidia, & inertia, & stupor eos, atque torpedo, invasit; strepunt, obrectant, alienam famam suum dedecus existumant. Sed, quid ego plura, quasi de ignotis, memo-

INTERPRETATIO.

¹ *Nemo omnium est malus pro nihilo.*

² *Alia omnia erunt facilia.*

NOTÆ.

^a *Sed de.]* Id est, *populus cognoscat quinam ad judicandum idonei fuerint.*

^b *Classis.]* Classis pars est civium, ex centru in ordinem relata. In quinque vero classes cum capite censorum centuriæ, universum populum Romanum Servius Tullius distribuit; quarum classium prima, ut opulentissima, ita & potentissima, erat.

^c *Judicare.]* Id est, *Dignos reputari quibus judicandi munus conferatur.*

^d *Numero.]* Id est, plures ex primâ classe constituendos, qui re ipsâ populo jus dicarent.

^e *Rhodios.]* Rhodus nobilis est insula mariis Mediterranei, inter Cyprum & Cretam.

^f *Uti cuique.]* *Cuique facilius toleraret*

Gronovius, si sequeretur *eccidit*, non *tulit*; itaque illi potius placet, *utcumque* *fors tulit*: nihil tamen necesse habeo mutare.

^g *Centuriæ.]* Non modò in classes populum Romanum Servius divisit, sed & classes in centurias. Ut vero divitibus maximam feceret potestatem, primæ classi dedit prærogativam, ut prima suffragium ferret: ex quo plerumque eveniebat, cum ea reliquis omnibus præpolleret ut raro ab aliis classibus suffragium peteretur. Gracchus, ut plebi primum & antiquum suum jus restitueret, volebat ut forte centuriæ ad suffragia vocarentur. Verum de his omnibus omnino adire opus eos, qui ea ex professo tractaverunt.

rem?

rem? M. Bibuli ^a fortitudo, atque animi vis, in consulatum erupit: hebes linguâ, magis malus, quam callidus, ingenio. Quid ille audiebat, cui consulatus, maximum imperium, maximo dedecori fuit? An L. ^b Domitii magna vis est, cuius nullum membrum à flagitio aut facinore vacat? Lingua vana, manus cruentæ, pedes fugaces; quæ honestè nominari nequeant, in honestissima. Unius tamen M. Catonis ingenium versutum, loquax, callidum, haud contemno. Parantur hæc disciplinâ ^c Græcorum. Sed virtus, vigilantia, labos, apud Græcos nulla sunt. Quippe, cum domi libertatem suam, per inertiam, amiserint; censesne eorum præceptis imperium haberi posse? Reliqui de factione sunt inertissimi nobiles: in quibus, sicut in statuâ, præter nomen, nihil est additamenti. L. Posthumius, & M. Favonius, mihi videntur quasi magnæ navis supervacua onera esse, ubi salvi pervenire ^d visi sunt; si quid adversi coortum est, de illis potissimum ^e jaætura fit, quia pretii minimi sunt. Quoniam nunc, uti mihi videor, de plebe renovandâ, corrigendâque, differui; de senatu, quæ tibi agenda videntur, dicam. Postquam mihi ætas ingeniumque adolevit, haud fermè armis, atque equis, corpus exercui, sed animum in literis agitavi: quod naturâ firmius erat, id in laboribus habui. Atque ego in eâ vitâ multa legendo, atque audiendo, ita comperi; omnia regna, civitates, nationes, usque eò prosperum imperium habuisse, dum apud eos vera consilia valuerunt: ubicumque gratia, timor, voluptas, ea corrupræ, post paullò immunitæ opes, deinde ademtum imperium, postremò servitus imposita est. Evidem ego sic apud animum meum statuo; cuicunque in suâ civitate amplior, illustriorque locus, quam aliis est, ei magnam curam esse reip. Nam cæteris, salvâ urbe, tantummodo libertas tuta est: qui per virtutem sibi divitias, decus, honorem, pepererunt; ubi paullum inclinata resp. agitari cœpit, multipliciter animus curis, atque laboribus, fatigatur; aut gloriam, aut libertatem, aut rem familiarem, defensat; omnibus locis adest, festinat; quanto in secundis rebus florentior fuit, tanto in adversis asperiùs, magisque anxiè agitat. Igitur ubi plebes senatui, sicuti corpus animo, obedit, ejusque consilia consequitur; patres consilio valere decet, populo supervacanea est calliditas. Itaque majores nostri, cum bellis asperrumis premerentur; equis, viris, pecuniâ amissâ, nunquam defessi sunt armati de imperio certare. Non inopia ærarii, non vis hostium, non

N O T A E.

^a *Fortitudo.*] Ironia est.

^b *Domitii.*] Ænobarbi nomine, qui consul ante aliquot annos fuerat.

^c *Græcorum.*] Certè non ita de Sallustio merita erat Græcia.

^d *Visi sunt.*] Vetus editio, ut testatur

Carrio, habet, *usi sunt*, pro quo Vaticana corrigit *usui sunt*: Lipsius ingeniosâ fanè conjecturâ reponit *viri sunt*. Fortè nihil mutandum.

^e *Jaætura fit.*] Id est, *in profundum abi- ciuntur.*

adversa res, ingentem eorum animum subegit ; quin, quæ virtute cœperant, simul cum animâ retinerent. Atque ea magis fortibus consiliis, quam bonis prœliis, patrata sunt. Quippe apud illos ^a una resp. erat : ei consulebant : factio contra hostes parabatur : corpus atque ingenium, patriæ, non suæ quisque potentiae, exercitabat. At hoc tempore contra homines nobiles, quorum animos focordia, atque ignavia, invasit ; ignari laboris, hostium, militiae, domi factione instructi, per superbiam cunctis gentibus moderantur. Itaque patres, quorum consilio antea dubia resp. stabiliebatur ; oppressi, ex alienâ libidine, huc atque illuc fluctuantes agitantur : interdum alia, deinde alia, decernunt : ut eorum, qui dominantur, simultas, ac arrogantia fert, ita bonum, malumque publicum existumant. Quòd si aut libertas æqua omnium, aut sententia ^b obscurior esset ; majoribus opibus resp. & minus potens nobilitas, esset. Sed quoniam coæquari gratiam omnium difficile est, quippe cùm ^c illis majorum virtus partam reliquerit gloriam, dignitatem, clientelas ; cætera multitudo pleraque inscia : sit sententia eorum à metu libera. Ita occultò sibi quisque alterius potentia ^d carior erit. Libertas juxta bonis, & malis, strenuis, & ignavis, optabilis est. Verùm eam plerique metu deserunt, stultissimi mortales : ^e quod in certamine dubium est, quorsum accidat, id per inertiam in se, quasi victi, recipiunt. Igitur duabus rebus confirmari posse senatum puto : si numero auctus ^f per tabellam sententiam feret. Tabella ^g obtentui erit, quò magis animo libero facere audeat : ^h in multitudine, & præsidii plus, & usus amplior, est. Nam ferè his tempestatibus, alii judiciis publicis, alii privatis suis, atque amicorum negotiis, implicati, haud sanè

NOTÆ.

a Una.] Id est, quæ in factiones non erat diversa. Salus est profectio omnium membrorum societas & communicatio ; pestis discordia & abalienatio.

b Obscurior.] Obscurior est ipse Sallustius, dum minus obscuram queritur aliorum sententiam. Badius intelligit de obsequio, quo omnes ferè erga paucos tenebantur, quodque illis minus cognitum fuisse auctor desiderasset. Ego verò hīc agi crediderim de suffragiis, quæ per tabellas, de quibus etiam postea Sallustius loquitur, ferebantur ; ne cujusquam sententia ab ullo cognosci posset.

c Illis.] Nobilibus, scilicet.

d Carior.] Id est, cùm singulis per tabellam, nemine conscio, sententiam suam dicere licuerit, omnes sibi & reipublicæ magis quam paucorum superbiae, suffragio suo consulent.

g Quod.] Servitutem intelligit, quæ, quam in partem cadat, quamdiu pro libertate certatur, nullus scire potest.

f Per tabellam.] Non unus fuit semper apud Romanos sententiam suam dicendi modus, ut neque apud alias gentes. Voce primò, deinde, ut major libertas esset, per tabellas, suffragium suum ferebant. Quæ de re, vide, in primis, Delectum Latinitatis Moneto Jesuitæ attributum.

g Obtentui.] Badius exponit ad obtendendum. Ego ita intelligo, ut tabella quasi veatum fuerit & oportentum, sub quo latitantes liberè suffragia sua dixerint. Obtentui, id est, ad obtendendum & obtegendum.

h In multitudine.] Istud verò disquisitione multâ opus habet, atque pro multiplici rerum & personarum ratione est limitandum.

• reip. consiliis adfuerunt ; neque eos magis occupatio, quam b superba imperia distinuere. Homines nobiles cum paucis senatoriis, quos c additamenta factionis habent, quæcumque libuit probare, reprehendere, decernere, ea, uti libido tulit, fecere. Verum ubi, numero senatorum aucto, per tabellam sententiæ dicentur ; illi superbiam suam dimittent, ubi iis obediendum erit, quibus antea, crudelissimè imperitabant. Forsitan, imperator, perlectis litteris desideres, quem numerum senatorum fieri placeat ; quoque modo in multa, & varijs officia distribuatur : & d quoniam judicia primæ classis mitten-
da putem, quæ e descriptio, qui numerus, in quoque genere, futurus fit. Ea mihi omnia generatim describere haud difficile factu fuit ; sed prius laborandum visum est de summâ consilii, idque tibi probandum verum esse. Si hoc f itinere uti decreveris, cætera in promptu erunt. Volo ego consilium meum prudens, maximeque usui esse. Nam ubicumque tibi res prospera cedet, ibi mihi bona fama eveniet. Sed me illa magis cupido exercet, uti quocumque modo, & quam-
primùm, resp. adjuvetur. Libertatem gloriâ cariorem habeo ; atque ego te oro, hortorque, ne ¹ clarissimus imperator, Gallicâ gente subactâ, populi Rom. summum atque invictum imperium tabescere vetustate, ac per summam discordiam dilabi, patiaris. Profecto, si id accidat, neque tibi nox, neque dies, ² curam animi sedaverit ; quin in somniis ³ exercitus, furibundus, atque amens, alienatâ mente feraris. Namque mihi pro vero constat omnium mortalium vitam divino numine ³ invisi ; neque bonum, neque malum facinus cū-
jusquam pro nihilo haberi ; sed ex naturâ, diversa præmia bonos, malosque, sequi. Interea fortè ea tardius procedunt : suus cui-

INTERPRETATIO.

• Ne cùm sis clarissimus impe-
rator, &c.

² Quò minus in somniis vexa-
tus, furibundus, atque amens, emo-

tâ mente feraris.

³ Namque pro certo compéri,
omnium mortalium vitam divino
numine cerni.

NOTÆ.

a *Reip. consiliis.*] Quibus de reipublicæ bono disceptabatur.

b *Superbi.*] Quod paucorum nollent subservire superbiæ.

c *Additamenta.*] Ita loquitur de ministris & satellibus superbiæ paucorum, hoc est de iis, qui cæco obsequio potentioribus, in omnibus suffragabantur.

d *Quoniam.*] Id est, quid de illis faciendum.

e *Descriptio.*] Gall. Quel en sera le depar-
tement.

f *Itinere.*] Id est, si prout ego admonui, ita

facere decreveris.

g *Curam.*] Conscientiæ angores intelligit. Cæterum summâ arte scopum suum Sallustius dissimulat. Ed spectat tota oratio, ut summum imperium Cæsar occupet, sperans se per eum, illos persecuturum, à quibus senatu motus fuerat. Plurimas ad hanc rem causas subtexuit, at gloriam potissimum, quâ ferè solâ Julius movebatur. Neque id tantum, cum virtute gloriam ita copulat, ut nisi obtemperet magnanimus imperator ; non modò gloriæ, sed virtuti, sed patriæ, terga vertisse videatur.

que

que animus ex conscientiâ spem præbet. Quòd si tecum patria atque parentes possent loqui, scilicet hæc tibi dicerent: O Cæsar, nos te genuimus, ¹ fortissimi viri, in optimâ urbe, decus, præsidiumque nobis, hostibus terrorem. Quæ multis laboribus, & periculis cepemus, ea tibi nascenti cum animâ simul tradidimus, patriam maxumam in terris; domum, familiamque in patriâ clarissimam; præterea bonas artes, honestas divitias: postremò omnia honestamenta pacis; & præmia belli. Pro his amplissimis beneficiis non flagitium à te, neque malum facinus, petimus; sed uti libertatem eversam restituas. Quâ re patratâ, profecto per gentes omnes fama virtutis tuæ volitabit. Namque hâc tempestate, tametsi domi militiæque præclara facinora egisti; tamen gloria tua cum multis viris fortibus æqualis est: si verò urbem amplissimo nomine, & maximo imperio, prope jam ab ² occasu restitueris; quis te clarior, quis major, in terris fuerit? Quippe si morbo jam, aut fato huic imperio secus accidat; cui dubium est, quin per orbem terrarum vastitas, bella, cædes, orientur? Quòd si tibi bona lubido fuerit, patriæ, parentibus, gratificandi; postero tempore, rep. restitutâ, super omnis mortalis gloria agnita, tuaque unius mors vitâ clarior erit. Nam vivos interdum fortuna, sæpè invidia, fatigat: ubi anima naturæ cessit, demis obtræctationibus ipsa se virtus magis magisque extollit. Quæ mihi utilia factu visa sunt, quæque tibi usui fore credidi, quâm paucissimis potui, perscripsi. Cæterum deos immortales obtestor, uti, quocumq; modo ages, ea res tibi, reique publicæ, prosperè eveniat.

INTERPRETATIO.

¹ Nos fortissimi viri genuimus
te in urbe optimâ, ut sis nobis de-

² Si verò restitueris propè jant
ab interitu, urbem, cui nomen est
amplissimum, &c.

C. SALLUSTII CRISPI
IN M. TULLIUM CICERONEM
DECLAMATIO.

RAVITER, & iniquo animo, maledicta tua paterer, M. Tulli, si te scirem judicio magis, quâm morbo animi, petulantia istâ uti. Sed, quoniam in te neque modum, neque modestiam ullam animadverto, respondeo, tibi: uti, si quam maledicendo voluptatem cepisti, eam ^a male audiendo amittas. Ubi querar?

NOTÆ.

^a Male.] De te, scilicet.

F f

Ques

Quos implorem, P. C. diripi remp. atque ^a audacissimo cuique esse ^b perfidiæ! An apud populum Rom. qui ita largitionibus corruptus est, uti se se, ac fortunas suas venales habeat? An apud vos, P. C. quorum au&toritas turpissimo cuique & sceleratissimo, ludibrio est? Ubi M. Tullius leges, judicia populi Rom. ^c defendit; atque in hoc ordine ita moderatur, quasi unus reliquus ex familiâ viri clarissimi Scipionis Africani; ac non reptitius, accitus, ac paullò antè insitus, huic urbi civis. An verò, M. Tulli, facta, ac dicta tua obscura sunt? An non ita à pueritiâ vixisti, uti nihil flagitiosum corpori tuo putares, quod alteri ^d collibuiisset? Scilicet, istam immoderatam eloquentiam apud M. Pisonem non pudicitiae jaeturâ perdidicisti? Itaque minumè mirandum est, si eam flagitiosè venditas, quam turpissimè parâsti. Verùm, ut opinor, ^e splendor domesticus tibi animos attollit; uxor sacrilega, ac perjuriis delibuta; filia matris pellex, tibi jucundior, atque ^f obsequentior, quam parenti par est. Domum ipsam tuam vi, & rapinis, funestam tibi ac tuis comparâsti: videlicet uti nos commonefas, quam conversa sit resp. cùm in eâ domo habitas, homo flagitiosissime, quæ P. Crassi, viri consularis, fuit. Atque hæc cùm ita sint, tamen Cicero ^g se dicit in consilio deorum immortalium fuisse; inde missum huic urbi, civibusque, custodem, ^h absque carnificis nomine, qui civitatis ⁱ incommodeum in gloriam tuam ponit: quasi verò non illius conjurationis causa fuerit consulatus tuus, & iccirco resp. disjecta eo tempore, quo te custodem habebat. Sed, ut opinor, illa, te magis extollunt, quæ post consulatum cum Terentiâ uxore de rep. consulisti, cùm legis ^k Plautiæ judicia domi faciebas; ex conjuratis alios morte, alios pecuniâ condemnabas: cùm tibi alius ^l Tusculanum, alius ^m Pompeianam villam, ædificabat; alius

NOTÆ.

^a *Audacissimo.*] Totum istud in unum Ciceronem recidit.

^b *Perfidiae.*] Badianus codex habet *perfidiae locum*. Verùm optimè viderunt alii hanc, ex margine irrepsisse in textum, impenitiam, explicationem. Cæterum sensus sati patet.

^c *Defendit.*] Ut Ciceronem dedecoret, vult collapsam penitus videri rempublicam, in quâ ille dominetur.

^d *Collibuiisset.*] Turpitudinem notat masculam.

^e *Splendor.*] Ironia.

^f *Obsequentior.*] Obscoena & flagitiosa honeste (modò & verè) carpit.

^g *Se dicit.*] Perversè istud ex Ciceronis orationibus extortum.

^h *Absque carnificis nomine.*] Ideo dicit, quod Ciceronem invigilante, Lentulus aliquie

Catilinæ populares in carcere necati fuerint.

ⁱ *Incommodeum.*] Verum est ob imminentem reipublicæ à Catilinâ calamitatem, consulatum M. Tullio mandatum fuisse; eumque ex eo gloriam maximam nocturnum esse: at quam subtiliter, tam & perversè, crimen parricidarum cum Ciceronis laude, quisquis hic est declamator, confundit.

^k *Plautiæ.*] Hæc à Plautio, tribuno plebis, adjuvante Catulo, lata est; ut de eorum capite quereretur, qui adversus rempublicam conjuravissent, &c.

^l *Tusculanum.*] Tusculum oppidum fuit Latii, non longè à Româ ad ortum, ubi Ciceron villam illo nomine habuit.

^m *Pompeianam.*] Duodecime, plus minus, à Næpoli, milliario.

domum emebat: qui verò nihil poterat, is erat calumniæ proximus; is aut domum tuam oppugnatum venerat, aut insidias senati fecerat: denique de eo tibi ^a compertum erat. Quæ si tibi falsa objicio, redde rationem, quantum patrimonii acceperis; quid tibi litibus accreverit; quâ ex pecuniâ domum paraveris, Tusculanum, & Pompeianum infinito sumtu ædificaveris. Aut, si retices; cui dubium potest esse, quin opulentiam istam ex sanguine & visceribus civium paraveris? Verùm, ut opinor, homo novus ^b Arpinas, ^c ex C. Marii familiâ, ejus virtutem imitatur: contemnit similitudinem hominum nobilem, populi R. curam habet; neque terrore, neque gratiâ, commovetur. Illud verò amicitiæ tantum, ac virtutis ^d est animi? Immo verò homo levissimus, supplex inimicis, amicis contumeliosus; modò harum, modò illarum, partium; fidus nemini; levissimus senator, mercenarius patronus; cuius nulla pars corporis à turpitudine vacat: lingua vana, manus rapacissimæ, gula immensa, pedes fugaces; quæ honeste nominari non possunt, ^e in honestissima. Atque is, cùm ejusmodi sit, tamen audet dicere: ^f *O fortunatam natam me consule Romanam!* Te consule fortunatam, Cicero? Immo verò infelicem & miseram, quæ crudelissimam ^g proscriptionem civium perpesta est: cùm tu, perturbatâ rep. metu perculsus omnes bonos parere crudelitati tuæ cogebâs; cùm omnia judicia, omnes leges in tuâ lubidine erant; cùm tu, sublatâ lege ^h Porciâ, erectâ libertate, omnium nostrum vitæ, necisque, potestatem ad te unum ⁱ revocaveras. Atque parum est, quòd impunè fecisti, verùm etiam commemorando exprobras; neque licet ^k oblivisci servitutis suæ. ^l Egeris, oro te, Cicero, perfeceris quod libet; satis est perpeccus esse: etiámne aures nostras ^m odio tuo onerabis? Etiámne molestissimis verbis infectaberis? *Cedant armæ*

NOTÆ.

^a *Compertum erat.*] Id est, *Certò sciebas* *cum conjurâsse;* *deinde & ipsum eundem morti addicbas.*

^b *Arpinas.* Irrisio est.

^c *Ex C. Marii.*] Id ideo dieit, quòd & Marius, cuius virtus maximè enituerat, Arpino oriundus esset.

^d *Est animi.*] Id est, *an eas tantum babet* *virtutes Cicero?*

^e *In honestissima.*] Jam suprà eadem exprobravit.

^f *O fortunatam.*] Versus scripsit Cicero de suo consulatu, quæcum hic unus est, quem Juvenalis, non obscurè tanquam ridiculum reprehendit.

^g *Proscriptionem.*] Dicit non justè multatos fuisse qui cum Catilinâ conjuraverant. Non ita arbitrati sunt boni cives: interim

ob servatam tunc temporis rempublicam & Clodio & aliis seditionis ad exilium Cicero compulsus est.

^h *Porciâ.*] De eâ vide suprà, p. 44.

ⁱ *Revocaveras.*] Per senatus decretum, *Viderent consules ne quid respublica detrimenti caperet.* Nam ipse urbis præsidio relictus fuit, Antonius Collega conjuratos persequitus est.

^k *Oblivisci.*] Hoc ideo dicit, quòd Cicero diligentia suæ in liberandâ republicâ fæpius mentionem ficeret.

^l *Egeris.*] Quasi dicat, *Ego, quando ita placitum superis, rempublicam disjeceris; ne insuper calamitatem nobis toties objicias.*

^m *Odio.*] Hic vim habet peculiarem; significat enim odium, importunitatem ex re maximè odiosâ.

togæ, concedat laurea linguae. Quasi verò togatus, & non armatus, ea, quæ gloriariis, conseceris; atque inter te, Syllamque dictatorem, præter nomen imperii, quidquam interfuit. Sed quid ego plura de tuâ insolentiâ commemorem, quem ^a Minerva omnes artes edocuit, Jupiter optimus maximus in consilio deorum admisit, Italia exulem humeris suis deportavit. Oro te, ^b Romule Arpinas, qui egregiâ tuâ virtute omnes ^c Paullos, Fabios, Scipiones, superâsti; quem tandem locum in hâc civitate obtines? Quæ tibi ^d partes reip. placent? ^e Quem amicum, quem inimicum, habes? ^f Cui in civitate fecisti insidias ancillaris? Quo jure, cùm de exsilio tuo Dyrrachio redisti, eum sequeris? Quos tyrannos appellabas, eorum nunc potentiae faves; qui tibi antè optimates videbantur, eosdem nunc dementes, ac furiosos, vocas. ^g Vatinii causam agis: ^h de Sextio male existumas: ⁱ Bibulum petulantissumis verbis laedis: laudas Cæsarem: quem maxumè odisti, ei maxumè obsequeris: ^k aliud stans, aliud sedens, de rep. sentis: his maledicis, ^l illos odisti, levissime transfuga: neque in hâc, neque in illâ parte fidem habes.

INTERPRETATIO.

Corona ex lauro tradatur linguae & eloquentie.

NOTE.

^a *Minerva.*] Alio nomine Pallas dicta est, dea belli & sapientiae, Ciceronem verò irridet autor, quasi se à Minervâ edoctum jaicitâisset.

^b *Romule.*] Per amaram irrisiōnem.

^c *Paullos.*] Illustrissimos viros recenset, ut Ciceronem irrideat. Notiores verò sunt omnes, quâm ut quicquam de iis dicatur.

^d *Partes.*] Vult autor Ciceronem maximum videri tenebrionem, &, ut postea dicit, levissimum transfugam; qui modò cum his, modò faciat cum illis; hodie cum uno, cras cum altero; conjunctus fit.

^e *Quem amicum.*] Huic locum non intelligere se ingenuè fatetur Glareanus, vir alioqui doctissimus; quod quidem mirarer, nisi quotidie ad res apertissimas caligare oculos sentiremus. Sensus verò est, Ciceronem eo modo cum omnibus vixisse, ut quinam amici, quinam inimici, essent, nullus posset cognoscere: non enim placet Thysii expositio.

^f *Cui.*] Videtur aliquem ante alios inquicare, cui Cicero ancillarum more serviverit; eumque, cùm Cæsar tunc temporis Româ abesset, crediderim fuisse Pompeium; neque enim ejus semper & Ciceronis una & eadem fuit voluntas.

^g *Vatinii.*] Tribunus fuit plebis, senatus maximè exolus, in quem Cicero orationem habuit.

^h *De Sextio.*] Pro isto eam quam modò diximus Cicero habuit orationem.

ⁱ *Bibulum.*] Hic cum Cæsar consul fuit, eique frustrâ restitit, cùm legem agrariam rogaret: tum verò inter Ciceronem & Cæsarem non conveniebat.

^k *Aliud stans.*] Id est, *aliud dicas, aliud sentis;* stantes enim sententiam suam dicebant in senatu.

^l *Illos odisti.*] Id est, *eos quibus affentaris odisti.*

IN SALLUSTIUM DECLAMATIO:

Quæ Ciceroni falso tribuitur.

A demum magna voluptas est, Crispe Sallusti, æqualem, & parem verbis vitam agere; neque quidquam tam obscenum dicere, cui non ab initio pueritiæ omni genere facinoris ætas tua respondeat, ut omnis oratio moribus consonet. Neque enim, qui ita vivit, ut tu, aliter ac tu, loqui potest; neque, qui tam illoto sermone utitur, vitâ honestior est. Quò me vertam, P. C.? Unde initium sumam? Majus enim mihi dicendi onus imponitur, quò notior est uterque nostrum. Quòd si aut de meâ vitâ, atque actibus nostris, huic conviciatori respondero, invidia gloriam consequetur; aut, si hujus facta, mores, omnem ætatem nudavero, in idem vitium incitam procacitatis, quod huic objicio. Id vos, si fortè offendimini, justius huic, quam mihi, succensere debetis, qui ^a initium introduxit. Ego dabo operam, ut & pro me minimo cum fastidio respondeam, & in hunc minimè mentitus esse videar. Scio me, P. C. in respondendo non habere magnam exspectationem, quòd nullum vos sciatis novum crimen in Sallustium audituros, sed omnia vetera recognituros; quis & meæ, & vestræ jam, & ipsius, aures calent. Verum eò magis odiisse debetis hominem, qui ne incipiens quidem peccare minimis rebus posuit rudimentum; sed ita ingressus est, ut neque ab alio vinci poslit, neque ipse se omnino reliquâ ætate ^b præterire. Itaque nihil aliud studet, nisi, ut lutulentus sus, cum quovis velitari. Longè verò fallitur opinione. Non enim procacitate linguae vitæ fordes eluuntur, sed est quædam ^c calumnia, quam unusquisque nostrum, testante animo suo, fert de eo, qui falsum crimen bonis objectat. Quòd si vita istius ^d memoriam vicerit, aliam P. C. non ex oratione ejus, sed ex moribus, spectare debetis. Jam dabo operam quam maxumè potero, ut breve id faciam. Neque hæc alteratio nostra vobis inutilis erit, P. C. Plerumque enim resp. privatis crescit inimiciis, ubi nemo civis qualis sit vir, potest latere. Primùm igitur, quoniam omnium majores Crispus Sallustius ^e ad unum exemplum

plum

N O T A.

^a *Initium introduxit.*] Queritur uterque & Sallustius & Cicero, quòd, sibi ab altero injuriâ oblatâ, prior lacepsitus fuerit: quod quidem, præter alia, me maximè movet ut credam, declamationes istas à quibuldam declamatoribus scriptas tantum, non recitatas, fuisse. Sed eâ de re, quibus tantum erit otium, docti judicabunt.

^b *Præterire.*] Malefaciendo, scilicet.
^c *Calumnia.*] Reproche.
^d *Memoriam.*] Id est, Si oblii fueritis quidam fuerit vita istius, & quomodo antea vixerit.

^e *Ad unum exemplum & regnum.*] Dic certè hic hæsi, ut, quid sibi vellet autor, divinarem. Tandem arbitratus sum, ad ista

Sal-

plum & regnum quærit; velim mihi respondeat, numquid, quos protulit, Scipiones, & ^a Metelli ^b antè fuerint aut opinionis, aut gloriæ, quām eos res gestæ suæ, & vita innocentissimè acta commendavit? Quòd si hoc fuit illis initium nominis, & dignitatis; cur non æquè de nobis existumetur, cujus & res gestæ illustres sunt, & vita integerum acta? Quasi verò tu sis ab illis viris, Sallusti, ortus! Quòd si es, nonnullos jam tuæ turpitudinis pigeret. Ego meis majoribus virtute meâ præluxi, uti, si priùs noti non fuerint, à me accipiant initium memorie suæ: tu tuis vitâ, quām turpiter egisti, magnas offusisti tenebras; ut etiam, si fuerint egregii cives, certè venerint in oblivionem. Quare noli mihi antiquos viros objectare. Satiùs est enim, me meis rebus gestis florere, quām majorum opinione niti; & ita vivere, ut ego sim posteris meis nobilitatis initium, & virtutis exemplum. Neque me cum iis conferri decet, P. C. qui jam decesserunt, omniq[ue] odio carent, & invidiâ; sed cum iis, qui mecum unâ in republicâ versati sunt. Sed si fuerim aut in honoribus petendis nimis ambitionis; (non hanc dico popularem ambitionem, cujus me principem confiteor; sed illam perniciosa[m] contra leges, cujus primos ordines Sallustius duxit,) aut in gerendis magistratibus; aut in judicandis maleficiis tam severus; aut in tuendâ republicâ tam vigilans, ^c quām tu proscriptionem vocas; credo quòd non omnes tui similes incolumes in hâc urbe vixissent. At quanto meliore loco respulica tuenda staret, si tu, par ac similis scelestorum civium, unâ cum illis adnumeratus es? An ego tunc falsò scripsi, *Cedant arma togæ*; qui togatus armatos, & pace bellum, oppressi? An illud mentitus sum, *Fortunatam me consule Romam*; qui tantum intestinum bellum, & domesticum urbis incendium, extinxi? Neque te tui piget, homo levissime, cùm ea culpas, quæ in historiis mihi gloriæ ducis? An turpius est, P. C. scribentem mentiri, quām illum palam hoc ordine dicentem? Nam quod meam ^d ætatem increpui, tantum me abesse puto ab impudicitia, quantum tu abes à pudicitia. Sed quid ego de te plura querar? Quid enim mentiri turpe duces, qui mihi ausus sis eloquentiam uti vitium objicere? Cujus sempèr

NOTÆ.

Sallustii verba, *Oro te, Romule Arpinas, qui egregiâ tuâ virtute omnes Paullos, Fabios, Scipiones superâisti, &c.* Ciceronem respexisse; eumque significare voluisse, pravè & ineptè ab adversario factum, quòd sibi Ciceroni Romuli nomen imposuerit: quasi, ut clarus fieret necesse habueret, vel majores claros ostendere, vel Romulum esse.

^a Metelli.] Fortè istius, potius quām Paulli, aut Fabii, mentionem facit; quia

præcipue per ipsius Sallustii historiam clarissimus evasit.

^b Ante fuerint.] Id est, ante, bominum extirpationem, aut gloriam, consequuti fuerint.

^c Quam.] Pro quod. Quod; Tueri, scilicet, *Republicam, tu, Crispus Sallusti, vocas proscriptionem.* Relativum quām cum proscriptionem construxit.

^d Ætatem.] Id est, adolescentiam.

nocens eguisti patrocinio. An ullum existumas posse fieri civem egregium, qui non his artibus & disciplinis sit eruditus? An ulla alia putas esse rudimenta, & incunabula, virtutis, quibus animi ad gloriae cupiditatem aluntur? Sed minimè mirum est, P. C. si homo, qui desidiæ, ac luxuriæ, plenus sit; hæc uti nova, atque inusitata, miratur. Nam quod istâ inusitatâ rabie petulanter in uxorem, & in filiam meam invasisti, ^a quæ facilius mulieres se à viris abstinuerunt, quâm tu vir à viris, satis doctè, ac peritè, fecisti. Non enim me sperâsti mutuam tibi gratiam relaturum, & vicissim tuas compellaturum. Unus enim satis es materiæ habens, neque quidquam turpius est domi tuæ, quâm tu. Multum te verò opinio fallit, qui mihi putâsti parare invidiam ex meâ re familiarî; quæ multò mihi minor est, quâm habere dignus sim. Atque utinam ne tanta quidem esset, quanta est; uti potius amici mei viverent, quâm ego testamentis eorum locupletior essem. Ego fugax, Crispe Sallusti? Furori tribuni pl. cessi: utilius duxi, ^b quamvis fortunam unus experiri, quâm universo populo R. civilis essem dissentionis causa: qui, postea quâm ^c ille suum annum in rep. perbacchatus est; omniaque quæ commoverat, pace, & otio, refederunt; hoc ordine revocante, atque ipsâ rep. manu retrahente me, reverti. Qui mihi dies, si cum omni reliquâ vitâ conferatur, animo quidem meo ^d superet, cùm universi vos, populusque R. frequens adventu meo gratulatus est. Tanti me fugacem ^e mercenarium patronum hi æstimaverunt. Neque hercule mirum est, ^f si ego semper justas omnium amicitias æstimavi. Non enim uni privatim ancillatus sum, neque me addixi; sed, quantum quisque reip. studuit, tantum mihi fuit; aut amicus, aut inimicus. Ego nihil plûs volui valere, quâm pacem: multi privatorum audacias nutriverunt. Ego nihil timui, nisi leges: multi arma sua timeri voluerunt. Ego nunquam volui quidquam posse, nisi pro vobis: multi ex vobis, potentiam freti, in vos suis viribus abusi sunt. Itaque non est mirum, si nullius amicitiâ usus sum, qui non perpetuò reip. amicus fuit; neque me pœnitet, si aut petenti ^g Vatinio reo patrocinium pollicitus sum; aut Sextii insolentiam repressi; aut ^h Bibuli patientiam culpavi, aut virtutibus Cæsaris favi. ⁱ Hæ laudes enim

NOTÆ.

^a Quæ.] Tum uxor, tum filia mea.

^b Quamvis.] Vel iniquissimam.

^c Ille.] Tribunus scilicet, Clodius.

^d Superet.] Id est, Præstantior & jucundior videatur. Sed vide, mihi, quæso, quomodo, non tantum objecta diluat, sed in gloriam vertat.

^e Mercenarium.] Istud objectaverat Sallustius, aut quisquis fuit ejus loco declamator.

^f Si.] Pro Quandoquidem.

^g Vatinio.] Respondet ad id quod Sallu-

flus dixerat. Ciceronem Vatinij causam agere postquam orationem contra iplum habuisset.

^h Bibuli patientiam.] Tanta fuit, reserrente Suetonio, ut nonnulli, quod ita Cæsari in consulatu cessisset, non *Caio Julio Cæsare, & Bibulo, consulibus*; sed *Caio & Julio*, per jocum, scriberent.

ⁱ Hæ laudes.] Virtuti, nimirum, & viris probis, quomodocunque favere; inde tantum sibi amicos parare: illos, si priorem sanctitatem & vite innocentiam flagitiis matula-

enim egregii civis, & unicæ sunt. Quæ si tu mihi uti vitia objicis, ^a temeritas tua reprehendetur, non mea vitia culpabuntur. Plura dicerem, si apud alios mihi esset dicendum, P. C. non apud vos, quos habui omnium actionum mearum monitores. Sed, ubi rerum testimonia adsunt, quid opus est verbis? Nunc, ad te uti revertar, Sallusti, patremque tuum præteream; qui si nunquam in vitâ suâ peccavit, tamen majorem injuriam reip. facere non potuit, quâm quòd te talem filium genuit. Neque tu si quid in pueritiâ peccâsti, exsequar; ne parentem tuum videar accusare, qui eo tempore summam tui potestatem habuit; sed qualem adolescentiam egeris: hâc enim demonstratâ, facilè intelligetur, quâm petulanti pueritiâ, tam impudicus, & procax, adoleveris. Postea quâm immensæ gulæ impudicissimi corporis quæstus sufficere non potuit; & ætas tua jam ad ^b ea patienda, quæ alteri facere collibuisset, exoleverat: cupiditatibus infinitis efferebaris, uti, quæ ipse corpore turpia non duxisses, in aliis experireris. Ita non est facilè reputare, P. C. utrum in honestioribus corporis partibus rem quæsierit, an amiserit. Domum paternam, vivo patre, turpissimè venalem habuit, vendidit. Et cui dubium potest esse, quin mori coegerit eum, quo, hic, nondum mortuo ^c pro hærede gesserit omnia? Neque pudet à me eum quærere, quis in P. Crassi domo habitet; cùm ipse respondere non queat, quis in ipsis habitet paternâ domo. ^d At hercule lapsus ætatis tirocinio, postea se correxit? Non ita est: sed abiit in sodalitium sacrilegi Nigidiani: bis judicis ad subsellia attractus, extrema fortuna stetit: & ita discessit, uti non hic innocens esse, sed judices pejerâsse, existimarentur. Primum honorem in quæsturâ adeptus, hunc locum, & ordinem, despectum reddidit, cuius aditus sibi quoque, sordidissimo homini, patuisset. Itaque timens, ne facinora ejus clam vos essent, cùm omnibus matribus familiâs opprobrio esset; confessus est, vobis audientibus, adulterium; neque erubuit ora vestra. Vixeris, uti libet, Sallusti; egeris, quæ volueris: satis sit, unum te tuorum scelerum conscientium esse; noli nobis languorem, & soporem nimium exprobare. Sumus diligentes in tuendâ pudicitâ uxorum nostrarum: sed ita experrecti non sumus, ut à te cavere possimus. Audacia tua vincit studia nostra. Ecquod hunc movere possit, P. C. factum ac dictum turpe; quem non puduit palam, vobis audientibus, adulterium confiteri? Quòd si nihil pro me tibi respondere voluisssem,

NOTÆ.

culaverint, relinquere. Uno verbo bene, & quod laudandum sit, fecisse se profitetur Cicero, cùm nulli se ita addixit, quin, virtutis & reipublicæ causâ, ejusdem adversarium sequeretur.

^a *Temeritas.*] *Cum id tu vituperes quod laudi datur.*

^b *Patienda.*] Obscenissima & flagitiosissima reprehendit.

^c *Pro bærede gesserit omnia.*] Id est, rebus bæreditariis omnibus, tanquam dominus usus sit.

^d *At Hercule.*] Ironia est.

sed

sed illud censorum ^a elogium ^b Ap. Claudii, & L. Pisonis, integerum virorum quo usus est quisque eorum, pro lege palam universis recitarem; nonne tibi viderer æternas intrere maculas, quas reliqua vita tua eluere non possit? Neque post illum ^c delectum senatus te unquam vidimus. ^d Nisi forte in eâ te castra conjectisti, quò omnis sentina reip. confluxerat. At idem Sallustius, qui in pace ne senator quidem manserat; postea quâm resp. armis oppressa est, & ^e idem viatores, qui exules, reduxit; in senatum post quæsturam ^f reductus est: quem honorem ita gessit, uti ^g nihil non venale in eo habuerit, cuius aliquis emptor fuerit. Ita igitur egit, uti nihil non æquum, ac verum, duxerit, quod ipsi facere collibueret; ^h neque aliter vexavit, ac debuit, si quis prædæ loco accepisset magistratum. Peractâ quæsturâ, postea quâm magna ⁱ pignora eis dederat, cum quibus similitudine vitæ se conjunxerat; unus jam ex illo grege videbatur. Ejus enim partis jam exemplar erat Sallustius, ^k quò tanquam in imam voraginem cœtus omnium vitiorum exceperat: quidquid impudicorum, ^l cillonum, parricidarum, sacrilegorum, debitorum fuit in urbe, municipiis, coloniis Italiâ totâ; sicut in fretis, subfederant; nominis perdit, ac notissimi, nullâ in parte castris apti, nisi licentiâ vitiorum, & cupiditate rerum novarum. ^m At postea quâm prætor factus est, modestè se gessit, & abstinenter? Nonne ita provinciam vastavit, uti nihil neque passi sint, neque expectarent gravius socii nostri in bello; quâm experti sunt in pace, hoc Africam interiorem obtinente? Unde tantum hic exhausit, quantum potuit aut ⁿ fide nominum transjici, aut in naves contrudi. Tantum, inquam, P. C. exhausit, quantum voluit: ne caussam diceret, ^o sestertio duodecies cum Cæsare paciscitur. Quòd si quipiam eorum falsum est, hic palam refelle; unde tu, qui modò ne paternam quidem domum redimere potueris, repente, tanquam somnio beatus, ^p hortos pretio-

N O T A E.

^a Elgium.] Testificatio est censorum, vituperationis causâ, cum ab ipsis senatu motus est Sallustius.

^b Ap. Claudii, & Pisonis.] Hi duo Aemilio Paulo & Claudio Marcello consulibus censuram gravem exercuerunt.

^c Delectum.] Moris erat, ut censores senatum legerent, eoque illos per ignominiam moverent, quorum depravatos mores cognoscebat.

^d Nisi.] Pro Sed.

^e Idem.] Cæsarem intellige.

^f Reductus.] Sallustium intellige.

^g Nihil non.] Fidem, puta, suffragia.

^h Neque aliter.] Ideo tantum Sallustium dicit quæsturam gessisse, ut ex eâ prædam aliquam consequeretur.

ⁱ Pignora.] Des assurances, Id est, factis offendereat se pessimis similem esse.

^k Quòd.] Id est, ad quem Sallustium.

^l Cillonum.] Id est, cinædorum & turpiter viventium, ut ait Cælius Rhodinus; ab antiquo verbo cellere, quod est motitare: unde etiam Plautus meretrices appellat recelliclunas.

^m At postea quâm.] Ironia.

ⁿ Fide nominum.] Id est, permutatione, Gall. Par lettre d'échange.

^o Sestertio.] Alii habent Sestertium, Glareano teste; quanquam & illud licere multis elegantibus autorum exemplis offendit Budæus.

^p Hortos.] Qui Sallustiani dicti sunt.

sissimos, villam Tiburti C. Cæsaris, reliquas possessiones, paraveris. Neque piguit quærere, cur ego P. Crassi domum emissem; cùm tu veteris villæ dominus sis, cuius paulò antè fuerat Cæsar? ^a Modò, inquam, patrimonio non comeso, sed devorato; quibus rationibus repente factus es tam affluens, & tam beatus? Nam quis te faceret hæredem, quem ne amicum quidem suum satis honestum quisquam sibi dicit, nisi similis, ac par tui? At hercule egregia facta majorum tuorum te extollunt; quorum sive tu es similis; sive illi tui, nihil ad omnium scelus, ac nequitiam, addi potest. Verùm ut opinor, honores tui te faciunt insolentem. Tu, Crispe Sallusti, tantidem putas esse ^b bis senatorem, & bis quæstorem fieri; quanti bis consularem, & bis triumphalem? ^c Carere debet omni vitio, qui in alterum paratus est dicere. ^d Is demum maledicit, qui non potest verum ab altero audire. Sed tu omnium mensarum assecla, omnium cubiculorum in ætate ^e pellex, & idem postea adulter, omnis ordinis turpitudo es, & civilis belli ^f memoria. Quid enim gravius pati potuimus, quām quòd te incolum, in hoc ordine videamus? Desine bonos petulantissimā consecrari linguā: desine morbo procacitatis isto uti: desine unumquemque moribus tuis æstimare: his moribus amicum tibi facere non potes, videris velle inimicum habere. Finem dicendi faciam, P. C. Sæpè enim vidi gravius offendere animos auditorem eos, qui aliena flagitia apertè dixerunt, quām eos qui commiserunt. Mihi quidem ratio habenda est, non quid Sallustius meritò debeat audire; sed ut ea dicam, si quā ego honestè effari possum.

C. SALLUSTIUS CRISPUS EXPLICIT.

N O T A E.

^a Modò.] Id est, non à longo tempore.

^b Bis senatorem.] Amara est irrisio: Sallustio acutè exprobat quòd senatu motus furerit: atque insuper eum arguit, quasi ideo inæptè gloriaretur.

^c Carere.] Postquām satis adversarium agitavit, ipsum, quod maximè perstringit, de imperitiā, & quodammodo de officio, adponet.

^d Is demum maledicit.] Id est, sine suo detrimento maledicere poterit.

^e Pellex.] Jam suprà, quòd muliebria passus esset, exprobavit.

^f Memoria.] Id est, qui omnia in memoriam revocat quæ per civiles discordias passi sunt.

INDEX

Rerum maximè MEMORABILIA.

A.

A BORGINES, *Pag.* 6
Abstinentia quid, 4. d.
Achæi, 203. a.
Accusativi olim in is, 1. a.
Aetæon, 204. f.
Atherbal, 62. Viçtus Romam proficiscitur, 67
Ejus Oratio ad Senatum, 68. Mores, 79. Jugurtha obvius procedit, *Ib.*
A quo vincitur, 80. Romam legatos mittit, 81. Ejus ad Senatum literæ, *Ib.* A Jugurthâ excruciatus interficitur, 83.
Adolescentium animi mobiles, 12. Dolis facile capiuntur, *Ib.* Eorum mores, 213.
Adrimetum à Phœnicibus conditum, 77.
Aversæ res etiam bonos detrectant, 108.
Æcta, 174. f.
Æquitas quid, 3. c.
Æthiopes, 78.
Africæ descriptio, 75, 76.
Albinus, 92. Consul in Africâ bellum renovat, 93.
Allobroges ab Umbreno sollicitantur, 32. Deprehenduntur super ponte Mulvio, 35.
Amazones, 201. c.
Ambitio quid Romæ effecit, 9. Virtus propius virtutem quam avaritia, *Ibid.*
Ambitus damnati Autronius & Sylla, 15.
Amicitia quomodo firma, 17. c.
Amici officio & fide parantur, 65.
Animâ quis fruitur, 3.
Animus virtù imperator, 57. Æternus, 58. Ejus artes plurimæ, quibus claritudo paratur, 59. Quomodo servitio opprimatur, 215.
Antiochus, 160.
Antonius Consul, 29. Catilinam persequitur, 51.

Antonius, 187. u.

Appius Poëta, 209.

Apulia, 22. b.

Aquila quæ in exercitu Catilinæ, 54.

Archelaus, 189. y.

Argentum ære solutum, 26.

Ariobarzanes, 190. m.

Aristæus, 204. e.

Aristonicus in triumphum ductus, 189.

Armenia, 190. n.

Arfaces, 188. d.

Asia à Romanis obsessa, 189.

Aspar, 152. A Boccho accersitur, qui Jugurtham acta edoceat, 154. Ad Bocchum remittitur ut Syllam Jugurthæ tradere persuadeat. *Ib.*

Athenienses per scriptores celebrati, 8.

Attalus, 189. o.

Avaritia quid Romæ effecit, 9. Ejus descriptio, 221. Quomodo vin- cenda, *Ib.*

Aulus, 94. Hyeme milites in expe- ditionem evocat, *Ib.* A Jugurthâ deluditur, *Ib.* Subjugum mittitur ejus exercitus, 96.

Aurelia Orestilla Catilinæ conjux, 12.

Auster, 172. d.

Autronius ex Catilinæ conjuratis, 14. B.

BÆBIUS à Jugurthâ pecuniâ capi- tur, 91. Ejus maxima impu- dentia, 92.

Baleares, 150. e.

Bello ingenium plurimù posse quan- do cognitum, 2. Bellum ex arbitrio sumitur, non ponitur, 128. Illud civiliter deponendum, 211. Pacis causâ gerendum, 213.

Beneficii quam maleficii in republicâ immemorem esse præstat, 90.

Bestia Consul, 84. Adversus Jugurtham missus. *Ib.* Secreto cum illo transigit, 85. In eum gravis invi- dia.

I N D E X.

- d**ia, *Ib.* Ap ipso in Numidiā qui fuerunt reliqui omnia flagitia cum Jugurthā faciunt, 91.
Bibulus, 222, 228. *i.* 231. *r.*
Bocchus, 79. Ejus proximi à Jugurthā magnis muneribus ad sui studium perducuntur, 127. Cujus filia Jugurthæ nupserat, *Ibid.* Romanorum amicitiam quæsiverat, 127. Cum Jugurthā belli adversus Romanos societatem iniit, *Ib.* A Metello legatos accipit: eidemque remittit, 128. Romanos cum Jugurthā aggreditur, 143. Rōmam legatos mittit, 148. Qui spoliati ad Syllam pervenient, 149. A Mario petit, ut Syllam ad se mittat, quamobrem, 150. Ejus perfidia, 155. Ejusdem ad Syllam oratio, *Ib.* Jugurtham Romanis tradere pollicetur, 154. Tradit, 155.
Bomilcar, 92. Cum Rutilio certat, 107. Ad tradendum Jugurtham à Metello alicitur, 113. Quod ille quidem conatur, 114. Ideo Nabdalsam sibi adjungit, 120. Ad quem scribit, *Ib.* Cujus literæ à Nabdalsæ cliente ad Jugurtham deferuntur, 121. Morte afficitur, *Ib.* Bonus gratuitò nemo vult esse, ubi malos præmia sequuntur, 165.
Bonum publicum privato anteponendum: quanquam hoc cum illo potest conciliari, 219.
Brettium, 35. *i.*
Bithynia, 173. *n.*
- C.**
- C**æsar Pontifex maximus, 38. Ei Catulus & Piso infensi, quamobrem, *Ib.* Eum Cicero inter conjuratos non vult nominare, *Ib.* Ei nonnulli equites gladio minitantur, 36. Ejus oratio, 40. Cum Catope comparatur, 49. Bellum aliorum pace mollius gessit, 210. Creditum non condonat, *Ib.* In adversis majorem animum gerit, 216. Gallicam gentem subegit, 224.
Cale, 205. *u.*
Capsa, 136. A Mario incensa, 137.
- C**apua, 23. *d.*
Capys, 205. *l.*
Carbo, 211.
Cassius ad Jugurtham mittitur, 91.
Catabathmos, 75. *g.*
Catilina, 5, 11. Quinam illi favent, 14. Prima ejus conjuratio, 18. Repetundarum reus consulatum petere prohibetur, *Ib.* Ad conjuratos orationem habet, 16. Eos quomodo confirmat, 19. Arma per Italiam parat, 20. Mulieres sibi adscivit, quamobrem, 21. Ciceroni insidias parat, quæ malè cadunt, *Ib.* Incendia parat, 22. In senatum venit, 25. In castra Malliana proficiscitur, *Ib.* Scribit se in exilium Massiliam ire, 37. Ejus epistola, 28. Imperii insignia sumit, 29. Ei plebs favet, 30. Deinde ejus consilia execratur, 37. Quantus initio ejus exercitus, 50. Servitia repudiata, 51. In Galliam profugere tentat, *Ib.* Orationem habet ad milites, *Ib.* Aciem instruit, 54. Pugnat, 54. Vincitur, 55.
Cato, 44. Ejus oratio, *Ib.* Decretum fit senatus sicut ille censuerat, 48. Ab eo multi maclati, 218. Qualis, 222.
Catulus cur Cæsari infensus, 38.
Cea insula, 204. *g.*
Chalcedon, 190. *f.*
Charybdis, 202. *u.*
Cicero consul cum Antonio, 20. Catilinæ insidias præcavet, 21, 22. Per Fulviam ejus consilia cognoscit, *Ib.* De iis ad senatum refert, 22. Conjuratos ad se vocat, 36. In senatum dicit, *Ib.* Civis reptitus, 226. Testamentis amicorum locuples factus, 231.
Cilicia, 193. *n.*
Cimbri, 54, *b.* 161, *h.*
Cinna, 168, *f.*
Cirta, 80. A Jugurthā obsidetur, 81. Ibi prædam Metellus collaverat, 128.
Cyzicus, 190, *g.*
Classes quid, 221, *r.*

I N D E X.

- Clementia vera, 214.
 Comitia quid, 20, d.
 Concordiâ res parvæ crescunt, 65, k.
 1. Ejus bona firmando, 222.
 Conjurant cum Catilinâ qui, 14. Nullus ex multitudine castra relinquunt, 30. Eorum consilium, 74. In ienatum ducuntur, 36. Servandi traduntur, 37. Puniuntur, 50.
 Consilium dare regi difficile: Cur, 286.
 Confuetudo in naturam vertitur, 130.
 Consules regibus Romæ subrogantur, 7. Illis potestas maxima quibus verbis permittitur, 23.
 Consultantes de rebus dubiis, ab odio, amicitiâ, irâ, &c. vacuos esse decet, 40.
 Consultores pessimi cupido & ira, 116.
 Consulto, priusquam incipias; ubi consulueris, maturè factò opus est, 2.
 Contentio inter plebem & nobilitatem quid effecerit, 61.
 Continentia quid, 3, b.
 Corduenni, 202, z.
 C. Cornelius eques pollicetur Ciceronem confodere, 22.
 Cornelius Scriba, 161, f.
 Corpus & ejus omnia brevè delabuntur, 58.
 Corycus, 171, o.
 Cos insula, 205, i.
 Cottæ Consulis oratio ad populum, 196.
 Cratitus cum Catilinâ conjurâsse creditus, 15. Quod Vulturtii indicio confirmatur, 37.
 Creta, 189, f.
 Cumæ, 204, h.
 Curio, 181.
 Curius cum Catilinâ conjurat, 20.
 Per eum conjuratio patefacta, Ib.
 Cyrenenses magni atq; opulentii, 125.
 Cum Carthaginienibus diu bellum gesserunt, 126.
 Cyrus, 2.
- D.
- D**ABAR, 152. Internuncius, 153.
 Dædalus, 273, l.
- Damasippus, 43, d.
 Danubius, 199, q.
 Dardania, 205, n.
 Deorum auxilia quibus parentur, 47.
 Discordiâ res maximæ dilabuntur, 65.
 Discumbendi modus apud Romanos, 187, a.
 Divino numine omnium mortalium vita invisit, 224.
 Divitiæ Romanis exitio, 8, 10. Eas, qui contemserunt, victores; qui concupiverunt, victi sunt, 214.
 Divitiis quinam sunt flagitio, 215.
 Divitiarum studium reipublicæ certa pestis, 220.
 Domitius, 291, 222.
 Durius, 178, u.
 Dyrrachium, 169, d.
- E.
- E**DERE bis in die vitio ducitur, 215.
 Elephanti, 40. Interfecti, 107.
 Enceladus, 205, q.
 Equites Romani cum telis circum ædem Concordiæ Cæsari gladio, minitantur, 93.
 Etruria, 21, i.
 Eumenes, 189, n.
 Euphrates, 192, c.
 Eurus, 172, c.
 Exercitus P. R. quando primùm corrupti, 10.
 Extollere se ut oporteat, 214.
- F.
- F**ABIUS Sanga, Allobrogum Patronus, 33.
 Factiosorum mores, 217, 219.
 Fæculæ, 20, e.
 Famam alienam suum esse dedecus putant inertes, 221.
 Fasces quid, 15, p.
 Favenius, 222.
 Fœdus nullum senatus populique Romani injussu fieri poterat, 96.
 Fortuna simul cum moribus immutatur, 3. In omni re dominatur, 7.
 Ejus Iubido, 8. Eâ non eget animus, 57. 58. Fortunæ suæ unusquisque est faber, 209.
 Fulvia conjurationem Catilinæ patefacit, 20.
 Fulvius parentis jussu interficitur, 32.
- G.

I N D E X.

G.

GABINUS, & ejus lex, 193, o.
Gaddir, 174, u.
Gætuli, 76, m. Ad militiam à Jurgurthâ quæruntur, 127. Ordines habere docentur, *Ib.*
Galli ante Romanos gloriâ belli, 49. Eos vincunt, 155. Adversus illos Romani pro salute, non pro gloriâ, certant, 166.
Gaudia, 116, 117.
Germania veteribus sub Galliâ comprehensa, 158.
Gladiatoriæ familiæ in municipia distribuuntur, 24.
Gloriâ invidiam vincere difficillimum, 65. Gloriam invidia sequitur, 109. Gloria majorum posteris lumen; quæ eorum nec bona, nec mala in occulto esse patitur, 132.
Gracchus, 74, 99. Ejus lex, 221.
Graci ante Romanos facundia, 49.
Quales, 292.
Gulussa Masinissæ filius, 62.

H.

HÆRES secundus quis, 116, f.
Hannibal res Romanas affixit, 61.
Helenus, 205, m.
Heraclea, 190, k.
Hercules in Hispaniâ interiit, 76.
Hiempſal, 62. Ferociter cum Jurgurthâ agit, 66. Interficitur, 67.
Hilerda, 170, f.
Hippo à Phœnicibus condita, 77.
Historiam scribere difficile, & quam obrem, 3. In eâ scribendâ quomodo laus invenienda, 4, a. Ejus beneficio Athenienses maximi facti sunt, 8. Ejus usus, 59, 60.
Hortari qui vult, primus ire debet, 179.
Humanum genus forte potius quam virtute regitur, 57.

I.

JAPYDIA, 199, o.
Jafon, 174, r.
Igne seſe corrumpunt perfugæ, 124.
Ilergetum, 177, r.
Imagines majorum, 60.
Imperium iis artibus retinetur quibus

partum est, 3. Imperia & magistratus, ut virtus est eorum qui ea sustinent, perinde habenda, 61. Ea sæpè in eos à quibus accepta convertuntur, 180. Imperium alteri nemo volens concedit, 209. Illud qui obtinet, quia malo esse licet, formidatur, 210. Imperia crudelia magis acerba quam diuturna, 211.

Infinitivi modi loquendi formulæ, 7, g.
Ingenium præstat viribus, 2. Socordiâ torpescit, 58, 59.
Injuriæ oblatæ nemini parvæ videntur, 41.
Interrex, 169, a.
Invidia ex opulentâ oritur, 6. Invidiam gloriâ vincere difficillimum, 65. Gloriam sequitur, 109.
Ira & cupido peſſimi consultores, 116.
Jugurtha rex Numidarum, 61, 62, 63, 64. Micipſæ decreta rescindenda proponit, 66. Hiempſal infenſiſſimus, 67. Copias armat, omnique Numidiæ imperare parat, *Ib.* In Romanæ nobilitatis avaritiâ ſpem habet, 68. Cujus legati plerosque pecuniâ corrumpunt, *Ib.* A quibus Jugurtha defenditur, 73.
Legatos Romanos corrumpit, 74.
In regnum Atherb. animum intendit, 79. Agros vastat, *Ib.* Ejus ad legatos Romanos responsio, 80.
Ad eum alii mituntur, 82. Qui fruſtrâ discedunt, 83. Numidas puberes togatosque promiscuè interficit, 83. Filium Romam legatum mituit, 84. Secretò cum Calpurnio & Scauro transigit, 85.
Romam venit, 91. Abit, 93.
Albinum iudicat, 94. Auli exercitum sub jugum mittit, 96.
Vult facere deditioñem, 102. Metello infidias struit, 104. Pabula corrumpit, 110. Romanorum caſtra irrumpit, 111. Pugnandi modus, 112. Deditioñem facit, cujus mox pœnitet, 114. Bellum renovat, 117. Omnibus diffidit, 121,

I N D E X.

- 121, 123. Ejus dolus, 135. Ad Bocchum legatos mittit, 143. Romanos aggreditur, *Ib.* Superat, 144. Deinde magnâ clade vincuntur, 145. Iterum Romanos invadit, 146. Stratagemate utitur, *Ib.* Vix evadit, *Ib.* Syllæ à Boccho traditur, 155.
- Juventus Romana qualis, 7.
- L.
- L**ABOR quo sensu usurpandus, 3, a. Viris convenit, 133.
- Lacedæmonii in Græciâ bella gerere primi & Athenienses cœperunt, 2.
- Laletania, 177, k.
- Lares, 18, f.
- Larginio, 4, f.
- Legati Romani regnum Numidiæ divisum missi, 74. Legati adolescentes Atherbalem & Jugurtham arma deponere jubent, 80. Alii Jugurthæ pacem imperantes frustrâ discedunt, 83.
- Leges pro vitâ civium, 42.
- Lentulus cum Catilinâ conjurat, 14.
- Romæ quoscumque potest sollicitat, 32. In senatum à Cicerone ducitur, 36. Ibi coarguitur, *Ib.* Eum eripere conantur liberti, 39. In carcere occiditur, 50.
- Lepidus, 157. Ejus contra Syllam oratio, 159. Alia Philippi adversus Lepidum, 164.
- Leptitani ad Metellum legatos mittunt, 124. Amici & socii P. Romanî, 125.
- Libertatis restituendæ ratio, 219. Omnibus optabilis, 223.
- Libyes, 76, n.
- Licinii oratio, 179.
- Locus medius apud Numidas honorificientissimus, 66.
- Lubido, 3, d, 7, e. Quid facit, 100.
- Lubido bona, 225.
- Lucani, 176, c.
- Lucullus, 174, q.
- Lycaonia, 193, m.
- M.
- M**AGISTRATUS minores vigiliis præsunt, 24. Magistratum insignia à Tuscis sumpta, 43.
- Mallius primus ex conjuratis arma aperte movet, 20. Ad Marcium Epistola, 26.
- Malus est nullus gratuitò, 221.
- Mamilius & ejus rogatio contra Jugurthæ fautores, 97.
- Manlius Marii legatus, 134.
- Marcius solus cōsulatum gerit, 23, g.
- Marius, 102. Cui magna portenduntur, 114. Quis, 115. Contra Metellum accensus, 116. A quo dimittitur, 122. Romæ celebratur, *Ib.* Fit consul & Imperator, 123. Nobilitatem exagitat, 129. Ad populum habet orationem, *Ib.* Veteranos ambit, *Ib.* Milites scribit quos, 135. In Africam proficisciuntur, *Ib.* Cui exercitus à Rutilio traditur, *Ib.* Prudentia ejus militaris, 136. Utres parat, 137. A militibus ad cœlum fertur, 138. Mulucham oastellum aggreditur, *Ib.* Per Ligurum capit, 141. Cum Boccho & Jugurthæ pugnat, 144. Ex hostium imperitiâ dolum machinatur, *Ib.* In hiberna proficisciuntur, 145. Ejus vigilantia, *Ib.* Pudore exercitum coercet, *Ib.* A Boccho & Jugurthæ invaditur, 146.
- Massilia, 27, f.
- Massinissa, 61.
- Massiva, 92. Obtruncatur, 93.
- Matrimonii necessitudo apud Numidas levis, 127.
- Mauritania, 21, e.
- Medius fidius, 28, k.
- Memmius contra Jugurtham nititur, 83. Ejus oratio, 86. Jugurthæ servandam fidem datam facit, 92.
- Metellus Creticus, 23. Celer, *Ib.* Metellus Numidicus, 100, 101. Ad eum legatos mittit Jugurtha, 102. Quos promissis aggreditur, ut sibi Jugurtham tradant, *Ib.* Cum Jugurthæ pugnat, 106. Omnia ferro & igne vastat, 108. Exercitum dividit, ut terrorem augeat, 109. Zamam oppugnat, 112. Ejus superbia, 115. In quem aperè

I N D E X.

- perè Romani scribunt negotiatores, 117. Vaccenses punit, 119. Marium dimittit, 122. Capitis Romæ arcessitur, *Ib.* Cum Jugurthâ pugnat, 123. Thalam maximo cum labore aggreditur, *Ib.* Vehementissimè dolet, quòd Mario Numida data, 128. Legatos ad Bocchum mittit, *Ib.* Marii conspectum fugit, 135. Optimè Romæ excipitur, *Ib.*
 Mesopotamia, 191, k.
Metuendum multis qui se præbet, multos pariter metuit, 211.
 Micipla, 62. Quid agit cum Jugurthâ, 62, 63, 64. Ejusdem ad Jugurth. oratio, 65. Moritur, 66. Ejus Regnum inter Jugurtham & Atherbalem per legatos Romanos dividitur, 74.
 Militia justa esse debet, 215.
 Minos, 173, f, 205, b.
 Mirari quid, 10, b.
 Miseris parum fidei adhibetur, 81.
 Mithridates, 31, m. Ejus ad Arsacem epistola, 188. Facta, 189.
 Monitores quid optimi, 133.
 Muluchæ castelli descriptio, 139. A Ligure penetratur, & perscribitur, *Ib.* Capitur, 141.
 Munditia mulieribus; viris labor convenit, 133.
 Mysii, 205, n.
- N.
- N**ABDALSA, 120. A cliente præditur, 121. Ad Jugurtham accedit, *Ib.* Natura falso ab hominibus accusatur, 57. Una & communis omnium, 131. Unum omnibus finem, vel ferro septis statuit, 161.
 Necessitatem extremam nullus, nisi muliebri ingenio, nihil ausus expectat, *Ib.*
 Necessitudo timidos fortes, facit, 53. Nobilitatis quæ Marii, & vera, 132. Nobilitatis commune malum superbia, 115.
 Nobilium mores, 134, 224.
 Novus homo quis, 20, c. Indigni consulatu videbantur, 115.
- Numantia, 63, a.
 Numidæ quales, 102. Regem in fûgâ non sequuntur, 108. Lacte & carne ferinâ vescuntur, 137. Marium magis quam mortalem timent, 138.
- O.
- O**LYMPUS, 171, a. Opimius à Jugurthâ corruptitur, 74.
 Orchomenus, 207, e.
 Orion, 205, k.
 Othus, 205, i.
- P.
- P**ÆLIGNI, 150, f. Para, 190, i.
 Partium & divisionum quæ causa, 97.
 Patres cur dicti senatores, 6.
 Patiens Nomen & Participium, 5, e.
 Patriam vi regere importunum, 59. Patriæ ad Cæsarem oratio, 225.
 Pax justa & diurna esse debet, 211.
 Pecuniæ studium tollere bonum maximum, 220.
 Pericula occulta bonus facere, nec vivere potest, *Ib.*
 Perpenna, 171, g.
 Perses, 40, c.
 Personæ secundæ locutiones, 2, b.
 Pessimus quisque asperimè rectorem patitur, 210.
 Petreio exercitum permittit Antonius, 54.
 Philæni, 126.
 Philippi adversus Lepidum oratio, 164.
 Phœnices, 77, l.
 Picenus ager, 22, a.
 Pietas Romanorum quæ, 10.
 Piso, 15. In citeriorem Hispaniam mittitur, 16. Interficitur, *Ib.*
 Plautia lex, 25, a. 217, h. 226.
 Plebis ingenium, 30. Urbana cur depravata, *Ib.* Catil. consilia ex-ecratur, 37. Negotia sua debet, 214.
 Pompeii potentia formidolosa, 16. Ad bellum Mithridat. missus, 31. Ejus ad senatum epistola, 177. Adolescens ad bellum sævissimum projectus, *Ib.* Facta, *Ib.* Illum Romani

I N D E X.

- Romani metuunt, 185. Quis, 210. Quamobrem multi ejus partes sequuntur, 211. Cæsari maximè fuit adversus, 217. Quomodo remp. administraverit, *ib.*
- Pomptinus Prætor, 25.
- Pop. Romanus libèrè agitat cùm nullius potentia super leges, 219. Quomodo inducta servitus, *ib.* Illi supervacanea callicitas, 222. Ita largitionibus corruptus, ut sese venalem habeat, 226.
- Posthumius, 222.
- Præmia diversa bonos & malos sequuntur, 224.
- Primipilus, 95, h.
- Ptolemæus, 189, l.
- Publipor, 176, e.
- Punicum bellum, 61. Punica fides, 153.
- Q.
- Q**UÆSIVIT *pro* rogavit, 163.
- Quintius, 181, f.
- R.
- R**EATE, 29, g.
- Regna quomodo intereant, 222. A quibus præcipuè defendantur, *ib.*
- Regium imperium primum in terris, 2. Romæ mutatum, 7.
- Regum pace quām bello minor virtus, 2. Ex eo quid oriatur, *ib.* Quinam illis formidolosi, 7. Regem armis quām munificentia vinci minus flagitosum, 153.
- Renunculus, 157, k.
- Reprehendere alios multi cupiunt, qui nihil ipsi possunt, 215.
- Res secundæ sapientes fatigant, 10.
- Respublica honestis nominibus agitata, 31. Pacis artibus firmando, 210. Audaciā in bello, æquitate in pace firmando, 8.
- Rhegium, 84.
- Rhenones, 198, b.
- Rhodus, 40, d.
- Romæ exordium, aliaque, 6. Adeptâ libertate brevi crescit, 7. Pauorum virtute, 49. Romæ omnia venalia, 79. Quando illi pereundum, 212.
- Romanorum mores, 8. Quando pror-
- sus immutati, 9. **C**orruptio eorum, 11. Jugurthæ bellum inferunt, 84. Avaritiâ cæci Bocchi amicitiam contemnunt, 127. Communes omnium hostes, *ib.* Quando maximâ concordiâ vixerunt; & floruerunt, 158. Simultates exercuerunt, 159. Eorum descriptio, 191, 222, 223.
- S.
- S**AGUM, 175, g.
- Sallustius ad rempub. fertur; ibique multa adversa patitur, 4. Ad scribendam historiam animum adiicit, 5. Magistratum adeptus, 60. Ei libri Punici interpretantur, 75. Ejus historiæ, 157, c. In cognoscendâ republicâ magnam curam habuit, 216, 222.
- Samothrace, 189, c.
- Sardinia, 172, a.
- Saturninus, 165, i.
- Satyria, 85, l.
- Scaurus, 74. Ad Jugurtham & Atherb. legatur, 82. Calpurnii legatus, 84. Jugurthæ favet, 85. Quæsitor adversus Jugurthæ fautores, 97.
- Scipio, 60. I. Ad Micipsam scribit, 64. **Q** Scipio malè pugnat adversus Gallos, 155.
- Scylla, 205, f.
- Secus *pro* sexus, 175, a.
- Seleucia, 191, g.
- Sempronia in Catilinæ conjuratis quæ mulier, 21.
- Sempronia lex, 84, a.
- Senatus ad Bocchi legatos responsio, 150.
- Serpentes siti infestiores, 136.
- Servile pro eo quod servitio corporis exercetur, 5, b.
- Sestertius quid, 23, m.
- Spartacus, 208, a.
- Signa, 10, a.
- Sucro, 178, a.
- Suffragia obscura esse debent, 223. Per tabellam quandoque lata, *ib.* f.
- Sulpitius, 165, z.
- Sumtuum finis res familiaris, 213.
- Supplicia pro sacrificiis, 8, d.
- Sylla, 5. g. 9. 141. Legatus ad H h Bocchum

I N D E X.

- Bocchum, 147. Ejus ad illum
oratio, *ib.* Bocchi legatos libera-
liter habet, 149. Animi ferocia,
151. Volucem castris ejicit, *ib.*
A Boccho occulte accersit, 153.
Eum ad tradendum Juguitham
hortatur, 154. Romulus appellata-
tur, 160. Supplicia in post futu-
ros composuit, *ib.* Beneficio quām
metu multos retinere maluit, 218.
Syphax, 61, z.
Syrtes, 78, q. 125.
T.
TABULÆ novæ quid, 19, a.
Tanaïs, 201, d.
Tarentus, 170, m.
Tartessus, 174, t.
Tauromenia, 202, y.
Taurus, 173, p.
Tauri populi, 203, b.
Thala à Metello expugnata, 124.
Toreumata, 18, g.
Tribunitia potestas restituta, 31. A
Syllâ disjecta, *ib.* f.
Turia, 172, e.
Turpilius, 118. Capite pœnas solvit,
119.
V.
VACCA, 85.
Vaccensium conjuratio, 118.
- Eorundem pœna, 19.
Valentia, 172, f.
Vesta, 12, h.
Vettius Picens, 161, f.
Villa publica, 212, b.
Vineæ quid, 80, d.
Virtuti omnia parent, 3. Virtute
parta magnâ industriâ haberi de-
cet, ne deformentur, 209.
Vis numero plurali, 176, f.
Voluptates ignaviæ nullus cum virtu-
tis præmiis habere potest, 31.
Volux Bocchi filius, 146. Syllæ me-
tum efficit, 150. Præsidio eidem
missus à patre, 151. Qui Roma-
nos prodere creditur, *ib.* Castris
ejicitur, *ib.* Ejus honesta oratio,
151.
Utica, 82.
Vulturtii ad Catilinam epistola, 35.
Cum Allobrogum legatis, in ponte
Mulvio deprehenditur, *ib.* Con-
jurationem in senatu aperit, 36.
Uxores multas ducunt Numidæ, &
Gætuli, 127.
Z.
ZAMA, 110, c.

F I N I S.

